

1. Загроза не-України в Україні

"Якби ви вчилися так, як треба", – кожному знані Шевченкові слова, які продовжуються висновком – "то й мудрість би була своя". Беру трішки перефразований початок цієї строфи у назву своїх роздумів і замислююся наразі, який огром, яка широчінь роздумів напрошуються для свого розгортання під цю Шевченкову констатацію. І найперше хочеться прикласти її до якості засвоєння науки, надто історичної, нашим народом – і в найдавніших часах, і в пізніших, і в нашій сьогоденні. Правду сказати, доволі щось туго виходить у нас із засвоєнням цієї науки, в тому числі і таки власного ж досвіду, всього того, на чому ми вже безліч разів набивали гулі.

Згадаймо саркастичну річ Остапа Вишні, що має назву "Чухраїнці" з підзаголовком "Спроба характеристики". Ну, є такий дивацький народ у чудернацькій країні, що називається Чукрен. Якої ви нації? – запитували, а вони, почухавшись (звідси, з цієї улюбленої звички і назва – чухраїнці), відповідали: та й хто зна? – православні. І мали ці чухраїнці ряд глибоко національних, як іронізує Остап Вишня, рис, які називалися, наприклад, так: спізнивсь, забув, якось то воно буде, а на першій же плані – як основна, як першорозпізнавальна риса – така: якби ж знаття!

Ох, це якби ж знаття! Скільки разів упродовж багатолітньої нашої історії доводилося нам, українцям, його повторювати!

Якби ж знаття! – то, може б, ми колись таки прислухалися до державницького заклику автора "Слова про Ігорів похід" і таки об'єдналися перед смертельною небезпекою, і не діяли за принципом: "Сказав бо брат братові: се моє і се теж моє", – і таки вберегли б, аж по сьогодні, може, вберегли б могутню українську державу Київську Русь.

Якби ж знаття! – то, може, хай і вимушено вступивши у 1654 році в союз з московським царством, ми таки значно скорше розпізнали б

істинну природу так званого старшого брата і вже давним-давно (а були ж, до речі, такі нагоди вже в другій половині 17-го століття), таки визволилися б від його мертвотно цупких обіймів.

Якби ж знаття! – то, може б, і в добу української національної революції у 1917 —1918-му роках не дурили б самих себе (пригадайте у Шевченка: "не дуріте самих себе") соціалістичною ідеєю, що характеризувала і Винниченка, і Грушевського, а таки негайно бралися б до творення повноцінної української держави. Та пригадаймо, що було натомість? Були, по-перше, запевнення цих лідерів /аж до настання найкритичнішого часу наприкінці 1917-го року/, що Україна взагалі не має наміру виходити з Росії. По-друге, була фактична відмова від створення української армії – мовляв, великоросійські та українські пролетарі не можуть воювати між собою. (Ось де, до речі, найзгубніше позначилися на долі нації ці соціалістичні ілюзії!). По-третє, були чвари, протистояння між лідерами держави, взаємозвинувачення, взаємовикривання. І ще й четверте, і п'яте можна додавати, а в результаті усе оте ж – якби ж знаття!

Усе це – віддаленіші екскурси. Та легко перейти і до найближчих, наших часів. Оглядаючись на зовсім недавнє минуле, чи не доводиться нам знову повторювати цю сакраментальну фразу: якби ж знаття!

Пригадаймо вікопомний, достоту золотогомінний час початку дев'яностих років. Одна за одною відбулися в 1991 році гігантсько-маштабні, струсові події: проголошення державної незалежності України, заборона діяльності головного нахненника і здійснювача імперської політики – комуністичної партії, переможний референдум першого грудня, зліквідування імперії зла – СРСР, яка сконала одразу ж після того, як Україна потвердила свій незалежницький вибір.

Навряд чи хто-небудь може заперечити: була тоді та пора, та історична мить, коли в доволі швидкому темпові формувалася готовність переважної більшості наших громадян, у тому числі – це вкрай важливо – і зросійщених, бути громадянами саме Української держави, що

неодмінно означало: держави з українською ідеологією, з українською державною мовою. На хвилі шоку від розпаду СРСР та через потребу суто обивательського пристосування (бо як же! – Україна – хороша для життя, южная земля, – чого за неї не триматися!) світоглядне коригування намітилося навіть у багатьох тих, кого раніше ідея самостійності України лише жахала.

Пригадаймо хоча б, як у широку суспільну свідомість дедалі помітніше западала тоді потреба виконання Закону про мови, що якраз і почав діяти з першого січня 1991 року. Пригадаймо: у більшості наших міст майже враз зникло оте: "А по-человечески говорить умеешь?" Багато тих, хто у подібний спосіб озивався, вже й самі пробували відповідати українською. Наша мова почала здобувати тоді простори не тільки установ, а й магазинів, вулиць, майданів.

Усе те, підкреслюю, реально було намітилося, оскільки суспільство входило в пору незаперечного психологічного зламу вже як суспільство нової країни. І от саме тоді, в історично вельми і вельми сприятливий час, нараз і почулося: національна ідеологія, освіта, мова, національне виховання, – усе це згодом, пізніше; спершу давайте, мовляв, "закріпимося".

Дозволю собі в цьому зв'язку спогад про Форум української інтелігенції, що відбувся у Києві у жовтні 1991 року. Виступав на ньому і я, вичленувавши у своїй промові десять завдань, що мали уможливити відродження національної освіти, в тому числі й подолання її зросійщення.

Упродовж не більше двох років привести мережу шкільних навчальних закладів у відповідність до національного складу населення кожного регіону, відкрити всі шлюзи, аби навчальний процес здійснювався по-українськи також у вищих навчальних закладах, де питання мови має вирішуватися вже не на "вибір", а відповідно до порядку, що його повинна встановити, беручи приклад чи то з Польщі, чи Німеччини, чи Італії, чи Франції, Українська держава.

Такі були деякі акценти того виступу, що мав скалендаризований характер, – ставилася, наприклад, вимога, аби особи, що здобули середню освіту в межах України, вже в 1992 році складали обов'язковий вступний екзамен з української мови та літератури, аби з першого вересня того ж року розпочалося навчання державною мовою студентів-першокурсників, аби у вищих і середніх спеціальних навчальних закладах було запроваджено з української мови державний іспит.

Кожну з цих позицій зала сприймала гаряче, з ентузіазмом, і я, мабуть, лише мав би втіху, аби по моєму виступові не накинувся на мене широко знаний кожним і глибоко шанований мною поет. "Ти що, – сказав він мені притишеним голосом, – навіщо це розбуркуєш, для чого їх дратуєш? У нас же референдум через кілька тижнів. Та навпаки, давай так говорити до росіян, що у шанобі до них ми й самі готові перейти на російську мову – лишень би першого грудня вони проголосували за незалежність..."

Пригадую, я тоді відповів: "Навіть якби хтось із нас і заговорив би так, то запевняю, що ніхто нам не повірить: чудово бо знають, хто ми є і чого хочемо. То до чого ж там якісь реверанси чи евфемізми? Навпаки – відкритістю позиції, силою волі, своєю рішучістю повернути те, що нам належить (тим більше, вже у своїй державі), маємо заронювати у свідомість і росіян, і всіх зросійщених розуміння невідворотності і природності змін в освітній та мовній ситуації. Та і які образи можуть бути, коли право росіян, як і інших національних меншин навчати в школі своїх дітей рідною мовою, ніхто не прагне зліквідувати?"

Така була суперечка, з якої мені найбільше запам'яталося оте сакраментальне: "Навіщо їх дратувати?" Як виявилось, воно і стало тактичним (може, й стратегічним) принципом значної частини національно-демократичних лідерів у ставленні до мовно-освітньої проблеми, а вже в діяльності офіційних структур, в тому числі президентської, набуло характеру просто вже запобігання перед тими прошовіністичними силами, що могли, як кажуть, образитися. Мовляв, треба зміцнитися, утвердитися, і лише потім...

Нині, вже з відстані кількох років, знову й знову впевнюєшся: якої колосальної помилки було допущено! Як не зуміли ми тоді сповна скористатися з ситуації реального психологічного зламу! От вам і якби ж знаття!

До речі, трагікомізм подібних покликів – давайте спершу закріпимося! – полягає в тому, що зазвучали вони, повторюю, із вуст деяких авторитетних національно-демократичних діячів. І то зазвучали, так гадаю, саме від недооцінювання чи просто недостатнього знання історичного досвіду, а ще – не виключаю – і зі страху перед злостивим сичанням невинуватих імпер-шовіністів (хоч небезпека того сичання на той час вочевидь перебільшувалася), перед глузуванням і погрозами з боку недавньої метрополії.

Я сказав би, що пострах той потьмарив глибинне розуміння того, що ані спорудитися, ані зміцнитися державі без цементу не можна. Цемент же той – це національна ідея, національна свідомість, об'єднуюча та згуртовуюча все суспільство державна мова, добре поставлена національна освіта. Історичні приклади розбудови таких держав, як Франція, особливо часу генерала де Голля, Польщі чи Німеччини, нехай потвердять щойно мовлене.

То що – закріпилися ми відтоді, ось так найуважніше прислухаючись до своїх пострахів і сумнівів? На це запитання сьогодні можна відповісти вже цілковито однозначно: навпаки – розхиталися. Як кажуть, тактика поступок, запобігання ласки, боязні не прогнівити, не ущемити, не зачепити дала свої гіркі плоди, якими підбадьорений – і то нашою власною нерішучістю підбадьорений – та стрімко нахабніючий шовініст уже так підхарчувався, що від його колишньої розгубленості не лишилося і сліду. Починаючи десь з 1994 року, він – у реванші, в наступі.

Хто цього не помічає нині – у тих же закладах та установах, починаючи від найвищих, і в магазинах, на тих же вулицях і майданах? Якщо мати на увазі той же таки мовний аспект справи, то спостерігаємо сьогодні, вже на восьмому році незалежності, справжню вакханалію

реваншового зросійщення. Зросійщення високо— і низькопосадового чиновництва, зросійщення періодичної преси, зросійщення книговидання, подальше зросійщення кіноекрану. Ці та інші речі достатньо відомі.

І що тепер змушені ми чинити? Розжалоблювати владу цією ситуацією? Як-от у відкритому листі до прем'єр-міністра В. Пустовойтенка (січень 1998 року), що до його тексту мені також довелося мати стосунок, – послухайте-но лишень, як ми плачемо та які жалісливі слова добираємо: " Шановний Валерію Павловичу! Не може птах з підрізаними крилами, хоч би яким красивим і живучим він був, змагатися зі здоровим хижим птахом. Нашу націю роз'єднали на українців і "украинцев". Українській мові підрізали крила і поламали ноги. Вона не має сил конкурувати у ринкових умовах з мовою, що змусила її, наче наймичку, блукати попід тинном власної хати". А далі – майже слізливі благання-заклинання на тему "подати руку україномовній пресі у тяжкий для неї час", а саме: надати податкові пільги, застосувати ліцензійні важелі і т. ін. Подібних звернень було безліч, а відповідь була?

То що маємо внаслідок своїх ілюзій, самоомани, історичного невідання, все отого ж "якби ж знаття! "? А маємо поки що не справжню Україну, до якої так поривалися і на яку так сподівалися, а, на жаль, усе ще Україну навпаки (така назва моєї брошури, що вийшла у Детройті в 1995 році) – і то навпаки у багатьох і багатьох виявах.

Ось деякі прикмети цієї України.

Це – все ще злиденна, жебрацька Україна. (Не утвердилися ми економічно, і я далі поясню, чому й не могли належно утвердитися).

Це – держава, на величезній частині території якої духовно-культурне українство витісняється, ущемлюється, зневажається, незрідка переслідується.

Це – країна, де урядово-виконавський бал переважаючою мірою справляють вірні слуги й сини колишньої метрополії, персони, проросійськи навчені й зорієнтовані, зчаста із зоологічною ненавистю до українського національного відродження.

Це – країна, де шовініст-обруситель не тільки не відчуває жодних державних стримувань чи упокорень, а й звільняє українців з праці за їхню відданість своїй державі, за патріотизм, а то й віддає наказ про масове побиття, покалічення українців, як то було 18 липня 1995 року на Софіївському майдані в Києві, коли було бито там, як і у відомому випадкові з народним депутатом Павлом Мовчаном у парламенті, саму Україну, саму Українську державу, саму українську ідею, саму українську віру, саму українську мову, – все, власне, що об'єднується словом "українство". І хто спростує, що то був цинізм, поглум з боку не окремих службових осіб – буднікових і т. ін., а саме з боку, може, і нечуваної в історії модифікації держави – саме з боку України навпаки?

Я сказав: може, й нечуваної... Додам: і унікальної. Бо то ж справді унікальна та держава, яка підтримує те, що її розхитує, руйнує, і навпаки – бере під підозру, знешкоджує те, що її зміцнює, посилює.

Унікальна, наприклад, держава (хоча чого там! – розтлінна московськими пахолками Білорусь з її успіхами у лукашенкізації зовсім по сусідству, поряд!), яка замість брати на щит свого творення національну ідею, голосами своїх верховників дилетантськи лише примірюється до неї, твердячи, що, мовляв, і не підходить, і треба пошукати, і треба доповнити, і таке інше, й таке інше (і всі ці обережні коментарі – лишень дипломатична форма відкидання, заперечення національної ідеї – не більше).

Унікальна держава, яка не надає державної підтримки своїй же державній мові. Складається навіть враження, що якби Верховна Рада колишньої УРСР не проголосила у 89-му році державності української мови, то незалежна "Україна навпаки", точніше Верховна Рада з її

Моїсеєнками, Симоненками, Вітренками, Марченками чи їм подібними цього просто не зробила б.

Унікальна держава, в якій вільно почувуються усілякі відверто антиукраїнські, антидержавні "гражданские конгресси", "интернациональные движения", інші проімперські, проросійські, прокомуністичні об'єднання.

Унікальна і в тому ця держава, що вона проголошує рівність як тих релігійних конфесій, що працюють на зміцнення саме Української держави, так і тих, що її розхитують, нищать, знову тягнуть до московського ярма.

Нарешті, ще й тим унікальна ця держава, що навіть до пашпорта нового зразка, тобі, якщо ти цього й не хочеш, силоміць зроблять записи мовою іншої держави – либонь, щоб не забував ти про своє "єдінство" та "родство" із нею. (Хто хоче вдумуватися, яке то є приниження, який глум!).

І ще немало інших прикмет України навпаки можна називати. Напрошуються самоочевидні висновки з приводу недопустимості, згубності нехтування національно-духовною, ідеологічною сферою, що ми, на жаль, спостерігаємо у країні на кожному кроці. Та ж тільки в тому і трагедія, що дехто навіть з наших національно-демократичних лідерів ще і сьогодні не вигукує отого знаменитого: "Якби ж то знаття!".

Ось деякий час тому був я на одному зібранні, де один з промовців цілком резонно наполягав на внесенні до порядку денного питань національно-культурної, освітньої ситуації. Головуючий враз його обірвав: "Зачекайте, зачекайте! Нам треба спершу економіку витягнути. Сьогодні головне – втручання у приватизацію, а тоді вже й до питань освіти, культури доберемося. Зачекайте!"

О, як це прозвучало разюче подібно до того, що я почув після свого виступу на Форумі 1991 року, про який згадував! Скільки втрачено вже нами в національно-духовній сфері з того часу! І ось знову – "зачекайте"...

Скільки чекати? Може, доти, доки й сама ця сфера не буде зведена нанівець, доки її повністю не підкорять шовіністи і комуно-реваншисти? Припустимо, витягнемо економіку, припустимо, здійснимо приватизацію. Але невже це для незалежної зросійщеної України? Ні, я такої не хочу. І мільйони інших українців такої не хочуть.

Привид же такої України вже може бачити кожен з нас. Тільки не кожен здатен болем кожного свого нерва озватися на Шевченкове:

За що боролись ми з ляхами?

За що ми різались з ордами?

За що скородили списками

Московські ребра?

Даймо, нарешті, однозначну відповідь на ці запитання поета: за українську Україну, у якій неущемлено почувалися б усі національні меншини, але цілковито розкуто, вільно, саме як господарі держави, як корінний народ, почувалися б українці зі своєю мовою, культурою, національною освітою. Нема бо нам чого уривати для себе (доки, доки уриватимемо?) того духовного повітря, лише яким і можемо на повні груди дихати, – у дарованому нам Богом і природою просторі час нам улаштувати своє життя так, як то бажається українському духові.

От і щодо духовності. Україна не конче така вже недоріка, щоб могла вийти до економічного прогресу, лише послуговуючись не своєю мовою, не своєю освітою, не своєю ідеологією.

А загалом – чи є хоч частка правди, слухності в отому протиставленні: спершу це (економіка), потім інше – ідеологія, освіта, мова? Я впевнений – немає. Всі складові нашого державотворення не мислимі без сильної, наскрізної національної ідеї. В тому числі не тільки культура, освіта, політика, а й сама вона, та, на яку всі молимося, – економіка. Впевнений: окрилювала б її від самого початку наполегливо, уміло, тактовно спровокована національна ідея, – такого економічного й духовного занепаду ми не мали б, і, може, і приватизацію, що про неї так багато мовиться, вже встигли б завершити, причому проводили б її не в грабіжницький, як то спостерігаємо нині, а в цивілізований спосіб.

Поки ж що не помічаємо належної державної волі – твердої, чіткої, послідовної, цілеспрямованої, поки ж що щодо національно-культурної, освітньої сфери чуємо одне: "зачекайте, зачекайте", дарма що, принаймні у ряді регіонів України, чекати вже, як кажуть, нікуди.

Згадується одне з зібрань у Києві (на тему, як вижити культурі, як бодай проіснувати) керівників творчих спілок України – письменників, художників, композиторів, архітекторів, театральних діячів. Був на тому зібранні міністр культури, був відповідальний керівник з адміністрації Президента. І ось з вуст ведучого, знаного нашого композитора М. Степаненка прозвучало: у виступі Президента на урочистому засіданні з нагоди річниці Конституції (а виступ цей тривав сорок хвилин) навіть саме слово культура не було згадане ні разу. Запримічене це, як бачите, не пройшло повз увагу, і який же то печальний, який антикультурний симптом! Звісно, хотілося б вірити: Президент щось міг би й недогледіти, але є ж у нього цілий штат осіб, які і готують ці промови, й аналізують, і змінюють, і доповнюють, і перечитують... І це вже просто страшно – ніхто з тієї свити навіть не помітив відсутності духовно-культурного акценту в програмовій доповіді Президента, або якщо хтось і помітив, то не вважав за необхідне хоча найменшою згадкою до доповіді увести. Який ще доказ безкультурності владного чиновництва тут потрібний!

І водночас хіба це не є ще одним свідченням, що наші можновладці таки всерйоз вважають за можливе домогтися бодай якихось зрушень в

економіці без участі культури? Фальшиве, потворно абероване уявлення, і як же то печально, що розповсюджується воно по цілій країні з київських верхів!

До цього, власне, і привертали увагу керівники творчих спілок, хоча, зізнаюся, траплялися моменти, коли я просто потерпав за напрямок розмови: хтось, користуючись з присутності урядовців, волів відстоювати якийсь конкретний театр, хтось говорив про фонд зарплати, хтось висловлював ревнощі з приводу фінансової уваги до фестивалю "Червона рута" і т. д. Та найприкріше вразила мене спроба декого повести розмову про культуру, як кажуть, поза політикою і загальною поза ширшими, масштабними речами. І то добре, що на це вчасно звернув увагу народний артист А.Мокренко, а Голова Спілки письменників Ю. Мушкетик узагальнив ще й так: як може вирішуватися у нас культурна політика в Україні, коли наявні в нас гілки влади ніяк межі собою не узгоджуються, – те, що приймається Президентом чи Кабінетом Міністрів, губить Верховна Рада, і навпаки. Якої, справді, завдає це шкоди і яке це свідчення кричущої безкультурності правлячої верхівки! Де вже й говорити про наявність у державі культурної політики!

Про антикультурний настрій Верховної Ради говорив, до речі, Л. Танюк, який зазначив, що в ставленні і нардепів, і деяких інших владних структур до питань духовності, до митців, освітян наявний елемент не так економіки, як елементарної помсти. У яких випадках ця жадоба саме помсти відчувається? У тих, наприклад, коли мова заходить про фінансову підтримку української книжки. Отоді-то в безкультурного чиновника й наливається кров'ю обличчя, і з гнівом він вигукує: "Ух, эти писатели! это они всех взбудоражили, разных организаций насоздавали – и их поддерживать?!"

Красномовне, що й казати, свідчення того, на якому рівні "інтелекту" розв'язуються у державі питання культурно-духовного життя! І як ти не підходь, як не обходь, а питання ці конче впираються таки в політику – в загальну політику держави, у те, якою мірою вона є українською.

Наприкінці розмови, до речі, ще й така пропозиція прозвучала – створити загальноукраїнський фронт оборони культури.

О фронти, ці фронти! Вельми я не впевнений, чи обіч проголошеного перед парламентськими виборами "Національного фронту" варто створювати ще й ось такий організаційно окремий фронт. І все ж хай би інформація про намір його зорганізувати була там, зверху почують, і нехай би, може, хоч вона вразила і змусила задуматися, бо то вже й справді – коли інтелігенція, діячі культури, освіти, науки виступають проти антикультурної політики такої омріяної ними держави, то це – трагедія, це – біда.

...Повторюється, побільшується одна із прикрих наших національних помилок. І то вже пора нам у масштабах держави звільнитися, нарешті, від гігантсько-масштабного заблукання, суть якого саме і полягає у явному недооцінюванні, а то й ігноруванні усього того, що охоплює національно-духовна сфера. І коли кажуть: треба спершу витягнути економіку, – то, згоджуючись з тим, що її невідкладно треба витягнути, адже ж доходимо до ручки, як не задуматися (задумайтеся, державні мужі, хто ще здатен!) над тим, що на протиставленні культурі, науці, освіті, мові, її, тобто економіку, аніколи, аніяк не витягнути. Коли хочете, то й освіта, і мова – то також потужна економічна, не лишень духовна сила.

Ну хоча б "чужого научайтесь" і в цьому випадкові, як переконував той же Тарас Шевченко, надто коли свого, власного бракує. Є віддалені чужі приклади, як-от доценту розгромлені у другій світовій війні Японія, Німеччина, що досягли вражаючих економічних висот, не відкладаючи на потім потреби науки та освіти, а великою і величезною мірою завдяки їм. А є й приклади, що з нами зовсім поряд, – Польща, приміром, яка від економічної злидоти кінця 80-х років здійснила вже вражаючий ривок. Або держави Прибалтики, стартові можливості яких на час розпаду СРСР були значно слабшими порівняно з Україною, але які, однак, лишили Україну на солідній відстані. У пресі можна, наприклад, вичитати, що, живучи на пісках і болотах, поляки мали вже в 1997 році середню

зарплатню, яка дорівнювала нашим 800 гривням, а середню пенсію – 400 гривням; у Литві ж – відповідно – 400 і 200 гривням.

То в чому причина успіху цих країн? По-перше, в тому, що після розвалу т. зв. соціалістичного табору ці народи не завагалися довірити свою долю національно-державницьким, патріотичним, антикомуністичним силам ("Солідарність", "Саюдіс"). А по-друге, величезною мірою і в тому, що не занедбувалася, як у нас, а навпаки – зміцнювалася ідеологічна, культурно-освітня сфера. І турбота ця мала і має своїм наслідком виняткової важливості ефект. Вона бо об'єднує націю єдиною волею, єдиним прагненням, зміцнює єдиною провідною ідеєю, згуртовує її, формує з неї одне вольове, дисципліноване ціле. Якби ж то, нарешті, і для нас оце знаття...

2. Сфера, що кинута напризволяще

Мова, отже, про фатальну роль, яку відігравали у нашій історії і, на жаль, усе ще й далі відіграють певні прикмети нашої національної вдачі, про запізнілі прозріння української нації, її неспішливість на доленосних, крутих зламах історичного розвитку, де поспішати, і завбачати, і, коли хочете, вчасно застраховуватися таки треба.

Та от біда – скільки вже разів у своїй історії українство віддавало себе на волю в'їдливо висміяного Остапом Вишнею принципу якось то воно буде! І можна тут згадувати не лише історію, а й часи зовсім недавні чи й сьогоднішні.

Наприклад. Чому у 1991 році не вистачило сміливості й рішучості розпустити компартійну Верховну Раду? А результат? – вона і нині великою мірою лишається компартійною, і ми всі бачимо, як ця "розкладка" "сприяє" нашому державному будівництву. Або: чому забракло розважливості зовсім інакше, принаймні неквапливо, з розумінням її ціни, повестися з тактичною і стратегічною ядерною зброєю, аніж то було вчинено з нею державною владою? А результат? –

знані зовнішні сили викручують Україні руки, як тільки вони хочуть. Отак знамените наше національне якось то воно буде раз-по-раз і переходить у процесі нашого вельми тривалого і вельми болісного історичного розвитку в не менш знамените, не менш національне, фатально висновкове якби ж то знаття!

Мене дуже тривожить, що промине ще нетривалий час – і оце якби ж то знаття може бути ще й ще раз повторене і з приводу ситуації, в якій опинилися сьогодні в Україні освіта, наука, культура, українська мова, загалом сфера нашої духовності. Це ж бо вона й віддана нині в країні – і то в найліпшій разі – на волю принципу якось то воно буде...

А як саме воно буде? А буде так, повторю свою найглибшу переконаність, що аніколи, аніяк, ані в жодному разі ми не витягнемо економіку, яку, звичайно, треба негайно, невідкладно витягувати, якщо відкладатимемо на потім питання ідеологічної, духовної сфери. Та певне, панове урядовці, тому й не витягується економіка, що сфера та не тільки залишена в нас напризволяще, а й зазнає руйнації. Я ж цілковито впевнено стверджую: те, на чому наразі акцентую, – це також економічна сила, а в його стосунках з власне економікою діє принцип сполучених посудин: не піднімається на щит державотворча ідеологія, нищиться культура – отже, ще більше регресує, нищиться й економіка, і, очевидно, навпаки.

Заздрю державам, лідери яких і розуміли, й розуміють цю велику істину, які переконані, що спрямовувати належну увагу на національну освіту, мову, на культуру – то означає спрямовувати її на національну ідею, а без потужної об'єднавчої національної ідеї яке й піднесення можливе, в тому числі й економічне!

Національна ідея, з мого погляду, то водночас і найактивніший діяльно-творчий фермент, і феномен вельми корисного стриму. Чому діяльно-творчий фермент? Тому, що вона згуртовує, об'єднує, збирає до купи, зцементовує в одне ціле націю, націлює її на спільність прагнень, мети, дій. Тож коли нація просвітлена провідною національною ідеєю,

вона, можна сказати, подесятерює свої сили, рухається впевнено, максимально швидко, долаючи своїм натиском усілякі перешкоди.

А водночас, кажу, це й феномен стриму. А чому? Тому, що перейнятість індивіда національною ідеєю зрідні перейнятості, сказати б, вище духовним, божественним началом. А це вже і є феномен глибинно-внутрішнього стриму, що, приміром, уберігає націю від розгулу скорумпованості і мафіозності, від крадійства, від засилля злочинності, навіть від масово розгнужданого хуліганства. Ви не задумувалися, чому, чому всього цього "добра" у тих же естонців чи литовців, на приклади яких, на успіхи яких у своєму державотворенні я посилався, набагато менше, аніж у нашій благословенній Україні? Та напевне саме тому, що переважаюча маса людності цих етносів і осяяна отим світлом Божим – національною ідеєю. Прилучитися до мафіозних дій? Але ж це – на шкоду зміцненню моєї Литви або моєї Естонії. Щось вкрасти у держави? Але ж це означає – вкрасти у моєї власної держави, думкою про могуття якої я живу. І т. ін. Як мовиться, дай Боже, аби феномен, про який тут мовиться, чим скорше і щоглибше закорінювався і в наш український народ. Перебуває ж це, повторюю, у найпрямішому зв'язкові з укоріненням, культивуванням, оберіганням як найбільшої святині – національної ідеї.

Одне слово, дбаючи про економіку, про політичне зміцнення держави, давно вже час на ділі, а не на словах повернутися лицем до національної духовності. Може, вже й повернулися б, якби хоч трохи були наближені до ситуації, коли у владних структурах переважали б по-справжньому освічені, національно свідомі, високодуховні люди, якби хоч трішки переймалися б ми прагненням рухатися до здійснення мрії давніх мислителів про настання часу, за якого – пригадаймо – королями були б мудрі філософи.

Якби... Якби так було... Тоді, може, почала б у нас виходити на перший план концепція людського капіталу – та концепція, згідно з якою освіта, наука, культура – то є ключовий чинник економічного зростання та соціального й економічного благополуччя. Тоді, може, і ми навчилися б усерйоз сприймати те, що для передових країн є вже давно доведеним,

аксіоматичним. Ну, наприклад, те, що кожен долар, вкладений у США в освіту, повертається сімома доларами, а кожен долар, вкладений в освіту у Японії, повертається у цій країні десятьма доларами...

Одначе – як то ще далеко нам до розуміння цих речей і як ще міцно вкорінився у високих кабінетах, в тому числі й тих, звідки здійснюється керування нашою культурою, чиновник примітивний, обмежений, антиінтелектуальний, антиукраїнський, неінтелігентний, некультурний, зміщаний, той, який воліє кинути освіті, науці, культурі хіба що недоїдки з державного столу. Як різко мовив Олександр Довженко, і ці його слова зберігають свою слушність, "ми єдина у світі країна, в якій слово інтелігент звучало [колись] як зневажливе слово. У нас було заведене поняття гниле інтелігентство, але гнилою у нас була не інтелігенція, а міщанство. Воно осталося гнилим і нестерпно смердючим і зараз, не зважаючи на високі державні посади, що воно їх посідає". Скільки болю й протесту в цих рядках О. Довженка нібито про "колись" з його щоденника!

До речі, та обставина, про яку мовлю, – це і є одне зі звинувачень системі освіти тоталітарного часу. Це ж бо її вихованці, її учні антикультурять на своїх посадах, це ж вони глумляться сьогодні й над тими, хто виводив їх у життя, – над своїми вчителями. Прикро, гірко казати, але зведений до становища жебрака нинішній учитель чималою мірою пожинає плоди, що їх сам же й вирощував.

Лицемірить чиновник з духовної сфери, запевняючи: мовляв, маємо у цій сфері таку ж ситуацію, як і в цілому в державі. А насправді – і я це хочу уточнити – хіба не маємо ситуацію з цією сферою ще принизливішу, ще ганебнішу, аніж та, яку спостерігаємо в цілому в державі?

"Треба потерпіти, – знову й знову чуємо від високопосадовців, – нема коштів". Але ж є, шановні, речі, де справа якщо і в коштах, то тільки в другу чергу. У першу ж чергу мусить заявляти себе тверда державна воля – будувати повноцінну Українську державу, підтримувати, надто морально, організаційно, ідеологічно, все, що її зміцнює. Так, головна

затримка нині – за державною волею, тією, що передається усій нації, мобілізує, спрямовує її, спростовує сумніви обивателя, спонукує його до коригування поглядів й орієнтирів.

Ми ж час од часу ще й підливаємо оливи цьому обивателю – мовляв, будуємо громадянське суспільство. Хто, коли, одначе, це довів, що суспільство, у якому найвище ставляться інтереси нації, не може бути громадянським? Хто? Насправді підстав для протиставлень нема тут аніякогісіньких – усе це тільки вигадки, що почасти є доморощеними, а ще більше інспірованими відомого сорту зарубіжними, так скажу, всечеловеками, які не проти України, але проти України української. Чому скажіть, шановні, громадянське начало конче мусить суперечити національному і навпаки? Що – може, у Франції вони суперечать одне одному, чи в Італії, чи в Норвегії? І тим більше є підстав для цього запитання, що переважаючий і переважаючий масив нашого народу, десь 80%, є моноетнічним, а саме – українським, що етнічно чистих країн у сучасному світі просто не існує.

І тут знову як не повернутися до отого якби ми вчилися так, як треба. У даному випадкові – якби вчилися цивілізованого, державницького ставлення до духовно-освітньої сфери (спершу про неї поговоримо), розуміння її істинної ваги.

Я вже наводив приклади, які засвідчують, що є на чому і є в кого вчитися. І в інших країн, деякі з яких просто на наших очах нас випереджають, і з деяких сторінок таки власної ж історії.

Варто згадати коротку добу Української Народної Республіки, коли була проголошена необхідність, як то читаємо в одному з документів, "побудови своєї, нової і по формі, і по духові школи", було розгорнуто "рух за рідну школу і освіту". Не можна не звернути увагу: вже в квітні 1917 року відбувається Перший Всеукраїнський учительський з'їзд, одна з ухвал якого вимагала дезросійщення освіти та того, "щоб всі ті особи, що займали досі відповідальні посади і тільки перешкоджали справі народної освіти, були увільнені од місць і замінені другими". У серпні того

ж 1917 року – Другий Всеукраїнський учительський з'їзд, який наголосив, що українська національна школа – то "не тільки ідеальне гасло, а конкретна психологічна, педагогічна і соціально-політична вимога". Генеральний Секретар освіти І. Стешенко активно впроваджує у життя постанову про всенародне навчання. Як гриби після дощу, масово відкриваються українські школи. Масово видаються українські підручники. Масово запроваджується як навчальна дисципліна українознавство (а які бої з приводу українознавства маємо сьогодні, дарма, що порівняно з добою УНР потреба в ньому не тільки не зменшилася, а навпаки – зросла!). Масово удосконалюють українську мову вчителі на різних курсах. Інтенсивно здійснюється демократизація управління освітою. І все те – під покликом: для нової держави – нова, українська освіта.

У наших часах, у перших роках незалежності, також були намагання енергійно розбудувувати українську освіту, відповідно спрямовуючи діяльність освітянського міністерства. Та скільки гальм супроти цього виставила сама ж новопроголошена держава! Аж до звинувачень у тому, що те, що впроваджувалося у міносвіті, – то "націоналізм на державному рівні" (див. статтю під такою назвою О. Мороза в органі Верховної Ради – журналі "Віче", №3 за 1994-й рік). Відомо, чим те у 1994 році закінчилося: енергію національного відродження освіти, зрештою, було пригашено, як здійснено було і відповідну кадрову чистку в управлінні цією галуззю.

Ось я згадував про всеукраїнські освітянські з'їзди в добу УНР, метою яких було привернення загальнонаціональної уваги до освіти. З цією ж метою відбувався і Всеукраїнський з'їзд педагогічних працівників наприкінці 1992 року, що прийняв "Державну Національну Програму "Освіта. Україна XXI ст.". Одначе з якими неймовірними труднощами вибивалася ця змога провести один-єдиний за всі ці вже вісім років подібний захід! Усе казали нам тоді: не на часі... Фактично ж це означало вилучення освіти зі сфери стратегії і тактики нововідродженої держави. І хіба не є те однією з найважливіших причин того, що маємо ми таку державу, яку маємо?

Можна, до речі, підійти до проблеми, про яку наразі мовлю, і зовсім з несподіваного боку, а саме: є сенс вчитися так, як треба, розуміння ваги тієї ж освіти не тільки у демократичних, а й навіть у найстрахотливіших тоталітарних режимів. Хіба не може слугувати тут наукою хоча б відоме твердження, що німецький райх створено було німецьким вчителем? Це ж канцлером Бісмарком було сказано: дайте мені зо дві тисячі добрих вчителів, і я вам за кілька років зроблю нову Німеччину.

Розуміння цього вже в нацистській формі успадкував і гітлеризм. Чудово усвідомлюючи райхобудівне значення освіти, він пильнував її та повсякчасно підтримував і досить швидко, навіть запаморочливо швидко досягнув своєї мети. Метою ж, як відомо, було виховання так званих гітлерюнгів, нашпигованих німецьким шовінізмом, презирством і ненавистю до інших народів – так званих унтерменшів, до числа яких, як знаємо, було віднесено й українців.

Чудово розумів вагу освіти й виховання також комуністичний режим. Відповідно спрямовувану й зорієнтовану освіту він розцінював як найнеобхідніший важіль у побудові т. зв. пролетарської держави та як знаряддя комуністичного виховання суспільства. Пригадаймо, як швидко, ще у вирі подій 1917–1919-го рр., сформували більшовики обов'язковий для цілої країни виховний ідеал, як наполегливо і методично заповзялися вони втовкмачувати у голови червоний патріотизм, як одразу ж по приході до влади зробили ставку на молодь, на її відповідне виховання та відповідну освіту. Я сказав би, що на пристосування освіти до потреб тоталітарної, антилюдяної системи більшовики не шкодували ні зусиль, ні коштів. Коли, скажімо, було засновано Академію педагогічних наук СРСР? У розпалі війни, в 1943 році, а вже наступного, 1944 року, в ній було десь з тисячу працівників. Сталінська імперія стікала кров'ю, тож заснування АПН як органу ЦК ВКП(б) у керуванні вихованням та навчанням радянської молоді розцінювалося режимом як один із засобів самопорятунку...

Зумисне наводжу ці приклади, які стосуються неприйнятних для нас режимів, оскільки маю сподівання, що коли не досягає своєї мети

позитив, то, може, хоч цей негатив переконає. У тому, нарешті, переконає, що розрахунок збудувати більш-менш міцну державу без посиленої уваги до освіти, до культури – то просто фікція.

Якою є сьогодні ця увага? І хто, оглядаючи духовно-освітню сферу, здатен не чути сумний, часом аж розпачливий акомпанемент, що супроводжує її існування, – акомпанемент байдужості до неї, жебрацтва та руйнації?

Фінансування у ці галузі? Але, всупереч законові про освіту, замість 10% від внутрішнього валового продукту в державний бюджет 1996 року було закладено на освіту 4,97%, на 1997-й – 4,2%, а на 1998-й – 4,17%. За потреби видатків на освіту в 1998 році не менше 10 млрд. грн. було передбачено в бюджеті 4,2 млрд. грн., а це означало, що до розрахункової потреби лише на зарплату освітянам не вистачало 34% . І вже зовсім не було заплановано в бюджеті коштів на погашення боргів у зарплаті та стипендіях за 1996-1997 рр. Становили ж вони тільки в установах міністерства освіти 250 млн. грн. Видатки ж на освіту на 1999-й рік затверджено в сумі трохи більше, як 1,8 млрд. грн.

До речі, названо тут планові обсяги фінансування. А реальні? А насправді? Насправді, вони менші.

Заробітна платня у цих галузях? Ось офіційні дані з газети "Голос України" від 28 травня 1997 року. За середньої заробітної плати в Україні у квітні того року 146,75 гривень та за середньої зарплати у промисловості 164 гривні працівник культури та мистецтва одержує в нас відповідно 92 та 97 гривень. Чи є ті, що одержують менше? Є. Це – працівники сфери громадського харчування (66%). А хто одержує більше? Більше одержують усі інші, причому найбільше – 310 гривень – службовці банківських організацій та працівники сфери фінансово-кредитово-страхувальної (297 гривень). Годі й казати, що подібний розрив – близько трьохсот і близько дев'яноста гривень – нічим не можна виправдати, як цілковито алогічним є те, що навіть найвищої кваліфікації фахівець, приміром, доцент, професор, дістає сьогодні десь утричі

менше, аніж діставав ще кілька років тому. Це загалом одна з гримас суспільства, у якому живемо: обернена ситуація, за якої особа з освітою незрідка одержує менше, ніж особа без освіти.

Інша річ – чи й цю мізерію одержує? Як мовиться, не завжди і не регулярно, а розмір заборгованості держави просто приголомшує.

Доречно тут навести спогад про те, якої позиції з приводу задовнено-хронічних невиплат, як і загалом з приводу фінансування культурно-освітньої сфери, дотримувався Олесь Гончар.

Був 1991-й рік. Як керівник (спільно з Р. Воронкою) організаційного комітету, що підготував перші на цей час підручники з національним змістом – буквар Материнка та чотири читанки, я перебував тоді, пригадую, у стані відчаю: де знайти папір на ці видання? Здавалося, всі шляхи апробовано, щось придумати було вже неможливо. І тут хвалиться Олесь Гончар, що завтра він іде на засідання Ради з Національної Безпеки. Трохи смішно мені це згадувати, але, зачувши це, я нараз прохопився: " Олесю Терентійовичу, а, може, буде вам нагода якось сказати і про ці підручники?" – "Та ну, що ви, – відмахнувся він, – це ж – не до діла, це ж – Рада з Національної Безпеки!"

І раптом наступного дня телефонує, радісно каже, що про підручники він таки сказав. "Причому, – каже, – я так сказав, що може й ніколи ще так не говорив". А сказав Олесь Гончар так: "Тут зібралося багато генералів. Я не генерал, лише сержант запасу, але я говоритиму також про речі стратегічної ваги." І Олесь Терентійович розповів про те, як вже й сніданку не дають дитині в школі, і як вже навіть підручника, букваря для неї неможливо видати.

Слухав це тодішній прем'єр-міністр Віталій Масол і зреагував на Гончареве прохання так: "Нема паперу, де його взяти?" "І ось тут, – розповідав Олесь Гончар, – я й вибухнув". "Слухайте, – сказав він, – ви – прем'єр-міністр, а я лише письменник, і це ви запитуєте в мене, де взяти

папір? То якщо ви наполягаєте, я скажу: закрийте кордони, щоб наше національне добро не вивозилося за безцінь, приборкайте крадійську пошесть, зрештою, продайте танк, корабель продайте, але підручники для дітей мусять бути видані".

Підтримав тоді Олесь Гончара у його вибухові тодішній Президент Леонід Кравчук – невдовзі папір було знайдено, підручники вийшли друком...

До чого цей спомин? А лишень до того, що держава не має права не знаходити кошти на те, що є найнеобхіднішим. У тому числі, зрозуміло, і на вчасну виплату нелегко заробленого. Нині невиплати найбільшою мірою стосуються тих працівників культурно-освітньої сфери, які перебувають на місцевому бюджеті. То ж нехай, шановні, будуть на нашому озброєнні і ось ці контраргументи незабутнього Олесь Гончара.

3. Адаптація чи руйнація?

Докладніше про "акомпанемент".

Пише вчителька Н. з м. Хмельницька: "Як далі жити, як розуміти ситуацію, в якій ми опинилися, де взяти сили голодному, беззахисному вчителеві? У нас є власні діти, які дивляться на щоденне наше життя і вже ні в що не вірять".

Ну, правда, друзі, – не всі вчителі у нас голодні, непомірних узагальнень не робитиму, але як водночас не сконстантувати: це – типовий лист, хіба що варійований в інших кореспонденціях. Тобто – не якесь це нарочите нагнітання, а щонайнатуральніша реальність. Надто ж вражає у цьому листі фраза про те, що йому, вчителеві, вже не вірять власні діти. А йому ж треба домагатися, аби повірили і всі ті, кого він вчить, а йому ж ще і те треба, щоб і самого себе уберегти від зневіри. Тільки – з яких же це сил, з яких внутрішніх ресурсів, якщо вони вже вичерпані в багатьох чи вже вичерпуються?

В іншому листі скорочена вчителька, яка підписалася Наталка Т. з Вінницької області, ставить запитання: "Чи є в світі хоч одна при здоровому глузді нація, яка економила б на власному мізку? Звільнений чорний африканський континент починав з того, що посилав до нас своїх дітей навчатися. Незалежна ж Україна починає з "чорних" педрад. То чи при здоровому глузді вона?".

Як пише Наталка Т., такі чорні педради (назва за аналогією з відомим романом П. Куліша) прокотилися подекуди по цілій Україні, і означають вони ніщо інше, як закриття шкіл у сільській місцевості. Це, іронізує дописувачка, – активні методи фінансової економії, до яких вдається влада. А є ж і методи пасивні– наприклад, скорочення ставок завучів, педагогів— організаторів гурткової, позакласної роботи, створення класів – "комплектів". На лихо, ці "пасивні" методи не дають державі достатньої економії, тож і знаходять подекуди вихід у тому, щоб "із п'яти-шести сільських "кущових" шкіл залишити одну"...

Таких листів багато. Особливо ж вражає лист, який деякий час тому надійшов з батьківщини Тараса Шевченка – його рідних Моринців. Це – з тієї школи, яка розташована за п'ятдесят кроків від хати, де народився Т. Шевченко, до якої приїздять тисячі екскурсантів і з України, і з-за кордону, яку, як мовиться, бачить увесь світ. І болісно читати те, про що написали вчителі В. Задніпряний, В. Данильченко, Л. Дорошенко та ін.: "Наша Тарасова школа опинилася на узбіччі державних інтересів. Старе приміщення, в якому нині працюємо, в аварійному стані, а нове вже шість років, як не збудують (...) Нас постійно лихоманить скорочення штатів, укрупнення класів, корективи у шкільних програмах та довготривале очікування зарплати". І далі: "З давніх-давен освітян називали цвітом нації. А хто ми, освітяни, тепер? Ми пасерби у своїй державі, у своєму районі. Місцеві органи влади глухі до наших прохань і вимог. Доведені до відчаю, наші вчителі готові страйкувати".

Хіба не з самого Шевченкового серця вирвався цей зойк!

Або вчителі Кудринецької середньої школи Борщівського району Тернопільської області В. Марчук, Р. Чепіль, Г. Федорчук та ін. :
"Працюємо десятий місяць без заробітної плати, не маємо за що купити хліба (...) Нам погрожують вимкнути електроенергію. Отже, констатуємо: розтоптана і знищена наша вчительська гідність". Або лист з Київської області від голови профкому Владиславської середньої школи Миронівського району О. Реви, у якому ставляться запитання: "А як ми виглядаємо в очах дітей, коли вони бачать наше жалюгідне становище? Що ж нам робити? Від кого чекати допомоги, захисту?"

Усе це – індивідуальні або невелико-групові листи. Та масово з'являються і звернення колективні, як-от, наприклад, від 245-х батьків учнів з м. Богуслава, що на Київщині, які звернулися до Президента, Кабінету Міністрів, депутатів Верховної Ради з приводу безвиході, що в неї потрапила освіта. "Ми розуміємо, в якому становищі опинився народ України, але ми не розуміємо тих людей, які стоять біля керма країни. Наші діти – майбутнє держави. Яким воно буде, коли на межі другого й третього тисячоліття ми йдемо не вперед, а назад?! Ми багато чого вчимося у закордону. Але чи й там наповнюваність класів сягає 35 осіб? ". Або ось ситуація, у якій перебувають освітяни Заліщицького району Тернопільської області: "Ми не живемо, а існуємо. Не одержуємо заробітню плату ще від липня (нині березень 1998-го року), не розраховалися з нами ще й за 1996-й рік"...

Тепер вже 1999-й рік, та педагогічним працівникам у ряді регіонів України усе ще не розвиднюється. Так, у січні 1999 р. продовжували страйкувати 1,5 тисячі вчителів на Тернопільщині (там склалась особливо гостра ситуація), Кіровоградщині, Херсонщині, Івано-Франківщині та в Криму, а загальна сума заборгованості держави освітянам сягла майже півмільярда гривень.

Можна було б оперувати й листами, які надходять від працівників закладів культури, особливо бібліотекарів, завідуючих клубами, керівників гуртковою роботою. Тональність їх – одна і та ж, і кожен з них похмуро уявляє той дійсний стан, в якому опинилася культурно-

освітня сфера. Так, замість передбачених Законом про культуру видатків на культуру в сумі, що має дорівнювати 6, 6% від валового продукту, реально їй було виділено у 1998 р. лише 0, 3%, але навіть ці мізерні кошти було під кінець року урізано.

Не менш тривожні процеси характеризують і науку. "Раніше передові академічні інститути, – пише у "Шляхові перемоги" (8. У. 1997 р.) А. Підгірний, – на наших очах перетворюються в порожні символи національної української науки, особовий склад яких широко вливається у ряди базарно-ринкових лоточників, у програмістів— консультантів торгово-посередницьких фірм, а ті, кому поталанило, поповнюють ряди кафедр та науково-дослідних центрів за рубежем /.../ За останніми даними, вже понад 65% працюючих спеціалістів вищої кваліфікації, переважно докторів та кандидатів наук, спеціалістів у галузі фундаментальних та – частково – прикладних наук, полишило своє основне місце праці або ж числиться співробітниками академічних інститутів лише формально і перебуває основний час або в бізнес— секторі, або за рубежом"...

Вдумуєшся у всі ці констатації – і хіба що подив викликають бравурні заяви керівництва Національної Академії наук про те, що все, мовляв, нормально, що час нарікань та плакань вже минув (скінчився у науці час "плачу Ярославни", як висловився Президент НАН"у Б. Патон), що українська наука вже адаптувалася до нових умов.

А що ж насправді – адаптація чи все-таки жахлива своїми наслідками руйнація? З однієї бо лише системи НАН"у виїхало за останні роки за кордон 3,5 тис. науковців (в цілому по Україні – понад 6 тис., з них докторів наук – 2 тис.), а всього з 1991 по 1998 рік вона скоротилася на 39,5 тис. осіб або на 45,3%. Причому особливо є трагічним те, що масово змінюють або Батьківщину, або й самий свій фах перспективні молоді вчені. Скільки їх, запитує С. Вересень ("Шлях перемоги", 24. IV. 1997 р.), звеличує сьогодні і підсилює чужі держави! Відома щодо цього і статистика: з-поміж великої кількості вчених та винахідників, що їх за останні роки втратила Україна, 40% підживлює своїм інтелектом Росію,

36% – Сполучені Штати Америки і Канаду, 24% – Західну Європу та Австралію.

Не подивуємося цьому непатріотизмові, якщо порівняємо: у 1994 році витрати на одного науковця у Сполучених Штатах Америки і в Японії становили 150 тисяч доларів, у Франції – 120 тисяч доларів, в Україні ж ... 0,7 (!) тисяч доларів. Якщо ж простежити фінансування української науки у відсотках від внутрішнього валового продукту, то "динаміка" обвалу тут така: 1985 рік – 3%; 1991 – 1,7; 1996 – 0,7; 1997 – 0,48; 1998 – 0,3%... Як слушно констатує той же С. Вересень, маємо тут справу "з міною сповільненої дії, що закладена під нашу національну перспективу", з однією із загроз самій національній безпеці України.

Звернення, листи, апеляції до влади, вияснення фатальних наслідків, якими загрожує ситуація, що склалася... Трагізм у тому полягає, що все це – не поодинокі голоси, а хоча поки що ще й терплячий, однак наростаючий протест нашої інтелігенції. І як не зауважити тут, що, з-поміж інших, протест, скажімо, освітян є особливо небезпечним, особливо страхітливим, адже в руках освітян – саме майбутнє нашої держави, і це від них найперше залежить громадянська якість покоління, яке вступає чи невдовзі вступить у життя.

А був же, і ще не так давно, час, коли (як-от у 1993-1994 роках) ми навіть знаходили слова певної віти: мовляв, інші галузі руйнуються, занепадають, а от освіта тримається, її вдається боронити. Правда, відчувалося і тоді, що все те висить на волосинці, непевне, дуже нетривке. І ось нині ці тривожні передчуття повною мірою справдилися: волосинка враз обірвалася – і пішов обвал, причому темпи руйнування просто приголомшують своєю навальністю та мірою катастрофічності. Духовно-освітню сферу захопив на наших очах руйнівний циклон, який ще не відійшов і досі і ще не знати, коли відступить.

Наслідки цього циклону очевидні, бачимо їх у кожному місті та селі. Працівник культури, науковець, освітянин опинилися у вкрай принизливому становищі.

І тут знову і знову вчувається мені стереотипна, обкатана відповідь: мовляв, ну що зробиш? – нема коштів... І я не сумніваюся, що це – правда, хоча точно знаю, що нема їх у природі, але не в резервах, і то, звісно, не моє завдання підказувати, де їх взяти, аби освіта, наука, культура підтримувалися б хоч частково на цивілізованому рівні.

І все ж від кількох запитань з цього приводу утриматися важко. Нема коштів – а що вже перестали справлятися за копійки в інші країни наш метал, худоба, інші національні багатства? Що – вже справедливо вирішене питання про транзитні перевезення територією України? І питання так званих боргів вже вирішене, і не раз порушуване питання про потребу запровадження одновідсоткового податку на розвиток освіти вже зреалізоване? І вже розв'язана, як слід, та проблема, що якщо держава не в змозі допомогти, то нехай би своєю податковою системою вона хоча б не заважала навчальним та культурним закладам самих себе підтримувати у спосіб різних підробітків? Вже не кажу про заслін крадійству, мафіозності, який держава, нарешті, мусить виставити.

Та, здається, і до цього роду підказок, як і до тих скриків, що їх чути по всій Україні, і до їхніх фатальних наслідків, що заявили про себе вже сьогодні, владні структури лишаються незворушними.

Що – може, ми чули про загальноурядовий шок з того приводу, що близько півтисячі шкіл в Україні загалом вчасно не розпочали 1996/97 навчальний рік, а 1 вересня 1998 року не пролунав шкільний дзвоник у 476 школах? Може, потрактовуються як явище загальнодержавної, загальнонаціональної небезпеки перманентні освітянські страйки, які відколи вже не припиняються? Чи, може, то вже набутий синдром, загартований імунітет цієї незворушності?

Мабуть, що так. Якби було інакше, то чи й могла б з'явитися на світ бодай сумнозвісна постанова Кабінету Міністрів за номером 1033 (цей зловісний номер назве сьогодні з пам'яті кожен освітянин, а ще недавно хіба знав він номери урядових документів?), яка силкується – і то вже

вкотре! – латати державний бюджет саме за рахунок традиційно найтерплячіших та найзастраханіших, тобто за рахунок освітян? Фактично вона санкціонувала процес масових звільнень педагогів, в тому числі і з вищої школи, відкрила шлях до того, що не вдалося довершити в добу "геніальної" хрущовської ідеї про так звані неперспективні села з їх малокомплектними школами.

І це хтось вірив би, що існуватиме село, коли не існуватиме школа? Не усвідомлює, що немає школи – нема й села? І це щось засвоєно з уроків недавніх ще часів? Такий на практиці сенс заходів щодо зростання наповнюваності класів (хоча б і до 45 !/! учнів), збільшення педагогічного навантаження.

Часто погукують: виживай, освіто, сама на себе вчися заробляти! А водночас не то зароблені кошти, а й навіть благодійні пожертви на освіту віднедавна обкладаються драконівським податком. Заклинають: "Духовної кризи в нас нема!", а насправді – хіба те, про що мовиться, не є винищенням, не є вирубуванням самих підвалин національної духовності?

До речі, саме в цій найбільш принциповій точці очолюване мною Всеукраїнське педагогічне Товариство ім. Григорія Ващенко не може не мати посутньої незгоди і з позицією міністерства освіти. Так, це правда, власної каси міністерство не має, і, власне, саме воно постійно перебуває у принизливій ролі прохача, котрий з простягнутою рукою навідує кабмінівські та мінфінівські кабінети: мовляв, дайте на освіту... І все ж йдеться саме про незгоду, оскільки, піднявшись на сходинку елементарної самоповаги, міністерство мусило б взяти на себе роль бодай морального захисника інтересів наших освітян, обстоювача щонайжиттєвіших потреб галузі, діючи за принципом: ліпше будь-що, аніж безчестя, аніж зневага з боку педагогічної громадськості.

Натомість бачимо інше: орган, що мусив би стояти на сторожі інтересів галузі, сам (так виходить) підкидає варіанти, де б ще можна було скубнути освіту, де ще можна увірвати. І вже, власне, по тому,

власне, з подачі цього органу, й з'являються вбивчі для освіти документи.

Не може не шокувати, як можуть навіть обговорюватися у найвищому освітянському штабі такі речі, як, наприклад, скорочення кількох десятків тисяч вчительських ставок за рахунок збільшення наповнюваності класів (усього, як прозвучало одного разу на колегії міністерства, це могло б дати економію в 30 тисяч ставок). Або – відміна поділу на групи у вищих навчальних закладах для виконання практичних і лабораторних робіт. Або – зведення учнів кількох різних класів до однієї класної кімнати. Дебати довкола зловісних цих прожектів будь-де можливі, та чи в міносвіті?

Ось стверджують, що ту ж постанову №1033 міністерство освіти не візувало. Але хіба не передував їй наказ по міністерству № 266 від 9.08. 1996 р., за яким з планів загальноосвітніх шкіл виключено години на додаткові заняття і консультації, зменшено курси за вибором і факультативи. (До речі, зверніть увагу, що саме виявилось масово скороченим на місцях з вибіркового компоненту, – українознавство). Так саме був і документ про зростання наповнюваності класів, про педагогічне навантаження у вищій школі. І навіть якщо все це – наслідок "викручування рук", то як не сконстатувати: хрускоту суглобів ніхто не чув.

Є, гадаю, шанс і є ще, можливо, якийсь час, аби відповідні структури задумалися над цими речами, а поки що, як можемо не дійти щонайпершого висновку: найосновніше, що нам треба зреформувати в освіті, це – зреформувати саме ставлення держави до освіти. Адже з якого боку не підходь, на сьогодні воно нецивілізоване, неуцьке, часто розбійницьке. Із таким ставленням до освіти повноцінну Українську державу ми не збудуємо й у світове та європейське товариства не увійдемо.

Не зайве, до речі, нагадати, що в 1983 році американські вчені підготували для Конгресу цієї країни доповідь під назвою Нація в

небезпеці, необхідність реформи освіти, де забили найбільшу тривогу з приводу відставання освіти. І безрезультатно: вже через два роки, в 1985-му, витрати на освіту склали 12% національного доходу США, у той час, як складали у 50-х рр. лише 4%.

Звичайно, маса проблем в освіті у Сполучених Штатах Америки існує і сьогодні, і то далеко не все варто нам звідти запозичувати, як далеко не все варто охаювати в нашій системі освіти. Але ось саму формулу висловленої свого часу в тій країні найбільшої тривоги, а саме: "нація в небезпеці" – прикласти до наших сьогоденних українських обставин просто таки вкрай необхідно. Освіта в небезпеці, нація в небезпеці, держава в небезпеці... Маємо ситуацію, коли для зупинення антидуховного безуму державі слід вживати вже екстраординарних заходів.

Не бракує, на жаль, людей, в тому числі й з-поміж освітян, котрі, переживаючи трагізм нинішньої ситуації, повертають голови назад, навіть тужать за часами, коли повсюдно аж лящало: радянська система освіти – найдемократичніша, найгуманніша, найкраща в світі... Однак що це – тужити за часами дикого автократизму? За часами, коли цвіт українського вчительства, як і всього народу, був розстріляний та засланий на Колиму й на Соловки? За часами, коли вчитель і загалом культурно-освітній працівник як гвинтик тоталітарної системи мусив обслуговувати її, бігаючи (агітатор і пропагандист!) з газеткою у руках, що містила чергову партійну постанову, чи то на колгоспний тік, чи в заводський цех? За часами, коли, як писав Олександр Довженко, "ніхто не хотів вчитися на історичному факультеті. Посилали в примусовому плані. Професорів заарештовували майже щороку, і студенти знали, що таке історія, що історія – це паспорт на загибель"?

Довірмося великому авторитетові О. Довженка та прислухаймося, що записав він у своїй найсокровеннішій книзі – в щоденнику – про оту, мовляв, "найкращу радянську систему освіти". І записав він це у грізні воєнні роки, а саме 28 червня 1942 р.

"Перше, що треба зразу ж після війни категорично змінити, це всю систему шкільного і дошкільного виховання. Треба переглянути і перетрусити її зверху донизу.

Треба категорично перебудувати становище і роль учителя у суспільстві і в школі. У нас учитель у загоні. Жалюгідне становище учителя матеріальне і морально-правове, і хибна система виховання – ось причина перша і найголовніша всіх труднощів, що їх несемо ми зараз. Ось причина наших перебільшених утрат, хаосу, слабкодухості та іншого, словом, всякого того, що робить нашу перемогу багато-багато дорожчою, аніж це могло бути.

Прибитий, неінтелігентний учитель – це величезне зло нашого народу. Безправний, нешанований, брудний, малоосвічений учитель і такий же малорозумний Наркомос з усім його авгієвим апаратом не може забезпечити державі гарну молодь, якими б високими і досконалими не були тези прагнень компартії.

Народний учитель, учитель народу – серце і сумління села, зразок і предмет наслідування для дитини, достойний, чистий, авторитетний, ушанований батьками, – нема, нема у нас такого народного учителя. Ми зробили з нього безправного попихача будь-якого голови колгоспу, будь-якого дядька. І потонула молодь у неуцтві, у безхарактерності, слабкодухості, безвідповідальності і нехлюйстві.

Скучно, і трудно, і сумно від нашої невихованості".

Скучно, і трудно, і сумно... Ще раз кажу: оцінюючи спадок радянської доби у педагогіці й освіті, довірмося О. Довженку. Він бо саме у вчителів, отому безвольному гвинтикові радянської системи, вбачав "головного де-факто винуватця наших невдач" на початку війни і був переконаний, що не помиляється в цьому висновкові, навіть мав намір написати про потребу реформування освіти Сталіну.

Авторитет О. Довженка хай зайвий раз потвердить: шляхів виходу освіти та культури з найглибшої нинішньої кризи позаду, у минулому не існує, і, не очорнюючи поспіль все, чим ми жили раніше, спрямовувати свої погляди нам треба уперед.

4. Першоумова національного одужання

Відгукуючись на мої попередні бесіди, Ф. Грозов з Миколаїва висловлює щире побажання : "Дай, Боже, щоб нарешті вас почули". Цю ж думку варіює і багато інших моїх дописувачів, що дружно відгукнулися з усіх теренів держави. Як сумно констатує В. Молостов з м. Вінниці, "ніби є в нас держава, але мало хто любить її і поважає. Є в нас герб, якого багато хто не сприймає. Є прапор, якого немало хто не помічає. Є гімн, слова якого майже ніхто не знає. Є мова, яку багато хто вважає просто непотрібною. Мені просто страшно стає, коли на книжковому прилавку бачу лише одну – дві книжки нашою мовою, хоч за Союзу українських видань було значно більше. Мені страшно включати місцеве недержавне радіо, бо говорить воно по-російському. Я не хочу дивитися місцеві телевізійні канали, бо на 75–80% вони також російські. Хто, пане професоре, веде цю антиукраїнську атаку? Хто так безборонно знищує усе, що нагадує про Україну як державу? З кого питати, що росіяни, які насаджують нам двомовність, більше почувають себе вдома в Україні, аніж ми, українці? Ви ведете свої передачі, але чи вас почують?"

Заглиблююся у зміст подібних листів, проймаюся найбільшими болями за сьогоднішню Україну, які їх сповнюють, і промовляю: "Дай, Боже, щоб нас почули" – почули українців у державі.

Чи не парадокс – подібне побажання? О ні – гірка реальність. І що втішливого відповім я своїм кореспондентам? Хіба що звернуся до них так: і мене, і вас неодмінно почують, друзі, одначе за умови – тоді, коли в нас буде український Президент, тоді, коли в нас буде український Уряд, тоді, коли в нас буде український Парламент, та ще тоді, коли всі ці гілки влади за першоджерело, і першостимул, і найвищу мету матимуть одне: Україну.

О, яка то є ще велика дистанція межи тим, про що мріється, і тим, що є насправді! Окрім того, що названі гілки влади важко назвати українськими, вони ще й діють за принципом лебедя, рака та щуки. І як же розривається внаслідок цього, як знемагає від фізичного та духовного болю держава! Мусив би кермувати діями можновладців один щонайвеличніший, щонайсвятіший інтерес – Україна. На практиці ж раз-по-раз спостерігаємо множинність протилежних інтересів – егоїстичних, користолюбних, кланових, корпоративних – яких завгодно. Мав би найвище ставитися пріоритет – побудова української Української держави на взір того, як чеською державою є Чехія, польською – Польща, російською – Росія (попри те, що лише одних українців нараховують в останній десь до десяти мільйонів). На ділі ж – послідовне відкидання курсу на побудову національної держави.

І ось запитання: чому? Чи то від боязнили когось образити, прогнівити? Чи то від прагнення перевершити всю-всю можливу в світі демократію? Чи то від елементарного нерозуміння того, що національне суспільство і громадянське насправді не є розведеними на різні береги, як і нерозуміння того, що національне відродження України – то не забаганка, не один з можливих шляхів нашого розвитку, як і не рух назад, до того, що було. Це – першооснова виходу України зі стану, в якому вона перебуває, першоумова, щоб мала вона майбутнє.

Чому це так, переконливо аргументує у своєму листі до мене львівський науковець О. Мацюга. Як пише він, будь-яку систему, в т. ч. й таку живу систему, як суспільство, творять зв'язки між її елементами. Чим більше видів і форм зв'язку, тим міцнішою, стабільнішою є і вся система. Зв'язків же цих з усіх, що нам відомі, найбільше має саме нація. Чому? Тому, що окрім об'єднання, скажімо, спільними економічними інтересами, вона інтегрована ще й спільністю культури, мови, особливостями національного менталітету, що додає нації тієї додаткової стабільності, якої будь-яка інша модифікація живої системи категорії "суспільство" просто не може мати. У сучасному світі це добре розуміють: невпинно збільшується кількість держав, а всілякі "економічні" чи колоніальні державні утворення зникають, як сніг на сонці, оскільки в них

і відсутні оті додаткові інтеграційні зв'язки, що роблять живу систему "нація" найстабільнішою формою розвитку суспільства.

Так, у сучасному світі це розуміють. У нас же, схоже, взятий курс на ігнорування згаданих додаткових інтеграційних зв'язків, а, отже, й на послаблення інтегрованості, стабільності нашої суспільної системи в цілому. Хіба не з цього і походить значна частина негараздів, що їх переживає Україна? Спостерігається бо нерозумна й недалекоглядна заохота поступового спрощення зв'язків між елементами нашої суспільної системи, де в уявленні більшості державних мужів домінувати мусить одне: спільність економічних інтересів. Так, це важливо, але ж це форма ледь не найпростішого зв'язку, зупинятися на якій рівнозначне деградації людської спільноти, оскільки насправді з нього вона лише розпочинається. Зрештою, іронізує О. Мацюга, "колонія бактерій також об'єднана певними спільними інтересами"...

Недооцінювання можливостей такого ефективного і дієвого інструменту самоорганізації живої системи, як нація, помітне у нас на кожному кроці., і надто у ставленні до належного утвердження в державі української культури і мови, що є – невіглас цього не розуміє – інтеграційним чинником найвищого порядку. Тому замість зцементування нації спостерігаємо, за О. Мацюгою, розшарування нашої суспільної системи на різні групи, клани, регіональні соціальні утворення, (ще, додам, на масиви україномовного та російськомовного населення), які хоча усе ще й інтегровані в одну систему, однак зримо набувають ознак несумісності, а це вже – небезпека сукупній інтегрованості суспільства. Не можна не погодитися з моїм кореспондентом: переважаючою мірою відбувається це тому, що не є належно інтегрованою в живу систему "українська нація" найвища владна еліта (радіше псевдоеліта) держави, яка відзначається тим, що витворює свою подобу і з-поміж підлеглих собі по цілій країні. У питанні необхідності відродження найважливіших інтеграційних чинників живої системи "нація" звідки й розуміти їй істину: "Так саме як про людину, яка одужала від тяжкої форми амнезії, не можна сказати, що повернулася вона в минуле (насправді – повернулася до самої себе), так і жива система, яка

відновить свою культуру, теж повернеться до самої себе, до своїх витоків, основи, спершись на яку, можна думати про майбутнє".

О, я добре знаю, яким терміном доповнив би всі ці міркування та роз'яснення видатний український поет Євген Маланюк. Він неодмінно вжив би своє містке позначення: малоросійство – як назву хвороби, що, переконував він, насамперед і найбільшим чином "вразила верству, що мала б виконувати ролю мозкового центру нації". У 1991 році Державну Україну проголошено, однак де ж вони, оті не вражені цією хворобою державні мужі, що наполегливо та послідовно зживали б її і в масштабах усього суспільства? Де ті, які розуміли б: розкол України на україномовну та російськомовну – то розкол не на два різновиди однієї системи, а на дві різні живі системи, одна з яких прагне знову поглинути іншу, котра щойно домоглася незалежності? Яку з них належить рішуче підтримувати, на боці якої уся можлива національна й історична правда? Риторичні це питання, а звинувачувати, друзі, за існуючий стан справ належить нам самих себе: поки що ми ще не зуміли покликати до влади державних мужів, що були б беззастережно інтегровані саме в українство, і в цьому й полягає головна причина того, що в нас (під гаслами "громадянське суспільство", "політична нація" і т. п.) будується неукраїнська Україна, держава, де триває національний, політичний та економічний занепад.

Я достеменно також знаю, що сказав би з приводу вигаданого протиставлення національного і громадянського суспільства, наприклад, Президент Чеської Республіки Вацлав Гавел, який побував у нас з офіційним візитом. Ну, щонайменше він хіба подивувався б зі самої можливості розводити це в різні боки. Зміцнюючи бо національну Чехію, хіба водночас не зміцнюють у цій країні і громадянську Чехію?

Як мовиться, дай Боже, щоб українці в своєму рівні національної свідомості, національної самоповаги якомога скорше дорівняли до тих же чехів. Та і таких верховників, як Вацлав Гавел, для котрих поза їхньою країною, поза її національними інтересами нічого більшого не існує, – таких верховників також, Боже, поскорше у нас зрости.

До речі, чи й задумувалися наші найвищепосадовці, що в тому і полягає одна з головних причин тотальної неповаги нинішнього суспільства до влади, що воно, суспільство, не відчуває у її діях отого всепроникливого, усесильного, уседолаючого стрижня: все – в інтересах України, все – задля зміцнення української національної ідеї, Україна, її державне випростання – над усе! О, якби вона була наявна, оця найповніша перейнятість святим, чистим національним патріотизмом! Тоді, я запевняю, враз були б віднайдені швидкодіючі, ефективні засоби для приборкання мафіозних, фінансово-кримінальних структур, що знемогли вже Україну, враз прояснилося б, яку ж таки плату, обчислену не тільки в спосіб дипломатичної математики, а й у спосіб дотримання елементарної національної самоповаги, належить брати і за транзит товарів нашою територією, і за аренду Севастополя з його гаванями, і т. д.

Я навіть сказав би, що відсутність у багатьох державних мужів перейнятості національно-державницькою ідеєю – то і є найголовніша причина нинішньої нашої слабкості. Північний же наш сусід, якому вельми муляє Україна, цю нашу слабкість чудово відчуває. Тому-то й диктує, тому й зневажає, тому і здійснює усілякий економічно-політичний тиск. Як ось й у зв'язку з транспортуванням в Україну через територію Росії туркменського газу. Тривалий час брат загалом цього не дозволяв, та ось, нарешті, благоволив заборону зняти. Однак скільки зверхності й поблажливості в отому раз-по-раз підкреслюваному "мы пошли на уступки", а водночас – в акцентуваннях, які то величезні суми заборгували ми Росії (її борги Україні, звісно, і не згадуються, а ошчасливлені великодушністю сусіда малороси з керівництва державою про це – ні пари у вуст). І скільки грубих натяків, які пов'язують цей дозвіл на транзит з прилежним послушаним України сьогодні і в майбутньому! Мовляв, краник— то у нас...

Що – ображатися на сусіда за таку його поведінку? Я думаю – не варто. Усе бо нормально – все так, як споконвіків і заведено в людському суспільстві: слабкому, який має усі шанси стати сильним, але ним не стає, не співчують, а, як правило, топчуться по ньому, зневажають.

Оце бо і є те найважливіше, що нам необхідно: ставати сильними, відчувати себе сильними, бажати бути сильними і, в першу чергу, сильними національною волею, національним духом. Буде це все – інше докладатиметься, в тому числі й економічний добробут. Натомість у нас на кожному кроці – малоросійська боязливність. Її символи – і чорноморський флот (ах, як по-братски поділили!), і нафтовий термінал в Одесі (відірватися від російської труби для малороса – всеодно, що відірватися від пуповини), й острах утверджувати українську мову.

До речі, я згадував Чехію. Чи всі знають, що свого часу, ще в першій половині XIX ст., ця країна була настільки понімеченою, що в її столиці Празі чеською мовою розмовляло лише кілька десятків інтелігентів? І ось, на грані вже загибелі країни, розгортають свою діяльність так звані младочехи – знамениті чеські будителі. Від Франтішека Палацького почули чехи слова: "Нація з усією сумою її духовних потреб та інтересів є не менш священною для нас, ніж забезпечення прав людини". (Ось, до речі, відколи, ще з середини XIX ст., існують, як дізнаємося з цього вельми актуального й нині формулювання, спекуляції докола прав людини, що в них вправляються у нас сьогодні різні українофоби – ті, котрі аніяк не хочуть визнати, що права окремого національного індивіду не можуть бути забезпечені, якщо грубо порушені права нації в цілому, в т. ч. і право на повноту утвердження національної мови. Запитаймо бо: чи забезпечені права окремої української людини у затоптаному брутальним зросійщенням Донбасі, у видушуваному стосовно об'явів національного життя Харкові, в багатьох інших точках України?) . І ще від Ф. Палацького, який вселяв у чехів віру в їхню національну неперебутність, вони почули: "Ми, чехи, були тут до Австрії, ми будемо тут і після Австрії" . (У перефразуванні до України мусимо казати: "Ми мали свою державність – Київську Русь, добу Хмельниччини – до Росії, ми маємо її і будемо мати й після Росії"). А на запитання: "Монархія чи республіка?" – Ф. Палацький відповідав одним словом: "Чехія".

Отак би й нам, до речі, відповідати при визначенні орієнтирів нашого розвитку: Україна, Україна над усе, і надто у зв'язку з ситуацією, коли нас судомно затягують у т. зв. "славянские союзы". Як шамани, нам

повторюють і повторюють стосовно росіян, українців та білорусів: мовляв, це – один народ, який по-живому розрізано, один корінь, і мова, власне, одна, і загалом – всі ми слов'яни... Слов'яни, звісно, хоча, гадаю, історична наука ще тільки невігласові та шовіністові не довела, що українське державне життя існувало у нас ще тоді, коли ані Росії, ані Москви і в природі не було (Росія, зауважував О. Гончар, – це молодша дочка України, але у ставленні до неї, на жаль, дочка хижа, жадібна, загребуща). Те ж і щодо мови – якщо вона, з погляду "об'єдинителів" , "одна", то чому ж чимало росіян, які живуть в Україні, хто не хоче, а хто й не в спроможності її вивчити? Чули ж, як раз-у-раз зізнаються: я по-українськи розумію, але розмовляти не можу? А заговоріть літературною українською мовою з корінним росіянином – рязанцем чи вологодцем, – вашої мови він і загалом не зрозуміє, хіба що невелику частку.

Сиріч – і народи насправді ми різні, і ментальність, і мови у нас різні. І то тільки запеклі українофоби на взір А. Базилюка, "старосты Конгресса Русских организаций Украины" (див. його передмову до виданої у 1998 р. Донецьким "обществом книголюбов" – чи бачите, яку лектуру люблять книголюби? – україноненависницької брошури князя О. Волконського "Историческая правда и украинофильская пропаганда") , не втомлюючись, доводять, що теза, згідно з якою росіяни й українці – два різні народи, то тільки "базовий миф" для "українського сепаратизма". А що ж до належності українців, як і чехів, поляків, болгар, до слов'янства, то дай нам, Боже, усім глибинно засвоїти істину, на якій наполягав інший відомий чеський будитель – Карел Гавлічек-Боровський: "Я насамперед чех, а потім слов'янин" . Так і ми, братове, мусимо триматися: я спершу українець, а потім слов'янин...

Між іншим, як глибоко розумів К.Гавлічек-Боровський потребу державної незалежності України! Ніби сьогодні, а не всередині XIX ст. ним сказано: "Доки не буде спокутана кривда, заподіяна українцям (російським імперіалізмом, звичайно. – А.П.), доти неможливе ані порозуміння між слов'янами, ані мир у Європі".

Чехи своїх будителів вчасно почули, і то ми, українці, можемо лише печалитись, що наших належно не було почуто та не всі їх, на жаль, чують і сьогодні. А результат у Чехії такий: розжеврила, спалахнула, пойняла найширшу суспільність національна ідея – і вже швидко почала міцніти ця країна у часи мудрого й далекоглядного Президента Масарика, який взяв під свою опіку у 20-х роках й українську еміграцію, і вже віднайшла вона в собі сили здійснити в 1968 році Празьку весну, хоча й розчавлену тоді радянськими танками, і вже в наших часах прийняла закон про люстрацію, тобто про недопущення до влади тоталітарно—комуністичної номенклатури, і вже рвучко пішла вперед.

Що ж стосується мови, то вона не просто додалася до інших чеських здобутків, – її відродження і стало важливою підмогою досягнення цих здобутків: у мові бо найперше і сконденсована національна ідея, у ній – дух нації. У всякому разі, ніхто ні з чехів, ні з іноземців не дивується, що в чеській літературній мові все максимально базується на народній основі, що в ній до мінімуму зведено питому частку інтернаціоналізмів. Хтось не сприймає в українській мові "слухавку" або "летовище". Але гляньмо в чеській мові (подаю нашими літерами): не "газета", а "новіни", не "театр", а "дивадло" (від "дивитися"), не "п'єса", а "чіногра", не "волейбол", а "отбієна" (наша "відбиванка"), не "квадрат", а "чверець" (чотирикутник), не "партер", а "приземе" (те, що при землі) і т. п. І повторюю – ні для кого це не є дивно, ніхто не посміхається, і вся Прага, і вся Чехія, давно вже скинувшись чужоземщини, говорять своєю, найкращою для них у світі, наймилішою чеською мовою, і говорять так саме вільно, так невимушено і природньо, як природньо людина дихає повітрям. Це ж я міг би проілюструвати і на прикладі хорватської мови, національними барвами якої захопився свого часу.

Ну ось такий наразі виходить у мене чеський крен, увочевидь обернений до риторичного запитання: чому ж бо нам і не вчитися так, як треба, у таких вартих всілякої поваги сусідів, як чехи?

До речі, згадано було прийнятий у цій країні закон про люстрації. Не закликаю конче його продублювати, тим більше, що ми вже згаяли для

цього час, а час той – слухний, зручний, просто непросто не використаний (ще раз згадаймо наш "національний" принцип: "Якби ж то знаття!") – то був 1991-й рік. Отже, дублювати у даній ситуації, мабуть, запізно (позаздрімо тут не тільки чехам, а й узбекам). Та водночас – як можемо миритися з ситуацією, за якої керує нами в установах та закладах різного рівня ще значна частина ідеологічних динозаврів, що генетично закорінена в тоталітарній добі. І це вони, з невиправно викрученими на північ шиями та головами, чужі українській ідеї, чужі українській мові й українському духові, чужі, а то й причаєно ворожі до українства, до України, – вони здатні змобілізувати наш люд на будівництво повносилої України?

5. Куди дивиться "Просвіта"?

Хтось зіронізував: влада – це дерево, а члени владної верхівки – горобці, які сидять на цьому дереві. Ось хтось, наприклад, Президент, кидає на віття камінця. Панікуючи, горобці здіймаються у повітря, та невдовзі знову сідають на те ж саме дерево. Ну, може, вже не кожен на своє місце: хтось на вищу, хтось на нижчу гілку, однак знаходять собі місце на дереві – при владі – всі.

Що ж, і в цьому полягає одна з наших бід – зачароване номенклатурне коло по-справжньому у нас ще не розірване, переконаних українських патріотів при владі украй мало.

Звідси і безкарність стосовно дій, які відверто паплюжать Українську державу. Хто бо каратиме, коли для багатьох тих, кому належить це робити, Україна – то в ліпшому разі поетичний символ, а не сенс життя?

Пригадаймо бодай заклики нардепа Моїсеєнка з'їхатися на День Конституції до президентського палацу в Києві, і оточити його, і стояти доти, доки він буде "не очищений" і від Президента, і від його команди, і доки курс не буде змінено у напрямку підключення до союзу Білорусії з Москвою, до ССРСР... Цинічні, оголтіло-брутальні підбурювання,

розтиражовані на всю державу з трибуни Верховної Ради. Мета їх не прихована нітрохи – зміна державного конституційного ладу.

Звичайно, що в будь-якій країні, яка себе шанує та береже, це моментально було б покарано у кримінальному порядку. А в нашій д-у-уже демократичній державі? Ті, кому найперше належало б обуритися, як мовиться, лише втерли лице, мовчки проковтнули. І це є на користь зміцнення авторитету влади? Оця м'якушечність, невольовитість не помічається мільйонами наших громадян?

Або й інший приклад з подій останнього часу. На засіданні Ради при Президентові з питань мовної політики, до якої я також належу, обговорюється проект Державної програми "Українська мова". Все, як кажуть, виважене, може, аж занадто виважене в цьому потрібному документові; жодних дискримінацій жодній з мов національних меншин. Та ось раз-по-раз схоплюється непомірно екзальтована пані (ні, не пані, а госпожа, оскільки представляє "Русское собрание") – і так майже істерично волає про "ущемление прав человека", про те, що, що, мовляв, "прикажете делать русским", яким і так вже нема життя від "українізації", що ледь не вся Рада гуртом, і довго, і, здається, безнадійно її заспокоює. А дехто з промовців благає: "Ми просимо зрозуміти нас, українців"...

Просимо зрозуміти... Що зрозуміти? Те, що ми, українці, на світі є? Те, що ми маємо право на повнокровне національне життя? Те, що ми маємо право на свою мову, на свою державу? Оце ж бо в цьому "просимо" і виявляється щонайяскравіше той комплекс малоросійства, що не дозволяє нам належно розігнутися. Інші – дотримуються принципу, сформульованого нашим поетом, та, очевидно, не для нас, – "щоб жить, ні в кого права не питаю"; ми ж – питаємо: а чи можна і нам жити?..

Ось і в даному конкретному випадкові – просимо нас зрозуміти. Симптоматично прозвучало це у кабмінівській залі! І все те тому, що державність нашої мови зостається і по сьогодні лише продекларованою та що заявлення рішучої, твердої, саме владної позиції у цьому питанні з

боку Президента й Уряду ми ще не чули. Була б вона наявна, ця безбоязна позиція, було б бодай один раз, але чітко всім роз'яснено, що означає державність мови, і, я впевнений, цинічно брутальних спекуляцій на цю тему в суспільстві враз поменшало б, а твердість позиції була б швидко і "перевареною", і засвоєною. Я навіть припускаю, що й ті, котрі фінансують чи то "Конгресс русских организаций Украины" чи "Русское собрание" (а фінансування ж треба відробляти – якщо випадає, то і в істеричний спосіб), завваживши тверду позицію української влади, задумалися б, у свою чергу, над тим, а чи й варто щось вкладати у малоперспективну або й зовсім безнадійну справу.

Отак, шановні, на кожному кроці – воля, воля, воля в українському державотворенні. Особиста воля Президента, особиста воля прем'єр-міністра, кожного високопосадовця, котрому не зайве завжди нагадувати, що нерішучість, як мовлять росіяни, наказуема, що вона розтягує у гуму те, що піддається значно скоршому розв'язуванню. Та водночас я тут застережу, що все залежить і від особистої волі кожного без винятку свідомого українського громадянина. Покликання влади – бути на висоті інтересів нації, задавати тон у всьому, що її зміцнює. Але й стосовно кожної людини – хіба то позиція – обстоювати свою непричетність до того, що діється у державі, все і всього сподіватися лише від владного Олімпу? Та, зрештою, якість того Олімпу величезною мірою і залежить від самих нас: ми станемо рішучішими – і він діятиме рішучіше, ми виявлятимемо в конкретних діях патріотизм – і він буде патріотичніший. Це ж бо ми, нагадую, обираємо, ми голосуємо, як і самі, кожен індивідуально, робимо для себе вибір – чи тихо плакатися у камзельку, спостерігаючи нинішню руїну, та корупцію, та безсоромний грабіж, та розгул антиукраїнства, чи все ж таки не мовчати там, де мовчати не годиться, іти проти обивательської, пристосувальницької течії. "Не запобігати треба і не канючити щось у наших бездуховних, черствих чиновників, – пише Н. Зіневич з Києва, – а виставляти тверді вимоги і крок за кроком домагатися хоч часом і невеликих перемог. Ніхто бо нам, українцям, не дасть навіть на своїй землі ніяких переваг, скільки ми не говорили б".

Все правильно, п. Зіневич: нам треба якомога скорше ставати масово свідомою та вимогливою щодо того, що має нам належати, українською нацією – у цьому наш рятунок. Інакше – "та сміються ж з України стороннії люде", і ми можемо почути те, наприклад, що доводиться вислуховувати від одного її російського знайомого сумчанці Л. Овчаренко (про це її лист): "Ну и дебильное племя! Получили такую возможность и упираются, как ослы!" Чи не мусять нас присоромлювати подібні висловлювання!

Констатуючи це, я особливо апелював би наразі до освітян. Як слушно зауважує Л. Шевело зі Львова (вона авторка шести поетичних книжок), "більшість вчителів стурбована матеріальними статками, вчасним одержанням заробітньої платні, але вважає, що школа не повинна втручатися в суспільне життя, тому вони і стоять осторонь від суспільних і національних процесів, не дуже охоче вступають у контакти навіть з письменниками. Вчителі ж, за бажання, мають великий вплив на громадськість і надто на батьків своїх вихованців".

Ваша правда, пані Лідіє, і я тільки зауважив би, що способів зреалізування громадянської активності того ж освітянина є безліч. Це і прилучення до діяльності очолюваного мною Всеукраїнського педагогічного Товариства ім. Гр.Ващенка, яке і створене з метою розвитку, утвердження та захисту засад національної освіти в Україні. (Лише трьох ентузіастів достатньо для того, щоб організувати первинний осередок товариства, який слід зареєструвати в обласній організації). Це і Конгрес Української Інтелекції, ідею з'яви якого спровокувала моя доповідь на Президії Спілки письменників України 19 вересня 1995 р. і який має свої структури в усіх областях України. Це і "Просвіта", що відзначила вже своє 130-річчя і яка в справу національного самоусвідомлення українців вписала безліч золотих сторінок.

Втім, з приводу "Просвіти" у мене також напрошується "іншоукраїнний" відступ. Організації на взір її з'являються не у всіх народів, а лише тих, які потрапили в історичну біду. Тривалий час перебували в історичній біді, наприклад, вже згадані хорвати – під

чужоземним ярмом упродовж століть, під повсякчасною загрозою винародовлення, національного знику. Та ось у ХІХ ст. народжується просвітницька національно-культурна організація "Матіца хрватска". І що ж? – здебільшого саме вона розбудила хорватів, освітила їх світлом національних знань, сформувала їх у сповнену відчуття власної гідності потужну на сьогодні націю, що її я близько пізнав у часі, коли вже багато років тому читав студентам-хорватам курс української культури в Загребському університеті.

Здавалося б, на сьогодні, коли хорвати вибороли свою державність, не повіривши, до речі, сербам, буцімто вони з ними один народ, який "розрізано по-живому" (дарма, що різниця в мові сербів та хорватів значно менша, аніж у говірці, скажімо, галичан і наддніпрянців), "Матіца хрватска" вже сповнила свою історичну, національну місію, могла б вже й сходити зі кону. Однак не тільки хорватські інтелектуали, але й державці знають: вона потрібна для національного просвічування нових поколінь хорватів, і тому увага держави до цієї організації величезна. "Матіца хрватска", можна сказати, один із синонімів самої Хорватії, вона має урядову й загальнонародну підтримку та любов.

Власне, з подібною націєвиховавчою метою було створено у Львові в 1868 році й "Просвіту", численні організації якої у часі революції 1905–1907 рр., а потім – з 1917 року поширилися і на Східну Україну (всього їх було у 1921 році до п'яти тисяч). Привертає увагу, що організаторами й керівниками східноукраїнських "Просвіт" були найвидатніші діячі української культури. Так, у Києві головою "Просвіти" у 1906–1909 рр. був Б. Грінченко. Пліч-о-пліч з ним – як голова артистичної комісії – працювала Леся Українка. У Чернігові керував "Просвітою" М. Коцюбинський, у Катеринославі – Д. Яворницький, в Одесі – М. Комаров, у Миколаєві – М. Аркас, у Полтаві спрямовував її діяльність Панас Мирний. І т. д. Кожен з них міг би підписатися під словами Б. Грінченка: "Просвіта має задля (...) безправних народів є питанням перворядної ваги, а в деякі історичні моменти питанням, що може переважувати всі інші, забирати всі сили, які залишаються після задоволення неминучих вимог нашого фізичного існування". Власне, це та ж думка, яку М. Драгоманов

формулював так: "З якого боку не приступай до наших національних і громадських справ, а все виходить, що нема в нас справи важнішої, як просвіта народна".

З погляду всіх цих діячів, найвідповідальнішою місією просвіти було готувати народ до національної і державної волі. Тож не випадково і царський, і комуно-радянський режими боялися "Просвіти", як чуми. Її було заборонено царатом у 1909 році, а в Галичині російською окупаційною армією – у 1914 році. На підрадянських просторах, де "Просвіта" діяли також на Кубані, Зеленому Клині і в багатьох інших точках, більшовизм зліквідував її на початку 1922 року. З нещадного винищення "Просвіт", до яких іноді записувалися цілими селами, почалося "визволення" Галичини советською армією у 1939 році.. Ліквідація "Просвіт", які подекуди ожили в роки другої світової війни, супроводила витіснення з України коричневого окупанта у 1943–1944 рр. Колонізатори нищили "Просвіту", а разом з нею і справу Б. Грінченка, Лесі Українки, М. Коцюбинського... І лише за межами України, де організації "Просвіти" з'явилися на всіх континентах, на яких тільки жили українці, їх неможливо було винищити.

І так тривало аж до передодня скону СРСР, коли в 1989 році, в тому числі й за моєю участю, "Просвіта" – спершу як Товариство української мови ім. Т. Шевченка – знову відродилася.

Зовсім зрозуміло, чому у "Просвіті" такий тернистий шлях та чому в імпер-шовіністів така зненависть до неї: "Просвіта" і була, й лишається одним зі способів нагромадження своїх сил українством, нарощування його національно-державницьких потенцій, сказав би я, засобом і національної оборони, й національного наступу. Тому лютою ворожістю до неї всілякі недруги українства пройняті й сьогодні. Не чуємо хіба, який рейвах знімають депутати – "няньки й дядьки атечества чужого", як тільки мова заходить у парламенті бодай про наймізерніший бюджетний рядок під розроблені "Просвітою" державницькі програми, найважливішою з-поміж яких є програма "Українська мова"? Не чуємо про фізичні розправи над активістами "Просвіти", про зневажливе, в

ліпшим разі – поблажливе ставлення до неї керівників влади у тих точках України, де зросійщення насаджується найуспішніше?

Тобто організація, найвищою метою якої є міцна, потужна Українська держава, нинішньою державою далеко не обласкана, і в цьому й полягає принципова відмінність становища "Просвіти" в сучасній Україні від становища тієї ж "Матіци хрватскої" у Хорватії. І то лишається тільки сподіватися, що через якийсь час у нас таки буде влада, яка змінить нинішню неафішовану опозиційність до "Просвіти" на повну підтримку її прагнень, на державницьке спирання на її можливості. Простори ж для докладання зусиль цією організацією достоту безмежні, оскільки стан просвіченості нашого народу далекий ще від бажаного. Зважмо: шарпають його в різні боки різні політичні сили, вбивають у голови, що у всьому його бідуванні винна незалежність, і національної заблуклості межі нашим людом ще повно, і відірваність від рідної мови лишається масовою. І все це треба людям пояснювати, повсюдно потрібне просвітницьке слово, і цілковито не мають рації ті патріоти, від яких нерідко чуєш (та і в своїх листах до мене дехто про це пише): мовляв, куди дивиться "Просвіта", чим займається? Не сперечаюсь: діяльність "Просвіти", до Центрального Правління якої я входжу з часу її відродження, може і повинна бути і резонанснішою, і результативнішою. Та прикро, одначе, помиляється той, хто вважає, що от, мовляв, "Просвіта", поза ним самим, мусить навести порядок у тих чи інших справах національно-культурного будівництва. Ні, не так це мусить бути, друзі, адже "Просвіта" – це і є ми з вами, це є позиція буквально кожного, кому болять національні болі. Тому, прагнучи бути конкретною, діяльною "Просвітою" насамперед самому, треба долучатися до її роботи, йти з ініціативою до місцевої організації, підштовхувати її керівництво, якщо воно мало діяльне.

Або й така порівняно недавня форма зорганізування громадської активності, як Рада з питань впровадження і захисту Конституції України, що її з ініціативи відомого академіка П. Кононенка створили Міжнародна асоціація "Україна і світове українство", Всеукраїнське педагогічне Товариство ім. Гр. Ващенка, Спілка викладачів вищої школи і науковців

України та Українська Спілка освітян. Не є ця Рада ні прокабмінівською, ні пропрезидентською, оскільки найвищі керівники приходять і відходять, однак хай у чомусь і недосконала Конституція, що узаконює, утверджує незалежність України як держави, це – документ, який нас захищатиме лише у тому разі, коли ми захищатимемо його. І як тут не згадати незліченні факти ігнорування Конституції, її перекручувань, дискредитувань, ба навіть відкритої або прихованої війни з нею.

Зрештою, діє у нас сьогодні в Україні і ряд українськи зорієнтованих партій та блоків, однак суть, звичайно, не у фізичному прилученні до котроїсь з них – суть саме в активній громадянській, національній позиції кожного, хто солідаризується з тим, про що я веду свої бесіди.

Ось, скажімо, переді мною – ряд листів, у яких йдеться про невиплату вчителям заробітної платні. Й одразу ж у мене запитання: а чи цікавилися на місцях їх автори тим, чим досить пильно і досить мужньо зацікавився тижневик Освіта, до речі, друкований орган Всеукраїнського педагогічного Товариства ім. Гр. Ващенка? Зацікавився ж він фактом, коли місцеві керівники, не виплачуючи зарплатні освітянам чи бібліотекарям, різними хитромудрими способами спрямовують належні їм кошти з місцевого бюджету то на ремонт, який можна ще відкласти, то на не конче важливі для нинішньої скрути благоустрої, під які немало що можна підверстати, то на будівництво доріг, далеко не завжди найневідкладніших, то різного роду пишних будівель – тих, як правило, що вельми й вельми "підвищують престиж" начальства. Лає, отже, і лає дехто Україну, а до тих конкретних, хто ховається за неї, хто її компрометує, зневажає, чи завжди ми придивляємося?

Позиція ж у них доволі активна, вони не мовчать. Ось і нині на моє ім'я прийшло кілька листів, а саме – від В. Сірого з Білої Церкви, М. Байкова з Полтави, А. Мороз з с. Березівка на Житомирщині, В. Божко з Харкова, автори яких у відповідь на мою критику тоталітарної педагогічної системи кидають мені звинувачення, що от, мовляв, і я дістав освіту за тоталітарного режиму, а тепер "вместе с Довженко" (я

дякую за щонайвищу честь побути у цей спосіб поряд з О. Довженком) заперечую і лаю той режим.

Ну, що ж, шановні, нехай побереже мене Бог від порівняння, але ж ось і Вацлав Гавел, про якого я згадував, теж дістав освіту за тоталітарного режиму, однак став полум'яним чеським патріотом, став антикомуністом. Хіба те, чим ви оперуєте, – то аргумент? Хіба це може бути звинуваченням? Ось, тов. Р. Простакова з Рівного пише з приводу "коммунистического воспитания": "Я считаю что правильно нас воспитывали, и пусть Анатолий Погрибный прочтет моё письмо и переубедит меня".

Ні, шановна тов. Простакова, як і М. Виговський зі Львова, котрі лають нашу незалежність, бо якби, мовляв, не було її, то не було б і Л. Лук'яненка, і П. Мовчана, і В.Чорновола, і М. Плав'юка, і Слава Стецько "не мутила б воду", – "переубеждать" вас, людей вже пенсійного віку, закристалізованих у своїх поглядах, я не маю наміру. Ліпше бо мені як викладачеві мати вже справу з вашими внуками та правнуками – хто-хто, а вони не можуть бути втраченими для України. Вони, вірю, зростатимуть і зцілюватимуться від решток комуністичного дурману разом зі зростанням України, і, повірте, людьми другого сорту ніхто їх не вважатиме.

А загалом, зізнаюся, супроти різного роду звинувачень та в'їдливостей я вже давно виробив тривкий імунітет. Тож якщо мене щось і вражає, наприклад, у закидах Є. Алексеєвої з с. Нагірянки на Тернопільщині, то тільки одне: ця жінка, власне, все життя прожила на Тернопіллі, закінчила школу у Чорткові – і, попри це, така в неї ностальгія за імперськими часами, таке несприйняття українства! Їй навіть хочеться поспівчувати: з російською мовою у поспіль українському оточенні їй, справді, мусить бути дуже незатишно й важко. Тільки то ще є питання, тов. Алеєксєєва, хто ж кого насправді зневажає: українці вас чи ви їх?

Незмірно цікавіше мені полемізувати, скажімо, теж з російськомовною Н. Неміч з Харкова. Ось, обстоюючи двомовність, вона

зазначає, що в Ізраїлі є дві державні мови – іврит та ідиш. Однак, пані Неміч, обидві мови ці (хоча рішуче переважив іврит) – єврейські, а не дві окремі мови окремих двох народів, як то є в українській ситуації.

Або – авторка листа не згоджується зі мною стосовно того, що економічний розквіт Японії та Німеччини стався завдяки національній ідеї. Насправді, мовляв, "він стався тому, що цим країнам було заборонено мати армії, і все чоловіцтво вимушене було займатись справжнім ділом без дурників. Модель там Ерхарда, Маршалла – це був лише засіб".

Не заперечую – відсутність армій певну роль, звичайно, відіграла. Тільки аби ж то справа була лише в людських ресурсах! Он бо їх скільки у нас нині – вивільнених, безробітних, в тому числі й тих, які буквально щойно вступили в життя! І то є трагічно, що величезна частка їх входить у життя без ідеалів, без віри в ту ідею, про важливість якої наразі мова. Армію ж нам – навпаки – належить лише зміцнювати, щоби вберегтися від зазіхань знаного сусіда та від загроз з боку сусідів інших. Зійдемося, отже, хіба що в одному: супроти наших громадян влада вчинила подвійний злочин. Перший – що багато хто з них виявився непотрібним для будівництва держави, другий – що допускається їх масове обезідеалювання. Бідою є, що за нинішніх умов саме поняття "людський капітал" – не більше, аніж пустий звук...

6. "Нордические ребята" родом не з Мадриду

Стрімко розвиваються події, і в одній з них Україна висвітилася в епіцентрі всепланетарної уваги. Сталося це у Мадриді, де було підписано Хартію про особливе партнерство України з НАТО.

Власне, те, що відбулося (9 липня 1997 року), – то був день України у світовому масштабі. Президенти або глави урядів шістнадцяти провідних держав світу – США, Канада, Франція, Німеччина, Бельгія, Туреччина, Італія і т. д. – висловлювали один за одним свої погляди на сучасне і майбутнє України, так само як згадували і про історичні уроки її

минувшини. Акцентувалося при цьому на важливому значенні України для сьогочасного світовлаштування, а відтак і на її історичній місії в сучасному світі, її відповідальності та історичному покликанні. І надто ж акцентувалося на тому, чого немало хто з нас, українців, не довчився так, як треба, про що ми, власне, добре колись знали в добу Київської Русі та в століттях 16-му і по 18-те, та потім з веління азійськи облаштованої та азійськи зорієнтованої московської метрополії примушені були забути. А саме: на тому наголошувалося, що Україна – то не складова частина кермованої московською меккою Євразії. Це – центрально-європейська держава, яка має всі підстави, всі резерви, щоб відігравати роль саме великої і саме на європейському та світовому обширах.

Пригадався мені того дня 1991-й рік. Дотелефоновуюся я із заморської держави в Україну. Кажу телефоністові, що потрібна Україна, Київ. Він відповідає, що не знає, де це, та питає, що це за країна. Повторюю: це – Україна. А він знову: я не знаю, де це. Потім здогадується: може, це є Раше? Одначе я упертий: ні, не Раше – Україна. Зрештою, урок новітньої географії телефоніст-міжконтиненталіст одержує і пов'язує мене з Києвом...

Якось той день ще й тим мені запам'ятався, що вразила мене тоді програма міжнародної письменницької конференції, де у числі раше – російських письменників були позначені й деякі українські літератори...

Відтак – яку колосальну дистанцію саме стосовно знань про нас у світі пройдено за ці буквально кілька років! Від майже повного неіснування нас у світі до згаданої зустрічі в Мадриді, одна з причин якої – саме ми.

Хтось скаже: це тому увага до нас, що з нас західні держави хочуть взяти вигоду.

Ну, так – мабуть, що хочуть. Але вся річ у тому, що вигода ця – не тільки для західних держав, а й для всього світу, – і то саме в плані безпеки для світу, знейтралізування нових агресивних домагань з боку євроазійського московсько-імперського монстра – у тому разі, якби ці домагання знову стали відчутними. Вигода ця, безсумнівна, безобмовна, є також незаперечною і для самої України як незалежної держави.

Хіба що смішно було б, однак, говорити про економічну вигоду від нас для західного світу, яка комусь у нас примарюється. Це що – від нас, обідраних, обібраних, щось хоче і щось може собі економічно, фінансово та ж Канада додати? Як мовиться, осягнула вона усезагального добробуту без нас (без нас як держави, але за участю сотень тисяч українців-емігрантів) – без нас економічно ще і сто, і двісті років вона, Канада, і обійдеться. Так саме, як обійдеться і будь-яка інша розвинена країна сучасного світу.

Незаперечним, однак, є те, що у ставленні до України, в осягненні її місця в сучасній історії світ на наших очах проходить стрімко пришвидшену науку, шкодуючи, як то констатувала німецька газета "Ді вельт" (12.II.1998 р.), що "Захід у пошуках нової архітектури європейської безпеки дуже пізно відкрив Україну як партнера". Добре пояснив причини посиленого інтересу Заходу до України й федеральний президент Німеччини Роман Герцог, що побував з державним візитом у нашій країні в лютому 1998 року: "Досить одного звичайного погляду на мапу, щоб переконатися, що Німеччина розташована там, де й Україна, тобто в Європі, і зараз, у той час, коли у світі виникають нові блоки, Європа може існувати лише тоді, коли вона буде об'єднаною і Україна належатиме до неї" ("Час/Time", 1998, ч.7).

Але ж у тому й полягає парадокс, шановні друзі, що науку, пов'язану з Україною, світ засвоює, здається, швидше, ніж ми самі. Світ, дбаючи, звичайно, про свою безпеку, простягає нам руки як потенційній, можливій рівні, він закликає нас розпрямитися, будувати демократичну державу. Частина ж нашого суспільства зиркає на все це вовком, відсмикує і ховає руку, і зі колін не зводиться (ну, точно, як у Гоголя: не

встанемо, матінко царице, з колін, не встанемо!), і звинувачує у зраді Президента, і на противагу підписаній у Мадриді Хартії обстоює усе той Союз, усе ж ту підлеглисть Москві, все ж ту євроазійську орієнтацію – тобто орієнтацію на реставрування нашої ізольованості від світу, на подальше убезпечення нашої відсталості й неповноцінності.

Ось як – з моєї пошти – і тов. А. Гаєвський з Черкас, котрий, залишаючись при впевненні, що тільки "ліві сили (комуністична партія) можуть створити могутню, економічно процвітаючу Україну", коментує мадридську подію так: " Після підписання зрадником Кучмою з НАТО Хартії про особливі стосунки України з альянсом ми стаємо настільки "незалежними", що не лише питання наших реформ, бюджетів, оборони, а й всього спектру життя вирішуватимемо не ми, а заокеанські фінансові ковбої та натовські сержанти".

Єдине, з чим не можна не погодитися з А. Гаєвським, є те, що, дійсно, і на Заході немало є бажаючих підпорядкувати собі Україну – то як ринок збуту, то як джерело сировини. Одначе – чи не правда? – то вже від нас самих залежить не втратити свою і самостійність, і свою гідність, поскорше та поскорше увійти в силу. Що ж до того, що у нас не бракує діячів, які кричать про орієнтацію тільки і виключно на Росію (чи на неї разом з Білоруссю), то я переконаний, що, у світлі багатовікового історичного досвіду, солідаризуватися з цими кличами може лише дві категорії громадян. Перша – люди малоосвічені. Друга – відверті недруги України. Переконувати останніх – справа марна; до недостатньо ж освічених чи тих, котрі не завдають труду власному мисленню, я адресую хіба що такі слова: ми що – забули історію, що сповнена десятками мільйонів жорстоко винищених українців та повсякчасним збиткуванням над "хохлами", ми що – не чуємо, які нам "перспективи" прагнуть відкрити і жириновські, й зюганови, й іванови?

Кажучи "іванови", я маю на увазі Александра Іванова, голову цілком легальної, офіційно зареєстрованої т. зв. народної національної партії Росії (ННП), що має свої друковані органи, які виходять у Москві, – газети "За Русь!", "Я – русский" ("газета нового сознания", як то позначено над

заголовком), "Русист" (для молодіжної аудиторії). Прочитаймо деякі "откровения" цього А. Іванова: "...Нам, русским, предстоит титаническая битва со всем человечеством за наше право быть и остаться русскими"; наша "миссия выражена в создании Сверхгосударства – Святой Руси"; "грядущее 3-е тысячелетие будет безраздельно принадлежать нам, русским"; "в прошлом, учит русизм, мы, в силу своих качеств, данных нам Богом, явились отцами всех народов Европы. Таким образом, мы являемся отцами тех, кто ныне задает тон в создании мирового технотронного общества. Да, мы отцы Европы, нравится кому или нет"; "мы, русские, составим руководящий слой грядущей Белой Империи от Океана до Океана"; "мы всечеловеки" ("Русист", 1997, № 1)... Або: "А мы, Русские, можем принять какой угодно народ в свои исторические объятия (!) и переварить (!) его" ("Я – русский", 1998, листопад, № 18).

Ну, а якщо росіяни знаходяться "во главе всей истории", якщо вони – батьки Європи з німцями, французами та англосаксами, то що вже й казати про "малоросів"! Українці як нація не існують для ННП та її лідера зовсім. Це ми, наївні, увірували, і цілком резонно, що наша історія від часів Трипілля належить нам, та що були нашими предками орії (арії), та що стовідсотково нашою була Київська Русь. З подібних наших пишань іванови можуть хіба що посміятися: нічого з нашої історії вони нам не віддадуть, а намагатимуться за давньою московською традицією привласнити і те, що вже відкрите навіть самими ж нами, і те, що нині відкривається. Це ж бо, мовляв, вони, росіяни, і "внуки Даждьбога", і ті, котрі "изначально были учителями и вождями всех (! – це знаком оклику посилює свою впевненість сам А. Іванов) белых народов Европы". І це, мовляв, насправді в росіянах промовляє арійська історія, це в них, мовляв, тече нордійська кров, чистоту якої треба сьогодні відродити ("Чистота крови – вот основа нашей идеологии", "мы будем вести постоянную борьбу за чистоту Крови, которая за многие истекшие десятилетия изрядно смешалась с кровью других народов", як стверджує у цьому ж числі газети її редактор А. Воронежцев).

Щобільше, саме ми, українці, й названі у статті А. Іванова першими з-поміж народів, чий "местечковый национализм" належить

знейтралізувати, створюючи нову "Белую Імперію". При цьому конфіскації підлягає вже саме це ім'я – українці. Як пише ідеолог ННП, викидаючи найширший імперський жест, "мы не можем отбросить наших кровных братьев: малороссов (как их теперь называют после 90-летнего еврейского господства – украинцы)". Далі у числі "братъев" називаються й інші народи – слов'яни, скандинави, романо-германці, однаке цілковито зрозуміло, що в першу чергу мертвотні "братні" обійми, які мають виправити допущену "жидами" помилку, приготовано саме нам, українцям. Ще б пак! – "С потерей Русской (!) Украины и Белоруссии мы лишились притока хорошей арийской крови" ("Я – русский", 1998, № 18). Не випадково ж у перелікові "русских городов" видання ННТ називають і Київ, і Харків.

Вміщено й плакатне зображення російського юберменша: на тлі схожого на свастику хреста він різко викидає вперед три пальці правої руки (внизу – напис:"Вперед до победы!"), лівою рукою тримається за широкий ремінь, лице – нещадно-вольове, одяг – джемпер і шкірянка, поголена голова. З приводу цієї останньої прикмети у рубриці "Из "Поучения" Александра Иванова" ("Я – русский", 1997, листопад, № 2) роз'яснюється: "...Самые здоровые и порядочные русские люди – это бритоголовые агрессивные и часто непримиримые ребята. Кстати, наши предки русы тоже были бритоголовые и тоже были очень жестокие по отношению к чужим". (Звичайно, про "оселедця", що його, за свідченням візантійського історика доби Княжої України Леонтія Діакона, носив Святослав Войовник – "голова у нього була геть голомоза, але з одного боку її звисав пук волосся, ознака знатності роду", а над верхньою губою були в нього "надмір довгі" вуса – про ці та інші прикмети зовнішності, що виявляють класичні українські риси того ж Святослава, у новочасних "Поучениях" не знайдемо і слова).

То що, ті з українців, котрі обстоюють орієнтацію на Росію, – це ми самі допомагаємо "нордическим ребятам" знову здобути нас і перетворити в унтерменшів? Сподіваємося, що вони пробачать нам те, що в 1991 році практично всі ми проголосували за незалежність? Чи,

може, все це належить потрактовувати лише як політичне паяцтво, як епатуючу гру в наці та фюрера неоросійського походження?

О ні, я так не думаю! Я навіть вважаю, що іванови на те і є івановими, щоб озвучувати на повен голос те, що упівголосу висловлюють, наприклад, зюгановці (до речі, в одній з публікацій газети "Я – русский!" є вельми промовиста фраза: "Современные коммунисты – естественные союзники националистов"), або проривається часом і в російських демократів. Сказано ж В. Вернадським: російська демократія закінчується там, де починається українське питання...

Та, зрештою, найзлюбивіше шовіністичне ставлення до України озивається часом і в тій пошті, що надходить на моє ім'я. Ось хоча б такий "старшосестринський" голос, який належить жінці, що вийшла заміж за українця і проживає нині у Житомирі: "Я русская, – вчитую у листі Т. Павленко, – и не привыкла пресмыкаться, а вот вы всю жизнь были у кого-то в зависимости – то у шведов, то у поляков и литовцев, то у немцев. Триста лет вы были под Россией, и вот теперь пытаетесь что-то изобразить. Но ничего у вас, хохлы, не получится, потому что вы как народ, как нация умеете только подчиняться, потому, что вас сгубило сало(?)". А далі – розмірковування з того приводу, що "вы всегда сидели на дотационной игле у России", інші докази неповноцінності української нації... Аналогічне можете почути навіть у місті хіміків Калуші на Івано-Франківщині, де яка-небудь Фьодорова звертає до Віри Дробот, яка мені про це пише, такі слова: "Нас прислали специально сюда, чтобы мы вас учили русскому языку и чтобы вы, дурные хохлы, на нас работали"...

І це хтось знову закликає нас в одну державу? Комусь знову прагнеться під цю великодержавну, чорно-шовіністичну "спесь"? Це в нас плюють, а ми лише втираємося, замість того, щоб протиставити власну гідність, яку, як на мене, подібні плювки і спроможні найкраще пробуджувати? І ще не всі ми усвідомлюємо те, що життя в комуналці – то синонім сварок, а, живучи в окремих квартирах, люди значно більше здатні до приязні і дружби, чого ми, українці, звісно, прагнемо – але лише як рівні з рівними – і в стосунках з росіянами?

Але нема ради – хай залишаються при своїх поглядах на необхідність нового Союзу комуно-соціалісти й інші неоімперські сили. Їх, либонь, вже не переконати, оскільки, навчаючись не так, як треба, вони так і не вирости з тих класів, у яких не допускалося і припущення про Україну як незалежну державу, де вимагалася щонайлютіша ненависть вже до самої думки про такий її статус.

Переважаюча ж і переважаюча частина нашого суспільства має усе тривкіше засвоювати те, що дає правдива школа реального життя: незалежна Україна є, з нею все більше рахується світ, і справа полягає лише в тому, що мусить її доля боліти не так світові, як самим нам, українцям. І то, зазначу, без огляду на етнічну приналежність тих, хто населяє країну, – нам час звикати вже до того, що, за аналогією з американцями чи канадійцями, українцями у цьому плані є й власне українці, і росіяни, і євреї, – всі, хто живе в Україні, та кому вона є дорога.

Можна, до речі, – і це ми чуємо звідусюди – скільки завгодно, і як завгодно, і якими словами завгодно ляяти наших верховників за нинішній злиденний та жебрацький стан. Однак як же це важливо розрізняти: є, з одного боку, Україна, з другого боку, є ті, котрі ніяк не наведуть у ній лад. Нам треба тисячі і тисячі разів підкреслювати, що не вона, не Україна, винна у наших бідуваннях та різних інших негараздах. Є з-поміж винних як внутрішні, так і зовнішні сили, винними є бездарні урядовці різних рівнів, велика частка яких – то представники номенклатурно-кримінальних кланів, винна ворожа до України або примітивна, недалекоглядна частина депутатства, яку ми самі ж необачливо й обираємо, винна наша загальногромадська лінь, наша національна невольовитість. З цим от і необхідно боротися, нарощуючи активність національно-патріотичної і громадянської позиції буквально кожного.

А що ж до України, то я сказав би так: біда у тому, що України в Україні ще замало. Замало в наших думках і почуваннях, замало у мірі нашої їй відданості, замало у нашій перейнятості українською національною ідеєю – і в цьому, передовсім, і полягає корінь зла, корінь нашої невлаштованості. І хіба не є то ганьбою, що хтось інший,

чужоземний – чи то американець, чи француз, чи німець – час від часу (приклади відомі) пробуджує в нас Україну (точно, як у Шевченка – "німець нашу історію та нам же й розкаже"), а не ми самі розпалюємо у собі пристрасну їй відданість, готовність міцно поставити її на ноги, відтягнути від державного корита кожного, хто лише корисливо до нього присмоктався і – краде, привласнює, шахраює, все більше обездолює мільйони наших громадян. Згодьмося, шановні, украй ще мало в Україні України, і тому так потрібні нам, повторюся, український патріотичний Президент, український патріотичний Уряд, українська патріотична виконавча структура регіональних рівнів, українські патріотичні депутати усіх рівнів. Ще й ще раз підкреслю: потрібні українські патріоти, беззастережно, безкорисливо, душею і тілом віддані Україні, вище над яку не існувало б для них ніщо. І нехай ніхто не каже, що якісного людського матеріалу, який відповідав би цим критеріям, у нас немає, що геть усі вже у нас перепсуті, геть усі вже клюнули на хабаря та на наживу. Ми з вами, громадськість, ще й не намагалися докладати, як слід, зусиль, аби номенклатурне коло, залишене нам тоталітарно-комуністичною системою, нарешті, було розірване, так саме як був би відтручений від того кола і той із псевдодемократів (а це також треба розрізняти – демократ і вельми й вельми розмножений нині псевдодемократ), хто корисливо, безчесно, більше задля наживи вчепився за нього вже в останні роки.

Кажуть, що те, що я наразі пропагую, означає кадрову революцію, в тому числі в ідеологічній сфері. Що ж, шановні, – досить нам розхльобувати і в двадцятому, і, бачимо вже, в двадцять першому столітті бодай те, що приніс з собою у 1917-му кривавий більшовицький переворот. І все ж, вживши вислів – кадрова революція, не хочеться, ну, ніяк не хочеться мені зм'якшувати це позначення та підбирати якийсь евфемізм. Це є те, що для одужання, оздоровлення нашого суспільства, дійсно, необхідне.

Є чиста, благородна, свята українська національна ідея, вільна від зневаги до будь-якого іншого народу, але сповнена самошаноби, самоповажання. І чим більше громадян України запалиться нею, тим

більше буде її світла, і тим видніша, отже, буде в тому світлі всіляка нечисть, що так споганює і продовжує споганювати нашу Україну.

Тільки не зваблюємося, друзі, на все те, що тягне нас у вчора; вже тому не зваблюймося, що, за відомим висловом, двічі в одну річку увійти не можна. Для прикладу, пригадаймо СЛОН"а – соціально-ліберальне об'єднання, ініціатором якого був В. Гриньов. Щодо соціального та ліберального наснаження об'єднання – як мовиться, могло б бути. Тільки сказали б засновники, що, окрім спроби закаламучення мізків, могла дати орієнтація цього об'єднання не на українську, а на російську національну ідею? Російською – промови на форумах, російською – навіть гасла і транспоранти, і в програмовім документі – все той же курс на російську мову як офіційну, вважай – за нинішних умов – курс на витіснення з України мови української. Чуже, вороже все це Україні, на користь не їй, а все тій же "белокаменной", все тому ж "єдиному" та "неделимому", новій "Белой Империи", що про неї мріють російські наці...

Вдумуймося, панове українці, у всі ці речі, але водночас вдумуйтеся в них і ви, шановні росіяни та представники інших національностей, котрі чесно пов'язуєте свій вибір з Україною, з можливістю ні в чому не скуто, не стиснено, в тому числі й стосовно своїх мов, жити і працювати в цій державі. Власне, якщо й служать чомусь подібні СЛОНи, то хіба що нагнітання в Україні міжнаціональної напруги. Бо кому не ясно: українці вже ніколи не дозволять – ціною життів теж – розчинити себе в "общерусском море", а тим більше потрапити в СЛОНи 30-х років. Я тут нагадаю, що в 30-х роках роках СЛОН розшифровувалося як "соловецкий лагерь особого назначения"... Зловісний перегук! Як дотепно висловився один з моїх кореспондентів – А. Довгополов з Херсону, "Гриньов так любить Україну, як Хусейн Америку"...

Над усе важливо, друзі, щоб ми гнали на болота – на очерета будь-які сумніви, припущення, буцімто антиукраїнські сили візьмуть, зрештою, реванш та знову наведуть в Україні комуністично-імперський "порядок". Подібними страханнями недруг прагне паралізувати нашу національну волю, і треба, щоб він знав від нас: як не є нашому народові, нам з вами

тяжко, а за ці роки поновлення нашої державності в Україні нараховуються вже легіони й легіони тих, котрі нізащо не поступляться волею, котрі скорше вмруть, аніж підуть під якесь старе чи поновлене ярмо. То ж чи не тому, що вони це відчувають, і нарощують у своїй силі різні демагогічні горлянки? Чи не тому ось уже кілька років підряд і крутять одну і ту ж платівку (скільки вже разів оголошували це комуністичні кликуші!): мовляв, терпець у народу увірвався, не сьогодні, то ось-ось буде соціальний вибух, народ замучився від незалежності, він хоче до Союзу, він хоче комунізму. І т. д , і т. д. Ну, просто тобі політичне шаманство, без огляду на те, що наприкінці ХХ ст. охочих вірити шаманам стає все менше й менше.

Відомо, що майже хронічною особливістю наших днів є поява все нових і нових політично-громадських ініціатив, народження нових партій, об'єднань, асоціацій, рухів. У добрий час, як мовиться, лише б то бодай частинно прислужувалося зміцненню нашої України, лише б хоч краплинно сприяла та чи інша ініціатива нагромадженню отієї критичної маси, з досягненням якої відбудеться фронтальне – зверху донизу – очищення, прояснення суспільної свідомості, її масове наснаження українськими національними цінностями та пріоритетами. Та водночас украй важливо, друзі, щоб всі ми усвідомлювали: попри наявність у нашій державі десятків партій та рухів, попри відмінність різних політичних, економічних і соціальних орієнтацій, насправді, сьогодні маємо в Україні протистояння, непримиренність лише двох основних сил – українства й антиукраїнства. Всі інші види і типи протистоянь – менш присутні, менш істотні. І коли, скажімо, депутат Моїсеєнко, той котрий одного разу так піднесено й з надривом прокричав у парламенті про "свершение великой октябрьской социалистической революции", що можна було подумати, нібито вона "свершилась" не в далекому 1917-му році, а ну прямісінько у момент того крику, так от коли цей депутат волає, що "бандеровщина не пройдет", то належить розуміти, що насправді тут мова не про якусь конкретну політично-партійну орієнтацію. Насправді, "бандеровщина" тут – то синонім України, то усі ми з вами, українці. Отже – "Украина не пройдет", ми, свідомі українці, що живемо на власній своїй землі, не пройдемо – лише так належить це розуміти.

А що значить "не пройде" Україна? Це значить – "не пройде" її державна воля, її самостійна міжнародна і внутрішня політика, її власна гідність, її власна честь, її культура, її мова.

О, далеко то не випадково, що українофоби ні в парламенті, ні на багатьох державних посадах українською мовою – державною – не послуговуються. І оце, між іншим, є промовистий показник: немов той лакмусовий папірець, він виявляє глибинну зневагу цих діячів до України, до українського народу, до кожного з нас, брата-українці, а ми є, дякувати Богові, приблизно, ще раз нагадаю, в такому ж співвідношенні до неукраїнців в Україні, як французи до громадян інших національностей у Франції. Уявили депутата француза, котрий до переважаючої частини своїх співвітчизників звертався б з найвищої державної трибуни якоюсь іншою мовою? Ні, то неможливо. Бо означало б, крім усього іншого, наплювательство, зневагу. Я пригадую наразі, десь вичитав, що коли одну з депутаток англійського парламенту запитали, як би вона зреагувала, якщо б хтось із депутатів звернувся з парламентської трибуни не англійською мовою, то вона відповіла враз і найлаконічніше: "Убила б".

Нам же ані безкультур'я, ані зневаги, в т. ч. й зневаги до закону, за яким державною мовою є українська, не позичати. І я ще й ще раз підкреслюю: ця зневага до української, державної мови є ніщо інше, як виявлювана в ось такий спосіб зневага до самого українського народу, до українства загалом. А стільки ж запевнень у перейнятості долею народу, стільки апеляцій до нього! Гріш, щербатий гріш цьому ціна! Як пише Є. Алексєєва (до речі, росіянка) з м. Іловайська Донецької області, "ніколи депутат не бажатиме українцям добра, якщо він зневажає їхню мову".

Варто пригадати, що навіть за більшовицьких часів, у 20-і роки, правда, упродовж лише кількох років, комуністи, аби увійти в довір'я до українського народу, фронтально взялися до освоєння його мови, здійснивши т. зв. українізацію. Не те комуністи нинішні. Вже й самою своєю офіційною мовою вони, як сказав би їхній вождь, "страшно далеко

от народа" – від українського народу. І цим вони – тисячу разів до цього вже приверталася увага – відрізняються від комуністів у будь-якій іншій країні, хіба що з білоруськими пахолками Москви споріднені. Комуніст поляк – він і своєю мовою поляк, і найдорожчою для нього є вона, Польща, що за неї він вам горлянку роздере. І такий самий комуніст фінн, комуніст француз – де там вони вже в наймізернішій, ратитетній кількості позоставалися. Наш же, суцільний в Україні, – то гомункулус ну просто рідкісний, то екземпляр достоту унікальний. Зважмо: державна незалежність для будь-якого народу – то святе. Для нього ж державна незалежність України – зле. І він діє, аби оту крихку ще волю знищити, аби на аркані потягти цю Україну сповненому імперських домагань хижому сусідові, аби якомога більшу кількість українського люду поіншоязичити. Сказав би я, що це – якась дияволіада, щось те, що на тисячі миль віддалене від узвичаєного в усьому цивілізованому світі розуміння патріотизму, поваги до народу, ім'ям якого названа та чи та держава.

Чому, окрім російських наці та "слонів", згадав наразі депутатів? Тому, що саме з парламентської зали найголосніше виплескується антиукраїнська злоба, яка через радіо доноситься до всіх куточків України. Тому, що там, вустами депутатів – яничар та відщепенців, систематично паплюжиться, спотворюється і українська національна ідея, і українська історія. Тому, що в цій залі – головній в Україні – повсякчас принижується, зневажається державна мова. Законодавцями зневажається законодавство.

Хіба ж то не помітно, що для цієї частини парламенту українська мова – то всеодно, що червоне для розлютованого бика. Десь, у якомусь законопроекті, як-от у відхиленій влітку 1998 року депутатами-антиукраїнцями 7-й статті законопроекту про загальну середню освіту, згадується вона – і вже багровіють поличчя, вже наливаються злістю очі... Йдуть в атаку, в отой "решительный бой", зліквідовують цю статтю, бурхливо аплодують власному реваншизму, геростратству чи й просто недоумству. Позиція ж народу, яким вони клянуться, яким божаться, за винятком усе ще темної, несвідомої його частини, діаметрально

протилежна – в тисячах і тисячах протестів з цього приводу, що надійшли до Верховної Ради з усіх куточків України, що були опубліковані пресою.

У Мадриді, Страсбурзі, Зальцбурзі прориваємося ми у європейське та світове співтовариство. Повноправно увійти до нього ми зможемо лише за умови, коли зсолідаризовано протиставимо себе різним недругам України, коли відчуємо себе сильною не стільки економікою, скільки духом нацією.

7. Хто дослухається світового українства?

"Звелось літо і не знать, як день за днем минув", як сказав би український класик Яків Щоголів, і з настанням осені якимось особливо відчутно, як набувають гостроти загальносуспільні, загальноукраїнські проблеми, як вступає у фазу все більшого посилення політична боротьба, як все виразніше проявляються позиції тих, котрі хочуть будувати незалежну Українську державу, і тих, котрі її не хочуть або ж хочуть створення у ній ще одного синоніму Росії – щодо орієнтирів політики, культури, мови. А ще, на велику біду, триває боротьба між різними гілками влади, найперше – президентською і законодавчою, і ось ми вже є свідками: заклики оголосити імпічмент Президентові, баталії довкола виборів.

Ох, ці вибори! Кажуть, є між нашим урядом та Президентом повне порозуміння. Тільки аби ж те порозуміння стосувалося взаємної турботи про те, як швидше та як краще підняти з економічного й духовного занепаду наш терплячий люд, а не про те, як закріпитися при владі та як гарантованіше перемогти на виборах. Вже не кажу про депутатів, чиє пряме покликання – творити необхідні для держави закони – також заступає передвиборна суєта.

З цього погляду вибори у моєму власному сприйманні – то правдиве суспільне нещастя. І прогнози мої на найближчу перспективу не надто веселі: поменшає турботи про реальні, життєво невідкладні справи,

побільшає риторики, запевнень, популізму, а разом з цим – і фальші, й спекуляцій, і демагогії, і окозамилювань, і підкупів, і загравань з нами, посполитими... Я вже не кажу про те, як недешево всі ці політичні ігрища кожному з нас обходяться, скільки наших грошків з'їдають різні передвиборні фонди та фондики.

Знаєте, я навіть впевнений, що весь цей час триватиме не стільки діяльність, спрямована на виведення України з кризи, скільки – даруйте – імітація цієї бурхливої діяльності, вірніше – бурхлива імітація діяльності.

І особливо прикро, що про ту сферу, про яку я веду мову, а саме – про сферу духовності, освіти, культури – на цей доволі ще тривалий час фактично забудуть, хоча, звичайно, і обіцятимуть нам, й апелюватимуть до нас повсякчас – як же без інтелігенції, без освітян виграти ті чи інші вибори? Будемо, отже, ми й агітаторами, і пропагандистами, і, немов наркотиком, самі себе втішатимемо: ну, та ж ось вибори відбудуться, почекати треба, не час нині, все-все краще – після виборів... Хоча, щоправда, й після виборів, мабуть, ще раз додамо самі собі наркотика: мовляв, треба зачекати, доки новообрані увійдуть у свою роль, доки освояться...

Ох, і терпляча ж ми нація, ох, і терпляча! І я хочу підкреслити, що якщо ходити нам на різного роду вибори, то тільки усім миром, усім без винятків, аби, нарешті, заявити тверду народну волю.

Даруйте цей не вельми оптимістичний вступ. А головна його причина в тому, що там, зверху, у владних структурах, відсутня енергія руху, енергія поступу, яка всіма нами відчувалася б, яка передавалася б кожному з нас без винятків, усій нашій нації. Натомість – так звані розборки між гілками влади, взаємозвинувачення, вправи у словесній дошкульності...

Знаєте, це і дратує, і просто стомлює. Стомлює ця імітація реформ, турботи про ту ж таки найближчу мені духовну сферу, про духовне відродження України й українства.

Хто винен? – раз-по-раз постає запитання. Ось на Другому Світовому Форумі Українців доповідач заявив: винні ми усі, винен кожен з нас. Ніби все й правильно, бо хто, й справді, скаже, що виклався вже до кінця, що виявив максимум трудової, громадянської енергії? І водночас – як це все обеззбройливо, як антипедагогічно! Стан справ, повторюю, дійсно залежить від кожного з нас, але чи від усіх однаковою мірою? І хіба не в першу чергу залежить він від тих, хто безпосередньо приводить у рух маховика загальногромадянської дії, загальнонаціонального поступу? Ось саме тут і вбачається мені щонайслабша ланка нашої суспільної влаштованості. Це бо ми у марксизмі навчилися знову ж таки наркотичного забарвлення переконаності: мовляв, народ – творець історії, народ – рушій прогресу і т. д. Народ, і справді, каже своє найвагоміше слово на найкрутіших поворотах історії. Та взявши в цілому – хіба не мав рації Д. Донцов, коли стверджував, що народ, маса йде туди, куди його ведуть проводирі – каста проводирів, правляча каста, інтелектуальна еліта?

Яка вона в нас, ця каста? Як і куди спрямовує? Наскільки глибоко наше реальне становище її цікавить? Наскільки проймається тим, що болить кожному?

Тобто – не намагаймося з допомогою оцього всепрощенського "усі ми винні" пом'якшувати провину тих, хто винен таки в першу чергу, хто тримає у своїх руках важелі влади – отже, важелі державних рішень, що їх той же народ мусить безобмовно виконувати, важелі законів, яких ми мусимо дотримуватися.

Згадаймо інформацію про те, що колишній Генеральний прокурор України Ворсінов подався після свого звільнення на посаду обласного прокурора не то Ставрополя, не то Ростова-папи. Як же це промовисто! Послужив чоловік неньці Україні, тепер послужить матушці Росії... І це ми

сподівалися, щоби було викрито, виявлено в Україні мафіозно-кримінальні клани, щоби знейтралізовувалося все те, що завдає шкоди національній безпеці України? А що, даруйте, як ця особа і вбачала своє завдання у протилежному, або, принаймні, ставилася до служби лише за принципом: день пересидів спокійно у керівному кріслі – і дякувати Богові?..

Ну ось... А хтось каже: народ вельми завинив, з самого народу треба запитати, "усі ми винні"...

Чи інший приклад: за статистикою (див. "Вечірній Київ" від 5 вересня 1997 року) 60 відсотків старших і середніх офіцерів в українській армії – етнічні росіяни, з-поміж вищих офіцерів ця цифра сягає 90 відсотків, а в самому Генштабі – 53-х. Справа, звичайно, не в тому, що вони – росіяни, як навіть не в тому, хоч це для держави ганебна, принизлива річ, що продовжують вони насаджувати в армії російську мову. Справа в іншому, ще принциповішому: а чи насправді Україні вони служать своїм духом, тими національними пріорітетами, що їх вони мають, своєю національною, політичною зорієнтованістю? То армія ця – на сторожі України чи то лише – на випадок чого – резерв "единой, неделимой", де простого солдата силоміць змусять підкоритися справдешній ідеологічній та національній переконаності того, хто аж ніяк не з причини відсутності лінгвістичної розвиненості ігнорує сьогодні в армії державну мову? Знову ж таки – якби ми вчилися так, як треба...

А якби вчилися, то всім миром вимагали б, щоб будувалася у нас таки національна держава – тобто держава з національними пріорітетами корінного населення України. До речі, з вуст Президента прозвучало на Світовому Форумі Українців (промова його, до речі, сподобалася кожному, аби лише ним сказане та перетворювалося у діло), що неукраїнців ми маємо в державі близько 25 відсотків. Давно відома кожному ця цифра. Але вся річ у тому, задля якої цілі на неї посилатися та як її осмислювати. Для нашої владної структури це – як щит, що вона його виставляє для того, щоб гальмувати процеси національного відродження українців. Я ж особисто оцінюю цю цифру зовсім інакше. Я,

навпаки, втішно думаю собі: Боже, та як же нас, українців, багато! Нас же цілих 3/4, як не 4/5 від усього населення! І чи так вже й багато країн у нинішньому національно перемішаному світі, де кількість етносу, що, як правило, дає назву державі, перевищувала б те, що є в нас. Я вже згадував, що навіть у, здавалося б, поспіль "офранцуженій" Франції нараховується близько 20 відсотків нефранцузів. Та й загалом національно чистих, національно однорідних держав сьогодні в світі фактично не існує. Ну, хіба що Японія близька до цього, хіба що ще кілька країн.

Усе це кажу на доказ того, як необхідно нам домагатися у країні елементарної національної справедливості стосовно питомої ваги українців у всіх без винятків структурах, які чимось керують чи щось організують. І надто ж необхідно пильнувати, щоб на керівні посади підбиралися переконані патріоти Української держави, а не, за висловом Т. Шевченка, "дядьки, няньки атєчества чужого", люди – державники, професіонали, люди, які на державній службі не набиватимуть кишень для того, щоб розмістити вкрадене у закордонних банках, а потім дременути чи то до Росії, чи до Ізраїлю, Штатів, Швейцарії... І, запевняю, не буде то ніякий шовінізм – буде елементарна національна справедливість. Нація мусить дбати про повноту пропорційно належних їй прав, в тому числі – посад також. Як переконаний М. Нащадок з с. Перекопівка Роменського району на Сумщині, то "не є нормально, що непомірно високий відсоток нашого "комскладу" (один депутат оперував цифрою 82%) – не українці за походженням або ж адепти іншої держави. Тому й така економічна руїна, тому й така зневага до України та її мови". Всі знаємо про нагнітання шовінізму в Харкові, до чого немалою мірою спричинюється та обставина, що, як засвідчує статистичний аналіз управління електорату і загалом жителів цього міста з вищою освітою, українці з-поміж них становлять не більше 20%, та й ті здебільшого зросійщені...

На превеликий жаль, у наших верхах переважають сьогодні інші підходи. Як вже мовилося, самим лукавим закинено нам ідею так званого громадянського суспільства – ідею саму по собі прекрасну, тільки ж

розібратися, як слід, у цій ідеї ми ще й досі не спромоглися. Адже якби спромоглися, то хіба протиставляли б національну державу державі громадянського суспільства? Ну, хіба насправді, повторюю, це суперечить одне одному, хіба не може бути держава водночас і громадянською, і національною, як та ж Франція, чи Польща, чи Норвегія?

Ні, не довчилися ми в цьому плані. Інакше нащо згадували б про державу громадянського суспільства на противагу національній у керівних промовах на тому ж Світовому Форумі Українців; нащо б пропихали навіть до резолюції (правда, не пройшло) вельми сумнівну тезу про формування в Україні не якоїсь нормальної, а політичної нації. Дуже вже вигідно декому бачити в Україні якийсь аналог есесерівському советському народові: кожен – советський, нація кожного – яке це має значення? Ну, а вже мова – о, це значення має величезне! Численні антиукраїнські сили дуже хотіли б, щоб так звана політична українська нація послуговувалася мовою, прийнятою в СРСР, тобто російською.

Чи не для пришвидшення формування цього національно безликого субстрату в Україні і зліквідовано в паспорті нового зразка графу "національність" та запроваджено для записів обов'язкову сторінку російською мовою – мовляв, ось твоя, українцю, політична національна приналежність!..

Не другорядні, друзі, всі ті речі, що про них наразі мовлю. Де бо нема державницького, національного патріотизму, беззастережної відданості своїй нації, своїй державі – який може бути порядок у такій державі! Та навпаки – воля у такій державі для зловживань, мафії, корупції, для розбою, для збиткувань, для наруги над більшістю людей. Так, директор заводу усе можливе зробить, щоби його завод став нерентабельним, щоб зупинився. Рештки ж підприємства можна потім приватизувати, розпродати, розтягти, розкрасти... Що – наявні у такому директоріві гальма патріотизму, відданості державі? О, якби були вони наявні... Скільки підприємств, що щезли з промислової карти України, працювало б і сьогодні, і скільки працівників не було б викинуто, власне, на вулицю!

Ось і на такому прикладі простежується роль патріотичного начала, яке надаремно уявляється комусь лише гучним, декларативним.

Ну, а тим часом, доки ми тут, у себе, сперечаємось про національну ідею, у кожній нормально облаштованій та нормально освіченій державі світу вона, національна ідея, як кажуть, повним ходом працює, зміцнюючи і посилюючи ці держави. Чи ж не повчимося, нарешті, у них? У тієї ж Франції, Японії, Чехії, Польщі, Фінляндії, у держав колишньої совєтської Прибалтики.

Та, схоже, у провідних штабах держави цього роду освіченості, на жаль, не вистачає. Ось два приклади, як кажуть, за контрастом.

Перший – святкування чергової річниці Незалежності у столиці. Здавалося, весь Київ, здавалося, пів-України прийшло на Хрещатик, майдан Незалежності, на прилеглі вулиці. Була то переважно молодь, яка настільки ентузіастично сприймала свято, що тільки вкрай зачерствілий чоловік не омолодився б у цьому ентузіазмі своєю душею та, певне, і тілом. Треба було чути оте тисячоголосе скандування: "Україна – Україна – Україна!" або оте: "Київ – Київ – Київ!" Хтось, між іншим, розпочинав: "Киев!", але коли його виправляли іншим криком – "Київ!", він враз те підхоплював, і вже весь Хрещатик скандував по-українськи, материнською мовою, до якої так непросто, так драматично, а все ж власне інстинктивно проривається молодь, якій хто-хто, а саме молодь сьогодні не чинить спротиву, яку поволі, надто поволі, а все ж заронює у свою свідомість, свою душу. У цьому – велика наша національна надія. Тож як необхідно оці зерна, оце паростя дбайливо, найдбайливіше берегти, розвивати!

Та ось – саме за контрастом – інший приклад, який засвідчує, як саме на державному рівні здійснюються кроки, які перешкоджають пробудженню національної свідомості, власне, спроможні хіба що затемнити її.

Отже, для обговорення на традиційних серпневих педагогічних конференціях міністерство освіти рекомендувало проект державних освітніх стандартів (санкціонований координаційною радою у складі О.Савченко, С.Гончаренка, Ю. Мальованого, П.Толочка та ін.), що має за мету зорганізувати вивчення всіх шкільних дисциплін за певними укрупненими галузями, а саме: українська мова як державна, словесність, художня культура, суспільствознавство, природознавство, математика, фізична культура і здоров'я, технології.

На перший погляд, йшлося нібито про потрібну справу, тим більше, що в документі як окрему галузь виділено українську мову, що і понині не здобула у нашій системі освіти, надто у вищих навчальних закладах усіх рівнів акредитації, а також у системі професійно-технічної освіти належного їй місця. Та водночас уважний аналіз документу засвідчує його вкрай вразливу, я сказав би – образливу для кожного українця тенденційність, що її не може заступити навіть ширма мови. Цілковито бо випали з "галузей" принципово важливі предмети, що несуть найбільше українознавче навантаження. Випали – історія України, українська література, географія України... Можна, правда, здогадуватися: вміщуються вони у "галузях" "словесність", "суспільствознавство", "природознавство". Тільки ж чому це, з яких причин і з якою метою вони "розчинилися" у чомусь аморфному, національно безликому, скосмополітизованому? Ось хоч би та ж "словесність" – яка це, постає питання, словесність, якого народу чи народів, яке місце в ній власне української словесності? Відповідей на ці запитання у проекті годі було віднайти. Можна лише здогадуватися, як старанно і, очевидно, не без певних політичних спонук, автори проекту прагнули уникнути позначення "зарубіжна" для виокремлення власне "української" – як-от "зарубіжна історія та культура". А раптом образиться близьке зарубіжжя, звичайно ж, російське, за те, що воно є ... зарубіжжям...

Отже, виникає сумнів: а що корисного міг дати для освітньої практики оцей суто чиновницький, міністерсько-академічний винахід – розподіл навчальних предметів за "галузями"? Новація це насправді чи кабінетна ідея, що лишень імітувала оновлення нашої освіти?

Я особисто схильюся до останнього з цих тверджень і категорично не згоджуюся з подібним знівелюванням у наших освітніх програмах предметів, що їх у кожній цивілізованій державі виділяють на першому місці. А це – національна мова, національна історія, література, культура... Відома, до речі, й галузь, що органічно їх об'єднує, – українознавство. Українознавство як комплекс дисциплін, що мають найяскравішу національну наснаженість, і водночас українознавство як окрема інтегрована дисципліна, що вивчається сьогодні (і це тенденція, яку на рівні держави всіляко слід підтримувати) у сотнях навчальних закладів України. Шкода, що про предмети, які насамперед формують націю, пробуджують її енергію і дух, автори проекту "забули". І що сказати з приводу цього "забуття"? Хіба що те, що це якраз і є та позиція, яка не узгоджується з потребами українського державотворення, є просто шкідливою. Всеукраїнське педагогічне Товариство ім. Гр. Ващенка, як і "Просвіта", як і керована акад. П. Кононенко асоціація "Україна і світове українство" та, сподіваюся, й інші патріотично-державницькі організації наважені все зробити [1], аби застерегти міністерство від прийняття покvapливого рішення.

До речі, раз я вже згадав про освіту, то є і такі вже прийняті, вже діючі рішення, які просто негайно необхідно відмінити. І найперше, що ще раз тут згадаю, – лиходійну Постанову Кабінету Міністрів за № 1033, яка спричинила просто обвальну руйнацію нашої освіти.

І то добре, якщо освітянське начальство в регіонах не виявляє запопадливості у виконанні цієї – прямо скажу – антидержавної, антинаціональної постанови. Як це роблять, наприклад, у Києві, Міжгірському районі на Закарпатті, де я побував, тощо. (До речі, був я свідком свого роду свята у тому Міжгірському районі: у серпні 1997 року вчителям виплатили заборговану заробітню платню ще за вересень 1996 року... – ось той жахливий стан, у якому перебуває сьогодні освіта, ось ця економія держави на власному мізкові!)

Отже, мудрість освітянського керівника – в області, районі, на рівні директора – полягає у тому, щоб не виявляти запопадливості у виконанні

згаданої постанови. Одначе скільки ж скарг надходить з місць, в тому числі і на моє ім'я як голови Всеукраїнського педагогічного Товариства, з того приводу, що виконання постанови перебуває під контролем, що її виконання вимагають.

Що робити, запитаєте? Я вважаю, що усіма силами, всією свідомою громадськістю мусимо вимагати відміни, або принаймні істотного пом'якшення, або бодай призупинення цього драконівського документу, що став одним з вершинних "здобутків" Кабінету Міністрів. Треба все зробити, аби цю фатальну, кричущу дію супроти освіти невідкладно відмінити. І я думаю, що чим більше було б протестів з цього приводу, тим більше шансів на зліквідування руйнівного документу. Не мовчіть, шановні освітяни, не гадайте, що те зробиться саме по собі, – не ту бо маємо, на жаль, державу, у якій панував би розум.

Одначе – якщо в нас усе пробуксовують і пробуксовують реформи, якщо, по суті, не кращає життя, якщо зверху приймаються ухвали на взір тієї, про яку щойно згадано (на жаль, її дію фактично подовжив Президент своїм указом від 21 січня 1998 р. , який санкціонував "здійснити заходи щодо перегляду мережі закладів і установ бюджетної сфери та чисельності їх працівників, виходячи з можливостей відповідних бюджетів" – а які можливості останніх?), – то все ж таки: чи існує якийсь колективний інтелектуальний мозок, який дав би спрямування нашій нації, вказав, як саме належить її виводити з глибокої економічної і духовної кризи? На моє переконання, такий мозок, який має, одначе, лише інтелектуальну, а не реальну владу, є, і я в цьому впевнився на вже згаданому Світовому Форумі Українців.

Можна було що завгодно й прочитати, і почути про цей Форум. Те, що він був кепсько zorganizований? – правда. Те, що ледь не в дусі тоталітарних часів було проведено вибори Української Всесвітньої Координаційної Ради – вищого органу українства світу? – також правда. (До речі, я також обраний у числі чотирнадцяти осіб з України до цієї Ради, але намарне пробивався до трибуни, щоб заявити про крайню недемократичність голосування "списком"). ...

Та попри все, великою неправдою, тиражованою деякими органами масової інформації, є те, буцімто цей Форум – то загалом марна трата коштів (до речі, зарубіжні делегати проїзд оплатили самі), буцімто все те нагадувало партійний з'їзд, буцімто таких форумів взагалі більше не потрібно. Не можу я з цим згодитися, і я навіть вважав би, що світовому українству потрібно збиратися не один раз на п'ять років, а, хай і значно скромніше, кожні два-три роки.

Суть же Форуму, його результат, зрозуміло, не в організаційних речах, а в ухвалах, резолюціях, інших документах цього зібрання. І скільки там, до речі, міститься саме конкретики, скільки рекомендацій, що та як саме належить зробити, аби якомога скорше вийшла Україна з похмурої смуги економічної, національної, політичної та духовної кризи. Власне, з мого погляду, є то розгорнутою програмою для дій і Президента, і Кабінету Міністрів, і Верховної Ради. І мало би те сприйматися як наказ для них. Адже світове українство має повні, стовідсоткові підстави, аби і наказувати, і вимагати порядку на своїй землі, з тим, щоб вона повнилася зичливими усмішками, а не болісними зойками більшості громадян. І то є, власне, обов'язок усіх владних структур держави – таки чути ці вимоги, таки дбати про їх максимально повне виконання. Як то було б чудово, щоб до вимог світового українства долучався і кожен свідомий громадянин України! Не маємо поки що влади, яка була б налаштована нас чути. Тож мусимо примушувати, щоб вона нас чула.

1Зазначу: і таке зробили на час виходу книжки.

8. В існуванні України винен... Сталін

Дякувати Богові, ці розмови зачіпають людей за живе. Листи, листи... Мушу зізнатися, що такої кількості кореспонденції, для ознайомлення з якою потрібен величезний час, я ще не мав ніколи. Фактично це вже в

мене діалог з усією Україною, адже географія надсилань – всі області без винятків. І зрозуміло, що мої кореспонденти – то люди різних суспільно-національних орієнтацій, настільки різних, що я не перебільшу, зазначивши: в листах цих – щонайяскравіший зріз нинішнього нашого суспільства з багатоманіттям, суперечливістю та конфронтацією поглядів, настроїв, уявлень, сподівань.

І якщо в переважній більшості кореспонденцій домінує солідарність зі мною, з тим, про що я веду мову, то почну я наразі все-таки з листів сердитих, часом непримиренних. Чи здивований я, що й такі надходять? Аніскільки. Священника і то не всі шанують у церкві. Я ж – цілковито світська людина, стовідсотково переконана у своїх поглядах. І що можу вдіяти, коли з однієї-двох моїх бесід той чи інший чоловік не переконується? Та ще й у випадкові, коли в його душі начисто відсутня Україна як повноцінна, незалежна і міцна європейська держава, ідеал якої як найбільша святощ живе в моїй душі. А тим більше у тому випадкові, коли даний кореспондент, може, і пише мені не стільки з власної спонуки, скільки з веління певної організації чи партії: мовляв, реагуйте, дошкуляйте, навіть страхайте... А чого ж! – є і таке в арсеналі знаних політичних сил...

Одначе – геть підозри, ближче до листів, деякі з яких від окремих осіб, як-от від Є. Алексєєвої з селища Нагірнянка на Тернопільщині, надійшли вже вдруге. Власне, на цей раз вона вже нічого й не писала, тільки вклала у конверта вирізку з газети "Правда" під заголовком "Крах "чешского чуда". Це на доказ того, що, мовляв, і на чехів, про що я говорив в одній із попередніх бесід, нема чого орієнтуватися, мовляв, і чехи вже пропали.

Ну, от біда! Бачите – вже й чехи занепадають, бо їхня крона – подумати лишень! – впала аж (!) на 10 відсотків. І так це хочеться газеті "Правда", і, певно, й Алексєєвій, щоб вже і Чехія визнала – не тільки Україна: ось як обертається ця повна незалежність від Москви – цілих 10 відсотків!

Та надаремне, я гадаю, ці шпильки, як надаремні й сподівання. Є і буде вже завжди Чехія у "народів вольних колі", а свою залежність від Москви, надто розчавлення радянськими танками празької весни 1968 року, завжди згадуватиме лише з огидою і бридкістю. І безумовно, що без допомоги "первого среди славян" вона переборе свої труднощі. Я навіть думаю, що дай Боже, аби такого масштабу труднощі – 10% – були і в нас. Якби...

Та ще далеко, дуже далеко нам навіть до чехів (як, до речі, й до поляків, де, крім незмірно вищої середньої заробітної плати, ціни на продукти харчування удвічі нижчі, ніж у нас), надто до їхньої волі будувати міцну національну державу. Тож викликає зловтіха лихої пам'яті "Правди" лише обридження.

Загалом же всі сердиті листи, що надійшли, об'єднує одне: протиставлення добрих, затишних старих часів і сьогодення. Як це, наприклад, у листі з Білої Церкви, автор якого підписався так: "бувший заможний робітник авіаремонтного заводу, а нині жебрак Бількевич Володимир".

А знаєте, тов. Бількевич, здебільшого ви маєте рацію: справді-бо, і ковбаса була дешева, і перебування дітей у дитсадках, і медичне обслуговування, і квартири люди частіше одержували, і безробіття не було. Тепер же, пише В. Бількевич (до "безкоштовних" благ ще повернемося), Кравчуки, Кучми, Мовчани, Яворівські та й такі, як ось я, котрий веде ці розмови, все це завалили, і настала пора злодіїв, бандитів, володарів мерседесів.

Все майже правильно, п. Бількевичу! За винятком одного, найважливішого: ви кличете назад, у старі часи. Одначе, повірте мені, – це настільки ж неможливо, наскільки неможливо нам сьогодні переселитися для проживання у якусь іншу Галактику. Ось і есесерівська Галактика – вона відлетіла назавжди, і вже нема туди ходу, нема! Був СРСР – і ось його нема, і вже його не буде; та ти хоч лусни, хоч умри, а не буде. Ніколи вже не вернеться суспільство, що його фарисейські

йменували суспільством зрілого соціалізму, та ще й найкращим, і найдосконалішим, і найпередовішим у світі. Та й то вже означало б, що й самого Бога нема на світі, якби нам раптом знову довелося опинитися у тих людо— і націєжерних часах. Я запевняю вас: цього не станеться. То є настільки ж неможливе, наскільки неможливо літньому вже чоловікові знову вернути собі молодість.

Тож якщо щось конструктивне й брати з вашого гнівного пафосу, то хіба що одне – те, про що ви й не згадуєте: треба наводити, нарешті, лад у тій державі, у якій ми живемо сьогодні, – в Україні. Ну, киньмо вже, нарешті, обливати її брудом, берімося всім миром очищати її – і то найперше від тих, хто її грабує, хто знечещує.

Згадуєте демократів на взір П. Мовчана. Та чи при владі ж насправді вони? Прокиньтеся, шановний, проаналізуйте бодай на прикладі свого краю, що насправді хоч і не колишній перший секретар тепер при владі, так другий або третій, або з виконкому, або секретар парткому, тобто той, хто ревне служив колишній системі, хто хоч і не був першим секретарем, так прагнув ним бути.

Так є масово по Україні. Проаналізуйте, які посади займали ті, хто при владі, до 1991 року. Чи, здебільшого, не компартійні, виконкомівські, комсомольські, кагебістські? Є, до речі, щодо цього й вже зібрана статистика, якою я, одначе, стомлювати наразі не буду. Вона неспростовно свідчить: лжедемократи у масці демократів та грошові мішки сьогодні при владі, істинні ж демократи – збоку. Чому цього не аналізуєте, не помічаєте, чому не бачите, мої сердиті опоненти? Якщо ж і трапляються поодинокі вкраплення справді демократів, то це тільки саме вкраплення, які критичної маси скорумпованої владної структури ніскільки не спроможні змінити.

Ну, а якщо ж той від демократів, хто зайняв владну посаду, краде, наживається, грабує (про це пише зі Львова п. Хрущак), то даруйте: то вже – не демократ, то вже просто виродженець, індивід, котрий не витримав спокус влади, а, отже, треба його змушувати її полишити.

Ще і ще раз хочу повторити: можна скільки завгодно лаяти будь-які шаблі влади, і боротися з її антинародними діями не тільки можна, але й необхідно, і вимагати, де треба, нової влади, кращої, теж треба, – одне тільки для мене неможливе, неприйнятне: ототожнювати нездарну, або мафіозну, або часто розбійницьку владу й Україну. Та при чім тут, друзі, Україна? Хіба це вона, Україна, винна, що в неї такі поводитири? Та вона ж сама чекає, від кожного з нас чекає, аби ми очистили її від усілякої скверни, що її стільки налипло на неї, та прикрасили й достатком, і загальною моральністю, і зичливими усмішками людей один до одного, так прикрасили, щоб почувалася вона цивілізовано влаштованою державою, а не перебувала в принизливому стані, з якого ніяк не вийде. "Багно гнилеє між країв Європи", як мовив І. Франко. Образливо і боляче так характеризувати, але й справді – скільки ще того багна є на нашій землі, що до нього аніскільки не є причетною наша незалежність. Не вона, не Україна, є винною, що стільки ще людей бідує, не її провина, що так мляво йдуть – не йдуть реформи та що ми ніяк не відірвемося від пуповини старого, тоталітарного режиму, символами якого бовваніють ідоли тоталітаризму на наших вулицях і площах. Тобто насправді ця незалежна Україна є з волі чи нерішучості тих, хто нею керує, дуже й дуже ще залежною – і в цьому наша біда, як і біда самої України.

Втім, і на обставини зважаймо: нам бо не тільки економіку і всю суспільну сферу випало реформувати, як тій же Чехії чи Польщі, але й державу як таку після багатьох століть колоніальної залежності, по суті, заново створювати. А це диявольськи складне завдання. Ну, що ж як ми й не спохопилися, й не стямилися, як до цього роду гігантських складностей додалися то мафіозність (ще кілька років тому ми вважали, що вона десь там в Італії чи Латинській Америці...), то скорумпованість, нерідко антиукраїнськість, безпорадність, безвольність, нерішучість влади. Між іншим, я знову повторю, це її фатальна вада: вона, влада, не заряджає суспільство потрібною енергією та вірою, не вселяє у нього як не відчуття, то бодай бажання руху й поступу. Влада, отже, тупцюється, і все суспільство тупцюється. Та іншого шляху, як рішуче зрушити вперед, тут нема. Тільки і тільки вперед, до повносилля України. Владу ж

спробуємо усією свідомою громадськістю поліпшити, сповна використовуючи бодай виборчі важелі.

Це я роз'яснюю свою позицію й авторам ряду інших листів, що тужать за СРСР та не сприймають ідеї українського державотворення. В. Сіромю з Харкова, котрий називає Україну "хамелеонною", а вже мене – "сильно переученным". Л. Ботикуновій з Харкова, котра звинувачує всі радіопередачі з Києва, в тому числі й мої, у брехні, а стосовно самої себе, маючи на увазі свої національні корені, вживає цікавий термін — "національний гермафродит" (таких, мовляв, у нас мільйони). О. Сердюк з Макіївки, котра закликає "убрать с эфира эту антинародную передачу", всіляко захищає нардепів— україноненависників, ну і, даруйте, закликає насильними методами "изменить направление общественного развития". Цитую з її листа: "Только демократическим путем это сделать невозможно – за всю историю человечества добровольно власть еще никто не отдавал. И, несмотря на многочисленную "наемную" гвардию, на нашей стороне, – погрожує Сердюк, – огромное преимущество: теряют нам нечего, а умирать от пуль или от голода – разница небольшая..." Утримуючись поки що від коментарів, зазначу, що авторка цього агресивного листа з Макіївки – молода жінка. І ви бачите, яка у неї готовність, щоб Україну скропив дощ смертеносних куль!..

Наведу й рядки послання тов. Михайленка з Луганська – ну, може, вже найбільше у його листі злоби – злоби на Україну й українців, як мовиться, на всіх і вся. Договорюється він навіть до того, що головну провину за існування України покладає – на кого б думали? – на Сталіна (!) Мовляв, "если бы в свое время Сталин-скотина не присоединил Западную Украину, всего того, что сейчас творится, не было бы". А чого, запитаєте, "не было бы"? Та самої України, оскільки без західної України її – треба думати – просто вже розчинили б у загальноросійському морі, – і то, зрозуміло, вже не було б ніяких домагань незалежності, ніякої ненависної цьому дописувачеві української мови. Ну, саме України не було б. Бачите, як тяжко, найтяжче провинився батько Сталін в очах цього чоловіка з Луганська...

І що скажеш, шановні, з приводу ось цього найзлостивішого несприйняття України? Ну, не сприймаєте, так не сприймайте. Україна обійдеться. Побудується. Ми й так всі добре знаємо, що п'ята колона в Україні є.

Дехто з дописувачів, вже зовсім іншого роду, як-от О. Яр з м. Кам'янського на Дніпропетровщині, пропонує навіть ось який ультрарадикальний лік: "Вам не подобається Україна? Тоді будь ласка: чемодан, вокзал, Росія чи Ізраїль, і т. д. Хочуть вони советську власть, то хай і їдуть у советську власть". А М. Веретинська з Дніпропетровська іронічно доповнює: "У них там стільки природних багатств, що просто дивуєшся: навіщо вони тут мучаться з нами, хохлами, замість того, щоб "жити весело и привольно на любимой Родине"? Ми ж, українці, якось вже й без них зуміли б тут прожити".

Зовсім недавно я вичитав, що є у Росії відомий діяч, котрий вже навіть запрошує, очевидно, таких, як тов. Михайленко. Це – генерал Олександр Лебедь, котрий у своїй книжці "Идеология здравого смысла" висуває екзотичний прожект переселення російськомовного населення з країн СНД до Сибіру з наданням для облаштування довготермінового кредиту...

Одначе й ідея Лебеда – прожект, і побажання О. Яр та М. Веретинської – також прожект. Я ж, не сходячи на подібний тон розмови, спробую відповідати на листи одних моїх кореспондентів листами кореспондентів інших. Тобто – ви маєте таку ось думку. Одначе вислухайте, будь ласка, не тільки моє коментування, але й думки інших, думки зовсім протилежні, думки, з якими навчіться рахуватися та поважати їх. Без цієї бо якості ви просто засліплений догматик.

Але насамперед про економічно-соціальні "завоювання великого жовтня", що за ними так тужать деякі мої дописувачі (також В. Ребеза з м. Сторожинець Чернівецької області, Г. Тимофєєва з Вінниці, Р. Першина з Черкас). Були ці "завоювання"? Так, були – пришвидшена індустріалізація зокрема, забезпечення освітніх прав тощо. Але, по-

перше, мало хто ставить запитання, чи не були б ті здобутки більшими, якби жовтневого перевороту не сталося і якби Росія розвивалася на засадах інтенсивного реформування, що набирало розмаху перед першою світовою війною. А по-друге, не кожен і в наш час замислюється над ось чим: а якою ціною було досягнене оте вельми відносне, а в цілому – жебрацьке, надто у порівнянні з іншими країнами, більшовицьке благоденство?

Кожна мисляча людина розуміє: лише почасти це результат ентузіазму тих, котрі пройнялися вірою в комуністичку ідею. Значно й значно більшою мірою основане було те "благоденство" на крові, на смертях мільйонів – тих, що вигинули у розв'язаній більшовиками так званій громадянській війні (насправді, для українців, – війні Росії з Україною), у голодоморах 1921–22, 1932–33 та 1946–47 років, у пору колективізації, що стала смертним вироком українському селу, у час другої світової війни, яка переважаючим чином і була спричинена фактом утвердження агресивного СРСР, що страхав світ поширенням комунізму на всю планету ("да здравствует социалистическая революция в мировом масштабе!"), і вже і в ближчих до нас десятиріччях з усе тими ж тюрмами, концтаборами, що їх, концтабори, до речі, й вигадали таки не німецькі фашисти (вони їх лише удосконалили), а ще за життя й найактивнішої участі Леніна, ті ж таки більшовики. Кажемо про такі значні комуністичні звершення, як, скажімо, Біломор-канал, Магнітка і т. д. Та чи добре усвідомлюємо, що ці й численні інші символи більшовицької індустріалізації створювалися сотнями тисяч і навіть мільйонами ув'язнених – зеків, величезна частина яких була до арешту вченими, письменниками, вчителями, лікарями, інженерами і т. д.? Я нагадаю, що у 30-ті роки в Україні було винищено 80 відсотків (запам'ятаймо цю моторошну цифру – 80 відсотків!) української інтелігенції. Та й загалом свідому Україну було за тоталітарщини знищено й розігнано. Розігнано по селам, магіданах, уралах, колимах і т. д. і т. д. І тільки невеликій частці свідомого українства вдалося вирватися через залізний занавіс та налагоджувати українське життя то в Америці, то в Бразилії, то в Австралії... Які, отже, моря сліз, який безмір страждань супроводжували оті згадані мною соціально-економічні

"завоювання", що про них не припиняють галасувати ті, котрі кличуть нас чи то до реставрації СРСР, чи то до створення "Союза славянских государств"!

Ну, ясна ж річ, російському великодержавникові такий Союз життєво необхідний, надто якщо зважити, що на початок 1999 року зовнішній борг Росії склав 144 млрд. дол., а її забезпеченість власним продовольством перебуває на рівні якихось 30 відсотків. Але українцям – чи треба їм такий Союз? Багато і багато українців сьогодні бідує, ще більше бідують у своїй країні росіяни, надто в глибинках. То що – витворювати жебрака – монстра, сподіватися, що в спільній торбі скорше з'явиться пожива, забувши, що мінус, множений на мінус, ніколи не дасть плюса?

Та ні – з'явиться, і то неодмінно, інше: ще лютіше, ще запекліше й національне, й економічне, і фінансове і т. д., і т. д. гноблення, умиртвлення України, та й загалом – повне її розчинення у загальноросійському морі, зникнення її як окремої етнічної одиниці.

Ах, як прагнуть цього чорносотенні сили і в Росії, і тут, в Україні, і як вірно прислужуються їм тутешні холопи та яничари! Ви чули, як істерично-судомно кричать? І особливо у Верховній Раді. Той крик – від уболівання за народ? Та ні – пожалься, Боже. Просто – антиукраїнські сили розуміють: якщо сьогодні, у найближчий час їм не вдасться перебрати владу, завтра буде вже пізно. Вислизає бо в них з-під ніг ґрунт, на якому вони стоять, з кожним днем все менше працює на них час. І ото звідси й ота сила крику. Не сила сили (даруйте тавтологію), а саме сила крику. Лужені бо горлянки мають вони ще від часу матроса Железняка.

Дивовижні, між іншим, речі: день більшовицького перевороту, що стався колись у Петербурзі, вже три роки у Росії не є державним святом, а є днем національного примирення. Наші ж динозаври цю чужу подію у чужому, далекому місті, вже не в нашій, а в іншій країні і досі пошановують як офіційне державне свято. Глум, цинічність,

третьосортна меншовартісність, рабська, холопська запопадливість перед великодержавником... Ось і 7 листопада 1998 року: антиукраїнський шабаш в антиукраїнській (за позицією депутатської більшості) Верховній Раді, "водружение" (вдамся до їхнього слова) есесерівського прапора у сесійній залі, мітинги та демонстрації, на які, спекулюючи на економічній ситуації, динозаври сталінського та брежнєвського часу чи їх ідейні спадкоємці вивели частину нашого люду. Скільки злоби супроти нашої державності було вилито, скільки закликів повернутися у світле минуле було проголошено! Звучало: "Это есть наш последний и решительный бой" та "Союз нерушимый республик свободных" – звучало так, нібито то з того світу, з-під якогось могильного склепіння...

9. Про час, коли нам "добре та солодко жилося"

Ну, та Бог з ними. Як мовив поет, нам своє робить. Робити своє – отже, берегти Україну, прийматися вірою у неї, довірою до неї, боротися за те, щоб в Україні була і влада українською – від Президента до районної та сільської адміністрації, змушувати всі владні структури енергійно діяти в напрямку економічного й духовного відродження, зміцнення України, наведення у ній давно вже очікуваного елементарного порядку, аби демократія не переходила, як те раз-по-раз спостерігаємо, у свою протилежність – в анархію.

Що ж до того, які насправді блага та для кого вони були у часі СРСР, то ось, прошу, прочитаймо у деяких листах.

"Мені 45 років, – пише С. Бойцун зі Львова, – і я добре знаю, як ми жили в СРСР і яка була це рівність. Так, ми не всі були бідними в ті часи. Але основна маса людей жила від зарплати до зарплати, вистоюючи в чергах. А вже про чорні ходи – аби щось дістати – не варто і згадувати. То яка ж то була рівність і в чому вона полягала? У тому, що всі ми були "товариші"? Чи, може, рівність у сплаті за комунальні послуги? Пенсіонер чи інвалід за своєї 40-рублевої пенсії платив за телефон, яким користувався лише щоб викликати швидку допомогу, чомусь стільки ж,

скільки і той, котрий говорив годинами, а зарплату отримував 300 – 500 рублів у місяць. Так саме рівно платили ми й за газ, і за квартиру, і за воду. Отже, справді добре жили у ті роки не прості люди, а начальники, в яких, і дійсно, було все, хоч би ті ж машини. Була армія шоферів, що днями канючила-дрімала (ще й досі відсипаються за звичкою) за кермом під райкомами та обкомами. Що це – їм начальники платили з власної кишені? Ні, сиділи вони на шиї у трудового народу. Це тільки часткові приклади, які доводять, що найдужче галасують про блага соціалізму саме колишні начальники. Їм, і справді, було і є що втрачати. А якщо їх фізично вже нема, то є ж їхні діти або внуки".

Цікаво пише п. Бойцун і з приводу кличів до "воссоєдинення" з Росією, що ними найактивніше оперує партія, яка "не зрозуміло чому почуває себе впевнено повсюди там, де пахне смаленим, незгодою, розбратом, протистоянням". "Гасло комуністів: "Пролетарии всех стран, соединяйтесь!" Тільки ж чому цей лозунг у прикладанні до України вони розуміють однобоко – якщо "соединяться", то тільки з Росією? А якщо велика частка українських пролетарів цього не хоче? Можна ж бо об'єднуватися також з поляками, чехами, словаками, з усією Європою, створюючи загальноєвропейський дім. Та ні ж ! – їм потрібне лише одне об'єднання – з Росією, та ще й так, щоб в єдину державу, та ще й з однією мовою, історією, культурою. Ну, правда, деким допускається, що на окраїнах ще можна буде деякий час поспівати та потанцювати в шароварах". А ще й навіть так запитує п. Бойцун: "Чому б, між іншим, комуністові-державникові Б. Олійнику не зібрати довкруг себе таких же націонал-комуністів і не створити комуністичну партію українську за змістом? Невже він не бачить, що йому не по дорозі з Моїсеєнком, Алексєєвим чи Юровським? Врешті, це я так думаю, а Борисові Іллічу видніше, з ким іти".

"Живу я сама, у великій бідності, – долучається до розмови І. Спас з м. Маріуполя, – але все ж зберігаю надію на краще, хоч я його й не побачу. Так, жити дуже важко, але вражаюся: як, люди, можна забувати, що в СРСР ми стояли у чергах за всім: ковбасою, маслом, м'ясом, борошном, і за чим тільки не стояли. У нас продукти привозили 2–3 рази

на тиждень, продавали з трьох годин дня, а чергу ми займали о шостій – сьомій ранку. А ще я ніколи не забуду, як нашу сім'ю заганяли у колгосп, як довелося мені довго жити у бараку серед степу... Таке було "гарне" життя".

Старенька С. Вацловик із с. Новий Розділ на Львівщині розповідає про те, як по завершенню війни у її краях створювалися колгоспи: "Вже ми були вижали загін проса, та нам заборонили взяти його додому. Коли ж моя сестра напхала того проса за пазуху, щоб хоч раз зварити кашу, то облавники, які стежили з дерев попід лісом, схопили її і, знущаючись, водили по селу. Тому й трясє мене, коли чую, що спадкоємці тих облавників знову рвуться до влади".

"Тим, котрі твердять, – це вже зауважує М. Лисенко з Броварів Київської області, – буцімто бідкування було за Сталіна, а от, мовляв, "як за Хрущова й Брежньєва жилося!", я хочу відповісти: а як жилося? А так: працювали за безцінь; нафту, газ, ліс, вугілля і все, що можна було продати, продавали також за безцінь. Обігрівали всю Європу, а свої рідні колгоспники спали у кухвайках. Пропили, прогуляли природні ресурси на 200 – 300 років наперед. Так і підтримували "розвинену" соціалістичну економіку. Або ж розберемося і в "перевагах соціалізму": право на працю, відпочинок, безкоштовні освіту, лікування. Дійсно, працю мали всі, але колгоспники працювали фактично безкоштовно, а робітники й інтелігенція – за мізерну платню, якої ледь вистачало, щоб звести кінці з кінцями. А житло? Треба було 10–20 років жити в гуртожитку чи бараці, щоб потім одержати якусь квартиру; партфункціонер же позачергово діставав квартиру на 100–150 кв. м. у престижному районі і також безкоштовно. Робітникові іноді випадало раз на 3–5 років виїхати на відпочинок до убогого санаторію; партноменклатура ж щорічно відпочивала з сім'ями в розкішних закритих спецсанаторіях. Лікувалися: робітник безкоштовно, тобто за рахунок визиску своєї низькооплачуваної праці, і партбоси безкоштовно, але в найдосконаліших закритих спецлікарнях, де значно більше було медобслуги, ніж хворих. Тобто переваги були – для партноменклатури".

Або ще рядки з листів. П. Чорнунь з с. Піщане Кременчуцького району на Черкащині: "До сих пір мене навчають та перенавчають, як мені добре та солодко жилося в СРСР. Я ж ніяк не забуду: черги, нагайка в руці голови колгоспу, відрізаний город, холод у хаті такий, що й вода у відрі замерзала". А. Довгополов з м. Нової Каховки: "Один з "коньків" лівих, до якого вони вдаються, щоб скомпрометувати нашу Незалежність, – те, що Україна збирала 50 млн. т. хліба та виробляла 5 млн. т. цукру. Але забувають сказати: чому ж тоді українці не мали змоги той цукор вільно купити? У всі часи варіанти були такі: картки, списки, черга. А ще забувають сказати, що ті мільйони тонн – то був подарунок з України Кремлю. Останній потирав руки, а українець натирив мозолі. На нього звідти і дивилися як на постачальника хліба, цукру, металу. Вся основна промисловість була загальносоюзного підпорядкування, той же цукор Україні везли з Куби, та й навіть ліків, голок, каструль в Україні не вироблялося. Ними нас ошчаслилювали з півночі, так саме як і насаджуванням своєї мови та культури замість наших"... Р. Кухарук, Одеська обл.: "Мені пам'ятається ще і така "перевага" есесерівського часу, як "свобода віросповідання". У 1982 році, виконуючи волю матері, ми поховали її з попом. Боже мій! – що зчинилося! Виключення з партії, звільнення з роботи (сестра була головою сільради), митарства та гоніння..." ...". Г. Сістук з м. Рівне: "Я також добре знаю, скільки коштувало "безплатне" навчання, лікування і т. д. Це коштувало нашому народу трудовнів, на які нічого не давали, вкрай занижених зарплат для тих, хто жив не в селі, мільйонів тих, кого гноїли в тюрмах. Дивуюся: як можна цього не розуміти! Не розуміти, зокрема, й того, що влада у нас погана не через те, що Україна стала самостійною, а через те, що влада ця належить переважно тим, яким Україна потрібна лише на те, щоб з неї тягнути. І тягнуть, хто скільки може витягнути, кинувши людям пенсію в 37–49 гривень, немов ту кістку. Поки не розберемося у своєму і минулому, і сучасному, будемо ще довго бідні та дурні".

Залишаючи ці листи без коментування (зрештою, діагноз останнього з дописувачів цілковито правильний), зазначу, що загалом у мене складається враження, що пишуть мені люди ледь не про все – настільки місткою виявилася назва цих бесід. Вчитися так, як треба, та

переучуватися нам, дійсно, треба у прикладанні буквально до всіх сфер, усіх проявів нашого життя. Звідси й таке різноманіття запитань, проблем, пропозицій, що їх досить нелегко навіть якось систематизувати. І особливо ж цінні ті листи, які містять у собі зерна конструктивності та сповнені бажання підказати: а що ж та як слід робити, на що належить звернути увагу, аби наша духовна сфера, усе життя в цілому, якомога скорше ставали на рейки поступу, реального поліпшення.

Отож чого тільки не пропонують мої дописувачі – включно до проектів великого і середнього гербів України, що їх у яскравих барвах надіслали з Черкас А. і Д. Коршуни, трактатів на взір "Відродження України може відбутися тільки таким чином" (надіслав І. Майкович з Підволочиська), тексту державного гімну (авторові Ф. Костуру з м. Калуша я висловлю свою переконаність, що текст гімну, на слова П. Чубинського, у нас вже давно є, і якщо й варто вносити до нього якісь зміни, то тільки суто редакційні).

Або ще такі пропозиції. Заснування Фонду захисту української державної мови (О. Українець, Київ). Створення колективної народної книги, у якій всі, хто побажав би, висловили б своє розуміння сенсу національної ідеї (Г. Черкащенко, м. Білозірськ Донецької області). Відродження за підтримки держави організацій "Просвіта" не тільки по містах, але і повсюдно в селах як випробуваної у довоєнний час в Галичині ефективної форми об'єнання людей (поза партійними і т. д. орієнтирами) на ґрунті відданості українству (В. Григорів, м. Городенка на Івано-Франківщині). Утвердження нових засад наукового суспільствознавства (це пропонує і запрошує мене у свої спільники Д. Клець з с. Рачин Дубенського району на Рівненщині). Як пише він, біда в тому, що ми в Україні не вміємо виходити з реальних якостей реального населення та що ми, українці, ніяк не навчимося жити власним розумом – все перебуваємо у пошуках тих, хто б нами командував, все підлизуємося як не до Москви, то до Заходу. Що ж, то правда, пане Клець, і, дякувати Богові, діагноз тут ми вже встановили: усе те – від комплексу меншовартісності. Назва хвороби, отже, відома – час енергійно лікуватися, чи не правда?

Дійові державні заходи в утвердженні української мови. Листів з цього приводу найбільше, аргументи ж – щонайрізноманітніші, аж до заклику В. Мельничука з Білої Церкви прислухатися до опублікованої в пресі перестороги знаменитого оракула Он Ці (приятеля Далай Лами та Ванги, котрий передбачив московський путч 1991 року та багато іншого). Перебуваючи проїздом у Києві, він, зокрема, сказав: "Ви, українці, нерозумні й затуркані. Космос послав вам грізне попередження – Чорнобиль, але ви так нічого й не зрозуміли! Як і століття назад, ви продовжуєте мавпування, шукаючи істину в чужих землях (...) Як і раніше, ви люто зневажаєте і знищуєте все рідне, материнське: мову, культуру, звичаї... Але ж ваша мова – це чарівний ключ до Вічності... Невже ви до цього часу не звернули уваги на те, що народи, які були свого часу підкорені ким-небудь і які використовують нерідні мови, складають країни т. зв. третього світу (африканський континент, Латинська Америка)... Якщо сон розуму триватиме – вас чекає сумна доля тих, котрі відреклися від Великого Материнського Начала – спершу духовна, а потім повільна, розтягнута на багато років фізична смерть. Вихід один – нарешті, повернутися до самих себе і припинити займатися суїцидом! /.../ Не сподівайтесь на добробут і процвітання вашої країни до того часу, доки в Полтаві і Харкові, Черкасах і Запоріжжі звучить неукраїнська мова..."

Що ж, нехай буде і таке застереження – раптом комусь допоможе знайти самого себе й передбачення цього оракула, який, сказав, зрештою, самоочевидні речі.

Зооінженер І. Іщенко з с. Шукайвода Христинівського району на Черкащині роздумує на тему, як поєднати освіту й економіку. Сам він мріє досягти успіху на такому шляхові: стати добрим фермером та взяти під своє крило бодай одну школу, аби впроваджувати в ній передові педагогічні технології. Пан Бібік з Тернополя надіслав мені цілу свою альтернативну програму, в тому числі і друковану брошурую, під назвою "Шлях до незалежної, демократичної, квітучої України". В цілому ця програма має соціалістичну орієнтацію, хоча, зрештою, автор робить і резонний висновок, а саме: нам, в Україні, треба взяти все краще і від

соціалізму, і від капіталізму, тобто знайти найбільш згармонійований шлях розвитку, у центрі якого була б конкретна, реальна, соціально захищена людина. Що ж, я думаю, було б і справді чудово, аби ми зорієнтувалися на той лад, який є сьогодні, наприклад, в Данії, Швеції чи Бельгії.

У зв'язку з цим не можу не згадати довгого, на багато сторінок, листа Лідії Іванівни (прізвище не зазначене) з м. Маріуполя, що закінчується словами: "Пробачте, негарно написала – плакала все врем'я. Усе вспомнила". Тут – і про стражденне життя цієї жінки, і про стан з українською мовою в Маріуполі ("мені здається, що я живу в Росії, бо і росіяни, і тепер вже й греки все мають, а українського у місті нема нічого – така до українців неповага"), і про ту ж проблему з українським паспортом, з якого викинуто графу "національність" ("То що ж ми тоді за істоти? Тварина – і та має назву, масть, кличку. А тут ніби хтось хоче стерти нас з лиця землі, а водночас – і саму назву – Україна"), і, нарешті – найширше – про систему незаслужених пільг, що ними користуються вірні слуги тоталітарного режиму. "Вже маємо іншу державу, – гнівається дописувачка з Маріуполя, – немає СРСР, а й вони захищені тими пільгами, і вже і їхні діти, внуки, правнуки... Хоч що зробили ті пільговики для України? І головне – що роблять? Хіба що біжать з червоними прапорами до пам'ятників Леніну, та підбурюють людей, та вимагають СРСР..."

Про таких, що живуть в Україні десятки літ, а "все Москву видять", пише у віршованій формі Г. Павленко з Умані:

Без любові до України

Слуги шовінізму

Все плекають у думках

Зорі комунізму.

Інші мрії – і то жаль —

Їм ще невідомі,

Ненависна їм до люті

Українська мова.

Тож і на сесіях щодня

Лише бойовища –

Все чекають, що зі Сходу

Рак червоний свисне.

Ну що ж, нехай колишні чекають, а переважна й переважна більшість моїх кореспондентів (їхні листи, повторюю, – то досить наблизений до істини зріз нинішнього нашого суспільства) твердо знають, що той рак вже не свисне, що будувати треба нам нову державу. Якщо ж такі дописувачі нерідко й згадують минуле, то виключно для того, щоб, засвоївши з нього все цінне, ми рухалися таки вперед, а не вертали назад.

Ось як, наприклад, В. Скрипка з с. Росішка Рахівського району на Закарпатті, котрий пише у своєму листі про педагогічні уроки президента Карпатської України (вона існувала у 1939-му році лише п'ять з половиною місяців) Августина Волошина. "У чому сила цієї людини? У тому, що Августин Волошин, перед цим довголітній директор Ужгородської вчительської семінарії, виховав нове свідоме, патріотично підготовлене вчителство, яке у часі творення держави його підтримало. Ставши ж Президентом, А. Волошин все зробив, щоб укомплектувати навчальні заклади висококваліфікованими патріотичними людьми, які розуміли, що головне – то національне виховання. І це за такий короткий

час дало величезні наслідки, дало потужний поштовх любові до України. Недарма тих людей так нещадно нищили угорські фашисти, недарма і совєтські "визволителі" заповнювали ними гулаги".

І ось цілковито слушне запитання, яке ставить п. Скрипка: " А чи за сім років нашої незалежності українська молодь досягла такого патріотизму? Чому ті вчителі за тих п'ять з половиною місяців зробили більше для національного усвідомлення молоді, ніж наші сучасники за сім років?" І відповідь автора листа: "Риба від голови пахне," – тобто все залежить від орієнтирів держави, від того, наскільки її керівники розуміють вагу освіти, наскільки усвідомлюють потребу спрямовувати її в національне рiчище. Якраз цього, на жаль, сьогодні і бракує – Президентіві, усій нинішній правлячій верхівці.

До речі, В. Скрипка порівнює тодішнього пересічного директора школи чи вчителя й сьогоденного. Тих, давніх, учні ніколи не могли бачити п'яними. Нині ж навіть гуртові п'янки, арендування шкіл для випивок – узвичаєно. Не було й системи хабарництва, грошових поборів, що так знеславляють нашу освіту сьогодні.

Ну що ж, шановний пане Скрипко, – дійсно, аби ми вчилися так, як треба, в тому числі й керівники різних щаблів державної влади.

Резонно пише у своєму листі відомий наш письменник Василь Захарченко (м.Черкаси): "Школа, освіта – це те, за що треба боротися жорстоко, невідступно, постійно, бо це єдина наша надія – народити новий український народ". Добре це сформульовано, пане Василю, і як не згодитися з вами: що ж то за народ буде, коли у міських школах учні, а часто-густо і вчителі, використовують українську мову як мову навчання, але не як мову спілкування, скажімо, на перервах? Чому, чому, ставите ви питання у своєму листі, не звертається на це належної уваги?

З цього приводу я сказав би одне: тому такий стан, що не виконується відповідний документ міністерства освіти (наказ №123), що

його було розіслано на місця ще у вересні 1992 року. Одначе чому він порушується, чому не виконується? Запитувати треба і міністерство освіти, й конкретного керівника конкретного навчального закладу.

У зв'язку з цим різко ставить питання пенсіонер з м. Полтави О. Татарко: "Та доки ж ми будемо вилизувати сідницю зарубіжжю, надто близькому і надто у мовному плані? " "Ви, – пише він далі, – ведете мову про виховання. А на виробництві, в школі чи інституті – і то саме в той час, коли ви ведете свої бесіди – виховання здійснюється в іншому напрямку: викладання ведеться російською, прищеплюється зневага до рідного, до українського". Один із таких закладів п. Татарко називає: Полтавський технічний університет.

Досить глобально осмислює проблеми освіти в Україні К. Марченко з Києва. Вона ветеран педагогічної праці, інвалід війни другої групи. "Патріоти українці, вчителі-професіонали, – пише вона, – в глибокій тривозі за стан освіти. Є у нас держава, а чи вона українська? Є освіта, а чи вона національна? На восьмому році незалежності нашим державним мужам пора зрозуміти, що тільки освіта може сформувати націю, що тільки вона належно поширить українську ідею. З цією високою місією може впоратися тільки добрий (національно свідомий, професійний) вчитель". А далі у листі К. Марченко – ціла програма. І щодо того, що держава мусить змінити своє ставлення до освіти, і щодо реформування управління освітою, яке лишається таким же, як і за тоталітарного режиму, і щодо педагогічного навантаження, матеріального забезпечення галузі, утвердження в ній державної мови і т. д. Як переконана дописувачка, "впровадження національної освіти, культури повинно йти паралельно з економічним відродженням. Мова, культура, наука – це та візитка, з якою кожна країна входить у світ, якою підкреслює свою свободу і незалежність".

У цьому місці я зазначу, що немало з думок К. Марченко про освіту, як і інших дописувачів, дістали широке наукове розгортання у виданому в 1997 році Всеукраїнським педагогічним Товариством ім. Гр. Ващенка збірнику "Концептуальні засади реформування і демократизації освіти в

Україні". Відсилаю читача до своєї статті "Освіта в Україні: час демократизації, час реформ", якою відкривається цей заініційований мною збірник, а також до цілої низки новаторських педагогічних концепцій, з якими виступають тут провідні, добре знані в Україні педагоги: академіки А. Алексюк, П. Кононенко, В. Майборода, М. Стельмахович, проф. О. Вишневський, кандидат педагогічних наук Т. Усатенко. Окрім глобальної концепції національної системи освіти, вміщено тут і такі концепції: демократизації управління освітою (про що згадує К. Марченко), демократизації навчального процесу, українського виховання, української національної школи-родини, реформування педагогічної науки. Тобто запропоновано теоретичне обґрунтування, як подано й конкретні пропозиції стосовно спрямування освіти в Україні в національне рiчище та звільнення її від рецидивів тоталітарної доби. Як підкреслюється у книжці, адресована вона усім, кого хвилює нинішній стан освіти в Україні, та далеко не в останню чергу – державним інституціям, тим, хто освітою керує. Як скористаються вони з цих вельми актуальних напрацювань і чи скористаються, як мовиться, покаже час.

Так, освіта повинна рости націю, а не притлумлювати національну, в тому числі й історичну пам'ять. У тому ж , наскільки ми вчилися не так, як треба, переконує лист п. Черниша з Запоріжжя, у якому він доводить, що ані Франція, про яку я згадував, ані Чехія не можуть нам правити за приклад. Чому? Тому, мовляв, що Франція виникла на французькій землі, Чехія – на чеській, а Україна – бачите – на руській, що асоціюється у автора з російською. Російською державою вважає він Київську Русь, російським князем називає Володимира Мономаха...

Отож то й біда, п. Черниш, – настільки нам було забито памороки, що ми й досі не всі ще знаємо, що "руська" у добу Володимира Мономаха і значно пізніша та сьогоднішня "російська" – то аніскільки не синоніми, то зовсім протилежні речі. Русами бо звалися в добу Київської Русі не хто інші, як українці. То – одна з наших корінних, родових назв, згодом, власне, присвоєна північним сусідом. Невипадково ж М. Грушевський назвав свою історію не історією України, а саме України-Руси, вживаючи два останні позначення як синоніми, як одне і те ж. Читайте на цю тему

бодай статті росіянки (якщо українським вченим не вірите) Емілії Ільїної, яка постійно нагадує своїм співвітчизникам-росіянам: чого ви лізете до Київської Русі, яке відношення до неї Росія має, чого привласнюєте те, що Росії не належить?

Зрештою, добре вам відповість з цього приводу й російськомовна харків'янка А. Беленченко, яка цілком резонно пише мені, що сама "назва Русь – це ключове поняття стосовно правди нашої історії. Невже не ясно, що, вирвавши цю назву від наших предків-русичів, московська імперія і спекулювала на ній, і досі спекулює, за принципом – у кого ця назва, той і хазяїн історії? Власне, присвоївши собі Київську Русь, вона сидить на сідалищі чужої історії, історії перейменованої нації – української". З погляду А. Беленченко, ім'я чи назва мають свою силу магичної дії, тож втрата назви найфатальніше позначилася на всій нашій подальшій історії, а сфальсифіковане уявлення про неї було накинуте Росією цілому світові. Розвінчування гігантської фальсифікації, що стосується Київської Русі, – одне з найпринциповіших завдань у справі формування нової української нації. Про це нагадує тов. Чернишу і його однофамілець А. Черниш з Кіровограду, який закидає йому, що носії цього прізвища "і в час Хмельниччини, і Полуботка, і в Чорноморському війську по-іншому уявляли (і творили) свою історію і були патріотами або хоча б доброзичливцями рідної землі, за що падав на них гнів чужинської влади".

Одне слово, на сьогодні пора нам в Україні знати (не хочуть знати тільки вражені шовіністичною ідеологією), що Київська Русь – то органічна, невід'ємна частка української національної історії, частка української історичної гідності, і то не випадково, що стільки листів я одержую саме на цю тему нашої національної гідності, а також про те, що її принижує, ображає. Як пише п. Незлин з м. Конотопа, "національна ідея – звучить гарно, та історія вчить, що національна ідея, не захищена національною вірою, приречена на загибель і кожного наступного разу на більш криваву". Що ж, слушно, п. Незлин, і я лишень можу обурюватися разом з вами, що на наших владних олімпях цієї, здавалося б, тривіальної істини не вельми хочуть знати.

Не згірше мене заперечують моїм опонентам інші дописувачі й з приводу того, буцімто політики зросійщення у нас не існувало.

Ось М. Павлик з Києва: "Мої діди по батьку й матері, прабабуся, батьки завжди говорили тільки українською мовою, і я добре усвідомив, що це моя мова, яку дав мені і всім українцям Бог. Та вступаючи на початку 60-х років до Київського технікуму радіоелектроніки, я звернув увагу на те, що навчання тут велося по-російськи, як і в інших технікумах та вузах. Хто і кого з нас питав, коли все це переводили на російську? А насильство залишає і слід відповідний, як і мовне насильство в армії, у технічній документації і т. д. Тож у 1989 році я свідомо повів свого першого сина в українську школу, а потім і другого".

Якщо М. Павлик освіту все ж здобув, то в П. Чорнуся з с. Піщане Кременчуцького району на Черкащині все життя пішло інакше, аніж він уявляв, ось з якої причини: "Після семирічки поїхав я в Полтаву вступати до технікуму. Витягнув екзаменаційний лист і розгубився, прочитавши: "Касательная АВ имеет..." Що воно за звір та "касательная", я не збагнув, викладач пояснити відмовився, тож тільки й лишилося мені заплакати, забрати документи та з тим і вернутися в рідне село. Отак і закінчилася у мене "Грицева шкільна наука".

Добре відповідає на запитання про те, чи було зросійщення, і пенсіонер, ветеран війни П. Дубинка з м. Маріуполя. "До 1933 року я жив у селищі Краснокутську, в якому російська мова була майже невідома населенню, тепер же цей район зросійщено ледь не на 100%. А десь у 1978 році я відвідав знайомих у с. Панівка Володарського району Донецької області. За столом господар вигукнув: "Ми тепер теж будемо вже "русскими", бо обидві наші школи перевели на російську мову, і ні дітей, ні батьків не питали. Отак ураз перевели – і все". Як вивели українську мову й, скажімо, з більшості вже й без того російських шкіл Харкова, що ілюструє у своєму листі мешканець цього міста В. Підан: "В 1964-му році вчителька історії нам, шестикласникам, сказала: "Вот вас заставляют учить украинский язык, а зачем он вам нужен?" Один чи два учні радо підхопили цю думку і вигукнули: "Да, зачем он нам нужен!"

Решта ж сиділи і здивовано дивилися на вчительку, лише один хлопчик заперечив: "По-моему, украинский нам нужен, а как же?" Тільки хто ж його послухав!.."

О, правдою є те, що зросійщення ще аж ніяк не скінчилося і в незалежній Україні, щобільше – маховик його набуває обертів. Втім, до цієї теми ми ще повернемося.

10. "Поясніть ще раз, хто є націоналіст"

А ще чую і вичитую з листів: те, що ви кажете, – націоналістична пропаганда.

О, ці ще поширені, успадковані з комуністичної доби звинувачення! Вони тим дивовижніші, що йдеться насправді про український патріотизм. І ось запитання: чому ж то так, що те, що є природне, нормальне для кожного нормально розвиненого німця, чеха, француза, росіянина, естонця і т. д., дехто конче хотів би вважати неприродним, ненормальним стосовно українців, як і волів би, аби національної гідності, самоповаги у нас, українців, не було? І як заповзято московська й промосковська рать докладає і сьогодні зусиль у цьому напрямкові! – аж до ототожнення націоналізму – українського патріотизму, поняття, сфальсифікованого, спотвореного єдинонеделімсько – есесерівською ідеологією, не більше і не менше, як з фашизмом..

Ніби поспішаючи мені на допомогу, Я.Станько зі Львова пропонує поняття націоналізму порівнювати – все бо пізнається у порівнянні – з іншими поняттями, а саме: з шовінізмом і фашизмом. Як пише він у своєму листі, основу всіх цих понять складає патріотизм, тобто велика любов до своєї землі, краю, народу, національних традицій і т. д., але "якщо націоналізм – це активна позиція патріота стосовно становлення, розвитку й оборони своєї держави в межах її кордонів", то "шовінізм – це той же патріотизм і перевершений націоналізм – перевершений тим, що він виходить за межі своєї держави з метою поневолення інших народів

та загарбання чужих земель" (як-от найпотворніший російський шовінізм). "Фашизм же вбирає в себе націоналізм і перевершений шовінізм, які являють собою претензію окремої нації чи групи народів на свою біологічну зверхність над іншими народами, а за засіб для досягнення своєї мети передбачає геноцид для інших".

Як застерігає п. Станько, він не наполягає на завершеності своїх визначень; вдався ж він до теоретизування тому, що пересвідчився: навіть високоосвічені люди від розуміння суті згаданих понять дуже часто далекі, щобільше – "наплетуть вам бозна яких дурниць з цього приводу. А, власне, чому ми настільки застрахані, що і дотепер боїмося цього поняття – "націоналізм"? Пора вже і дітям пояснювати та навчати їх, що націоналізм – нормальне і добре поняття, і, дай Боже, щоб і наші сусіди з півночі та заходу стали ще чіткіше визначеними націоналістичними державами, – тоді, певно, і ми станемо сміливішими".

Власне, цим листом зі Львова я відповідаю і на прохання киянки Г. Кисіль: "Поясніть, будь ласка, ще раз, що націоналіст – це людина, котра любить свою націю, мову, Батьківщину. Адже не люди винні – ні росіяни, ні українці, що так спотворене це поняття: винна тоталітарно-комуністична система.". "Це її шовіністичні домагання, – розвиває цю ж думку О. Іванков з м. Вишневого Києво-Святошинського району, – глибоко забамбулили голови багатьом, і то так міцно, що частина з них, на жаль, нешвидко й розбамбулиться. А все ж приємно спостерігати, як багатьом людям поступово таки спадає полуда з очей, і вони починають розуміти, що живемо ми на своїй українській землі, що не є ми гірші від інших народів, що і свою землю, і мову потрібно нам поважати так, як це роблять в кожному іншому народі. Тож, може, нарешті ми отямимося, хто ми є, та зрозуміємо, що є ми і не хохли, й не малороси, а українці, і що живемо ми в Україні і повинні цим гордитися. Тоді, напевне, й не допустимо багато чого. Ну, хоча б і вивісок, оголошень, реклам, писаних іноземними мовами. І того не допустимо, що заповонюють наші міста російськомовні книги, газети, журнали, хоча – хай би ними й торгували, якби лише урядовці запровадили подвійний податок на продукцію

подібних, вельми численних нині не полі-, а моноглотів. Чи стало би їм це вигідно?"

Отже, тема нашої національної гідності. Скільки листів мені надходить з приводу потреби значно активнішого, наступальнішого її обстоювання! Пишуть про це п. Матвієнко з Вінниці, котрого обурює те, що ще не перевелись охочі потрактовувати українців за нижчу расу, Є. Литвиненко зі Львова, яка зазнала особистої трагедії внаслідок сумнозвісної операції "Вісла", А. Ковтун з м. Ірпеня, який солідарний зі мною стосовно того, що є необхідність розжовувати деякі очевидні істини навіть для тих людей, котрі, як пише він, спершу втратили глузд, а потім вже й зуби, щоб можна було ними жувати, С. Титов з Вінниці, який нагадує, що проти шанування чужих богів, змішування з іншими народами неодноразово застерігає Творець у Біблії як проти того, що суперечить самій природі, а тому так саме, як клітина організму, що відмовляється виконувати свою природню функцію, знищує не тільки саму себе, а й цілий організм, так і людина, що зневажила рідну мову, має усвідомлювати: вона – вбивця, вбивця сили національного організму, з якого походить....

І закономірно, що багато хто з-поміж тих, хто до мене озивається, висловлює грікі докори на адресу нинішніх владних структур, які, нерідко кидаючи гасла на взір "все залежить від кожного з нас", воліють забувати (про це нагадує Л. Гвоздовська з Новоукраїнки Одеської області), що найперше все залежить таки від них – тих, хто керує державою, хто спрямовує її розвиток. Однак як же багато на цих шаблях того, що йде врозріз з інтересами України! "Ще ми, українці, – пише І. Мірошніченко також з Новоукраїнки, але вже Кіровоградської області, – не мали свого Президента, ще не мали свого прем'єр-міністра, посада якого нагадує у нас прохідний двір – так часто міняються прем'єр-міністри, не мали ще й справді національного уряду". "Я народився, – стверджує п. Мірошніченко, – рабом російської імперії, але і в незалежній Україні я все ще лишаюся рабом, хоча вже й свідомим. Тож і усвідомлюю я те, що якщо Україною і далі керуватимуть колаборанти-космополіти, ті, які навіть державною мовою не володіють, не

підведеться Україна з колін, а ми так і залишимося малоросами, тими, котрі лише спостерігають, як злодії та шахраї прибирають до своїх рук народне добро, а самий народ довели до зубожіння".

Прозірко прогностував цю ситуацію Олесь Гончар, слова якого цитує у своєму листі письменниця Марія Зобенко з Дніпропетровська. Послухаймо думку того, кого величаємо совістю української нації: "Розгул вандалізму, нищення культури чиниться в ім'я стратегічної мети зробити наш народ ніяким, безпам'ятним, зруйнувати його традиції, моральність, zdeformувати душі людські, перетворити народ у гуртовище манкуртів, яничарів, сформувати новітню касту вислужників і кар'єристів, для яких нема нічого святого і які будуть надійною опорою збюрократизованої антинародної системи, де не буде дивом, коли виникатиме мафія і корупція, де життя багатомільйонної чиновницької сарани не матиме нічого спільного з гуманістичними ідеалами людства".

Сумні, пророчі ці слова, і як боляче усвідомлювати слушність доводів С. Волошина з Одеси, що ця чиновницька антиукраїнська рать і сьогодні не тільки і тут, і там править бал, але й незрідка навіть пожирає тих, хто нагадує про нашу національну свідомість.

Чого, отже, й дивуватися тому стані справ, що його маємо нині в Україні? Чого дивуватися, коли, пише П. Федорук з Калинівки Вінницької області, "не тільки зовнішні, але й численні внутрішні недруги Української держави ненавидять нас, ненавидять нашу мову, наші прагнення розпрямитися, набути сили? Вони хочуть бачити нас слухняними, безмовними, безвідмовними виконувачами їхніх забаганок. Це антиукраїнське коріння глибоко вросло в наше суспільство і паразитує. То ж чи не досить валятися під ногами зайд, переверчуків, котрі нахабно зневажають нас? Чи не пора покликати до керівництва державою людей розумних, справжніх патріотів України?"

А ось В. Кравченко з Запоріжжя, ніби продовжуючи цього листа, пише про випадки, коли осіб з явно непатріотичною позицією ще й відзначають на державному рівні. Як-от і керівника його рідного міста - орденом "За

заслуги". Може, за такі заслуги: центральний проспект міста ще й досі зветься імені Леніна, впирається він у площу імені Леніна, площа виходить до Дніпрогесу імені Леніна, також до порту імені Леніна, – і все це в одному Ленінському районі міста Запоріжжя. А поряд ще й вулиця "40 – летия Советской Украины", і "XXI партсъезда", і багато інших цього типу. Що це – сподівання на повернення минулого? Інших бо причин, вважає п. Кравченко, не існує.

Такий ось лист, який свідчить, що наші люди помічають, бачать все – те, чого воліє не помічати, не бачити собі ж на шкоду влада. Ось і той же п. Кравченко запитує: "Коли у Києві ховали патріарха Володимира, то українські правоохоронці влаштували процесії не бійку, а побоїще. Зате коли 28 липня 1997 року рухалися Хрещатиком комуністи, пробиваючи міліцейські кордони, ніхто й пальцем не ворухнув, аби їх зупинити. Отже, одна безкарність породжує десятки інших, а в результаті комунореваншистські сили все нахабніють і нахабніють. То чи українські у нас силові структури?" Цього ж роду претензії до владних структур містять і листи І. Лещенка з Києва, слухача, що підписався криптонімом Г.П.П. з Києва та ін. С. Ільницький, теж киянин, навіть припускає, що "ми, "хохли", мабуть, до цього часу пишемо листи турецькому султану. За відомим листом, султан – "дурень", ми – "розумні". Тільки ж у турків і держава є нормальна, і мова своя в цій державі, а де це в нас?"

Проблема відповідальності державної влади за стан справ у державі цілком виправдано виходить, отже, й на питання мовної політики. Хтось із моїх кореспондентів оперує масштабними критеріями, а дехто вміє розпізнати цю масштабність і в зовні часткових фактах. "У Херсоні, – повідомляє учасник війни з м. Нова Каховка А. Довгополов, – відкрили дитячий магазин і назвали його "Кроха". Чому "Кроха", чому не "Крихітка"? І п. Довгополов чує поширену обивательську відповідь: "А какая разница?" Або як написати на тому ж магазині – "Хлеб" чи "Хліб"? Та був би він, мовляв, цей хліб! Але послухаймо, як розвінчує цю ніби логіку дописувач з Нової Каховки: "Так-то воно так, казав Шельменко-денщик, та трішечки не так. Адже якщо нема різниці, якщо всеодно, то чому б не написати саме державною українською мовою, тим більше, що

цього вимагає і закон. Ну, бодай за прикладом Москви, де також продають український хліб, але позначають його, зрозуміло, не "хліб", а своєю державною мовою. То всеодно чи не всеодно?".

"Або ось і паспортна проблема: чи варто було витратити такі кошти, щоби як була одна сторінка заповнена українською мовою, а друга – російською, так все і залишилося. Але ж погляньмо, як і якою мовою або якими мовами заповнені паспорти у Росії. Якщо на другій сторінці буде там запис для українців українською мовою або для неросіян і неукраїнців іншою мовою якоїсь національної меншини, то я тоді беру свої слова назад. Ну, а якщо нема? Тоді я прошу розтлумачити: ну, а чому ж це так? Або й ще розкажіть і покажіть: як і якою мовою заповнені паспорти в Польщі, Чехії, Німеччині і т. д."

Годі й заперечувати, що п. Довгополов цілком слушно помітив один з ніби не таких і суттєвих в уявленні декого проявів нашої меншовартісності, що її ніяк не позбудеться наша чиновницька братія. І зрозуміла річ, що подібні речі просто ображають, вражають нашу національну гідність. Хтось каже в нас, що такі, мовляв, дрібниці турбують ледь не виключно письменників, інших інтелектуалів. Я ж нарочито процитував наразі листа щонайпростішої людини – поглянь-но, чиновництво, як ти відірване од народу, як він, народ, випереджає тебе в просвітленості національною свідомістю! Як ось, наприклад, і А. Дунаєв з м. Херсону, котрий відтворює типовий діалог, що у ньому йому часто доводиться брати участь чи то в громадському транспорті, чи в магазинах. На закиди, що "всему виной – самотийність", він ставить запитання: "А чи ви хотіли б, щоб у вашій квартирі хтось господарював, ну хоча б і ваша рідна сестра?" – "Ні!" – кричать. – "Так чому ж тоді ви не визнаєте нашого права бути господарями у своїй країні?" Незрідка на таке резонне запитання доводиться чути: "Ви – теж бандерівець, націоналіст!" Та, стримуючись з усіх сил, продовжуєш роз'яснювати: "Отже, якщо росіянин, навіть перебуваючи на українській землі, любить Росію, то він – патріот. Але якщо любить свою Батьківщину українець, то він ворог, його треба ненавидіти? І т. д." Шкодную разом з вами, п. Дунаєв, що на державному рівні подібні трюїзми майже не роз'яснюються.

Модель поведінки, коли ви звертаєтесь до посадової особи українською мовою, а вона вам нею не відповідає, обстоює у своєму листі В. Крижанівський з Черкас. Хто чії права порушує у цьому разі? Звичайно, що "посадова особа порушує ваші права, адже на те вона і є на своїй роботі, щоб ваші права задовольняти. Але можуть заперечити: вона також має право. Так, має – але поза місцем своєї праці". З погляду цього дописувача, не зайве нагадувати про дослідження американських вчених, якими встановлено: будь-яка людина з нормально розвиненим інтелектом може вивчити будь-яку мову за 2–3 роки. Якщо ж її не вивчено й за 8 років, то пояснень може бути лише два: або в цієї людини не все гаразд з інтелектом, або ж вона не хоче побудови в Україні нормальної правової держави. "І перших, і других на державних посадах або в числі депутатів не повинно бути".

Усе це – кореспонденції, що їх надіслали ті, котрим імпонують мої роздуми. Та аніскільки не приховую: надходять і такі, автори яких запевнюють, що вони народів не потрібні, народ їх не сприймає. Ну, ось як у листі киянина В. Агєєва: "Как вы надоели со своей пропагандой? Сколько вам платят за клевету? У вас все меньше и меньше сторонников в народе, он вас не воспринимает".

Ой, помиляєтесь тов. Агєєв, – хіба не переконують у цьому вже й ті листи, що їх я тут цитую? Хіба то не народ – ті, котрі зі мною солідаризуються? Звичайно, ви – також народ, одначе, кажучи вашою мовою, народ "в великом меньшинстве" – і то саме та його частка, яка не сприймає України як держави, яка її не хоче, яка хотіла би повернення комуністичного імперіалізму.

Ось цього роду народ озвався наразі й зі славного Луганська в особі тов. Синельникової. Ця жінка, котра, я вірю, справді бідує, хотіла би "вцепиться обеими руками у ваше (тобто моє. – А.П.) луженое горло – и душила бы, душила..." Мовляв, приїздіть до Луганська "на празднование Великого Октября, ответьте народу на его вопросы, и если он не удовлетворится..."

Ну ось – а ми про тотальне "порозуміння"... Тут же, по-перше, дізнаєшся, що в тебе "луженое горло", а по-друге, розумієш, як то ризиковано виступати перед масовою аудиторією – так, диви, ще й переплутають тебе. З ким ? Ну, та навіть з Президентом разом з усім Урядом. Принаймні всі провини за економічні та інші негаразди на тебе спишуть.

А вже невідомий мені журналіст (хоча за родом діяльності я дуже багатьох знаю) Терентій Поплавець з Києва, увочевидь пройнятий якоюсь незбагненою манією, вважав за необхідне застерегти наприкінці свого листа таке: "Точну адресу не вказую, бо ймовірно, навіть попри ваше небажання, можуть знайтися наймані вбивці". Чого б це, товаришу Поплавець, звідки така манія? Невже тому, що вбачаєте у моїх розмовах "антикомунізм вкупі з націоналізмом"? Невже тому, що звинувачуєте мене в комуністстві, та демонструєте до мене свою зневагу, та заявляєте, що віддасте голос за комуністів?

Але оце то і є сумно, Одна – душила би, другий (як-от А. Коваленко з Кіровограду) погрожує, що "вам приготовлена виселица", третьому ввижається вбивця... Одне я вважаю, що для представників даної політичної, тобто комуно-соціалістичної орієнтації це просто і є те, що назавжди засіло у їхньому нутрі: класовий ворог, розстріл, знищення. Яскравий приклад – одна теледискусія Н. Вітренко з Віктором Пинзеником, яка закінчилася тим, що тов. Вітренко поблажливо пообіцяла: якщо її партія прийде до влади, я, мовляв, потурбуюся, щоб вас все ж таки не розстріляли...

Даруйте: моторошно слухати подібні "дотепи", які, власне, лише стверджують те, до чого прагнуть цього роду діячі та до яких дій вони готуються. Невже ми, українські громадяни, не навчилися достатньо у тій страхітливій школі, яка обернулася для нас у комуністичній добі втратою десь сорока мільйонів українського населення – внаслідок війни червоної, більшовицької Росії проти Української Народної Республіки, внаслідок голодоморів 1921–22, 1932–33 і 1946–47 років, масових репресій у 30-х, винищень кращих синів народу включно до 80-х? Достоту, червоний

молох завжди потребував кривавих жертв, він і сьогодні у спразі за ними. Ми не навчилися? Ми цього хочемо? Ми не здатні цьому протистояти?

11. Галичина зрушила на Схід

Дізнавшись з попередніх бесід, що на мою адресу надходять погрозливі чи просто гнівні листи, та подумавши, що такі переважають, пенсіонер Сухенко з с. Солониця Козельщанського району на Полтавщині поспішив мені на допомогу. "Я вирішив, – пише він, – підтримати вас морально та подякувати вам за те, що ведете такі важкі й відповідальні розмови". А далі п. Сухенко подає власні міркування з того приводу, чому на моє ім'я надходять і цього роду кореспонденції. "Уся справа в тому, що люди, які сприймають незалежність України, цілком згоджуються з вами, але здебільшого листів не пишуть, – то часу нема, то грошей на конверт. А от ті, котрі озлоблені на все наше, українське, – ті пишуть, а особливо пишуть ті, які так чи інакше були пов'язані з колишньою партноменклатурою і з набуттям Україною незалежності немало втратили, – посади, різні пільги, як-от спецмагазини, путівки на курорти і т. д. Та і їхні родичі теж вам пишуть, бо ж за тоталітарного часу ані один навіть невеликий начальник не мав своїх рідних чи близьких на підприємстві рядовими, а все – то зав, то зам, то комірник, то інша матеріально відповідальна особа. І тягли все, що тільки могли тягти, а тепер кричать: де все воно поділось? А відповідь же одна: розікрали!"

Не можу не подякувати панові Сухенку за підтримку, як цілковито солідаризуюся з ним і стосовно того, що ми ще не маємо влади ані української, ані сильної, за що свідомій масі нашого суспільства ще треба добре й добре поборотися. Та водночас цей щирий лист викликає у мене і незгоду.

По-перше, п. Сухенко не має рації, буцімто колишнім партноменклатурникам та наближеним до них лишилося хіба що писати у пресу та на радіо. Та ні – чого б то "лишилося", коли насправді – перефарбовані, змутантизовані, пристосовані, припасовані – вони лишуються при щонайреальнішій владі і сьогодні. У ряді випадків хіба що

назва посади звучить інакше. Ну, вже не перший або другий секретар райкому чи обкому, не секретар партійної організації, але всеодно – посада відповідальна, висока, престижна, від якої навпрямки залежить наша з вами доля, те, як ми живемо, чим харчуємося та в що вдягаємося. Я вже якось казав, що від революцій нехай нас захистить Господь, однаке кадрова революція – причому на всіх щаблях влади – нам дійсно необхідна. Так саме не має автор рації і тоді, коли назагал осуджує людей, які адресують мені сердиті листи. Далеко ж бо не всі вони належали до партноменклатурного оточення. Ну, як відмовити у праві доволі неприязно висловитися, скажімо, пенсіонерці В. Шершень з Києва, яка запитує, як можна прожити в місті, і то без допомоги з села, за 49 гривень, або також киянці Ф.Хижняк, котра, дістаючи такі ж копійки, підрахувала, що прожитковий мінімум на дитину складає 5 гривень 20 коп. – "У якій державі це можливо?"

І що сказати з приводу подібних аргументів? Вони – неспростовні. І, може, я для того й згодився на ці розмови, аби докласти і своїх зусиль до того, щоб ми змобілізувалися: так далі жити неможливо, це – принизливо, нам необхідні такі керманічі на всіх щаблях влади, які справді уболівали б не за те, як більше корисливого можна зі своєї посади взяти, а дійсно – за інтереси держави, за першочергові життєві інтереси кожного без винятку її громадянина.

Але я ще раз хочу повторити: ви помиляєтеся, шановні пенсіонерки, вважаючи, що якісно вищого рівня життя треба домагатися у спосіб повернення до есесерівських часів. Назавжди вже є держава Україна, і то не бомбу треба під неї підкладати, як з відчаю закликає Ф.Хижняк, і не проклинати, як Г. Рубан з м. Кременної, а навпаки – докласти максимальних громадських зусиль, в тому числі й у ході всіх можливих виборів, аби ніщо не шкодило її зміцнінню, аби то тут, то там не керманували нею корисливці, тимчасовці, мафіозі, аби до влади прийшли чесні українські патріоти – ті, що відзначаються професійною тямом у питанні, як саме та що саме конкретно слід робити, щоб Україна поскорше вибралася з руїни, щоб кожен її громадянин і на рівні власного

добробуту відчув реальні прикмети її економічного й духовного одужання.

Хтось – і це досить поширено – скаже: "Та що там від мене залежить? Я маленька людина". Але помиляєтеся: з крапель індивідуальних бажань та воля і складається, зрештою, народна сила, складається воля народу, воля України. Але – України як незалежної, як самостійної держави. Інші шляхи пошуків її облаштування, чи то в якомусь Союзі, чи в іншій формі її прямої підпорядкованості кому б там не було – Росії абощо, можуть призвести хіба що до ще більшого лиха, не виключаючи й громадянської війни. Не хочемо ж цього ми, правда? То ж рахуймося з волею мільйонів, котрі на цей раз скорше умруть, але не віддадуть волі Україні. Тобто – наводьмо лад у тій державі, яку вибороли, за яку так дружно проголосували у 1991-му році. Клясти ж її, оплакувати СРСР – позиція, м'яко кажучи, не конструктивна.

Одначе є і третя причина моєї незгоди з п. Сухенком з Полтавщини: насправді гнівні та незгідливі листи, які надходять на мою адресу, буквально розчиняються у масиві теплих, солідарних зі мною. Хай і не надто скромно цитувати останні, а все ж деякі рядки я наведу, і то виключно з тієї причини, що вони також сприяють уточненню дійсного стану настроїв та бажань нашого суспільства.

З м. Києва й області. Г. Гаврилко: "Низький вам уклін за вашу добру справу – пробудити отих одурманених українців, повернути їх до свого рідного, українського". Н. Степаненко: "Ваші розмови дуже важливі, вони допомагають усвідомити, хто насправді скористався з того, що Україна стала незалежною (у всякому разі не ті, котрі виборювали незалежність), та що ми, українці, не мусимо мовчати, а навпаки – маємо втручатися в усі справи, бо ж це – наше українське життя, наша держава, отже, наші справи". З. Злотогурський: "Я вдячний вам, що своїми бесідами не даєте згаснути вогню українства, що збагачуєте наші душі почуттям великої любові до української мови". О. Щириця: "Не виходьте з поля битви. Хай буде ваша програма нескінченна, вона велика нам порадиця у виховній роботі". А. Лев: "Я вас люблю,

уважаемый профессор. Испытываешь эстетическое и нравственное наслаждение от ваших радиолекций –эссе, как будто Монтеня читаешь. Вспоминаю рассказ современника о рядовом Т. Шевченко: когда Тарас Григорьевич раскрывал рот, то присутствовавшие офицеры замолкали, слушая его. Так и мне хочется помолчать и послушать вас, все глубже пробуждая в себе украинца". О. Українець: "Слухаю вас, немов душу відводжу з одnodумцем". О. Попов: "Кожне ваше слово науково точно". О. Бойко: "Повністю підтримую вашу принципову позицію стосовно того, що націю нашу треба не те що відроджувати, а реанімувати після того, як вона побила рекорд серед інших націй за стажем колоніальної залежності". Т. Задорожна: "Я вашу передачу по радіо слухала б кожен Божий день, захоплюючись, як ви все дуже добре знаєте про наше багатостраждальне життя". Ю. Галабурда, Д. Возняк, В. Павлишин, Г. Демиденко та ін. – науковці Інституту геохімії НАНУ: " Ваші передачі волають до кожного свідомого українця: подальше мовчання стає вже злочином, і ми вдячні за ваші тривожні бесіди, пройняті болем за нашу мову, державність. Вони вселяють у нас віру". Л. Малашенко: " Вимоглива любов до нашого народу дає вам право обстоювати позицію, з якої Т. Шевченко не вагався звертати до нього найдошкульніші, але ж які оздоровлюючі слова!". П. Хомич: "Вагу передачі для того, щоб українці підвелися з колін, важко переоцінити. Спасибі, що ви у нас є, що будите ще сонних, що вселяєте віру в тих, котрі вже прокинулися". Л. Гудименко: "Цінність ваших бесід у тому, що ви не оплакуєте наше безголов'я, а підносите бойовий дух тих, хто зневірюється у здійсненні України". П.Задорожний, м.. Бориспіль: "Безкінечно вдячний за позицію, яку відстоюєте, і знайте, що свідомі українці, та й не тільки українці, з вами, і нас є більшість, і, отже, Україна є і буде завжди". Є. Редич, м. Ірпінь:" "Захоплююсь вашим патріотизмом. Ви, як ін'єкції, вводите в нашу свідомість те, що вибивали з наших голів століттями". М. Лисенко, м. Бровари: "Наш дорогий народний професоре! І я з родиною, і багато інших броварчан вже давно пильно слідкуємо за вашою патріотичною діяльністю, і нема слів, щоб віддячити вам за ваше святе, правдиве, полум'яне, переконливе слово". А. Закревський, с. Григорівка Обухівського району: "Розвінчайте і надалі мовне мамлюцтво, зокрема й серед спортсменів та тих, хто представляє Україну за кордоном". М.

Шиятий, с. Літки на Броварщині: "Я захоплююся вашою громадянською позицією".

З м. Вінниці та області. І. Попун: "Якби ці бесіди вийшли книжкою, вона могла б стати настільною для українців, за якою вчилися б любити свою батьківщину наші діти, внуки, правнуки і пра – пра...". Л..П. ("просто Леся"): "Передача найулюбленіша, бо справедлива". " Д. Осадча, м. Хмільник: "Я вбираю у себе кожне ваше слово, як вбирає дощ пересушена земля. Дуже прошу: звертайтеся до людей з кожною своєю розмовою по кілька разів, аби почули й ті, котрі усе ще вірять Симоненкам та Вітренкам". В. Макар, м. Гайсин: " "Ви рятуєте заблуклих людей, ви чудово викриваєте тих, чиє тіло в Україні, а душа і помисли в Росії". П. Шалінський, м. Могилів – Подільський: " Пане професоре, мій друже – брате, ваша авторська програма – це світлий промінь у душі українців, це – велике подвижництво. Жити і розвиватися нашій рідній Україні з такими її синами, як ви". Ю. Броваровський, смт. Сутиски Тиврівського району: " Вслухаюся у кожне слово, сказане вами. Будьте і надалі таким правдивим і сміливим". Р. Сидорчук, м. Тульчин: "Нехай молоко на плиті кипить і збігає – я не пропускаю жодного вашого слова".

З Волинської області. В. Сікан, м. Нововолинськ: "Ваші бесіди вважаю проявом Божої мудрості, бо ви пробуджуєте свідомість людей". Г. Демчук, м. Нововолинськ: "Просимо друкувати ваші виступи у пресі. Вони безцінні".

З Дніпропетровська й області. К. Кравець: "Я в захваті, що є в Україні такі люди, як ви. Ще не вмерла Україна!". О. Завгородній: "Ви порушуєте болючі проблеми, як-от української національної свідомості. Це вкрай своєчасно і важливо". С. Погуца, м. Жовті Води: ""Ваші передачі вкрай потрібні нашому зросійщеному краю, з тих іскорок, які ви розсіваєте, мусить розгорітись очисне полум'я".

З м. Донецька й області. Д. Федчишин, с. Красне Артемівського району: " Щодня чекаю – не дочекаюсь вашого виступу. Для мене, який живе серед зросійщених, це як крапля живої води, надто на тлі

аполітичного, зневіреного оточення". Л. Різниченко, м. Красногорівка: ""Ви зі своєю передачею стали для мене рятівним промінцем у темряві тутешнього зросійщення, стали островом надії, що допомагає не заблукати й не потонути". І. Спас, м. Маріуполь: "Треба більше таких передач, як ваша". Є. Алексєєва, м. Іловайськ: "Я росіянка, але мені дуже подобаються ваші виступи". В. Талалай, м. Артемівськ: "Обов'язково видайте свої бесіди окремою книжкою. Вони безцінні". Д. Федчишин, с. Красне: "У той час, як з багатьох радіопрограм лунає розпач, сіється песимізм, ваші розмови – то всеодно як краплини живої води, і особливо для тих, котрі живуть у зросійщеному морі". Г. Данильченко, м. Сіверськодонецьк: " Ваші передачі слухаю завжди, і нехай Господь благословить вас за ці корисні бесіди".

З м. Житомира й області. Я. Гошовський, м. Коростень: "Живу вашими радіобесідами. Від передачі до передачі". Я. Продацький, м. Овруч: "Багатьом громадянам мого краю ваша передача розкриває очі". П. Щербина, десятикласник з с. Сушки Коростенського району: "Слухаю ваші розмови з Україною і молю Бога за нашу молодь, тобто за моїх ровесників: "Камо грядеши?"".

З Запоріжжя й області. В. Волошина: "Просимо вас: взявши цей хрест, ідіть вперед і не оглядаючись, хоч це не така легка і вдячна ноша. Я впевнена, що таких, як я, в нашій країні багато, хоч ви нас і не знаєте, але ми поряд з вами".

З м. Івано-Франківська й області. О. Гусак: "Коли Бог роздавав таланти, то і вам дав неоціненний дар. Після кожної вашої бесіди хочеться низько вам вклонитися за те, що так дохідливо й відважно доносите слово правди, що термосите наш байдужий і хмільний народ". О. Зварчук, м. Надвірна: "Сказано кимось: "Ми вже завоювали незалежну Україну, тепер потрібно завойовувати українців", що ви наполегливо й невтомно і робите своєю передачею". І. Дутчак, с. Яблунів: "Не знаходжу слів, щоб гідно оцінити вашу просвітницьку працю. Поки чую вас, маю надію, що ще живе Україна".

З м. Кіровограда й області. Н.Бужан, смт. Вільшанка: "Вслухаюсь знову у ваші мудрі, пристрасні слова і радію: ні, таки є дорога з теперішньої безвиході, раз маємо тих, котрі вміють нас запалювати такими енергійними жаринами-словами. Ці слова розганяють у жилах кров, піднімають в українства пригнічений дух, і тільки й лячно, що це ж ви накликаєте на себе гнів тих, кого викриваєте." М. Попова, смт. Завалля Гайворонського району: "Важко переоцінити значення ваших виступів у вихованні молоді". Г. Крячко, с. Стародуб Петрівського району: "Ваші реанімаційні, опохмільючі свідомість виступи такі бажані й необхідні, і я впиваюся вашою волелюбністю, тим що б'єте в тривожні дзвони".

З м. Луганська й області. Ю. Кисельов: "Відчуваю велику радість, що до нашого зросійщеного Луганська долинає ваше національно-державницьке слово". М. Левченко: "В тому і сила цієї авторської програми, що її автор – справжній, дорогий мені українець". Е. Вертенко, м. Лутугіне: "Завжди слухаю ваші передачі і проймаюся болем за все, що стосується економіки, культури, мови України, надто ж за тих своїх земляків, котрі після того, як, не питаючи їхньої згоди, перевели наші школи на російську мову, призвичаїлися до цього і вже почали себе звати не українцями, а "руськими". Ви сприяєте тому, щоб вони одужали". В. Корсунський, м. Сіверодонецьк: "Ви маєте рацію: не треба нам повсякчас посипати попелом голову та нарікати на нашу долю. Нам треба працювати з нашим народом – таким, яким він є, крок за кроком пробуджуючи в ньому національну свідомість".

З м. Львова й області. К. Назарчук: "Таких передач нам треба більше, більше, більше. Кожного дня. Бо стоїмо на шляху до загибелі". О. Мороз: "Ваші бесіди захопили всю Україну. Це – велика школа, академія, яка пробуджує дух у населення і робить його нацією. Надрукуйте свої виступи мільйонним тиражем, щоб дійшли вони до всіх "рабів німих". С. Бойцун: "Ваша передача – своєрідне вікно у світ сучасної незалежної України". Г. Восканяк: "Щоразу слухаю вашу передачу зі слізьми на очах". Л. Купчик: "Ми, члени обласної організації Ліги Українських Жінок, так укладаємо розпорядок свого робочого дня, щоб слухати передачі о 9.10,

надто ваші бесіди, що здатні оздоровити свідомість і духовність нашого суспільства". В. Сульженко: "Велике ви поле орете. Прошу продовжувати вашу передачу., яка фактично чи не єдина, у якій послідовно й ефективно виборюється державність української мови". С. Гурський: "Слава Богові: знайшовсь-таки хоч один козак серед вчених свинопасів!". Л. Шевело: "Ваші передачі озонують наші серця і душі, знезаражують свідомість, поновлюють національні сили". М. Якубовська: "Знайте, що за вами іде велике військо педагогів-сподвижників". О. Аврамчук, м. Борислав: ""Ваші унікальні, влучні і правдиві, і такі потрібні нашим яничарам і малоросам бесіди треба би передавати не раз на два тижні, а кожного дня вранці й увечері".

З м. Миколаєва й області. І. Стрелковський: "Ваші думки до того близькі мені, що, здається, я чую друге своє "я". Оксана Павлівна: "Тяжко вам і вашим одностудцям, але ж свята правда у вашім слові, у вболіванні за долю України". З. Пинтій, м. Південноукраїнське: "Все, що ви кажете, наче перенесене з моєї душі у вашу". П. Паренюк, с. Луг Жовтневого району: "Бажаю вам стійкості і витримки у винятково важливій справі. Робіть все, а ми будемо допомагати, щоб вашу передачу не заборонили".

З м. Одеси й області. Є. Журбенко та ін. (всього 44 підписи): "Велика вам від нас подяка, що ви є такий славний святий син нашої великої України". В. Слісаревський, м. Южне: "Так тримати, пане Анатолію, не треба щадити нас, українців, бо цієї кравчуківської толерантності з нас вже досить. Українців, аби прозріли, треба шмагати, що ви й робите. Ви як наш командуючий там, у Києві, а ми – лейтенанти, які піднімають людей на менших ділянках". Кухарук Р., м. Березівка: "Ваша чергова передача мене, вже стару людину, до глибини душі схвилювала і навіть змусила просльозитися. Значить, ще не все втрачене, коли є такі мужні, сміливі, віддані справі боротьби за долю України патріоти, як ви. Я надихаюся до дії. Пришліть ваші бесіди – ми розтиражуємо їх серед населення Одещини".

З м. Полтави й області. О. Похилько, м. Полтава: "Дуже вдячний за любов до України, за небайдужість у боротьбі за державність, за рідну

мову". П. Ротач: "Вашу справді подвижницьку, високопатріотичну, безкомпромісну працю знає і чує вся свідомо Україна і пишається вашими виступами по радіо, всім тим, що ви робите для національного відродження". В. Матвієць, с. Пригарівка: "Хочемо, щоб ваші розмови стали щоденними, як "Доброго ранку, Україно!", як схід сонця".

З м. Рівного й області: Б. Сістук: "Я, проста українська жінка, ніколи не писала листів на радіо, а вам пишу: хай Бог вам помагає, бо ви робите святу справу".

З м. Тернополя й області. О. Дрозд: "Слухаю вас по радіо і щоразу благаю: донеси, Господи, це слово української правди з ваших вуст до якомога більшої кількості нашого люду". П. Ярема: "Ви правильно показуєте, як вкорінена в нашу землю орда не дає швидко випростатись Україні". Р. Гонтарук, Тернопіль: "Слухаю вас на одному диханні і завжди думаю, що якби ви хоч через день з нами розмовляли". Б. Савка, с. Копичинці: "Після кожної вашої передачі набираємося нових сил та енергії для дальшої боротьби за перемогу української справи. Бийте і надалі своїм словом наших ворогів, власних яничар і манкуртів. Я впевнений, що ми не загинемо, коли у нас є такі щирі й розумні оборонці нашої честі, слави і волі, як ви".

З м. Харкова й області. Г. Білий: "Завжди з захопленням і цікавістю, як щось рідне, моє, слухаю ваші, на жаль, короткі передачі". Ю. Жежеленко: "Такі передачі, щоб вони дійшли до зневірених людей, треба повторювати не по 25 хвилин раз на два тижні, а по 3 - 4 години цілодобово". Г. Кичим: "Ловлю кожне слово, буваю зворушений до сліз". А. Беленченко: "Коли вас слухаєш, то враження таке, ніби спраглому в пустелі дали живої чистої води. Воістину правда одна, однодумна і з різних вуст звучить однаково. Ви цитуєте мої думки, мої слова. Ви розказуєте про те, про що у Св. Письмі сказано: "Через недостачу знання гине мій народ". Кравченко: "Ми всі схиляємося перед вами і вашими однодумцями за ваші дії для відродження української мови". Д. Легка, с. Близнюки: "Ваші передачі покращують настрій, допомагають, і як би не

було, а не пропустимо, щоб не послухати. Лише й переживаємо, щоб вас не залякали та не перекрыли ці передачі".

З м. Херсону й області. Н. Доценко, м. Нова Каховка: "Ви дуже близькі мені духом. У своїх думках я часто розмовляю з вами. І розмовляю, хоч ще й не дуже добре, вже українською мовою, від якої у цьому зросійщеному житті відбилася". К. Степенко: "Ваші передачі – це ковток свіжого повітря в цій задушливій атмосфері тотального зросійщення, яка всупереч всім законам – основним і не дуже основним, писаним і неписаним – торжествує в незалежній Українській державі".

З м. Хмельницька й області. В. Чиж: " Я веду просвітницьку програму на обласному радіо, і для мене ваша програма – велика підтримка, бо тоді, коли тут погрожують, вимагають закрити мою передачу "Січ", я апелюю до Національного радіо, до А. Погрібного: мовляв, Київ про ці речі говорить сміливо. Поки що допомагає". Г. Рижук, с. Огіївці Старокостянтинівського району: " Ви говорите моїми думками, зачіпаючи за саме серце".

З м. Черкас й області. О. Батир: "Вельмишановний сину України! Спасибі за ліки. Молюся щодня і доземно дякую Богові за вас, за те, що доносите національну ідею, розкриваєте очі сліпим і тупим. Ви рятуєте і лікуєте неміч витоптаной імперією гордості і гідності людської, мов той український Месія. Вірте: ваших однодумців все більше і більше. Вашим патріотичним передачам нема рівних". А. Снігур, с. Водяне Шполянського району: "Я в захопленні від ваших бесід і низько схиляю свою голову перед вами за ваші правдиві слова". В. Овчаренко, м. Кременчук: "Повірте: ваша передача потрібна для України, як повітря для людини. О, якби прислухався до неї і Президент, від рішучості, від волі якого в державотворенні на 90 % залежить майбутнє України!" В. та О. Міщенки, м. Канів: "Розкриваючи, що у ганебному стані, в якому перебуває Україна, винна не економічна криза, а криза душі, байдужої до долі нації, ви допомагаєте українцям не втрачати віри в своє майбутнє".

З м. Чернівців та області. Я. Чекалюк: "Я у відчаї за стан мови, але не втрачаю надії і віри, доки є такі люди, як ви". Л. Когут, м. Сокиряни: "Ваші передачі засвідчують у вашій особі Українця найвищого гатунку, з великої літери. Може, ради таких, як ви, і береже Бог нашу занехаяну Україну. Упевнена, що кількість ваших однодумців під впливом ваших передач вже зросло й зростатиме, а це вселяє оптимізм". Л. Паранник, с. Подвірне Новоселицького району: "Я слухаю ваші виступи, і мені здається, що вашими устами говорить сам Апостол. Господи, пошли вам мужності у прагненні розбудити заблуклих українців".

З м. Чернігова й області. О. Штань: "Мало хто так палко захищає українство й нашу мову, як ви своєю полум'яною програмою". А. Заплесвічко, м. Борзна: "Ваші передачі прекрасні, як гарна класична музика". А. Макаренко, м. Прилуки: "Більше 50 років не писав по-українськи, а це пишу зі зросійщеної Чернігівщини під впливом ваших радіобесід. Як влучно викриваєте ви тих, які сплять і бачать Україну присобаченою до Росії! Виступайте, прошу, щодня і по кілька разів – можливо, в запису". Ю. Камко, с. Добрянка Ріпкинського району: "Вслухаюся у ваші тихі, спокійні, аргументовані слова, які переконують, що мовчати супроти всіляких економічних і національних утисків нам, українцям, більше не можна". І. Дубина, с. Риків Козелецького району: "Ваші роздуми до сліз мене хвилюють і сповнюють впевненістю, що над Україною розвидняється".

З Криму. Я. Баган, Сімферополь: "Так потрібна ваша передача, що допомагає відродити золотoverху Україну". В. Навроцький, м. Ялта: "Стараюсь слухать ваши авторские передачи регулярно и готов под всеми ими подписаться". А.И.Д., м. Гурзуф: "Хотя я и владею украинским только со словарем, но всегда с величайшим удовольствием воспринимаю ваши беседы, убеждающие меня, что именно таким и должен быть настоящий гражданин Украины".

Навіть з цих фрагментів, вибраних лише з частки відгуків, які надходять на моє ім'я, пересвідчуємося, що переважає в них, причому різко, саме державницька позиція – позиція тих, кому дорога Українська

держава, котрі якщо й висловлюють гострі нарікання, то виключно з любові до неї, з пристрасного бажання, аби з "України навпаки" вона, Україна, якомога скорше перетворювалася в Україну справжню, повносили, заможну і неодмінно з цілковито розблокованою українською культурою, з державною не на папері, а реально, у повсякденному житті (в службовому кабінеті, на підприємстві, в армії, вищій школі, у Верховній Раді) українською мовою, українською церквою, з високою національною свідомістю громадян, з беззастережно відданою Україні державною владою. Я прошу також зауважити найширшу географію цих кореспонденцій – вона цілковито заперечує закид, зроблений мені сумчанкою Н. Любов Василівною (так вона підписалася): "А звідки ваші прибічники? Лише з Західної України".

У такому разі, Любов Василівно, як же відчутно зросли простори Західної України за ці кілька років нашої незалежності! Вже, бачите, Західна Україна і в Черкасах, і в Миколаєві, Кривому Розі, на Сумщині, Полтавщині, Донеччині, Харківщині, не кажучи вже про Київ... Та й, до речі, чи личить вам, вчительці за фахом, мати таку нерозважливість, упередженість до західної гілки того ж самого народу, до якого ви належите й самі? Мовляв, і мова там не солов'їна, а якась "ричаща, гирчаща", і диктори на радіо вже в нас здебільшого західняки. Та, схоже, й мене самого, з моїми виступами по радіо, ви теж сприймаєте за західняка. Але, даруйте, – помиляєтеся: я з Чернігівщини, майже ваш сусід...

Пригадуєте? – лікарю, зцілися сам! Я ж перефразую цю сентенцію: вчителю, навчися сам! Бо то ж і справді лячно, коли уявляєш, як ось ці свої слова: "Ніколи не було України самостійної, ніколи її і не буде" – згадана вчителька вбиває і в свідомість своїх учнів. О, з якого ж матеріалу заповзялися ми розбудовувати свою державу!.. І як то тривожно, що пильнування його якості фактично в нас відсутнє.

12. У чому ми "інші" порівняно з "іншими"

Цю бесіду почну з двох колективних звернень, які з'явилися у пресі й особисто мені гостро запам'яталися. Представники жіночих організацій Львівщини, у числі яких і така знана особистість, як народна артистка України, лауреат Шевченківської премії, професор Марія Байко, звертаючись до найвищої влади, характеризують стан, у якому перебуває нині Україна.

Який він? Такий, що "за всіма голосними гаслами, за лаштунками лялькового театру маріонеткових соціалістичних, комуністичних, демократичних партій на найвищих щаблях влади йде звичайна гризня за крісла та гроші, розфарбована в різні кольори з усе виразніше домінуючим червоним. І чорніє обличчя української інтелігенції, українських робітників і селян. Це ж і сьогодні викидає з праці, зневажає, прирікає на вічне рабство, страх і мовчання неподоланий інтернаціонал зайд, злочинців, яничарів і запродавців на високих посадових кріслах, де багатьох ніхто й не знімав, погрожуючи розправою, прихватизуючи заводи та фабрики, школи та дитячі садочки, лікарні та житлові будинки, зрештою, все майно України, щоб завтра наші діти та онуки стали білошкірими індіанцями на рідній, не своїй землі. Українські дівчата й жінки змушені днями й ночами працювати як невільниці поза рідною землею, а чоловіки часто повертаються з вимушених заробітків у північного сусіда в цинкових гробах".

А далі у зверненні – ряд запитань. Наприклад: "Хто нині має найбільші пільги, найкращі квартири, отримує найвищі зарплати і пенсії за наш рахунок? Чи ж не сотні тисяч колишніх капеесесівців, наглядців великої і малої зон, кагебістів та зрадників усіх мастей – весь цей пихатий інтернаціонал з усім своїм виводком – дітей, зятів, невісток, онуків і навіть правнуків? Хто володіє усім явним і тіньовим капіталом? Хто (і звідки) здобув чималі гроші на прихватизацію найпотужніших підприємств, у чиїх руках усі комерційні структури? Навіть Росія спромоглася визнати, що весь її тіньовий капітал – капітал, який обчислюється в мільярди доларів, належить колишній номенклатурі КПСС... Чи не з рук цього "капіталу" таємно годується нині весь узаконений й неузаконений рекет, усі кримінальні структури, що раковою пухлиною обсіли Україну? Чи не

висмоктуються цією ненаситною зграєю закорумпованих злочинців усі багатства України за її межі, щоб, коли її в огні окрадену збудять, посміялись у закордонних особняках над її зачорнобленими останками?"

І ще запитання у цьому зверненні жінок: "Яка ж це Українська держава і для кого, Президенте? Кому фактично служать силові структури в Україні? /.../ Чому саме українці стають найбільш бідним та найупослідженішим населенням на своїй землі? Чому безробітна українська молодь, а інтернаціональні пенсіонери далі посідають високооплачувані місця в державних структурах? Задля чого йде потужна денационалізація та деморалізація, супроводжувані фальшивими гаслами й обіцянками, потурання російському шовінізму, виховання манкуртів? Чому донищується українська освіта, а з нею й можливість наших дітей нормально жити, працювати й керувати у своїй державі? Чому зневажаються наша мова, релігія, культура, традиції, історія, національні герої і наша національно-визвольна боротьба? Чому ті, хто клав життя за волю України, перебув потворні сталінські концтабори, нині приречені на найзлиденніше існування та цинічну зневагу з боку вчорашніх вбивць та їхніх нащадків? Чому не ведеться пропаганда за Українську державу і націю, її моральне й фізичне оздоровлення, а, навпаки – йде потурання україножерам, яничарам, злочинцям? Чому продовжується свідоме відсіювання українців при наданні державних посад, зокрема, у СБУ, міліції, судах, прокуратурі, армії, податкових службах тощо? Чому така висока смертність саме українських немовлят? Чому не мають жодної державної підтримки українські національні партії, національно-свідомі молодіжні організації, продовжується дифамація діячів української культури, літератури, науки, мистецтва, натомість – державні нагороди все частіше здобувають номенклатурні одописці КПСС або ж низькопробні "діячі інтернаціонального мистецтва" типу Кобзона і іже? Чому зникає українська книжка, преса, телебачення, немає українського кіно, натомість йде свідоме (пільгове) потурання поширенню іноземної деморалізуючої літератури? Чому не створена справді Українська Армія і ніхто не покараний за руйнацію матеріальної бази для збройних сил України та ВПК? Чому йде постійний психологічний тиск на й так

звідчаєний народ через залякування енергетичною кризою? Чому Україна стала кримінально-мафіозною державою, де бал правлять хабарі та корупція? Чому відродження української нації не стало державною справою, а покинене на відкуп нечисленних і не підтриманих на належному рівні українських культурних організацій? Чому ми пасинки у рідному домі? А, може, вже готується Червона Книга для вимираючих націй, де Україна посяде перше місце?"

"Ми чекаємо Вашої відповіді, – закінчується звернення, – перед лицем найстрашнішої в історії людства Української катастрофи, яка все ще продовжується".

Ні, відповіді ці жінки, звичайно, не отримали. Кажу: звичайно, – і яка ж це щонайпечальніша констатація! Це ж бо стало правилом, це стало нормою у наших найвищих кабінетах (а приклад беруть і в кабінетах нижчих) – "не чути", не реагувати, не відповідати. Що може красномовніше засвідчувати і нецивілізованість, й елементарну безкультурність, що панує у нас на різних щаблях влади! Либонь, вже вичерпаний у нас арсенал і слів, і аргументів, й емоцій, щоби, послуговуючись ними, можна було пробити ті заброньовані вуха... Мовляв, хай собі галасують, нехай зойкають... Я ж тільки переконаний в одному: коли "не чують" і найрозумніших, найталановитіших представників народу, нації (як-от не було свого часу почуто й тридцять вимог, що їх сформулював Конгрес Української Інтелігенції), – тоді яка ж це народна, яка національна влада? Я пригадую, як одного разу газета "Вечірній Київ" порівняла порядки, які існують у реагуванні на листи та звернення у нас та в адміністрації Президента Клінтона. У мене особисто склалося враження, що якщо хтось хоче мати відповідь з приводу своїх болей, треба писати ... Клінтону. Які ж це сумні, які трагічні речі, панове!

Ясна річ, не мали відповіді на порушені проблеми й автори другого звернення – відкритого листа до Президента України, Голови Верховної Ради та Прем'єр-Міністра (а до речі, на подібного роду резонансні звернення через пресу й годилося б відповідати також у пресі). На цей раз апелює до влади кілька десятків відомих представників закордонних

українських організацій, що були делегатами Другого Всесвітнього Форуму Українців: генеральний секретар Світового Конгресу Українців Ярослав Соколик, голова Об'єднання Українців Польщі Юрій Рейт, голова Української Шкільної Ради (США) Євген Федоренко, голова Української Світової Кооперативної Ради Дмитро Григорчук, директор незалежного видавництва "Смолоскип" ім. В. Симоненка Осип Зінкевич та ін.. Отже, на цей раз – це вже оцінка збоку стану справ не лише з економічними, але й духовними вартостями в Україні.

Звичайно, особи, що підписали це звернення (я певен, що його охоче підписали б і такі мої гарні зарубіжні приятелі, як Л. Рудницький, А. Животенко, Д. Штогрин, Л. Андрієнко-Данчук, П. та Л. Гой, Н. Лоцуняк, М. Галів, В. Стойко, М. Лабунька, Ю. і Г. Головчаки та ін.), мають величезну втіху з того факту, що вікова мрія багатьох поколінь українців мати свою самостійну державу стала дійсністю. Та водночас, читаємо у зверненні, для ознайомлення зі станом справ в Україні "не треба багато часу, щоб біль, тяжкий і глибокий, огорнув наші душі і наші серця. Придивившись ближче, включивши українське телебачення, зупинившись біля кіосків, книгарень і прилавків, прислухавшись до мови перехожих, ми побачили, що в Українській державі немає України. Ми могли пересвідчитись, що за роки нашої державності українська мова, українська культура, книговидання опинилися у трагічному стані. Мабуть, за всю історію переслідування українського слова різними поневолювачами такого занепаду того, що для кожного українця є найсвятішим, ще не було".

І далі: "У державі ведеться якась дивна політика національного обездуховлення нашого народу, формується людина-безбатченко, яка не знатиме, ані хто вона така, яке її місце у власній державі, ані того, що вона має обстоювати інтереси свого народу і своєї держави не через власні вигоди і користь, а через високу громадянську свідомість і переконаність."

І ось факти, які наводять закордонні українці: російськомовним є величезний відсоток ефірного простору України, а "в багатьох випадках антиукраїнським і антидержавним", зникла з книгарень у східних

регіонах українська книжка, та вже поступово зникає і в столиці, інвазія чужомовної літератури, в основному низькопробної російської, захопила і Західну Україну; якщо в 1991 році на 100 громадян України припадала 51 українська газета, то в 1997-му припадало на таку ж кількість громадян лише 7 українських...

І цілий ряд інших фактів наводять автори звернення, аби, зрештою, заявити: "Ми були раді й щасливі ще раз побувати у нашій державі, але, побачивши цю страшну дійсність, якої не знає найвідсталіший народ нашої планети, ми не можемо мовчати. Наша мовчанка означала б схвалення національного обездуховлення нашого народу. Цього нам не простять наші нащадки. Ми мовчати не можемо. Сьогодні, коли голос на захист національних прав нашого народу, на оборону його мови й культури притих, став майже нечутним, ми вважаємо своїм обов'язком звернутися з цими проблемами".

І далі: "Ми знаємо, як складалася історична доля нашого народу, ми знаємо, що в час поневолення, упослідження української мови і культури було нормою. Але невже це можливе у власній державі? Ми бували у багатьох країнах світу: у Франції, Польщі, Росії. Приїжджаючи у ті країни, кожний знає, що у Франції – кругом Франція, кругом все французьке, приїжджаючи у Польщу – відчуваєш те саме, в Росії теж – все кругом російське, і росіяни горді за свою мову, за свою культуру і всюди, де тільки можуть, обстоюють права своїх співвітчизників у інших державах. Україна ж відрізняється серед всіх народів світу, вона інша./.../ У світі немає другої держави, де держава сприяла б розвиткові і поширенню чужої мови і культури і де була б упосліджена мова й культура власного народу, де власні державні структури порушували б мовні й культурні права корінного населення. Жодна країна світу не віддала своїх засобів масової інформації на поталу чужій мові, щоб за їхньою допомогою поширювати і утверджувати чужу культуру, чуже слово, чужу книжку".

Автори звернення закликають керівників держави зупинити таку безвідповідальну культурну й національну політику і повернути нашому

народові його мову, його національну гідність, культуру, все те, за що він протягом сторіч боровся.

Ось такі два звернення (один – погляд зсередини нашої країни, другий – ззовні), зміст яких цілковито між собою перегукується, адже явища, які вражають, обурюють, шокують, в принципі одні і ті ж.

І, знаєте, особливо мене діймає ота сповнена гіркої іронії фраза: "Україна вирізняється серед всіх народів світу, вона інша". Це "інша" – саме в ставленні до власних же таки національних культурно-духовних набутоків. Ну, чому в інших на рівні держави усе те якнайвище піднімається на щит – у тих же французів, поляків (а в росіян у якій мірі! – згадаймо: "русская идея", "русский характер", "историческая миссия России" і т. д., і т. д.) , і , зрештою, якщо від цього чітко сепарувати заміс шовінізму, нічого в цьому кепського нема: кожна бо людина має хоч трішки любити й шанувати саму себе, і так саме має те чинити і кожен цілий народ, кожна нація... А нам, українцям, що – нема за що самих себе шанувати? То що – не наша багата історія іде ще від часів Трипілля, то не наша слава збликувала списами у часи Святослава Войовника і Ярослава Мудрого, то не ми збагатили вселюдську цивілізацію створенням першої у світі християнської демократичної республіки? Чи, може, в мові нашій, найдревнішій з-поміж слов'янських, чогось бракує? Якби то бракувало, то неупереджені, високваліфіковані іноземні фахівці чи й надали б їй перевагу, поряд з французькою та перською, на всесвітньому конкурсі краси мов, що проводився у Франції в 1934 році?

Чи, може?.. Втім, утримаюся від нагнітання цих риторичних запитань. Відповідь же, яка напрошується, така: ми, українці, тому найперше інші у ставленні до самих себе, до своїх національно-духовних, культурних набутоків, що на правду маємо серйозну хворобу – хворобу національної пам'яті.

Хвороба національної пам'яті – це, зрештою, не моє власне позначення. Сформулював його видатний український педагог Григорій

Ващенко (1878 – 1967), який одну зі своїх праць так і назвав: "Хвороби в галузі національної пам'яті".

І саме це ім'я, і назва його праці ще й ще раз доводять: як же всі ми, усе суспільство в цілому вчилися у тоталітарній добі далеко таки не так, як би було треба, а саме: у відриві від власних національних джерел, не на засадах української національної педагогіки. І в результаті – як же задавнили названу хворобу!

Втім, коли я згадую ім'я Г. Ващенка, то як не затриматися ось вже на такому: а що, власне, знає широкий загальний про цю особу? О, це також навірядки стосується назви згаданої праці педагога. В історії бо новітнього часу важко назвати інший народ, з духовними світочами котрого, звичайно, як і з самим народом, доля повелася б так жорстоко, як зі світочами українців й України.

Згадаймо щонайтипівіші варіанти:

фізичне знищення наших духовних провідників, як правило, далеко не у розповні їхніх діл і літ (несть числа розпізнавальним іменам-символам! – і то, власне, аж до нинішнього дня!);

не лиш добровільне, а й вимушене струшування плодів видатного розуму до чужого городу іншої, не своєї науки і культури, а то значить – брутальне експропріювання могутніх інтелектів українського народу, що з волі чужинців-колонізаторів ураз ставали здебільшого чи то "обшерусскими", чи то "советскими" (розпізнавальні символи – Микола Гоголь, Костянтин Ушинський, Сергій Корольов);

створення видатним талантам таких умов життя і праці, що глибину мислі, свою прозорливість вони могли фіксувати у ліпшому разі у з ризиком ведених щоденниках або в інших творах, що не назначалися до друку (за приклад нехай послужить хоч би Олександр Довженко);

безчесні маніпулювання недорозвиненою свідомістю позбавленого власної державності народу, завдяки чому істинні світочі сприймалися ним як зрадники, відступники (найяскравіший приклад – Іван Мазепа), а справді заблуклі на зрадницьку, відступницьку стежу персони – як звитяжці, як достойники (розпізнавальний символ, звичайно, не з числа світочів, – Юрій Коцюбинський);

нарешті – вельми масовий варіант – відторгнення видатних світочів од рідного народу, приречення на незнання останнім не то їхніх справ, а й самих імен. Маємо також безліч розпізнавальних символів цього варіанту, як-от донедавна і Олександр Архипенко, і Євген Маланюк, і Олександр Кошиць, і, безумовно ж, на моє переконання, Григорій Ващенко. Я навіть підкреслив би одразу, що так саме, як Костянтин Ушинський є найбільшим українським педагогом у дев'ятнадцятому столітті, так Григорій Ващенко був одним з тих, хто сягнув найвищих злетів української педагогічної думки у столітті нинішньому, двадцятому.

Те ж, чому ми ще тільки починаємо знати про нього, дивиною, звичайно, не є: то загалом стосується знання не тільки широким загалом, а й самим вчительством надбань української національної педагогіки. Зможе бо назвати наш пересічний вчитель і Руссо, і Локка, і, може, Песталоцці... А з вітчизняних – кого назве?

Ну, звичайно ж, Антона Макаренка, про експеримент якого стосовно трудового виховання Г. Ващенко позитивно писав у 20-х роках, зате після сталінської канонізації воєнізовано-казармених принципів котрого та розповсюдження їх на всю систему шкільництва піддав цього педагога, що перебував на космополітичних позиціях, різкому осудові. Ще назве наш пересічний вчитель Василя Сухомлинського, у творчості якого повсякчас змагалися два супротивні, непримиренні начала – те, що йшло з глибин національної, народної педагогіки (саме ця частина його доробку і має неперехідне значення), і те, де він мусив дотримуватися фальші совєтської педагогіки, в атмосфері якої і випало йому формуватись.

А кого ще назве наш вчитель, окрім Макаренка та Сухомлинського? За незначними винятками – нікого. І, до речі, не назве він не тільки Г. Ващенко. Бо ж цілі неоціненні пласти української педагогічної думки, яка творилася упродовж багатьох сторіч, лишаються, за незначними винятками, ще невідомими для нашого вчителя. Але не є це докір вчителеві. Найперше це є ще одне зі звинувачень, що їх маємо пред'являти антилюдській, антинаціональній комуністичній системі, яка доклала всіх зусиль, аби відтрити від нашого педагога все істинно живе, творче, національне. Тому і маємо сьогодні такі жахливі хвороби національної пам'яті вже у масштабах усього українського суспільства, тому і живемо за ситуації все ще не розпрямленої, як слід, національної гідності.

13. Сказала: "То — моя мова" — "і більше до них не вернулася"

Про Григорія Ващенко докладніше ще поговоримо, а поки що – запитання, яке, я знаю, мучить багатьох: чи то вже й на роду написано нам, українцям, бути порівняно з іншими народами якимись – мовив так О. Довженко – "безцвітними"? Безцвітними він називав нас у ставленні до самих себе, у мірі національної гідності, самоповаги, у мірі шанобливості до своєї мови, історії, загалом до власних національно-культурних здобутків.

"Ну, чому ми, українці, справді, такі? – ставить запитання М. Макаренко з Івано — Франківська. – Чому так багато хто з нас ненавидить себе в собі? Навіть чужинці це помічають, закидаючи нам навиклість до рабства, самонеповагу. Чи знайдеться у світі інша нація, яка так довго і жорстоко убивала б у собі одну з основних своїх ознак – рідну мову, і то не десь на чужині, а в своїй Богом даній країні? Немало хто – причому освічений, високопосадовий, часто й на державній службі – ще цим і хизується. І хто пояснить цей наш жахливий національний феномен? Етнографи, психологи, політики, соціологи? І як від цього вилікуватися, якщо вже й сам Всевишній дав нам сьогодні для цього шанс?"

Ну що ж, пані Маріє, – запримічені ці наші прикмети не сьогодні. Згадаймо, як наполегливо роз'ятрював рятівне почуття національного сорому Т. Шевченко, котрому у хвилини розпуки рідний народ – "німїї, подлії раби" – асоціювався з "міліоном свинопасів", або те згадаймо, як жорстоко, аж до несправедливості, непедагогічності батогом шмагав його П. Куліш ("Народе без пуття, без честі, без поваги"), або й те, як з відчуття "надмірної любові" кидав йому докори І. Франко ("Народе мій, замучений, розбитий, // Мов паралітик той на роздорозжжу, // Людським презирством, ніби струпом вкритий, // Твоїм будущим душу я тривожу. // Від сорому, який нащадків пізніх палитиме, // Заснути я не можу").

До речі, ця характеристика – "паралітик" – з'явилася і в Лесі Українки:

Ми – паралітики з блискучими очима,

Великі тілом, силою ж малі...

Такі ось їдкі, жорстоко-вимогливі характеристики, котрі адресувалися народові, який ніяк не спромогався на здобуття національної волі, на державне випростання.

Нині – вже ніби інший, принципово інший час. Вже ж ніби стали ми на "путь спасенну", про яку мріяв І. Франко, тобто на шлях незалежності, державної усамостійненості. І вже, нарешті, не хочемо – знову І. Франко – "в сусідів бути гноєм".

Одначе, як і раніше, – комплексуємо, часом ніби аж шукаємо помазохістськи: чим би ще самих себе принизити? Тобто усе ще ми лишаємося – не в позитивному сенсі цього слова – іншими.

І ось запитання й запитання. Ну, звідки, справді, і сьогодні у багатьох з нас, українців, відчуття якоїсь історичної, культурної, ба й оцієї мовної неповноцінності, звідки комплекс меншовартісності, про який так багато і так голосно ми говоримо ось уже немало років – усі роки незалежності,

а перед тим і в часи "перестройки", а позбутися його, остаточно вилікуватися ну ніяк, ніяк не можемо – такою хронічно задавненою виявилася ця хвороба. Підстав же, поважних причин для того меншовартісного, самопринижувального відчуття українського загалу сьогодні вже не мусить бути. І надто після того, як ми, нарешті, вирвалися з "чорної ночі бездержавності" (Є.Маланюк). Ось уже й пісня ледь не щодня звучить по радію, де риторично-стверджувально звучать запитання: чи є в нас багата історія, чи є в нас мова – така чудова, і т. д. Слухаємо усією багатомільйонною громадою і цю, й іншу пісню, та що вдієш? – і вона не пробивається до немалої частини зашкарублених душ, і вона не виліковує од національного сомнанбулізму та ще, даруйте, од відчуття інстинкту якоїсь – зумисне тут вживу "грубізм" – стадності. А що таке я називаю інстинктом стадності? Ну, наприклад, стосовно мови. Мовляв, я перейшов би на українську, але ж ось і той, і той не говорить, і в транспорті її рідко чути, і в магазині... – то чого я буду виділятися?

З подібного приводу Є. Постульга з м. Прилуки радить частіше згадувати притчу про те, як один вчитель роз'яснював учневі переваги рідної мови. Він запитував: "Бачиш – он сидить горобець на дереві? – Бачу. – Горобець – пташка? – Пташка. – А он ту ворону бачиш? – Бачу. – А ворона – пташка? – Пташка. – А солов'я, що у саду співає, чуєш? – Чую. – Він пташка? – Пташка. – То чому ж соловей не каркає, ворона не цвірінькає, а горобець не тьохкає, а кожен озивається по-своєму, хоча всі вони птахи? – А папуга?! – радісно вигукнув учень, показавши на клітку з папугою, що стояла поряд з вчителем. – На те він і попка-дурень, – відповів вчитель".

Повчальний цей діалог, однак я на запитання "чого виділятися?" відповів би з власного, щоденно потверджованого досвіду: те, якою мовою з нами розмовляють, залежить щонайперше, а часто й виключно од самих нас. З цього приводу я часто навіть так кажу своїм студентам: "Зі мною весь Київ говорить по-українськи, бо лише по-українськи повсюди говорю я". Отож переступіть, друзі, отой дурний поріг, психологічний чи що, якщо ви його відчуваєте, відкрийтеся у своєму мовленні рідному слову, і говоріть – говоріть самошанобливо, гордо,

впевнено, красиво говоріть – і неодмінно переконаєтеся у слушності того, про що я кажу. І запевняю вас – довкола вас також зазвучить рідна мова. Коли бездоганна, коли суржикова, а все ж – рідна, своя. І аура її довкола вас все ширшатиме й ширшатиме. А чому? Бо так хотітимете ви, бо ваше хотіння передаватиметься іншим, тим, котрі вас оточують, тим, з ким ви працюєте або вчитеся, аж, зрештою, передаватиметься і на цілу державу, яка, на жаль, від управління мовною політикою сьогодні украй нерозумно, а часом і злочинно самоусувається. Бо ж то ви вже почнете керувати власною волею, підкоряти нею інших.

"Візьміть ви росіянина, – привертає увагу М. Дворський з Києва. – Всюди він не забуває, що він представник свого народу. Тож де б не був, всюди говорить своєю мовою, спонукуючи, щоб інші до нього підлаштовувалися. Я спостеріг, що навіть росіянки, що повиходили заміж за наших хлопців, тих, наприклад, котрі відбували армію в Росії, переїзджаячи на проживання в українські села, все життя стійко говорять по-російськи. І то за обставин повного оточення нашими людьми. А ми? Ми все підлаштовуємося..."

Правда ваша, п. Дворський, і я би додав до цього, що дуже багато нас, українців, перебуває у полоні наскрізь фальшивого уявлення про культуру мовного спілкування. Проаналізуймо: це у розмові з ким ми раз-по-раз переходимо на російську мову? З росіянином з Новгороду чи Рязані, котрий, може, ніколи й не чув української мови? Та ні, з тим, як правило, хто все життя і жив, і живе в Україні, а звертається ж до вас по-російськи або з принципу, або за інерцією, або з причини слабкого володіння українською. І ось ви теж відповідаєте по-російськи, підлаштовуєтесь... Боже мій, яке жалюгідне видовисько виходить, вартє того, щоб нас брали на глузи: українець з українцем спілкуються не своєю мовою!..

Або ось ви поспішаєте демонструвати знання російської мови росіянинові, який живе в Україні і нашу мову чудово, прекрасно розуміє. Це що – культурність? Чемність? Вихованість? Та боронь, Боже! Найперше це – мовне запобігання у тих випадках, де запобігати нема чого, зайве

підкреслення своєї національної неповновартісності. Нормальною є хіба що одна ситуація, за якої доречно переходити на ту ж російську: у разі, коли ви запримічуєте, що української ваш співрозмовник не розуміє. Однак чи багато сьогодні таких випадків? Після розпаду СРСР вони вже майже поодинокі. Відтак і переходити на російську мову тому, хто глибоко шанує свою, потреби сьогодні майже нема. Час вже усвідомлювати, що спілкуватися повсюдно своєю мовою – то найважливіша прикмета і національної, і просто людської гідності кожного українця, витримуючи яку він, до речі, в очах того ж тутешнього росіянина лише побільшає. Може, дещо й дратуючись, він, росіянин, конче впевниться: ні, ви – не "дурной хохол" (а мовне запобігання це і є одна з ознак "дурного хохла"), ви – самошанобливий українець, котрий має свою країну, свою мову, котрий, знаючи й російську, послуговується у всіх випадках, коли його розуміють, тільки рідною. Я переконаний, друзі, що це і є правдива культура мовної культури (даруйте тавтологію), як і культура національної честі. Всі інші варіанти – лише зі сфери меншовартісності.

Тим, що сказано, я відповідаю, зокрема, на листа випускників Київського спортивного ліцею, що його підписали В. Бородін, В. Маєвський, Р. Олійник, О. Волкова, О. Рудич, Ю. Мороз, Ю. Захаров, М. Карнаухов, О. Новікова та О. Оношко. Нарікаючи на стан викладання української мови та літератури в цьому закладі, вони пишуть: "Ми сьогодні і майбутнє українського спорту. Серед нас є чемпіони України і Європи. Ми представляємо український спорт. Але чи справді наш спорт український?"

Ох, яке болюче питання порушуєте ви, друзі! Справді, наш спорт – то одна з найзросійщеніших сфер. І що можу сказати з приводу вашого зізнання: "Ми хочемо бути самими собою, але, як ви зауважили, в нас посіяна бацила роздвоєності. Заговорити українською мовою не наважуємося, хоча для більшості вона рідна. Покалічені наші душечки, покалічені...".

Скажу хіба що, що, усвідомлюючи все це, ви вже перебуваєте на шляху до зцілення. Ще трішки вольового зусилля, ще трішки рішучості. Мені вельми імponує приклад з нашою славетною поетесою, замученою гітлерівцями у 1942-му році, Оленою Телігою. Народилася вона – нагадаю – хоч в українській, але зросійщеній сім'ї у Петербурзі, там зростала, була близька до літературного оточення з такими знаними діячами російської літератури, як З. Гіппіус та Д. Мережковський та ін. З. Гіппіус була навіть її хрещеною матір'ю. Одне слово, хоч майбутня поетеса мову свою знала, але була вона цілковито російськомовною. На початку 20-х років прибула вона до Праги. Отже, вечірки російськомовної еміграційної молоді, російськомовні знайомі...

І враз, ледь не раптом – щонайкрутіший злам, найрізкіший поворот. Стався ж він тоді, коли на одному з балів, влаштованому російськими монархістами, якийсь тип почав глузувати з української мови. Він зумисне шаржував якісь слова для ілюстрації, що це – "собачій язик", інші реготали. Ну, хто міг чогось подібного чекати від російськомовної Олени, тоді ще не Теліги (за чоловіком), а, за батьковим прізвищем, Шовгеневої! А сталося ось що. Олена побагровіла, миттю встала, вдарила кулаком по столу, вигукнула: "Ви, хами! Та "собача" мова – моя мова! Мова мого батька і моєї матері! І я вас більше не хочу знати!"

"Я круто повернулася, – розповідала Уласу Самчуку сама О. Теліга, – і, не оглядаючись, вийшла. І більше до них не вернулася. З того часу я почала, як Ілля Муромець, що тридцять три роки не говорив, говорити лише українською мовою. На велике здивування усіх моїх знайомих і всієї Господарської академії".

Відтоді до російської мови поетеса, ця вродлива, граціозна, високоінтелігентна жінка, вже не зверталася. Ні в творчості, ні в побуті. Стала вона саме Оленою Телігою – авторкою чудових українських поезій, публіцистичних статей, стала, зрештою, діяльним і безстрашним членом, та й одним з лідерів Організації Українських Націоналістів. Її, як і її ідейного побратима – великого українського поета Олега Ольжича, гітлерівці знищили за полум'яний український патріотизм.

Наводжу цей приклад з Оленою Телігою – він бо може багатьох і вразити, і навчити, й просвітити. Це ж так ніби просто – йти за високим, за прекрасним прикладом. Це ж так нормально і природно почуватися національною індивідуальністю, а не, даруйте, членом отари, стада, якому байдуже, по якому випасові блукати – відведеному для нього Богом чи чужому...

Усім нам треба усвідомлювати, що зі своєю мовою ми виходимо на останні рубежі. Чому так вважаю? Тому, що на наших очах відбувається усихання споконвічного та традиційного джерела, яке в усі часи живило нашу мову.

Втім, поясню це докладніше. Як відомо, тужні співи (А. Метлинського та ін.) про те, що українська мова "вже конає", прозвучали ще в 1-й половині XIX ст. Підставою для цих плачів було, власне, одне: те, що українська літературна мова, яка віднедавна почала спиратися на народну основу, була на той час ще не ограненою для вжитку у сферах науки, культури, політики і т. п., тобто не була мовою інтелігентських покоїв. Зате поза ними – який існував масив, майже неозорий, українського народного мовлення, природнього, стихійного! Ці народні резерви українського мовлення видавалися настільки безмежними й невичерпними, що на початку XX ст. І. Нечуй-Левицький втішливо констатував, що народній українській масі під силу "асимілювати, уподоблювати собі (...) своєю живою мовою" всіх тих, хто носієм цієї мови не є. А з приводу "незмінності" української національної вдачі один з персонажів його повісті "Причепи" казав навіть так: "Все це москальство лежить на їх (українцях.— А. П.) , як на волі сідло; все те – вовча шкура, котра ніяк не приросте до українського тіла".

Справді, так було, однак в наші дні та "вовча шкура" приростає, приростає, як асимілюється на своїй землі й народна українська маса, через що ми й повинні бити найбільшу тривогу. Ситуація, що її маємо нині, принципово змінилася. Завдяки праці багатьох поколінь українських інтелектуалів маємо найрозвиненішу та найдосконалішу мову, що є придатною і для виразу філософської чи економічної думки, і для

трактатів з фізики чи математики, біохімії чи космонавтики, власне, для будь-яких сфер інтелектуальної діяльності. Та водночас як не бачити! – жива, побутова основа українського мовлення, яка раніше дорівнювала океанові, перетворилася сьогодні хіба що в озера, хай і досить об'ємні, як-от в Галичині, а на значних теренах Сходу та Півдня України – лише в струмки та потічки. Так, це – правда, яку унаочнює вже те, що українське село продовжує знелюднюватися, а винародовлюючий, денаціоналізуючий, зросійщуючий млин у наших містах (подекуди і в селах) усе ще працює на повну потужність. В результаті різко звужується природний ареал побутування української мови, побільшується дистанція між ним і мовою наукової, художньої еліти, у той час, як український міський сленг (взявши назагал Україну) перебуває ще на початковій стадії свого формування та утвердження. І в тому, що живомовні джерела нашого найбільшого скарбу нині вельми й вельми ушкоджені, є величезна небезпека. Нема бо потреби доводити: якщо мова, навіть найбагатша, найдосконаліша, виходить з ужитку як засіб щоденного, живого спілкування найширших суспільних мас, вона тим самим агонізує, приречена на повільне вмирання. Сформувати, утвердити досконалу мову освіти, літератури, культури, науки, я думаю, було значно легше, ніж ось тепер зупинити процес винародовлення українського люду, що прогресує, на жаль, вже й в умовах незалежності. Складність бо завдання полягає в необхідності зміни мовно-психологічних установок вже величезної і величезної маси людей, що належать до різних соціальних груп та відзначаються різним рівнем освіченості й культури. Ситуація з винародовленням, зроблю ще й такий висновок, зайшла вже так далеко, що впоратися з цим завданням під силу лише державі, однак – підкреслю – за активною участю кожного, кому це не байдуже. Інша річ, чи бере держава на себе, чи готова взяти цю місію, як інша річ і те, чи підставляє плечі під невідкладну роботу й кожен український патріот.

Я особливо акцентую на цьому "кожен". Нарікаючи на низький рівень політичної і національної свідомості нашого народу, мусимо розуміти, що причиною цього упродовж дуже тривалого історичного періоду було і все ще залишається те, що у своїй масі українці вимушені були дбати не

стільки про свої духовні потреби, скільки про саме фізичне виживання, забезпечення найелементарніших вимог тіла – саме про те "за що купити продукти?", "у що вдягтися?". Це, власне, той стан, за якого для багатьох не залишалось і не залишається навіть часу думати про вищі духовні потреби.

Так, це – гірка реальність, але, роз'яснюючи її людям, ми вже тим самим і пробуджуватимемо в них розуміння важливості національно-духовних запитів. Це конче мусимо робити, не чекаючи поліпшення економічної ситуації. Остання, віримо, поліпшиться, та де гарантія, що, відсуваючи вбік питання духовного порядку, ми, українці, прокинемося вже невдовзі фатально, непоправно окраденими (Т. Шевченко: "І в огні її окраденою збудять")? І найперше – стосовно самої своєї мови, яка, як відомо, є найважливішою засадою існування будь-якого національного організму. Повносило, без перешкод розвивається національна мова – здоровим є і національний організм у цілому. Тліє, гибіє, відтиснюється мова нації – руйнується, занепадає, вмирає і цілий національний організм. Така тут діалектика, що натомість нашого одвічного "якось буде!" (у даному разі – з мовою) мусить вселяти у нас розуміння того, що вже "якось є", причому є погано, оскільки на величезному, навіть переважаючому масиві нашої території українці окрадені стосовно мови вже й сьогодні. І тим тривожніша ця ситуація, що нерішучі заходи держави, яка пасує перед тими, хто галасує, що "мовно-культурну політику треба по змозі вилучити зі сфери діяльності держави взагалі" (процитовано слова голови конституційно-демократичної партії України В. Золотарьова – газ. "День", 9.IX. 1997 р.), як і національно-відроджувальні порухи свідомої громадськості, стосовно міри енергійності й результативності значно й значно поступаються шквалові новітнього зросійшення, що накотився вже й за обставин Незалежності на нашу Україну. Виявити свій внутрішній протест з приводу такого стану справ у практичних діях, в особистому прикладі – то, повторюю, невідкладний обов'язок кожного, кому це болить.

14. То Україна чи малоросійська провінція?

А поки ж що як часто вражаєшся у нашому житті з фактів, для позначення яких Микола Хвильовий, зумисне вдаючись до старослов'янїзму, вживав свого часу слова: факти "вопіючого неуттва" та "вопіючого безкультур'я". Нагадаю, що у 20-х роках цей письменник чітко сформулював дилему, вибрати зі складників якої належало тоді та належить ще й сьогодні Україні, – "Україна чи Малоросія?" (або, як уточнював це Д. Донцов, – "нація чи провінція?").

Україна – отже, повновартїсна, повносила, європейськи зорїєнтована держава, свїдома своєї мїсії і свого мїсця у сучасному свїті, з нацїонально свїдомим, самошанобливим, вольовим та гордим, працьовитим та несхитним у своєму прагненнї мати власну нормальну державу людом, для якого такі речі, як повага до власної історії, культивування рїдної мови є не дискусїйними, а самозрозумїлими, самоочевидними, аксіоматичними. Україна як спосіб хай і запізнїлого порівняно з іншими народами, одначе безобмовно самостїйного державного утвердження на взір найвїдомїших країн свїту.

На противагу ж Україні, Малоросія – то антитеза Україні, дещо цїлковито їй супротивне, те, прикмети чого увиразнюються, як тїльки додамо до отого, чим щойно означено Україну, заперечну частку "не". Тобто – неповновартїсна, не європейськи, а однобїчно московськи зорїєнтована, несвїдома своєї мїсії у сучасному свїті, нешаноблива до власної історії, культури, мови і т. д. Був перїод в історії Малоросії, коли її фарисейськи повеличували державою ("Живи, Україно, радянська державо!" – спївалося у гїмні УРСР), одначе її підлегла метрополїї, придаткова, саме малоросїйська суть від цього аніскїльки не змїнювалася.

Зрештою, й населяють Малоросїю у великій кїлькості не українцї, а саме малороси. А що таке малорос? За визначенням Є. Маланюка, що його я вже згадував, малорос – це українець з деформованою нацїональною психїкою. Дослївно: це – "тип нацїонально-дефективний, скалїчений психїчно, духово, а – в наслїдках, часом – і расово". Як зазначав Є. Маланюк, на нашій Батькївщині – "головнїм історичнїм

родовищі цього людського типу, він набрав особливо паталогічного характеру", характеру хронічної хвороби, що їй належить зживати довгі й довгі десятиріччя.

Ще процитую з Є. Маланюка: малоросійство – це "затмарення, ослаблення і – з часом – зник історичної пам'яті", це – "параліч політичної волі і думки", це – "національне пораженство", тобто невіра у можливість української державності, це – "неміч, хвороба, каліцтво внутрішньонаціональне", це також явище, яке тримається на систематичному, старанному "впорскуванні" українцям комплексу меншовартісності, на взір (це я цитую Маланюка, а ви, шановні друзі, хіба не чуєте цього й сьогодні?) – "ніколи не мали держави", "темне селянство", "глупий хохол" і т. п.), як і "впорскуванні" насмішкуватого ставлення до національних вартостей. Останнє, за Є. Маланюком, виявляється, наприклад, у систематичному висміюванні, анекдотизуванні й глузуванні з національних звичаїв, обрядів, національної етики, української мови, національного стилю, навіть національного вбрання (знайдіть, прошу, японця, котрий глузував би з кімоно; у нас же зневага до шароварів і вишиванок – то незрідка ледь не ознака "європейськості")...

О, бунтівливий, проникливий поете, спроможний у кожного, хто національно ще не вкiнець зістерелізувався, заронити спасенне почуття національного сорому! Як і В'ячеслав Липинський, Є. Маланюк точно діагнував, що малоросійство – то хвороба, спричинена кількома століттями чорної ночі бездержавності. Буде власна державність – пощезне й малоросійство, – так йому уявлялося, і він навіть сформулював так: " Це є та проблема, що першою встане перед державними мужами вже Державної України".

"Першою встане". Та чи встала? Чи не продовжує заганятися у глибини ця хвороба вже й у нинішніх умовах, коли українську державність відновлено?

Але раз хвороба прогресує, то хіба не резонно ще й так ставити запитання: а чи така це держава і чи в нормальний спосіб вона і народилася, і формується, як те уявлялося і Євгенові Маланюкові, й тисячам та тисячам інших українських патріотів? "Встане першою проблема малоросійства перед державними мужами вже Державної України"... Але якщо вона не встала перед ними, то хто вони, наші високі державні мужі? Українці, свідомі представники нації, чи, даруйте, ті ж таки – хто? – малороси?.. Один з них, у ранзі головного нардепа – спікера Верховної Ради, їздив нещодавно на чолі делегації до Москви, де розчулив навіть Жириновського (правда, той потім влаштував істерику) своїми запевненнями про входження України не тільки до Міжпарламентської Асамблеї СНД, а й до єдиного з Росією економічного, оборонного, грошового, інформаційного і т. п. простору. Малорос-євроазієць чи азієць – перефразую назву відомого оповідання В. Винниченка...

Сумно, панове, це констатувати, але така реальність: українству з повнотою усіх належних йому прав, в тому числі й з мовою, культурою, доводиться украй сутужно й за обставин проголошеної державної незалежності. Воно, українство, ще не володар ситуації, воно не дихає вільно та глибоко національним повітрям, а все ще продовжує, часом вельми судомно, уривати те повітря (скажімо, десь там, на Донбасі чи в Одесі, домоглося відкриття української школи або проведення якогось українського фестивалю) (хоча чому, чому належить домагатися, якби то була своя держава?), воно, українство, в багатьох регіонах країни все ще перебуває у стані оборони, в атмосфері збиткувань та висміювань, нахрапистого шовіністичного демаршу. За обставин відсутності тривких державних важелів та за обставин, коли разом з усіма іншими національними цінностями нашу мову та культуру кинуто в дикий, нерегульований ринок, втрачається український інформаційний простір (Президент же їде привітати "українську щоденну газету" під назвою "Сегодня", умови реєстрації якої передбачали, до речі, що буде виходити і її україномовний варіант, так саме як двомовними реєструвались і "Бульвар", і "ТВ – парк", і "Футбол", і журнали "Натали" та "Лиза" – отже, обдурено, кинуто пилюки в очі?), пришвидшено формується клан "новых

українцев" - "всечеловеков" (здебільшого, щоправда, не українців за походженням), що мають печерну ненависть до українства, тисячі й тисячі державних чиновників лише посміюються з державного статусу української мови. Власне, цій чиновницькій раті Україна є чужою, не потрібною. Те, що її влаштовує, - саме Малоросія. З Малоросії розчулюються - Україну ненавидять...

Відтак питання: чим бути Україні - Україною чи Малоросією? - порівняно з часом Миколи Хвильового сьогодні ще більше загострилося. І то я точно знаю, що вирішення його навпрямки залежить від перспектив української мови - бути їй панівною на етнічних українських теренах чи лише малоросійською домішкою у шквалах тотального зросійщення? Маємо всі, друзі-патріоти, усвідомлювати, що насправді мовне питання аніяк не належить до сфери "надбудовних". У нинішній українській ситуації воно перебуває на самісінькій авансцені історичного дійства, де розігрується головне: бути справжній незалежній Україні чи не бути?

О, якби ми, українці, усі так це розуміли, як розуміють ті, хто й у думці не припускає для нас якогось іншого статусу, аніж статусу Малоросії! Хто бо супроти України як Малоросії? Хіба що найзапекліші російські наці. Більшість же, як-от і демократ О. Солженіцин, який час від часу на сторінках чи то "Труда", чи інших видань виливає чергову дозу своєї зненависті до України як окремої держави, малоросійський наш статус цілковито підтримує, так саме як достеменно точно знає, що найпридатнішою і найефективнішою зброєю для закріплення нас як Малоросії є російська мова. Її подальша експансія та закріплення в Україні належить і до стратегії, й до тактики шовіністичних сил, в тому числі КПУ, які, однак - не турбуймося - і гопака готові нам залишити, і шаровари й вишиванки для аборигенних оглядів самодіяльності чи для піднесення хліба-солі якому-небудь гостеві також дозволять. Подібна милість цілком задовольняє малороса, а що ж до ближчих чи більш віддалених наслідків здійснюваного тотального зросійщування українських територій, то над цим він, малорос, воліє просто не задумуватися. Наслідки ж хіба що такі: роззяплена горлянка, що ставитиме на місце тих малоросів, котрі - не виключено - раптом

спохватяться та несміливо запротестують ("якби ж то знаття!") такими, приміром, словами: "Какая это Украина – здесь по-украински не говорят! Значит, это земля русская!"

Оповістить горлянка (вже й сьогодні оповіщає), що і Донбас "русская" земля, і Крим – "русская", і "русские города" Харків та Одеса. І логіка в цих запевненнях та домаганнях, власне, одна: не можемо взяти Україну воднораз, то, змалоросійшивши її, берімо частинами. І то не біда, що галичани поки що (поки що!) втішаються національною волею, – в імперії, яку відродимо, ми навіть автономію їм пообіцяємо; нині ж, у спосіб зросійщення, впоратися б з основною українською територією – Донбасом, Слобожанщиною, колишньою Новоросією, Дніпропетровсько – Запорізьким регіоном...

Є в Україні сили, які всіх нас разом взятих, браття-українці, без жодних винятків і розглядають як "русских". Ось виданий у 1998 році "Донецким обществом книголюбов" (бачите, якої лектури вони прагнуть, ці книголюби!) написаний майже 80 років тому україноненависницький пасквіль російського монархіста А. Волконського "Историческая правда и украинофильская пропаганда", у передмові до якого "староста Конгресса Русских организаций Украины" А. Базелюк силкується довести, що українців як таких нема, і мова у них хіба що вигадана на польський лад, і що насправді теза про те, що росіяни й українці – окремі народи, то тільки "базовый миф" для живлення українського сепаратизму. Тобто всі ми, українці, – не українці, а саме русские, русские, русские, як це, аж захлинаючись у піні ненависництва, доводять нам неоімперіалісти, запеклі вороги України, що безкарно діють на її території в наші дні.

Чи чує все це, чи замислюється над цим малорос, в т. ч. і той, чий обов'язок – пильнувати нашу державність в органах державної безпеки, як і той, хто займає інші щонайвищі пости? Мабуть що воліє і не чути, й не замислюватися. Йому аби, як той казав, хай і хвилинний спокій та ще матеріальний статок. Заради цього він і сам ревне попрацює задля Малоросії. Він же, бідолаха, калічечка, національно-дефективний... Не є,

трапляється, аргументом для нього навіть застереження стосовно небезпечності єдиного оборонного простору з Росією, у нескінченних війнах чи військових операціях якої може накласти головою його власний син чи внук. "Ну що ж, – тупо відповідає обиватель-малорос, – якщо буде потрібно, хай воює"...

Спостерігаючи незжитість, ба навіть нарощування малоросійства в нашому суспільстві, до яких тільки висновків не приходять мої кореспонденти. "Ви кажете про потребу активної відсічі, – пише ветеран праці В. Мірошніченко з Миргорода. – Я ж бачу такий шовіністичний наступ, що дай, Боже, хоч якось оборонитися". Оборонятися, пане Мірошніченко, звичайно, треба, і то є великою національною бідою, що і тут, і там ми усе ще перебуваємо в цьому стані. Але ж хіба не бажаний вінець оборони – наступ? Даватимемо відсіч, наступатимемо – то й означатиме наше остаточне звільнення від комплексу малоросійства.

А поки що ситуація з малоросійством та національним відступництвом, дійсно, лишається не набагато кращою, ніж у часи українського письменника І. Нечуя-Левицького. Як не згадати тут один з його символічних образів – хмари, чорні хмари, що облягають Україну. Шматує її двоголовий російський орел, збиткується єврейство, а "сини українських перевертнів, – цитую з історичного роману "Князь Єремія Вишневецький" (перша назва – "Одступник"), – з'їжджаються до українського перевертня (...) на пораду, як запогубити і знищити свою Україну". У часи Єремії Вишневецького відступники наввипередки намагалися завести в українських Лубнях Польщу, а в новітній час – і в Лубнях, і повсюдно в Україні – Росію. А ось і найбільше придатні й по сьогодні інструменти для досягнення цього, засоби згущування хмар, що їх, ті інструменти та засоби, розвінчував прозаїк: російська школа, яка "багато одрізнила луччих людей од свого народу, од свого плем'я" ("Причепи"), російська церква, російська армія ("Здравствуйте, матушка!" – раптом озивається ангелоподібний Івась з "Двох московок", якого взяли до школи кантоністів; безпосереднє ж продовження цього, на перший погляд, безневинного мовного відступництва – моторошна деморалізація цього персонажа). Нинішнім обстоювачам тези, стосовно

російської мови в Україні, нібито усе це "історически сложилось", не зайве було б знати думку з цього приводу і Нечуя-Левицького: "Великоруський язик (в одному з творів - "поліцейський". - А.П.) не сам дійшов до границі імперії, а його допхали туди сотні тисяч російського війська, тюрми та Сибір".

По українському степу, читаємо в романі "Хмари", "посипались крупами москалі, полізли степовими мишами й сараною". І ось вже став український степ "ввесь облитий людською кров'ю, весь червоний, увесь засипаний українськими кістками", і "вся степова трава, всі степові квітки були неначе обмочені в кров (...), розносили попід небом пахощі, витягнуті з українських душ (...), замордованих за те, що вони родились на тих степах, що вдихнули в себе повітря українського неба, української землі". Уявивши все це, завершується цей уривок, Павло Радюк "подивився собі під ноги, чи не хлюпається кров під його ногами"...

Між іншим, продовжу цю згадку про письменника, саме ось з цих мук, з цих болей і зроджувалося те, що у радянські часи потрактовувалося як націоналістична обмеженість І. Нечуя-Левицького, а на думку його самого та його персонажів являло собою нормальне патріотичне почуття, одна з назв якого - український націоналізм. Ні, не остерігався цього терміну І. Нечуй-Левицький, бо вкладав у нього таке розуміння: це - націоналізм, зорієнтований на засвоєння європейських ідей на українському ґрунті, це - вважає вчитель Віктор Комашко з повісті "Над Чорним морем" - "націоналізм новий, а не націоналізм давнього староття". Чому? Тому, що "він виступає з великою толерантністю до інших народів", "злучується з гуманними, просвітніми принципами, з прогресом, встоює за маси, за народ". Навряд чи випадково, що через якийсь час суголосне Нечуєвому потрактування українського націоналізму буде розгорнуте в знаменитій брошурі "Самостійна Україна" Миколи Міхновського і, зрештою, широко актуалізується в наші дні.

Не розігнали , отже, ми чорних хмар над Україною, та й навіть напливу нових хмар допустилися. Повторюємо, як і Нечуй повторював:

"Наша земля на Україні як золото, а народ наш часто голодує". Кажемо, як і Нечуй казав: російська освіта в Україні, передовсім нині у вищій школі, то "просто сказати, п'яте колесо у возі". Вражаємося, як і він вражався, з того, наскільки густішають у тепер вже сусідній державі "хмари яструбів, а голуби щось не показуються". І "пустих космополітів", що сьогодні маскуються під прибічників "громадянського суспільства", у нас, на жаль, ще повно ("аж кишить", як писав прозаїк). І не одна "просвічена українка", як і в його часі, то – "первий ворог України й українського народу, бо вона відрізняє ще в колисці своїх дітей від народу", не передаючи їм родової, української мови.

Виростемо ми як державний, гордий і дужий народ, перестанемо бути "маненькими та мізерними", як то докоряє персонаж з оповідання "Запорожці" юнакові, котрий втрапив до запорожців з ХІХ ст. ("де ж ділися люди на Україні?"), то дасть Бог нарешті втішиться душа і цього письменника, і сотень та тисяч інших наших славних діячів, що прожили своє життя з найзаповітнішою мрією про сильну та самошанобливу Україну.

15. Іншого народу у нас з вами, Юрію, нема

Водночас трапляються і такі мої заочні співрозмовники, які стверджують, що малоросійство в українському народі й загалом невиліковне. На "неякісності" українців як народу акцентує, наприклад, киянин В'ячеслав Чернявський. Мовляв, це "народ темний, малограмотний, продажний, позбавлений твердості характеру й національної волі, та й загалом подібний у своїй незорганізованості до сім'ї алкоголіка, у якій ніколи не буває благополуччя і яка не може дати здорового продовження роду". Звертаючись до праць російського філософа Ільїна, цей автор доводить, що шукати соціальні та духовні основи демократії й державності в українстві просто марно.

Вбивчі ваші слова, пане Чернявський, і я зовсім не маю наміру заперечувати факту виродження, кажуть – дебілізації – певної частини нашого населення, хоча відбувається це цілковито безвідносно до

національної приналежності. Більше того, готовий довести, що в тих випадках, коли життя особи освітлює по-справжньому висока мета, як-от відродження своєї нації, духовна та інша деградація їй аніскільки не загрожує. Деградує з-поміж українців у наших умовах найперше саме малорос, і то вже з огляду на те, що після свого утвердження в малоросійстві якісь присутні стрими супроти його подальшої деградації, власне, відсутні. Одначе закидаючи українцям, що в них марно шукати соціальних та духовних основ демократії, як можна забувати, що це ж якраз і йдеться про народ, який у добу середньовіччя створив першу у світі демократичну – козацьку республіку. Це ж навіть К. Маркс, який вороже ставився до перспектив українства, це відзначав, і саме так – як козацьку республіку – її кваліфікував. Або як можна забувати про багатомільйонові жертви, принесені на алтар української волі упродовж вже багатьох і багатьох поколінь і особливо у ХХ ст. Мартиролог полеглих за українську державність настільки вражаючий своєю численністю, що тільки вкрай упереджена людина не дійде висновку: ні, річ не у відсутності в українців державницьких традицій та прагнень, річ в іншому, елементарному, а саме: українську силу щоразу переважувала брутальна сила поневолювача. На цей раз, будемо всі вірити і протидіяти цій силі, вона не переважить.

Цим я не заперечую ані недостатньої підготовленості нашого народу до життя в умовах демократії, ані того, що в немалої його частини традиційна, вікова психологія значною мірою знищена. Одначе ось тут і неможливо не ставити запитання: ким знищена, за яких обставин, як конкретно та якими етапами це відбувалося?

Ще поговоримо про це докладніше, а поки що я настійно переконую п. Чернявського, як і тих, хто з ним солідаризується: не ставте, шановні, хреста на українському народові. Він справді, після віків національного гноблення, національного розтління, тяжко хворий. Він позбувся украй важливого – національних керманичів, національної еліти, позбувся просвіченості глибиною національно-історичних знань. І все ж уважно дивімося: нині він, хай і поволі, одужує. І, я певен, одужає неодмінно. І потужна національна еліта у нього дедалі сильнішатиме, і державні

керманичі, для котрих не існуватиме яскравішої зорі, ніж зоря української національної ідеї, також неодмінно з'являться.

Знаєте, я навіть сказав би, що я оптимістично дивлюся на перспективи перебігу отієї хвороби малоросійства, що про неї мовлю. Чому? Тому, що за всіх вад, які є в нашому народі, за всієї незорганізованості, роз'єднаності, незсолідаризованості на національному ґрунті, вже й сьогодні зросло в Україні покоління, для якого й сама думка про нове колоніальне рабство – моторошна і огидна. Запитайте бодай у нашої молоді, хай і масово зросійщеної: хоче вона у залежність від Москви? Ані в якому разі. Усе, отже, облаштується, але облаштується зовсім не так, як то примарюється представникам неоімперіалістичних сил, знахабнілим активістам п'ятої колони в Україні. Облаштується усе на користь саме Україні, а не Малоросії. Запалених вірою у цю святу справу, готових діяти заради неї, отих, кого дещо заголосно величаємо національною елітою, нам треба якомога більше. Чим потужнішим буде це духовне ядро нації, тим більше шансів для скоршого та остаточного одужання й цілого народу. Не хочемо ж ми, українці, продовжувати бути малоросами, а чи хохлами, – правда? І хочемо жити в Україні, а не в Малоросії, – також правда? Тож як потрібно, щоби нас, пройнятих цими прагненнями та цією вірою, було якомога і якомога більше. Зрештою, зізнаюся, з метою нарощування національних сил я і веду ці бесіди, і я упевнений, що кожен, хто солідаризується з тим, про що наразі мовлю, вже й не має виключати себе з числа національної еліти – тієї сили, яка зорганізовує історичний рух цілого народу.

Головне для нас – не прийматися апатією, не впадати в безнадію, що її може проілюструвати, наприклад, лист Василя Сікана з м. Нововолинська. "Я не хочу, – пише він, – щоб моїм правнукам було "всьоравно" стосовно української мови; ну, бодай вже правнукам, оскільки внукам, як бачу, таки вже "всьоравно", дарма, що вчилися вони в школі Української держави". "Скажіть, пане Анатолію, що робити таким, як я, щоб зупинити асиміляцію українського народу? Не покінчити з нею, а хоча б зупинити? Як розпочати зворотній процес?"

Скільки їх, подібних запитань, подібних тривог у пошті, що її я одержую! Докладно процитую ще листа Лідії Овчаренко з м. Суми: "Чому, скажіть, пане професоре, у нас ніколи не було кому за нас, бідне "бидло", заступитися, зробити з нас народ і прогнати з нашої землі отих заброд, що завжди сідали нам на голову й нищили нас, як самі хотіли? Чому не було в нас Вашингтона чи де Голля, котрі відстояли б нас перед цим жорстоким світом? Чому наші гетьмани неодмінно запрягали нас у чиєсь ярмо? Чому ніхто й ніколи не волочив за коси через усю Європу аж до Кафи німкеню чи полячку? Чи не тому, що в них були мужчини, які, створивши свої держави, не дозволяли порядкувати в них чужинцям? Але ж чому наші "лицарі преславні" все життя тільки й уміли служити чужим царям – султанам – королям? Чому вони, "некозацькі козаченьки", такі в нас немічні та безпорадні? Чому не видно, що вони взагалі в нас є? Чому навіть у самому Києві нема кому "дати в рило" тій україноненависницькій худобі, яка вже й ноги поклала на український стіл і не є проти того, щоби усіх нас, "добрих та хлібосольних", починаючи з Президента, відправити на нари ("Кравчук будет сидеть первым" – бачите, вже навіть Кравчука стосуються погрози)? Але якщо навіть столиця не показує прикладу, як треба захищати свою державу, то чи варто й дивуватися, що у Донбасі все українське вже додушується?"

Такий ось шерег запитань та констатацій, з яких авторка робить навіть такий висновок, що певною мірою, хоча й з протилежних почувань, перегукується з тим, до якого прийшов В. Чернявський: "Я все більше впевнююся, до якого нікчемного племені ми з вами належимо. Не народ це, бо інакше давно побудував би свою державу і не оглядався б перелякано на Москву: а чи дозволить вона нам, нарешті, по-своєму глаголити? Що, справді, в нашому національному житті є нашого? Пам'ятники Леніну та іншим катам України? Свята Софія – не наша, Лавра – не наша, а надто ж мова в наших містах – не наша"...

І про Лавру, і про мову, і про пам'ятники – усе це, пані Лідіє, цілковито правильно. (Між іншим, ось не так давно у центрі Києва встановлено статую українозневажцеві Паніковському з "Дванадцяти стільців", а в золоторітському сквері відкрили пам'ятник ... котові, хоч, як на мене,

значно ліпше і цікавіше котові, аніж оберігати пам'ятники ідолам тоталітаризму, що й досі бовваніють на наших вулицях і майданах). Але от щодо народу, його якості, пані Лідіє... Я розумію, звичайно: вашими вустами промовляють розпач, усвідомлення власного безсилля змінити стан справ на кращий, і то, сконстатую, є великою трагедією, що подібні настрої відчаю опановують у нас людей. (Почуйте ті, кому належало б це чути, найперше ви, високопосадовці, як незрідка все ще почувають себе нині українці в Україні). І все ж, шановна сумчанко, ну, навіщо такі узагальнення, близькі до самоїдства? І не всі гетьмани запрягали нас у ярма, адже, вимушено вступаючи у різні воєнні союзи, не хотіли цього ані Б. Хмельницький, ані П. Дорошенко, ані І. Мазепа. І таки тягли в неволю ту ж полячку, якщо не до Кафи, то до Москви. І лицарів преславних (без лапок) було у нас таки багато – згадаймо лише з ХХ ст.: січові стрільці, герої ОУН – УПА, "дисиденти" 60 – 70-х років... І чи й варто мені знову доводити, що правдивості у вашому узагальненні "нікчемне плем'я" хіба що крихтина? Просто, повторюю: на багато й багато сторіч ми, українці, потрапили під владу сильнішого, уповні зазнали потопту по своєму фізичному й духовному існуванню деспотичної, дикої північної тоталітарщини. Були мільйони і мільйони тих, котрі від того потопту загинули фізично, а окрім них, – скільки скалічених, оскоплених духовно, морально, мовно – саме малоросів!

І ось, попри це, пані Лідіє, з такої якості народом ідемо ми на вікопомний референдум у 1991 році, і дарма, що усе можливе, а може, й більше можливого було зроблено, аби витравити з нас національну, історичну пам'ять, голосуємо усе ж за неї – за свою незалежність. Достоту то було, як у Шевченка: "Трупи встали і очі розкрили". Власне, хіба рештка лишилася на той час з народу, одначе і вона, ця рештка, таки не розгубила підспудного, затаєного у віках потягу до національної волі, і, як тільки наспів сприятливий історичний момент, потяг цей, вже майже з останніх сил, вже, може, більше інстинктивно зреалізувала.

То що, пані Лідіє, – прокляття слід засилати цьому народові чи таки подивовуватися з його живучості, національної незнищенності? Між іншим, ви, може, й не здогадуєтесь, що, кидаючи звинувачення на

адресу свого народу, ви, власне, підхоплюєте те, що нарочито вбивали нам у свідомість, а сьогодні особливо старанно вбивають ті, котрі не хотіли і не хочуть нашого державного, національного випростання. Це вони породжують і поширюють міфи про нашу неповновартісність, нашу нездатність до самостійного життя, про те, що без них нічого в нас не вийде, і що ми ось і такі, й такі – і недалекі, й недолугі, й дубуваті, і "де два українці, там три гетьмани", і все ми віддамо та продамо за "сало", і т. п.

До речі, про сало – саме це слово належить вписати у клітинки кросворду, опублікованого газетою "Московский комсомолец" (1998, 3 – 10 вересня), як відповідь на завдання, що сформульоване так: "Любовь малороса (?)". Що це – дотепність, один з виявів "непостижимої загадочності русской души"? Якщо й дотепність, то за нею – цілком ясне наставлення автора й газети до українства. Це ж бо навіть в ось такий, кросвордний спосіб вимальовує газета портрет українця як такого собі примітивного саложера, який (це обурюється В. Гаврилюк з Києва) не те що в державних справах, але "і в кулінарії нічого не тямить, – бачите, пожирає переважно те, що в готовому вигляді бере з тварини"... Або згадаймо стрімко зросло (задумаймося: чого б то саме сьогодні?) лавину анекдотів на взір того, у якому Бог погоджується дати росіянинові, євреєві й українцеві те, що вони попросять, але з умовою, що цей дар у подвійному розмірі дістанеться й сусідові кожного з них. І ось будь ласка: росіянин випрошує машину, отже, й сусідові дві; єврей – будинок (два сусідові), українець же – гулю на свою голову, з тим, щоб дві гулі вискочило на голові сусіда...Бридотний образ нашого одноплеменця вимальовується – чи не правда? – запитує П. Федорук з Калинівки Вінницької області. Але задумаймося – чого б то пласт подібних анекдотів так активно продукує певне середовище саме у наш час?

І ще згадаємо: вже трафаретний образ українця – поліція у багатьох творах про другу світову війну, що виходять у Росії, майже обов'язкове висміювання українців у "кавеенах", репертуарах різних "кроликів", "довгоносиків", хазанових... Той, від прізвища котрого утворене останнє позначення, змішив не так давно киян переінакшеним у військовій

команді словом "раком", доводячи, що українська армія – "это разве что смех" та натурально не бажаючи задумуватися, що мова, її звучання тут ні до чого – он бо як, попри наявність "правильных" команд ("шагом марш!"), не тільки раком, але й боком – це іронізує О. Українець з Києва – тікали росіяни з-під Грозного... Що вже й казати про дебільну Верку Сердючку – тупу, дубувату, потворно суржикову малороску, що неодмінно з'яляється чомусь у товаристві незмірно розумніших та інтелігентних осіб, які говорять літературною російською мовою. Чи є такі Верки у нашому житті? Є, звичайно. Повно. І сміх над ними зовсім був би й доречним, і потрібним, якби цілковито не асоціювався він з висміюванням українства як такого: гляньте, мовляв, яка в цих українців мова, яка обмеженість, яка розумова убогість... Масово йдуть на телебачення протести з приводу подібного явно тенденційного шаржування (ось і в моїй пошті скільки є про це листів!), однак зверка не екрані процвітає. Чому? Тому, що комусь вельми бажаний, вельми потрібний саме такий образ українця – як представника третьосортної, тупоголової раси...

Усе, про що наразі мовлю, має в українозневажців своє позначення. Мовляв, це прийоми "дразнить хохла". Ах, як зусебіч, буквально облогово дразнять його саме в наші дні! Вад, дійсно, має він силу-силенну, однак запримітьте, що найголовнішу його ваду і в текстах, і в підтекстах бачать не в чому іншому, як у тому, що він відновив свою державу. Оце і є та кістка, що застряла в горлі україноненависників, та спонукає їх до всіх можливих, включаючи найогидніші, прийомів нашої дискредитації. На жаль, душі частини українців це паплюження роз'їдає, і то особливо боляче, що бридотне намагання втекти від українства, найперше від своєї мови, характеризує немало кого і сьогодні.

Більше того, не виводиться поки що у нас тип, для позначення якого знаний наш письменник Віктор Міняйло пропонує у своєму листі до мене вживати слово-гібрид хохлуй, що утворене від двох слів – хохол та холуй. Хохлуй є хохлом, бо вже він не українець, а водночас є він холуєм, бо, зневажаючи та ненавидячи своє, плазує перед іншою мовою, іншою культурою, іншим народом ... Достоту нікчемний, національно скастрований тип, поширений, між іншим, і з-поміж частини акторів

(скільки платять?), що бездумно згоджуються різних смердючок грати! Хохлуй, додам ще, дещо інше, ніж яничар: українських дітей, що потрапляли в турецьку неволю, довго й жорстоко навчали ненависті до матірної землі, хохлюями ж, слугами московського імперіалізму, стають свідомо й добровільно. Хохлуй, гадаю, огидний коли він не займає якоїсь посади, але коли перебуває на державній службі, він просто злочинно небезпечний. Він бо колінкує перед іншою мовою, культурою, нацією, державою, у нього, нікчеми, і шия викручена у той (в даному випадкові – у північний) бік. І то біда, якщо в нього є підлеглі – чим їх більше, тим більше й хохлуїв нижчого рангу, що нам отруюють життя. Вони бо, хохлуї, мають точнісінько такий життєвий норів, як той, що про нього розповідає у своєму листі Б. Рева з Кривого Рогу: "Ось був у нас головний інженер на шахті, у якого чомусь перекосило голову через праве плече. І що ви думаєте? Через якийсь час більшість начальників дільниць теж почала носити голови набік". Як добре було б, висновує з цього слушну думку автор листа, щоб у високого керівництва держави розпрямилися, нарешті, шиї так, щоб повернулися вони до української духовності. "Підлеглі відреагували б".

Сумною правдою є, однак, те, що згадані вище далеко не випадкові, а планомірно-методичні, далекосяжні ін'єкції тією або іншою мірою своєї мети частково досягають і в середовищі безсумнівних патріотів рідної землі. За обставин пунктуального, старанного "впорскування" цих ін'єкцій, та ще й упродовж дуже тривалого часу (а образ примружено-хитрого, скупого, "продажного хохла" формує вже багато поколінь шовіністів), у свідомість не тільки українців, але й будь-якого народу, що перебуває в колоніальній або постколоніальній ситуації, зрештою, і заронюється самопожерний сумнів: мовляв, і справді – я, такий-то народ, не такий, як слід, переважають у мені вади, недоліки. І як результат – національне самознищительство, самоприниження, самостьобання. Починаємо себе зневажати, ненавидіти, чути з-поміж самих себе: "Та хіба в нас народ? – дебіли!" ... І навіть не запідозрюємо, що подібні самохарактеристики означають повний успіх методики поневолювача, торжество мети, яку він переслідує: спаралізувавши нашу волю, вбивши самоповагу, домогтися того, щоб і надалі тримати нас у своїй підлеглості.

Зазначу, що на тему цього колоніально-психологічного феномену, відомого і в краях, геть далеких від України, існує немала література.

Чи довів я вам, пані Лідіє, що оте "до якого нікчемного племені ми з вами належимо!", то насправді не ваші власні слова, а зовні непомітно накинуті багатьом українцям слова нашого недруга? Належимо ми скорше не до нікчемного (у кожному бо народі є свої вади), а до остаточно ще не вилікуваного племені. Одначе подумаймо: дуже й дуже давнені хвороби – хіба моментально, одразу лікуються? Ні, на це потрібен час і – праця, праця, праця. Уперта, незневірна, повсякчасна, аби зцілення всього національного організму таки звершилося, аби ми повернулися в ту якість, яка характеризувала нас у часи Святослава Войовника та Ярослава Мудрого, Сагайдачного і Хмельницького. І ніхто сторонній, друзі, ліпшими нас не зробить, як і ніхто не виведе на спасенні дороги. Усе це залежить виключно від самих нас. Тож у відповідь на запитання: "Що робити?", яке раз-по-раз звучить у листах моїх кореспондентів, причому тих, котрих аніяк не запідозриш у слабкій просвітленості національною свідомістю, я найперше ще раз відповів би так: у жодному разі не проймається настроєм безпорадності, безпомічності, бездіяльності, зневіри у свій народ.

Часто згадую рядки нашого великого поета Олега Ольжича, що був у 30-х – на початку 40-х рр. одним з керівників Організації Українських Націоналістів:

Державу не твориться в будучині,

Державу будується нині.

Варто вдуматися: 30-і роки, морок сталінщини, все-все закуто тоталітарною кригою. Про яку Україну – окремішню державу, здавалося, могла іти мова? А поет, взірцевий боєць, переконано стверджує: "Державу будується нині". Будівництвом майбутньої держави було те, що робив він сам, те, що робили його ідейні побратими. Тож у порівнянні з

ними якими смішними мусимо ми, нинішні, видаватися зі своїми наріканнями й скигліннями! Той же Ольжич лише мріяв про Україну, закладав її ідеологічний підмурівок; ми ж Україну, хоча великою мірою ще "Україну навпаки", одначе вже як діяльний суб'єкт міжнародного права – маємо. Маємо – і ось вже зневірюємося, плачемося у камзельку, навіть, трапляється, самі ж підкидаємо україножерам "аргументи", якими вони негайно втішно побивають нас.

Один з прикладів – епатажна, але передовсім розпачливо-обеззброююча стаття "Остання територія" (України, треба розуміти) Ю. Андруховича у газеті "День" від 13 січня 1999 р. Письменник він першокласний, як мовиться, від Бога, але оці філіпіки супроти Галичини та галичан, взятих скопом, – вони від кого, Юрію, у вас? "Галичина – це не-Україна", це – "польська галюцинація", "вигадка кількох австрійських міністрів", "безкореневий простір", "наймертвотніший з можливих об'єктів", "облудна і фальшива", чи ще й навіть так: "смердючий звіринець, переповнений єхиднами й химерами"... Згадуєте, Юрію, "бідолашного" І. Франка, а хіба не пам'ятаєте, що все найв'їдливіше про галичан і сказано було таки ним? Різниця, одначе, в тому, в ім'я чого шмагав галицьку інтелігенцію Франко ("я не люблю русинів") і в ім'я чого нанизуєте свої характеристики ви. В І. Франка – мета лікувально-виховавча, висловлюватися щонайїдкіше він мав право письменника – бійця; у нього – "я ж не люблю її з надмірної любові". У вас же – настрої людини, якій тільки й залишається що повіситися. Добре – то ваш особистий вибір. Одначе для чого спонукаєте до нього й інших, в т. ч. й поліщуків, яких дещо вивищуєте над галичанами? Між іншим, я також поліщук, чернігівець, але волів би, щоб щез таки не я, а той, хто на моїй землі мене не хоче...

Ех, що сказав би про оце апокаліпсичне "не тратймо, куме, сили" "ідеаліст" (один з його псевдонімів) Ольжич!

Мляві ми, не наступальні, не сконсолідовані, самопоїдальні – це, дійсно, наша національна вада, і, звісно, мав рацію один з наших найвидатніших національних діячів Борис Грінченко, коли, підганяючи

українство "до праці, як диктатор", так виповів одного разу своє пристрасне бажання стосовно тих, хто виправдовував власне безділля посиленням на тяжкі обставини: "Ех! Нема у нас такого, щоб умів одразу усім дати доброго потилицника, розбуркати сили і погнати могутнім словом до праці". Або й в іншому, коротшому варіанті: "Що обставини, то обставини, а що ми, то ми!".

А водночас той, хто не хоче нашої державності, хто, живучи на нашій землі, і нашої мови агресивно не сприймає, той навпаки – настільки нахабний, галасливий, що ми, тендітні та ліричні, незрідка враз і присідаємо перед його окриком. Чого б то, друзі? Чого так часто роз'їдаємо страхом і розпачем свої душі? Чого не спрямовуємо об'єднану енергію на того, хто не дає нам розпрямитися, хто найперше і винен у тому, що ми ніяк не звільнимо свої душі від симптомів паралічу? Україноненависників, зайд та перевертнів, псевдопатріотів маємо дуже багато, а все ж хіба не є ми в більшості на своїй землі? Навчимося ставити їх на місце – може, покращаємо і в сприйманні Ю. Андруховича, якому лишається нагадати хіба ще ось що: іншого народу у нас з вами, милий Юрію, нема. Робити кращий належить хіба що з цього, вірячи попри все, що ця праця – не сізіфова...

16. Відколи у нас "двужазиччя" та як облаштовуються з мовою у світі

Згадуючи ж вислів М. Хвильового про "вопіюще неучтво", яке буває у двох формах – свідоме й несвідоме, я часто повертаюся до факту, що ним, я певен, деякий час тому вразилася вся свідомо Україна. А саме: у відповідь на запитання Д. Павличка до одного з "нових українців", чому він, претендувавши навіть на посаду спікера Верховної Ради, не послуговується державною мовою, нардеп цей відповів: мовляв, я українську мову знаю, але не звертаюся до неї свідомо, оскільки в Україні "всегда говорили на двух языках" – сиріч по-українськи й по-російськи.

Така ось бравада, за якою – і презирство законотворця до вже прийнятих законів нашої держави, і відверта зневага до українства під

маркою нібито демократії, прав людини та національного рівноправ'я, і туповпевнене оте, про що згадано, – "вопіюще неуцтво".

В Україні "всегда говорили на двух языках", "в Україні завжди була двомовність" (Терещенко з м. Первомайська). А насправді? Насправді, до так званого "возз'єднання" ні росіян, ні тим більше російськомовних українців не було тут і сліду. Звичайно ж, це стосується не тільки XIV–XVII століть, а й доби Київської Русі – держави, що сформувалася за кілька віків до того, як виникло Московське царство. Саме витворена великодержавниками "теорія" про Київську Русь – про неї я вже згадував – як, мовляв, "древнерусское государство" з "русским языком" передовсім і живить оце впевнення про "всегда говорили".

Що ж, давайте трішки заглибимося у філологію, яка в цьому випадкові є щонайгарячішою політикою. Добре знаю з викладацького досвіду, як декого збиває з пантелику мова писемних пам'яток і доби Київської Русі, й пізнішого середньовіччя. Одначе пам'ятаймо: це – книжна, літературна, "етикетна" мова, та, якою ніхто не розмовляв, яка була тільки для письма і яка увібрала в себе досить значний елемент старо(церковно)слов'янщини. Та водночас як не помічати! – стихія тієї мови, якою розмовляли і тогочасні автори, й народ, з-поміж якого вони жили, у багатьох наших найдавніших пам'ятках – щонайвиразніша. Досить лише читати їх не в накиненій нам російській, а в українській вимові та ще навчитися фіксувати в них не русизми, а саме старо(церковно)слов'янізми, як ось і в знаменитому "Слові про похід Ігорів". Не відмовлю собі в насолоді бодай окремі рядки процитувати: "На Дунаї Ярославнин глас ся слішить, зегзицею (зозулею. – А.П.) незнаєма рано кичеть. "Полечю, – рече, – зегзицею по Дунаєві, омочю бєбрян рукав в Каялі ріці, утру князю кровавії рани на жестоцім єго тілі". І далі: "О вітре-вітрило, чєму, господине, насильно вієши (...)?", "О Дніпре – Словутицю! " (ось ще коли зафіксована зворушлива синонімічна назва української ріки!) "Світле і трєсвітле Сонце!". І т. д. Специфічна форма присвійного прикметника (Ярославнин), препозитивна частка "ся", що і понині збережена в галицьких говірках, клична форма (всього цього не

було й нема в російській мові), переважаючий масив лексики, якою розмовляв у ті часи і сьогодні розмовляє наш народ...

То яка це мова, хоч її і виправляли на свій лад пізніші переписувачі, не виключено й ті, які готували рукопис до першодруку? – питаю тих, хто й досі перебуває у полоні міфу про "общую колыбель", "общий язык", "общую литературу", "общее (ба ні! – древнерусское) государство!". Не заглиблюючись в наукові викладки, наведу хіба ще спостереження такого визначного авторитету, як академік-поліглот Агатангел Кримський. "(...) Поражаюсь, – писав він у статті "Древнекиевский говор" (1906), – замечательной совокупной близостью старокиевской речи к современной речи северной и средней Киевщины (...) И я сомневаюсь, чтобы непредубежденный великорус (...) согласился признать в старокиевском словаре свое великорусское достояние". "Я убежден, – ілюстрував цю тезу вчений, – что, в виду такого положения дел, какая-нибудь киевсколетописная котька, сидящая на присьпѣ (ѣ вжито для позначення літери "ять". — В. Б.) и умильно глядящая на голубьникъ, пока не будет облита укропомъ из гълька или вспугнута хъртьом, покажется для бестенденциозного великоруса не великорусской кошкой, а предком нынешней киевской кітки, сидящей на присьпі и глядящей на голубник (голубятник). Гълькѣ окажется современным киевским глеком (кувшином) и укропъ – не огородным растением (как прежде всего склонен был бы подумать нынешний великорус), но просто кипятком (что легко может разъяснить любая сельская баба из Киевщины), а киевсколетописный хъртъ будет для бестенденциозного великоруса несомненным предком нынешних киевских хортів (охотничьих собак), который и в X – XII веке, как и его малорусский потомок – хорт теперь, устраивал ловы (т.е. охоту) на погану котьку (погану кітку), словно на вѣверицу (вивірицю, т. е. белку)". І далі: "Сколькоких нынешних великорусов из разъединенных провинциальных захолустий, из-за тридевяти земель от Киевщины пришлось бы вместе собрать для того, чтобы они совместными силами сумели объяснить на основании живого великорусского языка если не все, то хоть некоторые из этих летописных слов, свободно объясняемых из нынешней киевской малорусской речи! А подобных слов можно набрать из Киевской

летописи целую гору, – и нефилологи-великорусы, обыкновенная публика, будут чувствовать себя перед этим старокиевским словарем, выражаясь по-летописному, невѣгласами (невігласами = невеждами). Только по капелькам, одно по одному, эти слова (и то не все) могут быть выисканы в разрозненных великорусских говорах или в старых великорусских рукописях, – да и там часто под сомнением, не заимствованы ли они из южнорусских оригиналов. (...) В конце концов окажутся и в Киевской летописи, и в других списках киевских памятников исключительно малорусские слова и обороты, известные только у малорусов, совершенно чуждые великорусам".

Усе це, повторю, спостереження над літературною мовою доби Княжої України. А тогочасна мова вже зовсім народна, жива? Досить розкрити перше-ліпше зібрання наших колядок та щедрівок, інших обрядових пісень, що існують з незапам'ятних язичницьких часів, – і ото вона і є майже у незміненому вигляді.

Що ж до вторгнення російської мови на українські простори, загалом форсованого зросійщення, то почалося воно геть пізніше – почасти в другій половині ХУІІ ст., активно – за Петра І, особливо активно – за Катерини ІІ. Варто знати, що саме за часів останньої і було висунуто ідею "національного единства" українського та російського народів. Тобто саме катерининською ідеєю підпираються сьогодні ті, котрі галасують: росіяни та українці вийшли з "єдиного корня", вони – лише "ответвления единого народа", і загалом усі ми – "русские". А раз так – відмовтеся, хохли, від своєї мови та перейдіть усі на нашу, і від держави власної відмовтеся та уливайтесь в державу нашу, та і саме це ім'я – українці – вам також ні до чого...

О, як настирливо та як невтомно турбуються шовіністично-імперські сили про те, щоби народом, нацією ми не були! Можуть бути окремо, раз вже так сталося, чехи і словаки, серби і хорвати (до речі, різниця між сербською і хорватською мовами незмірно менша, аніж між наддніпрянським діалектом і галицьким, але це не заважає тим же хорватам високо підносити свою мовну самостійність), і маса інших

народів може жити незалежним життям, але от, мовляв, вам, українці – ну, навіщо це? Ну, чому нам знову не об'єднатися в Союз (та ні – не старий – "обновленный"!), ну, чому не створити "единое государство"?

Вслухайтесь: і голосно та найголосніше нам про це говорять, і нашіптують це, і шантажують, і в спосіб усіляких глузів це доводять, і все оте з одним-єдиної причини: так знову хочеться, ну, так хочеться цієї благодатної землі, цієї України!.. Точнісінько так хочеться, як хотілося колись тій, що "доконала вдову-сиротину". Згадую тут таємну інструкцію, що її десь у 1764 р. Катерина II дала генерал-прокуророві сенату князеві Вяземському. Вслухаймося: "Малая Россия, Лифляндия и Финляндия суть провинции, которые правятся подтвержденными им привилегиями, нарушить (которые) отрешением всех вдруг весьма было бы непристойно". (Ну, звичайно, було б "непристойно" враз зліквідувати оті залишкові форми автономії!). І ось геніальний винахід цариці: "Сии провинции (...) надлежит легчайшими способами привести к тому, чтобы они обрусели и перестали бы глядеть, как волки к лесу".

Ось вона – придумана й випробувана ще Катериною II "легчайшая" зброя – "обрусение" як спосіб "присобирання" все нових і нових земель, саме та зброя, яка з повним розмахом і застосовується сьогодні в Україні. Ми ж, значна частина українців, не усвідомлюючи цього, ще й нині вагаємося: а чи варто переходити на рідну мову, чи слід її відроджувати, чи потрібно за неї вести боротьбу? І шукаємо виправдання своєму малоросійству, і ніяк не переступимо т. зв. звичку, і ніяк не відженемо від себе лінь. А ще усе повторюємо: "Мне так легче" (це що – легче від знехтування багатовіково – родовою мовою?) або: "Зачем придавать этому значение?" Шовініст-великодержавник, неоімперіаліст лише аплодує нерішучості, затурканості теперішніх малоросів. Він знає, що ціна пильнованого ним мовного плацдарму – щонайвища, адже від мовного входження у "единое государство" до остаточного – один крок. Ах, як шанує він у нас відступників від української мови, як найперше на них свої надії покладає! Найдешевша або й зовсім безкоштовна російська газетка, дотошні крики про "нарушение прав" малороса вчитися російською мовою, і т. д., і т. д. Малорос же, казав Шевченко,

"анітелень". Хіба промовить: "Какая разница?" Або: "А я по-русски привык". Ой, чи й "привык"? Насправді, не "привык", а "привчили". І сталося те, може, не стільки з власної волі малороса і не стільки з волі мами й тата, скільки внаслідок успіху імперської системи у її домаганнях зруйнувати, перековирнути українську душу. Час її зцілювати – чи не правда? Час повертатися до самих себе – чи не так? Як то було б добре, аби замислився над тим, про що я мовлю, кожен, хто сприйме ці слова на власний карб. Ну, а якщо вже він сам не в силі відродитися в українстві, то нехай усе зробить, щоб відродилися у ньому бодай вже діти та онуки. Малоросійство мусить відходити в минуле. Почуття власної самошаноби, гідності спонукує, щоб ми утверджувалися у повносілому українстві.

Російсько-українська двомовність в Україні, отже, історично не така вже й давня. Стверджувати протилежне, робити заяви на взір тієї, до якої вдався згаданий нардеп, – то значить боронити наслідки жорстокої імперіалістичної політики стосовно України та її мови, грубо фальсифікувати історичну правду, обстоювати "вопіюче неуттво" у нашому народі, підживлювати комплекс малоросійства.

Усе це ніби зовсім зрозуміло, та, не зважаючи на це, знову й знову чуємо: раз вже в Україні так "історически (!) сложилось", раз така велика кількість люду говорить по-російськи, то чому б і не санкціонувати у країні дві державні мови? Щонайзаповітнішою часткою це входить до домагань комуно-соціалістів у Верховній Раді, масовано на це працює антиукраїнська пропаганда на більшій частині української території. Набув поширення аргумент, буцімто було б логічно орієнтуватися на досвід тих країн, у яких конституційно закріплена дво— і навіть більше – мовність, і ось В. Лаврищев з м. Ясинувата Донецької області для полеміки зі мною навиписував з енциклопедії цілу статистику стосовно того, які є офіційні мови в ряді держав та скільки люду ними говорить. У Бельгії, наприклад, офіційні мови – нідерландська, французька і німецька, в Люксембурзі – німецька і французька, у Швейцарії – німецька, французька, італійська та ретороманська, в Канаді – англійська і французька. "Я привел эти данные, – пише В. Лаврищев, – чтобы

показати, як умно і цивілізовано поступили в Западній Європі і не тільки в ній".

Дійсно, у Бельгії, Люксембургу, Швейцарії вчинили цілком цивілізовано. Але чому? Тому, що й утворено всі ці держави на територіях, де відповідні етноси жили та живуть з незапам'ятних, найдавніших часів. Ніхто з цих етносів не є у цих країнах зайшлим, тим, хто наїхав з країн інших. Ще й тому там вчинили цивілізовано, що жодна з офіційних мов не тисне на іншу, не прагне її витіснити. У німецькомовній частині Швейцарії вас не приймуть на роботу, якщо ви не знаєте німецької, у франкомовній – якщо не знаєте французької, в італомовній – італійської. Так, це цивілізовано, але як же воно виходить у нас, коли той, хто оселився – давніше чи й недавно – у цій "южній" землі, пирскає лютою злобою на споконвічну мову цього краю, стає до запеклої війни з нею, диктує свою волю і навіть формулює свою ненависницьку позицію у віршованих рядках на взір "у меня есть свой язык, не нужна мне "мова"... Хто він, подібний, досить поширений тип – цивілізований громадянин України чи, даруйте, вчаділий колонізатор, брутальний шовініста, в якого відсутні і найслабші гальма згаданої цивілізованості?

І вже зовсім "не грає", дописувачу В. Лаврищев, вірніше, "грає" навпаки, ваше посилання на Канаду. По-перше, тому, що державу там створили емігранти, тобто всі – приїзджі, а по-друге, тому, що узаконення двох офіційних мов (переважаюча англійська та французька – головним чином у провінції Квебек) обернулося для державної цілісності Канади великою небезпекою: у часі референдуму 1997 року ледь-ледь не вистачило голосів, щоб Квебек вийшов зі складу цієї країни, причому загроза її поділу дедалі наростає. Тож чого, постає питання, прагнуть ті, що домагаються у нас двох державних мов? Також розчленування України чи перетворення її у дубль – у ще одну, крім існуючої, російську державу, яка, звичайно, неодмінно розчиниться у тій, яка є більшою? Ворожий, смертельно небезпечний замір, і як це важливо, щоб українці, доля яких склалася так, що вони, часто несамохиті зросійщені, все ж зрозуміли всю підступність, всю цинічність того антидержавного мовного спектаклю, що розігрується в Україні з метою виборення російській мові

статусу офіційної або державної. Фактично це дорівнює виборюванню того, щоб Україна втратила свою державність та щоб українська мова зовсім щезла з українських етнічних теренів. Гляньте-бо, шановні: бажаного для шовініста або нетямущого малороса статусу російська мова ще не має, але як вже нині ведеться українській мові в багатьох місцях нашої держави, де україноненависники просто стіною ідуть на неї, аби вона не розправила свої крила. Що то, й справді, залишилося б від нашої мови, аби того статусу зросійщувачі домоглися! Домагаються ж під галас: "славянское братство", "народы-братья", "братские узы", навіть "братская любовь"... Яке фарисейство, яка облуда! Достоту як у Шевченка: люблять "шкуру, а не душу"...

Та й, зрештою, належить усвідомлювати, що світова тенденція мовного облаштування держав світу є цілковито протилежною тому, чого домагаються зросійщувачі України. Згадані перед цим європейські країни – то, власне, лише винятки, обумовлені справді давньоісторичними причинами. Оце пресловуте "так исторически сложилось" склалося там, дійсно, природньо, без жодних утисків для жодної мови. А як воно "слаживалось" у нас? Як все ще "слаживається" і сьогодні? Не знає цього нині хіба що той, хто й не хоче ані знати, ані чути. Отож принципово домінує у сучасному світі мовний порядок такий: і державна, й офіційна мова (це, власне, одне і те ж) у державі одна. Навіть у тих випадках, коли основний етнос (принаймні той, що дав назву країні) не те що на кілька, а на десятки відсотків розбавлений етносами іншими. Так облаштована переважна частина Європи, так мовно зорганізовані Америка, багатонаціональний Китай, країни Близького Сходу, та й навіть африканські країни, попри те, що внаслідок належної невиробленості власних мов у багатьох з них офіційною поки що залишається мова недавнього колонізатора. Між іншим, дехто з моїх опонентів хапається як за аргумент і за цю останню обставину. "Смотрите, – пише А. Вертинський з Житомира, – в Гвинее официальный язык французский и в Камеруне тоже". І це, авторе листа, ви усерйоз припасовуєте до України з її найвище виробленою мовою та багатовіковою культурою, до України, де живе другий за кількістю населення слов'янський народ?

Однак суть того, про що наразі мовлю, в іншому: своя, національна мова в усіх цих країнах чи взята "напрокат", але державна, офіційна мова – одна. В тому числі і в такому конгломераті народів, як Сполучені Штати Америки, посилаючись на які А. Солом'яний з Києва прагне спростувати мою тезу, що не буде української мови – не буде й української держави, хіба що чиясь інша вона буде. Кажуть, що коли приймали конституцію США, англійська мова як офіційна (на противагу домаганням німецькомовних емігрантів) пройшла там з перевагою лише в один голос. Та з того часу як же пильнує цей статус англійської мови американська влада, надто відбиваючись останнім часом від іспаномовної частини населення, яка порушує питання про надання іспанській також статусу офіційної! Ось і зовсім недавно, восени 1998 р., Сенатом цієї країни в черговий раз було потверджено: єдиною офіційною мовою на території США є англійська. Видано з цього приводу й білл, згідно з яким вся офіційно-адміністративна інформація і надалі друкуватиметься лише по-англійськи.

У жодному разі це – не ущемлення ані іспанської, ані китайської, ані французької, ані української, польської та багатьох інших мов, що поширені в цій країні. Будь ласка – розмовляйте цими мовами, на приватних, але не на державних засадах організуйте свою освіту, видання газет і книжок і т. п. Але, підкреслювалося на Сенаті, культурно-мовна різноманітність країни не повинна сприяти подрібненню населення на відірвані одна від одної етнічні частини і часточки. Саме для цього й необхідна спільна офіційна мова. Як підкреслено у рішенні Сенату, "англійська є зв'язкою, яка збирає країну до купи".

З газетних матеріалів про перебіг дебатів у Сенаті, що їх ласкаво надіслав мені І. Філімончук зі США (якимсь чином він слухає мої радіопередачі – можливо, в записах), довідуємося й про інші нюанси в аргументації даного рішення. Про те, наприклад, що офіційна двомовність спричинювала б лише хаос і непотрібний клопіт, збільшувала б фінансові витрати, оберталася втратою американської єдності. "Ми мусимо засвоїти досвід Канади, яка, хоча недавно й уникла відколу франкомовного Квебеку, все ж залишається розз'єднаною нацією" ("The

Sunday Star-Ledger", 29. XI. 1998 р.). Ніхто не ставить за мету наступати на мовно-культурні відмінності, підкреслював республіканець Білл Мартіні, одначе всім мусить бути зрозуміло: "Наше майбутнє як нації залежить від утвердження на спільній мові. Єдина офіційна англійська мова допоможе нам спільно йти вперед". Або й ще цитати з цієї ж газети: "Америка є одна держава, одна нація (політична. – А. П.), отже, ми мусимо мати одну спільну мову". "Якщо ж комусь не подобаються американські закони, хай повертається до тієї країни, з якої він приїхав".

Цитуючи все це, я аж ніяк не наполягаю на тому, щоб ми копіювали американські мовні порядки в деталях, тим більше, що маємо справу в Україні лише з двома, до того ж близькими одна до одної, найвживанішими мовами, що є рідними для мільйонів громадян. Тому запис у другій частині ст. 10 Конституції України, де йдеться про гарантії щодо "вільного розвитку, використання і захисту" мов національних меншин, в т. ч. найчисленнішої з-поміж них, свідчить, я сказав би, про максимум можливої толерантності у ставленні Української держави до запитів неукраїнського населення. На жаль, навіть цей максимум, аналоги якому навряд чи десь ще виявимо у мовних законодавствах будь-яких країн світу, реваншово-шовіністичні сили не влаштовує. Прагнеться їм, сказати б, ще максимальнішого максимуму, яким, повторюю, може бути лише одне: повне витіснення української мови російською (в ліпшім разі – виставлення на задвірки), ліквідація самої Української держави. Ось чому, з яких боків ми не підходили б до знаних у світі вимог мовного законодавства, в т. ч. нашого, принцип "країну збирає до купи" одна офіційна (державна) мова є в застосуванні до України і цілковито правильним, і єдино прийнятним. Як то є важливо, щоб це, нарешті, усвідомила та частка українців, яка, відбившись від рідної мови, продовжує жити ледачо-обивательськими ілюзіями, буцімто, дасть Бог, якось проживемо і не зі своєю родовою мовою. Не дасть, шановні, і особливо не дасть вашим дітям і внукам, якщо, самі змалоросійщившись, ви раптом будете ставати на перешкоді їхньому мовному одужанню.

Що ж до росіян в Україні, то ще раз хочеться сказати: і бережіть, і розвивайте свою мову, розмовляйте і користуйтеся нею, тільки ж не нав'язуйте її Україні, не випихайте її в державну чи офіційну, адже для цього у неї є своя держава – Росія. То просто дико, антиморально жити в Україні і люто її ненавидіти так, як ненавидить, наприклад, Л. Жихарєв з смт. Пісочин на Харківщині. Він навіть не пов'язує самого себе з країною, у якій живе, – лише раз-у— раз гнівно кидає у своєму листі до мене: "ваша страна", "ваша Украина" і т. п. Так, моя, господін Жихарєв, а що, власне, вам до того? А те, виявляється, що її, як прагне дошкулити цей дописувач, нема навіть у самій її назві. Чому? А тому, що раз "даже на так называемой "украинской мове" "краина" – это "край" или "страна", то именуется ваша страна всего лишь одной буквой – "У". І далі: "Не смешно ли? Ведь даже у бирманского руководителя "У" имело продолжение – "Ну", а у вас – только "У". И это вы, именуясь одной буквой да еще запрещаая (?) русский язык, насаждая западно-украинский империализм-национализм, стремитесь построить что-то цивилизованное?"

Ех, дописувачу Жихарєв! Цитуючи це, який сором відчуваю я за вас! Бо чи й личить вам і таким, як ви, навіть згадувати про цивілізованість? Це ж треба – бути українським (!) громадянином і так зоологічно ненавидіти цю землю з її корінним етносом та мовою. Даруйте, але саме таких, як ви, і стосується українське слово "зайда", зайда, що, мабуть, і справді ліпше зберіг би своє здоров'я від руйнування запеклою злобою, аби повернувся на свою історичну батьківщину. Підкреслю чітко: росіян, які принаймні з розумінням ставляться до факту відродження Української держави, як і до природніх прав нашої мови, ми шануємо і поважаємо, і хочемо жити з ними в мирі та дружбі, але ось таких, як ви, дійсно, зневажаємо. І зрозуміло, чому – тому, що ви й у думці не хочете допускати нашого державного, культурного, мовного існування, тому, що це найперше саме ви і сієте у нас смуту своїми лукавими та підступними криками про ту ж таки двомовність – з тим, повторюю, щоб домігшись її, не стало в Україні від неї ані сліду. О, ви, наші "воріженьки"! – ви не в змозі зрозуміти прагнень багатомільйонного українського народу, а поет Н. Дорізо, представник малесенького саамського народу (з

Кольського півострова), якого у 60-х роках нараховувалося лише 1800 чол., ну так же просив вас, що зрозуміли ви і їх, саамців:

Я не хочу, чтоб Пушкина язык,

Язык Некрасова, Тургенева, Толстого,

Как ни могуч он ни был и велик,

Стал бы заменой языка родного.

Родная речь, как я горжусь тобой,

Обогадившей род наш человечесий!

Но пусть навеки русского прибор

Не захлестнет слова саамской речи.

"Може, хоч ці рядки переконають бодай декого з тих, котрі нас не хочуть?" – сподівається Н. Пестушко з Одеси, яка і надіслала мені цього вірша. Зізнаюся, що разом з цією кореспонденткою я ось і думаю: а чи зрозуміли ці поетичні аргументи Н. Дорізо ті, до кого він звертався?..

Але і ще одну поезію хочу наразі зацитувати – досить вже влучно викриває вона безкультур'я, аморальність тих – чи то росіян, чи зросійщених малоросів, котрі воліють вважати, що без володіння українською мовою можна в Україні обійтись. Це – опублікований в криворізькій газеті "Червоний гірник" вірш місцевого поета Євгена Гайгари "Слово про державні мови", що його надіслала мені Т. Попелянська. Послухаймо:

Споконвіку в держави, у нації

Стало добрим законом, панове:

Жить не може людина у Франції

І не знати французької мови.

То вода для людини для спраглої,

Джерело життєдайне, чудове.

Жить не може людина у Англії

І не знати англійської мови

В кожній мові – квітіння конвалії,

Гуркіт грому і гомін діброви.

Жить не може людина в Італії

І не знати італійської мови.

Із колиски до миті останньої

Є в людей розуміння здорове:

Жить не може людина в Іспанії

І не знати іспанської мови.

Хай слова вирізняються в реченні,

Як зерно, а не жмуття полови.

Жить не може людина в Туреччині

І не знати турецької мови.

Може, в мене поняття і спрощені,

Та тримаюсь такої основи:

Жить не може людина в Угорщині

І не знати угорської мови.

Жить не можна в Норвегії, Швеції,

Вже й в Прибалтиці, вже і в Молдові,

У Німеччині, в Польщі, у Греції

І не знати державної мови.

Тож думки пропливають, як тіні,

В далину, в безгоміння Дніпрове:

Жити можна лише в Україні

І не знать української мови...

Сумні, національно присоромлюючі рядки, які, до речі, не можуть не спонукати ще й так ставити запитання, як його ставить у своєму листі С. Ільницький з Києва: "Чому для українців володіння і двома (двомовність), і

трьома, і більше мовами – то добре, а для частини намертво одномовних росіян, як і для перевертнів з українців, то – погано, то – дискримінація"? Справді, чому? Швидше витравимо у собі малоросійство, ввійдемо в національну силу, доможемося влади, яка очолить боротьбу проти цієї хвороби у загальнодержавному масштабі, то чи й потрібно буде ставити подібні запитання!

17. Ця "легчайшая" зброя — "обрусение"

Прикрою правдою є те, що історичний розвиток української нації, приреченої упродовж сторіч вести боротьбу за власну державність, склався таким чином, що її еліта постійно змушена витратити левову частку інтелектуальних та психічних зусиль на доведення істин, які для будь-якої державно облаштованої нації є самоочевидними, аксіоматичними. Мова – про повсякчасне відбивання, спростування "аргументів", які в незліченній кількості продукувалися та й продукуються ворогами українства на доказ неповноцінності та недержавності українського народу, навіть на доказ його "неіснування" як такого. Ось вже й на початку 1998 року головний редактор газети "Крымская правда" г. Бахарєв заявив, що, мовляв, і не було й нема українського народу як такого, а українська мова – не більше як витвір "авантюриста Шевченко"...

Єство україноненависника – не тільки цинічно-віроломне та нахабне, але й інфекційне. Своєю інфекцією – поширенням олжі про народ він намагається досягти кількох цілей. По-перше, вивищити власну престижність та значимість у світі (для цього вельми додаються самозвеличення на кшталт: "всесвітньо-історична місія", "месіанське покликання" і т.д.). По-друге, посіяти бацили зневіри, меншовартісності, а відтак і здеморалізованості у народі, стосовно якого доказується, що він – "не народ", сиріч не нація. По-третє, згустити олжу до такої міри, щоб вона була сприйнята – і то вже як правда – у цілому світові.

Українці – з числа тих народів, котрі ведмежого імперського потопту по власній долі зазнали особливо повною мірою, причому процес

очищення української історії від незліченних фальсифікацій та спотворень не можна вважати завершеним і по сьогодні. Тому, по-перше, що ще не вся повнота правди про самих себе засвоєна самим же широким українським загалом, причому особливо повільно випростовуються ті в'язні царської і радянської тюрми народів зі Сходу й Півдня України, котрі перебували в цій тюрмі багато сотень років. А по-друге, тому, що очищеної від олжі інформації про Україну у сучасному світі ще вкрай мало – настільки енергійно та цілеспрямовано потрудився російський поневолювач, аби про "Юг России", "Малороссию" (тільки так сприймав він Україну) світ мав лишень його, поневолювача, уявлення.

Аберована інформація про Україну й понині вражає у багатьох енциклопедіях, що виходять у різних країнах, сотнях наукових видань, періодичній пресі. І, звичайно, що не є то провиною, ані злою волею зарубіжних авторів: так, як мовиться, їх навчено, так поінформовано. Однак ким? – чітку відповідь на це запитання і в Україні, і на Заході належить знати.

І ось тут украй важливо розуміти (як важливо й домагатися розуміння цього поза межами України): так було навчено, так поінформовано великодержавним, шовіністичним російським навчителем, тобто – у цілковитій відповідності з його власними уявленнями та бажаннями, з його імпер – етнополітичними цілями.

Ось ще раз нагадаю тільки окремі приклади. Історична наука неспростовно доводить автохтонність українців, тяглість їхньої культури та духовості ще від доби Трипілля (V–IV тисячоліття до н.е.). Натомість поневолювач запустив до обігу "теорію", згідно з якою українці як народ сформувалися лише в XIII–XIV ст., у часах розпаду Київської Русі. Або: незаперечною істиною є те, що згадана Київська Русь була середньовічною державою українського народу зі столицею у місті Києві. Натомість і донині стверджується, що то – держава якоїсь "общерусской" народності або й зовсім відверто підкреслюється – держава росіян. А на якій підставі? Треба думати (і так воно є насправді), лише на тій, що у IX–XII століттях ще не було ані Московського князівства, ані й самих

росіян, які саме в цей час і формувалися у результаті змішування зайшлих на околицю держави русичів (українців) з рядом північних племен (чудь, весь та ін.) та ще невдовзі – з татаро-монголами.

Подібне безсоромно-цинічне фальсифікування у наступних століттях все нарощувалося й нарощувалося, дійшовши, вже, здавалося, крайніх меж у відмові російського царату загалом визнавати факт існування українського народу як такого, як і в запереченні існування самої української мови (сама стилістика відомої самодурської формули "не было, нет и быть не может" доволі красномовно характеризує міру "науковості" подібних присудів: "нет", мовляв, бо так нам хочеться, "нет" – і то на цьому крапка).

Лишень слабо завуальованим, власне, підретушованим продовженням цієї великодержавної, імперської політики стосовно України стало ставлення до неї у роки існування СРСР, що, як відомо, був передовсім також російською державою. І знову, як і в царські часи, світові прививалися – і то небезуспішно – цілі лавини брехливої, облудної інформації. Скажімо, з наказу Леніна у 1918 році було потоплено у крові проголошену українцями у 1917 році незалежну Українську Народну Республіку, а світові повідано, що то, мовляв, було простягнуто руку "братньої допомоги" супроти українських "поміщиків та капіталістів". Під час кількох відомих голодоморів советської доби було умертвлено мільйони українців, а за кордон ішли запевнення, що все те – вигадки "націоналістів". За власну державу на власній території воювали у роки другої світової війни – водночас і проти Гітлера, і проти Сталіна – вояки знаменитої Української Повстанської Армії, а світові Москва потверджувала, що то, мовляв, фашистські прислужники, головорізи-бандерівці – не більше. Відбувався процес насильницького формування т.зв. "советского народа", здійснювалося найенергійніше зросійщування, а світові накидалася думка, що в умовах "розквіту націй" все те "частково-асиміляційне" – найприродніший процес, все те – для задоволення бажань самих же національних республік.

Цинізм радянського режиму, який не мав ніяких стримів, виявлявся на кожному кроці. Свого часу я був вражений, ознайомившись у США (був то 1990 рік) з програмою радянсько-американського літературного симпозиуму, що якраз тоді відбувався: як "советские" (синонім до "русских") у програмі згадувалися імена таких письменників (і то упереміж з власне російськими, за єдиним алфавітним списком), як киргиз Ч. Айтматов, білорус В. Биков, українець О. Гончар. Нас, отже, не велено було знати в світі, нас розчинювано в загальноросійському морі... І, скільки, до речі, видатних, великих українців вдалося системі – я вже згадував про це – видати за тих, котрі з цього моря вийшли і, отже, буцімто імперській Росії і належать! Достоту вампір живиться чужою кров'ю...

І то зовсім не дивно, що політику фальсифікації історичного розвитку українства імперські та комунореваншистські сили затято продовжують і сьогодні, вже в умовах існування незалежної Української держави. З одного боку (це – для прикладу), у глибинному російському місті Рязані з великою помпезністю, за участю Президента Росії, відбувається відкриття пам'ятника нібито російському князеві Ярославу Мудрому; з другого боку, комуносоціалісти, в т. ч. і в Україні, закликаючи до відновлення СРСР або до т. зв. союзу слов'янських держав, конче під егідою Москви, з усіх сил доводять, що справжнє відродження України і відбулося лише "під зорею радянської влади" – як в економічному, так і в духовно-культурному проявах.

З огляду на те, що за одну з козирних карт у цих доводах виступає ситуація з освітою, варто поговорити про це докладніше, і то переважно про тенденції, що характеризували її мовний розвиток в останні десятиріччя існування СРСР.

Зросійщення освіти, як й інших сфер суспільного життя, не було – був об'єктивний та природний процес формування "нової історичної спільності – радянського народу", – такою була і залишається позиція комуносоціалістів. Ось і деякі мої дописувачі тримаються таких же впевнень. "О какой руссификации при Советах может идти речь? –

обурюється Р. Простакова з м. Рівного. – Вот моя семья живет на Украине с 1947 года, сначала в г. Здолбуново, где было три украинские и две русские школы, и я могу показать документ, что одна из моих дочерей окончила украинскую школу. Так зачем же это вранье?" Те ж стверджують Л. Ботикунова з Харкова ("Навіщо ви нав'язуєте нісенітницю про русифікацію, якої насправді не було?") та М. Савін з Білолуцька Луганської області: "Насильницької русифікації не було, не було і добровільної, вона була (а яка ж була, якщо була? – А.П.) закономірністю". Власне, це того ж роду спростування, що і в листі П. Олійника з Кам'янця-Подільського, який доводить мені й те, що навіть і голодомору на початку 30-х рр. також не було – "в 1933 г. был хороший урожай, и в поля вывозили для колхозников обеды с мясом, хлебом (!)"...

Вельми я не впевнений, що є це ті випадки, коли варто вступати в полеміку. Броню тих, котрі затялися не сприймати які б там не було аргументи, чи й можливо вже пробити? То ж бесіда ця – усе ж для тих, котрі уміють і пам'ятати, й слухати, й аналізувати.

Належить, отже, знати, що офіційне ставлення до української мови в царині освіти, за загальної ворожості до неї, визначало у часи СРСР кілька часово-тактичних модифікацій.

Спершу, у час жовтневого перевороту 1917 року і в найближчі роки, був розрахунок навернути українське суспільство до "пролетарської революції" та ідеології комунізму на засадах повного нерахування з національною ідентичністю українців, їх мовою, культурою, традиціями та менталітетом. Тож вже навіть за слово, вимовлене українською мовою, що сприймалася як "контрреволюційна", більшовики стріляли, доказів чому є більше, ніж достатньо (згадаймо україножерні звірства в Києві та інших точках України у лютому 1918 року). Однак вже невдовзі стало зрозуміло, в т. ч. й Леніну, що закидати Україну, яка буквально закипіла гнівом народних повстань проти господарських і політичних дій більшовицьких комісарів, "шапкою" "інтернаціоналізму" та "світової революції" неможливо, і тоді в хід пішла далекосяжно продумана її вождем "тактика" (саме це слово він і вживав, обстоюючи потребу в

уточненні ставлення до України): задекларувати підтримку українству і його мові та навіть оголосити бій "русотяпству". Що то мало б означати, аніскільки не приховувалося: "перетворити українську мову в знаряддя комуністичного виховання мас". Інакше кажучи – прищепити в Україні більшовизм силами самих же українців.

Відтак в Україні дістав легалізацію процес т. зв. українізації (офіційно – з 1923 року), що її старанно та пильно було спрямовувано в річище марксо-ленінської ідеології. Усе, що не надавалося для цього річища, потрактовувалося як "контрреволюційне" і мусило підлягати викоріненню.

Попри те, що українізація повсякчас відбувалася під акомпанемент червоного терору, її успіхи не можна не визнати вражаючими: вже на кінець 1927 року українською мовою вчилася 77 відсотків школярів, а на 1932 рік на 87,5 відсотків було зукраїнізовано пресу. Годі це, однак, пояснювати лише дозволяючими санкціями з боку більшовицького режиму. Насправді на перший план тут вийшло багатівікове, природне прагнення українців до національного самовиявлення, що й охопило у 20-х роках всю підрадянську Україну. Тож як тільки комуністичний режим зрозумів, що ситуація вийшла з-під контролю, кампанію українізації у 1932-1933 роках було брутально припинено, а національне відродження умертвлено й розстріляно. Істинне ставлення більшовизму до українізації цілком однозначно виявилася вже на її початку на деяких заселених українцями теренах, що увійшли до складу Російської Федерації. Досить тут згадати "процедуру" перепису населення Кубані, що відбувався у 20-х роках: траплялися непоодинокі випадки, коли під дулом пістолета український селянин мусив відповідати на запитання: "Ты русский или петлюровец?" – і зрозуміло, що з того часу кількість росіян на цій території зростає на сотні тисяч. Варто зазначити також, що розуміння істинного підспуддя українізації виявлялося у декого з діячів української культури вже і в роки, коли вона набувала розмаху. "Їхня українізація, – висловлюється, наприклад, один з персонажів п'єси М. Куліша "Мина Мазайло", – це спосіб виявити всіх нас, українців, а тоді знищити разом, щоб і духу не було". Прогноз, що й казати, справдився стовідсотково.

Власне, М. Куліш передугадав те, що невдовзі сформулює у своєї тості з нагоди святкування 20-річчя жовтневого перевороту вождь радянської імперії Сталін: "І ми будемо знищувати кожного такого ворога, ми будемо знищувати увесь його рід, його сім'ю".

Вождь, до речі, ніскільки не приховував того, з якою саме метою було дозволене контрольоване більшовизмом "національне відродження", що офіційно потрактовувалося як "розквіт націй". Як говорив він на XVI з'їзді ВКП(б) (1930 рік), "треба дати національним культурам розвинути і розгорнутися (...), щоб створити умови для злиття їх в одну спільну культуру з однією спільною мовою".

Численні факти засвідчують, що на "розгортанні" національних культур (в першу чергу – української та білоруської як найближчих за мовою до російської) правляча кремлівська кліка поставила крапку вже на початку 30-х років. Так, у Постанові ЦК ВКП(б) та Раднаркому СРСР від 14 грудня 1932 року вказувалося, що в ряді районів України українізація вийшла з-під більшовицького контролю та посприяла посиленню впливу "буржуазно-націоналістичних елементів". І хоча цей документ поки що не забороняв українізацію, а вимагав взяти її в суворі більшовицькі рамки, її неминучу долю кожен міг прозирати з того пункту Постанови, де йшлося про ту ж Кубань. Записано ж там з крайньою цинічністю таке: "Негайно перевести на Північному Кавказі діловодство радянських і кооперативних органів "українізованих" (звернім увагу: саме це позначення вже вживається у лапках! – А.П.) районів, а також всі газети і журнали з української мови на російську мову як зрозумілішу (!) для кубанців, а також підготувати і до осені перевести викладання у школах на російську мову".

Так почало здійснюватися на практиці "злиття" "в одну спільну культуру з однією спільною мовою". Інтенсивне винищення в українській мові суто українських форм та заміна їх російськими (відтак – поява відфільтрованих та обов'язкових для вжитку словників, які академік А. Кримський глумливо назвав "російсько-російськими"), бурхлива і brutальна кампанія, спрямована на виявлення "націоналістичного

шкідництва" на освітянському фронті, а водночас заходи стосовно наведення "пролетарського порядку" у мовному статусі навчальних закладів. Порівняно з 1932/1933-м навчальним роком вже в наступному навчальному році кількість українських шкіл зменшилася в Україні на 270, а кількість російських зросла на 198. Всього у 1941 році функціонувало 2362 російські школи проти 1933-х у 1930-му, а в українських школах заповідливо виконувалася Постанова Раднаркому СРСР та ЦК ВКП (б) "Про обов'язкове вивчення російської мови в школах національних республік та областей" (1938).

Таким був початок курсу на форсоване "злиття", якому, однак, дала деяку відстрочку друга світова війна.

І ось стан справ на освітньо-мовній ниві лишень через якихось десять років по її закінченні – болісний, розпачливий запис у щоденнику Олександра Довженка від 7 листопада 1956 року: "...На сороковому році будівництва соціалізму в столиці сорокамільйонної УРСР (повністю) викладання наук так же, як і в інших вузах УРСР (повністю) , провадиться руською мовою. Такого нема ніде в світі. Згадую листи Леніна з національного питання і думаю: не говоріть мені більше нічого. Я все зрозумів... Якщо мій народ не спромігся на власну вищу школу, – вся абсолютна решта, себто, ну ніщо вже інше, не має ціни. Яка нечувана аморальність... Який жорстокий обман..."

За якихось два тижні після цього запису О. Довженко піде з життя, можливо, навіть і не здогадуючись, що те, що він сконстатував про тотальне зросійщення вищої школи в Україні, – далеко ще не вінець зусиль імпер-асиміляторів. Останні, як то слушно він спостеріг, стратегічно точно спрямували свій першочерговий удар саме по вищій школі. Дійсно бо – за її відсутності як української всі інші ланки нижчої освіти вже не мали принципового значення: навіть функціонуючи по-українськи, вони залишалися саме нижчими, такими, одне з покликань яких – підкреслювати інтелектуальні спроможності даного народу як, мовляв, неповноцінного. Ще б пак – народ, який не має вищої освіти своєю мовою!

Але чи й запідозрював О. Довженко, до яких витончено-підступних дій вдадуться кремлівські зросійщувачі в особі тепер вже хрущовської правлячої камарильї через якихось два роки по його смерті! Запускаючи на повний хід тезу про російську мову як "другу рідну мову" для неросіян, значення якої, мовляв, усе посилюється, ця камарилья підготувала нищівний удар саме по довищій, по шкільній освіті. Мова – про документ ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР "Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в країні", на підставі якого 24 грудня 1958 року Верховна Рада СРСР прийняла закон, згідно з яким питання про те, вивчати чи не вивчати рідну мову в національних школах було віддане на вирішення батьків та самих учнів. Зрозуміло, що останніх настійливо було спонукано розв'язувати це питання з точки зору так званої практичної доцільності. Мовляв, для чого "перевантажувати" навчальний план, коли рідна мова не є потрібною для університетів й інститутів, коли без неї функціонує виробництво, коли її не вимагає і будь-яка інша сфера державного та громадського життя, коли, зрештою, вже "комунізму далі видні" (назва однієї з поетичних збірок П. Тичини) , а в комунізмі ж – одна мова... Відтак – масові звільнення від вивчення української мови, все ширші й ширші розмахи крил русифікаторів. Тим, хто протестував (а таких прикладів було немало; до речі – і той же П. Тичина, і поети М. Рильський, А. Малишко та ін.), М. Хрущов дав на XXII з'їзді КПРС (1961) категоричну відповідь: " Трапляються, звичайно, і такі люди, які нарікають на те, що стираються національні відмінності. Ми їм відповідаємо: комуністи не будуть консервувати і увічнювати національні відмінності. Слід з усією більшовицькою непримиренністю викорінювати навіть найменші прояви націоналістичних пережитків". Як відомо, одним з найдійовіших засобів оцього "викорінювати" стало послідовне викорінювання у свідомість мас тези, буцімто в СРСР склалася "нова історична спільність – радянський народ". До чого, отже, національні мови, до чого національна освіта!

І ось офіційні дані, що ілюструють моторошні здобутки цієї антинаціональної політики у країні, де навіть незаперечно завищена кількість росіян (майже не було винятків, що ними ставали й діти від змішаних шлюбів) складала за переписом населення 1979 року не

абсолютну більшість, а 52,4 відсотка: у 1960 році загальний наклад виданої в СРСР наукової літератури російською мовою склав 88,5%, а мовами інших народів СРСР – 9,6%, виробничої та інструктивної літератури – відповідно 94% і 5,9%, підручників для початкових шкіл – 64,3% і 27,3%, підручників для вищих навчальних закладів – 88,3% і 8,9%, белетристики – 87,1% і 12 %, дитячої літератури – 87,6% і 12% (незначна решта випадала на видання мовами зарубіжних країн). Що ж стосується освіти, то особливо форсовано вона зросійщувалася у містах. 21% – лише така кількість дітей, що вчилися по-українськи, була в містах України у 1958 році.

Здавалося, вже можна було зупинитися, однак й у подальші роки сатанинське колесо "інтернаціоналізації" продовжувало нарощувати оберти. Не маючи жодних стримів у своїх націєзнищувальних домаганнях, московський зросійщувач виставляв у 70 —х роках все нові й нові вимоги, які містилися у численних постановках (в т.ч. таємних), інструктивних листах, рекомендаціях. Наприклад, з-поміж таємних документів – постанова ЦК КПРС (серпень 1978 р.) "Про дальше вдосконалення вивчення і викладання російської мови в союзних республіках", запопадливо відгукуючись на яку московські ставленики санкціонували в Україні вивчення російської мови в українських школах вже не з другого класу, як було раніше, а з першого. З – поміж "рекомендацій" – приписи науково-теоретичної конференції "Російська мова – мова дружби і співробітницт— ва народів СРСР", що відбулася у 1979 р. в Ташкенті. "Рекомендувалося", наприклад, ширше впроваджувати російську мову в дошкільні заклади (як результат – українські дитячі садки в містах України практично зникли), переводити на російську мову позакласну й позашкільну роботу, "сприяти" тому, щоб студенти писали по-російськи свої реферати, доповіді, курсові та дипломні праці, а також звіти про виробничу й педагогічну практику. Так саме "рекомендувалося", щоб у тих вищих навчальних закладах, де національна мова ще якось функціонувала (наприклад, на Західній Україні), по-російськи, починаючи з 2-3-го курсів, читалися "суспільні, загальноосвітні та спеціальні дисципліни". Показово, що для контролю виконання цієї останньої "рекомендації" міністерство вищої та середньої спеціальної освіти УРСР

запровадило навіть спеціальну форму звітності, що зобов'язувала ректорів регулярно подавати в міністерство "перелік спеціальних дисциплін, які викладаються російською мовою" на кожному з факультетів керованого ними навчального закладу. Промовистим є і те, що у ці ж роки Вища Атестаційна Комісія, яка знаходилася у Москві, відмовилася приймати на розгляд кандидатські і докторські дисертації, написані національними мовами. Ситуація нерідко доходила до абсурду: по-російськи мусили виконуватися та захищатися навіть дисертації з питань української мови та літератури...

З'явилася ще й постанова від 26 травня 1983 року "Про додаткові заходи для поліпшення вивчення російської мови в загальноосвітніх школах та інших навчальних закладах союзних республік", що її випродукували ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР. Хоча – які вже могли бути додаткові заходи? Далі бо закручувати гайки національній освіті було вже просто нікуди!

Було б, до речі, хибно припускати, що вся ця вакханалія зросійщування відбувалася за мовчазної згоди українців. Ні, згоди представників свідомої нації ніколи не було. Промовистий заголовок викривального трактату, що його написав у 60-х роках літературний критик Іван Дзюба – "Інтернаціоналізм чи русифікація?" Або інша праця – "Право жити" філософа Юрія Бадзя. Право жити – для української нації, для українського народу. Згадаймо і таку форму національного опору, як потужний дисидентський рух, що, започаткувавшись у 60-х роках, оформився з часом у Групу для сприяння виконанню лицемірно підписаних Радянським Союзом гельсінгських угод. Одначе єдиною відповіддю на всі численні протести був комуністичний терор. Сотні й тисячі арештів, звільнень з праці, переслідувань, ув'язнень у тюрмах та концтаборах – так карався кожен патріотичний порух.

Так тривало аж до горбачовської "перестройки", коли у боротьбу за освіту рідною мовою включилося все свідоме українське суспільство. Найважливішим здобутком тієї вельми напруженої, драматичної боротьби

став прийнятий 28 жовтня 1989 року Верховною Радою УРСР "Закон про мови в Українській РСР", що надав українській мові статусу державної.

Здавалося б, справедливість перемогла, всі загати на шляху повноцінного утвердження української мови знято. Однак імперсько-комуністичні сили ще і ще раз намагалися все повернути "на круги своя". Тож найперше у відповідь саме на український закон про мови Верховна Рада СРСР ухвалила 24 квітня 1990 року свій закон під назвою "Про мови народів СРСР". Як сформульовано у 4-й статті цього документу, "з урахуванням умов, що історично склалися (сподіваюся, читач переконався, як воно "історично складалося" в царині мови упродовж усього існування радянського режиму – А.П.), та з метою забезпечення загальносоюзних завдань російська мова визнається на території СРСР офіційною мовою СРСР і використовується як засіб міжнаціонального єднання". Отже – офіційна мова! Мова загальнодержавна, що, безумовно, підімне під себе кожну з державних мов у республіках, а українську, як таку, що особливо ослабла у боротьбі з асимілятором, – у першу чергу!

Бурхливий протест української громадськості, звернені до Верховної Ради України численні вимоги не надавати чинності даному закону на території республіки значною мірою унеможливили його виконання. Та, зрештою, вже було й пізно: самозахлинувшись у своїх імперських домаганнях, у грудні 1991 року Радянський Союз сконав.

І ось який мовний спадок одержала Україна, зокрема і в освітньо-культурній сфері. На 1990-й рік на 95% по-російськи відбувалися заняття у вищих навчальних закладах, технікумах і профтехучилищах, на 90% по-російськи видавалася наукова література, на 99% по-російськи демонстрував фільми кінопрокат... Кількість учнів, які по-українськи вчилися у Києві, склала у 1985/1986 навчальному році лише 22,3%, а в цілому по Україні – менше половини. У Сумах, наприклад, ілюструє цей процес жителька цього міста А. Білан, у 1980 р. було закрито останню українську школу № 5, а коли в одному з дитсадочків вихователька в ході відкритого заняття ненароком вжила одне-єдине українське слово, то її у

районному відділі освіти ганьбили за те, що не оволоділа, як слід, російською...

Отже, у світлі всіх цих фактів і цифр, було зросійщення освіти в Україні, мої затяті опоненти, чи то – вигадка "націоналістів"? Я зазначу лише, що я подав тут щонайкоротший огляд бруталного процесу, який нам пропонувалося сприймати як "історичну закономірність". А є вже й ґрунтовні монографії з цього питання, як-от праця В. Лизанчука "Навічно кайдани кували". До речі, дуже точна назва: імперія бо й дійсно кувала ці кайдани, не тільки політично-економічні, але й духовні, мовні, назавжди. І якщо тиск кайданів першого роду дещо вже послаблено, то кайдани другого роду продовжують нестерпно нас душити і сьогодні. Чому, чому ми, українці, дозволяємо собі носити ці кайдани вже навіть за обставин, коли на карті світу з'явилася нова держава – наша? Наша?

18. "Розкішний паразит на чужому місці"

Трапилася мені нагода познайомитися у Празі з чехом Їржі Марваном. Свого часу він був амбасадором Чехословаччини у Греції, нині працює у міністерстві закордонних справ Чеської Республіки. Безпосередньо-тривалого зв'язку з Україною Марван не мав ніколи, але от дива! – взяв і досконало вивчив українську мову. І то настільки досконало, що на науковій конференції (жовтень 1998 р.), присвяченій 75-річчю від часу заснування Українського Високого Педагогічного Інституту в Празі, виголосив нею вельми змістовну доповідь.

До речі, чи доводилося вам щось чути про цей Інститут? Заснували його, як і Український Вільний Університет (спершу – у Відні, потім – у Празі, сьогодні – в Мюнхені), як і Українську Господарську Академію (це – у чудовому містечку Подєбради за 40 км. від Праги), як і українську гімназію у тій же Празі та ряд інших освітньо-культурних інституцій, українські політичні емігранти, котрі, рятуючись від більшовицького режиму, наймасовіше осіли у 20-х рр. якраз у Празі. Проіснував цей заклад з 1923 по 1933-й рік. Його ректорами були такі відомі вчені, як Леонід Білецький та Василь Сімович, а до числа найвидатніших

випускників належали славні наші поети Юрій Дараган, Олег Ольжич, Олена Теліга. Власне, цей Інститут був полігоном проб, експериментів, де опрацьовувалася модель української вищої освіти не так для дітей емігрантів, котрі там студювали, як – з прицілом на майбутнє – для незалежної Української держави, в незабарне постання якої свято вірили і професори, й студенти.

Державу нині ніби маємо, та от запитання: а чи засвоюється у нашій вищій освіті ця урізнобіч апробована модель, що в неї вклали душу ще й такі видатні вчені, як Дмитро Антонович, Дмитро Чижевський, Олександр Колесса, Степан Сірополко та ін.? Чи підхоплено цей багатий педагогічний досвід? Чехія відзначила ювілей Інституту не тільки на рівні Української Ініціативи – організації тамтешніх українців, але й на державному рівні також (участь МЗС Чехії, міністерства національностей Чехії, празької мерії). А що чули ми про відзначення цього ювілею у нас, в Україні, задля майбутнього якої, власне, і було створено Інститут? Добре хоч, що в конференції взяло участь керівництво Київського педагогічного університету імені М. Драгоманова, навіявши бодай отим "імені" конче потрібну естафетність – імені М. Драгоманова у Празі в 20-х рр. та імені М. Драгоманова у Києві сьогодні.

А втім, не про вже неіснуючий у Празі Інститут наразі мова.

За кухлем пльзенського пива допитувався я у Їржі Марвана, що стало для нього побудником так досконало – і на науковому, й на розмовному рівнях – вивчити українську мову. Відповідь була проста: це – чудова і багата мова, Україна – друга за територією та кількістю населення слов'янська держава, Україна має велике майбутнє. О, як тривко та впевнено вірить Марван у добрі перспективи нашої країни, у її загальноєвропейську історичну місію! Дай, Боже, щоб і ми, в Україні, всі так вірили!

Їржі Марван не філолог, українська мова для нього чужинецька, і я зізнаюся, що буквально сполум'янів від сорому, зачувши від нього запитання, що от, мовляв, йому відомо, що є багато українців, які свої

родової мови цураються. Щось там пояснював йому, казав, що у минулому столітті й немало чехів розмовляло по-німецьки. Він же свого подивування не полишав і все повторював: чехи відмовилися від німецької ще у процесі боротьби за свою волю, ви ж ані в процесі боротьби не воскресили свою мову для всіх українців, ані тепер, коли вже маєте свою державу, цього не досягли. Що, справді, міг я заперечувати супроти гіркої правди! Трішки зм'якшував, запевнював, що мовне зцілення українців вже пішло, але от слів чемності про бажаність зустрічі зі своїм співрозмовником у Києві так, зізнаюся, і не вимовив. Я уявив натомість ситуацію, що це не я, автор цієї бесіди, вертаю зі згаданої празької конференції додів, а подорожує в Україну він, Їржі Марван. Ну, скажімо, автобусом з Праги до Ужгороду, яким я діставався. Складників першого враження від будь-якої країни у кожної людини, звісна річ, багато. Це – вигляд будівель та вулиць, вбрання людей, міра зичливості у виразі облич (привітно дивляться на вас чи неприязно зиркають з-під лоба), ступінь зовнішньої та внутрішньої охайності. Ну, а перше враження від мови, якою вас стрічають вже на кордоні? Мовний фасад держави, у яку в'їжджаєте?

Ось словацько-український кордон. Привертає увагу він тим, що всі роз'яснення виконано тут двома мовами – словацькою і українською. За пару ж сот метрів від нього – вже кордон українсько-словацький, і ось перша фраза українського прикордонника, що увійшов до автобуса: "Доброе утро!"

Ну, от вам і перше враження від України! Воно посилюється наступною фразою: "Прошу с вещами пройти для таможенного осмотра". А вже коли ви пройдете, вам запропонують заповнити декларацію, також виконану російською мовою (українських бланків нема, мабуть, "за ненужностью").

Ось такий він, фасад – фасад неукраїнської України. А що ж тоді поза фасадом? І сумнівайтесь скільки хочете, чи в Україну ви приїхали та чи не переплутали часом автобус (або потяг чи літак), – прикордонна

реальність є саме такою. А так же досконало, нагадаю, Їржі Марван опанував українську мову...

Ну, а якби він їхав не автобусом, а діставався літаком до Борисполя, як це випало мені діставатися з Мюнхену всередині дня 18 серпня 1998 року?

Нахмурена службова особа, якій ви простягнули свого пашпорта, сіро пронизує вас поглядом і перше, що зронює: "Откуда прилетели?" З погляду цієї особи, цілий світ володіє російською мовою, інопланетянці, певне, теж. На оте "откуда прилетели?" чому б і не відповісти також запитанням (за прикладом деяких зарубіжних українців, яких буквально приголомшує подібне перше враження від отчої землі)? Ну, наприклад, ось так відпарирувати: "Would you like to speak with me in English?"

О, службова персона, що на даний момент, слід це підкреслити, уособлює цілу державу – Україну, чудово цю шпильку розуміє, тож роздратовано зронює: " Но я не умею общатся по-украински!"

Ах, бідна-бідна, невиправно-одномовна службова особа! Ну, та хтось же взяв тебе на цю відповідальну, сказати б, візитково-карткову, презентаційну службу!

Я уявляю собі подивування чеха Їржі Марвана. А от ситуацію, за якої чеський прикордонник сказав би на празькому летовищі : "Я не можу говорити по-чеськи" – не уявляю аніяк. Вона бо виключена, неможлива. Чому ж ця дикість, антикультурність, антиприродність, ненормальність, недержавність раз-по-раз трапляється у нас? На гарному обличчі України мовна маска іншої держави.

Ну, що ж – даєте певну волю своїм емоціям. Гнівню кажете службовій особі, що раз вона "не может по-украински", то не відповідає посаді, яку займає, що вона ганьбить і повітряні ворота України, і саму Україну як державу теж. І хто знає – можливо, ця службова особа якоюсь мірою

вашу правоту розуміє, бо вже й облишає допитуватися "откуда прилетели?" (зрештою, те в паспорті зазначене), і загалом вже не зронює ні слова, лише мовчки ставить відповідного штампа і, сердито повертаючи документ, пропускає вас в Україну...

То який настрій у вас, шановні, яке перше враження від – кажуть – солов'їномовної України? Отож-то.

Зовсім зрозуміло, що рядова службова особа, яка виконує свою функцію чи то в Ужгороді, чи в Борисполі, чи в якійсь іншій точці, діє так, як від неї вимагають або ж чинить те, стосовно чого жодних вимог вона й не чула. Тобто її провина – лише у квалітаті власного розуму. Одначе я повторюю: є ж, шановні, у неї начальство – й аеропортівське, і міністерське, і кабмінівське, і в адміністрації Президента. То хто ж головні винуватці невиконання мовного законодавства? Хто в першу чергу заплющує очі на існуючі закони і найперше на те, що державною мовою є у нас українська? Лицеміри, фарисеї, – сказав би Т. Шевченко, бо то є прикметою багатьох високопосадовців, яка передається безлічі нижчепосадовців: приймати, скажімо, Закон про мови або відповідні статті в Конституції України, або урядові постанови, як-от №998 від 8 вересня 1997 року, – і тут же топтатися по них, ігнорувати. На словах – мові підтримка. На ділі ж – поглум з неї, віддання її на поталу малокультурному, одноросійськомовному обивателю. І якщо подібне діється вже на фасаді держави, про що я нарочито мовлю, то що, повторюю, поза фасадом – у повсякденні, у реальності мовного спілкування в службово-державних інституціях? Порушення на порушенні, сваволя, принцип "безразлично", під покликом якого далеко "небезразлично" експансіонує саме російська мова.

Щобільше, ось я зустрічаюсь з випадком, коли поважною державною установою ігнорується вже й не лише мова, а й сама назва нашої держави. Маю на увазі фінансовий документ – магнітну картку, що її видає для своїх клієнтів "оберігач" наших заощаджень Ощадний банк. Банк якої держави? України? Та ні – великими і гарними літерами на картці виведено: Ощадний банк Української РСР. Слушайте, але ж це

виготовлено значно пізніше від часу, коли УРСР канула в Лету, це ж видається сьогодні, в наші дні, і хтось же це з найвищих посадовців санкціонував, хтось підписав макет магнітної картки, хтось познущався з незалежності нашої держави, хтось захотів нагадати, що до України не треба нам звикати – вернеться, мовляв, УРСР... І показово, що коли одна з моїх кореспонденток зажадала пояснити їй, що то означає ця одержана нею влітку 1998 року магнітна картка, то у офіційній відповіді за підписом заступника начальника головного управління Ощадбанку по Києву й Київській області власне відповіді на те, що це значило б на восьмому році нашої незалежності, нема і сліду. Натомість – непереконливі пояснення з приводу іншого: чому, окрім назви установи, весь текст на картці, як і прізвище клієнтки, набрано російською мовою (мовляв, сформувані базу даних по-українськи дуже складно)...

Ну, ось такий у нас непотопляємий чиновник: ігнорує, безкарно саботує, цинічно нав'язує свою позицію усім нам, посполитим. І хіба не тому це відбувається, що він упевнений: ніхто зверху з нього не спитає, догана чи якась серйозна кара йому не загрожує. Поки що ані державної вимогливості, ані державної відповідальності за ситуацію, що в ній опинилась наша мова, шукати в Україні годі.

У зв'язку з цим варто ще раз перенестися у 20-ті роки та придивитися: а якою тоді була роль держави – УРСР – в підтримці української мови?

О, добре знаємо сьогодні істинне призначення тодішньої українізації! Я вже казав, що був то лише дочасний тактичний хід більшовицької партії, аби увійти в довір'я до українців, розколоти їх, використати українську мову як знаряддя щеплення комуністичних ідей. Знаємо також, що певним поштовхом до українізації була загроза, яка тоді відчувалася з боку очолюваної Пілсудським Польщі – більшовики вельми боялися спілки Пілсудського й Петлюри, отже, перехоплюючи козири, поспішали облагодіяти українців підтримкою їхньої мови та культури. А ще й вельми численну українську еміграцію треба було роз'єднати. Тобто – підспудні спонуки українізації були і фальшиві, й лицемірні.

Не зайве зауважити, що чи не першим, хто розгадав її істинну суть, був академік С. Єфремов. Ось окремі записи з його щоденника за 1923 – 1929-й рр., що був видобутий з архівів НКВД – КГБ та опублікований у 1997 році.

12 червня 1924 р.: "Усе українське руйнується руками самих же українців (...) як буржуазне. Тим часом Москва зовсім не така ригористична (зберегла університети, має художній театр, видає своїх класиків) і засипає усім тим ще більш ослаблену з культурного боку Україну. Офіційна "українізація" "тут нічого не пособляє, бо це гарнір, а суть, як і перше, цілком обрусительна. Гадав би, що це — якийсь диявольський план, подиктований дуже далекоглядним розумом. А наші болвани стараються з усієї сили, борються зі своєю "буржуазною" культурою, якої не було... І зробили вже з України колонію, що все віддає і нічого не дістає. Нове, далеко гірше, видання самодержавного режиму".

22 листопада 1926 р.: "Тепер повівся особливий тип чиновників од українізації, як колись були чиновники од обрусенія. Здебільшого це випадкові люди, що й самі українізувалися 3 – 4 роки тому... І ретельно справляють свою нову службу, і компрометують українську культуру, як гірше не можна".

А вже те, що українізація обернулася розправою з українством, цинічним поглумом з нього, С. Єфремов фіксує у записах за 1928 – 1929-й роки. 12 листопада 1928 р.: "Тюрми повні українців і то самих українців... Зате серед тих, що допитують, українців нема. Там усе жиди сидять. Вони ж творять і українську культуру. Вони ж і визначають, як і оскільки мають мовчати українці (...)". 20 травня 1929 р.: "З причини останніх арештів виникла справжня паніка з нищенням документів, листів і т. п. До якої міри позаякуваний народ став, то й не сказати. Загальний голос – що це нова ліквідація української молоді, як української, за те, що вона українська. Отже, українізаційний курс твердо стоїть! Україну матимемо незабаром у Наримському краї або на Мурмані ... і, власне, все краще виполюється і нищиться..." 29 травня 1929 р.: "Нова хвиля арештів... Усю українську інтелігенцію з традиціями хочуть перевести. Українізація без

українців, або краще – на погибель українцям... Очевидно, справа вже йде про фізичне винищення українства!"

Такі ось влучні, прозірливі записи, які я водночас наводжу і для того, щоб показати, що значних здобутків у перших роках українізації навіть він, С. Єфремов, не заперечував. Імпонувало йому, наприклад, те, що, прибувши на гастролі в Україну, російський співак Л. Собінов виконував оперові партії, зокрема в "Євгенії Онєгіні", українською мовою, оскільки, за його словами, український текст надається для співу далеко більше, ніж російський, наближаючись до італійського. А оселившись у готелі в Харкові, він, Собінов, навіть повиправляв помилки в готельних оголошеннях – настільки освоїв українську мову.

Між іншим, варто це прокоментувати, – у нинішніх Харкові, Дніпропетровську, Донецьку або Одесі чи засвоюють наші співаки, які співають по-російськи для українського слухача, отой урок Л. Собінова і стосовно переваг українського тексту для співу, і загалом стосовно поваги до української мови? Або й з-поміж приїжджих сьогодні в Україну російських знаменитостей – чи трапляються такі, котрі демонстрували б оцю собіновську симпатію до України й українства?

Перевелось, щезло, – певно, від дуже вже "братньої дружби" наших народів, що про неї так волають новітні інтегратори. "Блажь", "смешно", "кому это надо?" – сказав би про подібне наставлення до України та її мови, либонь, кожен з них. А шкода, бо без подібного наставлення дружба і немислима; замість неї – насильство, злоба, антагонізм...

Так саме був об'єктивний С. Єфремов і в своїх записах про ставлення до українізації ряду керівників тогочасного СРСР. Наприклад, розуміючи, що все те – тільки тактика, він згадує про відомий виступ М. Бухаріна, спрямований проти повороту назад в українізації (мовляв, то означало б "сослужить кое-какую службишку Пилсудскому"). А вже реакцію наркома освіти А. Луначарського на скаргу (з приводу українізації) групи вчителів-росіян з Харкова він розцінив і загалом як повчальну. Луначарський, нотував С. Єфремов 4 листопада 1925 р., "заяву взяв і

сказав, що відповідь дасть публічно. І справді, на зборах учительської спілки виступив з промовою, а в ній зазначив, що українізація мусить бути, що це основа розвитку української культури, що всі, хто на Україні живе, повинні знати мову українського народу." "Хто ж не хоче вчитися – хай їде з України: ми знайдемо усім таким місце й роботу у Великоросії". Така відповідь учителів-русопетів мало потішила".

Як добре було б, прокоментую і ці рядки С. Єфремова, щоби бодай крихту розважливості А. Луначарського, що приїздив тоді з Москви до Харкова, мав, скажімо, нинішній мер Москви Ю. Лужков, котрий у черговий раз прокричав у Севастополі, а згодом і в Раді Федерації про "угрозу насильственной украинизации" та про "вытеснение русского языка в городе русской славы даже в вывесках на улицах". Між іншим, трапилося мені побувати в Севастополі буквально через кілька днів після цього вояжу Лужкова, і я старанно роздивлявся: ну що в зовнішньому оформленні міста могло великодержавника обурити? Та ні, як і в "прежние времена", все-все тут по-російськи. Хоча ось виявляю винятки: "Генеральная прокуратура". а з протилежного боку дверей – "Генеральна прокуратура". Або два рекламні щити: на одному по-українськи щось на зразок "робимо сучасні зачіски для пань та панів", на другому – "конкурс українських горілок".

То може це обурило господіна Лужкова? І чи не соромно йому мусило б бути хоча б перед інтелігентом А. Луначарським, хай і не був, далеко не був він таким однозначним у ставленні до України, як то впливає з випадку, що про нього згадано.

Втім, як знаємо, іспиту на істинно інтернаціоналістські почуття до України не витримували й не витримують і таки освічені люди, у зв'язку з чим варто навести запис С. Єфремова з приводу відомого демаршу супроти України, вчиненого у 1926 році Максимом Горьким, який свого часу тепло ставився до М. Коцюбинського та й загалом мав сентимент до України – виключно як до Малоросії. Тепер же, нотував С. Єфремов, "заговорив наш Горький, як говорив колись Струве. Видно, шага ламаного не варта була ота його маленька ласка, що її кидав він колись

українцям, коли не витримала навіть такої легенької проби, як ота славнозвісна українізація. Видко, й справді нема у нас приятелів серед великоросів, ображених у своєму почутті розвінчаних "хозяинов земли русской от Карпат и до Камчатки". І далі: "Можна було висловлювати іноді спочуття, коли воно ні до чого не зобов'язувало. А прийшли часи, щоб те спочуття в діло перетворити, – і почулися прокльони, вигуки злоби й фарисейського вболівання за культуру, якої ніхто й пальцем не чіпає, але яку тільки ставлять на своє місце і обмежують у праві жити розкішним паразитом на чужому місці (...) Що ж: ще від одного "приятеля" науку маємо".

Ех, наївні ми, певне, люди, братове українці: багатьом з нас здається, що, вдумавшись у ці виділені мною слова, немало хто з тих, хто вимагає сьогодні в Україні надання статусу державної чи офіційної російській мові, мусив би просто присоромитись. Може, навіть і ті з депутатів, котрі, всупереч тому, що етнічні українці рішуче в Україні переважають, знову й знову стрясають стінами парламенту: мовляв, нас 30 мільйонів, давайте нам "русский как государственный"... На жаль, з-поміж неукраїнців луначарські нині майже вивелись.

Зовсім зрозуміло, що україноненависницьким вимогам мусила б протистояти державна влада. Та чи протистоїть насправді? І чи не більше потурає зросійщувачам, аніж їх погамовує?

Я не випадково зробив цей екскурс у 20-і роки. Бо ж ось що цікаво: незважаючи на те, що українізація у ті роки мала фарисейський характер, воля владних чинників у її забезпеченні відчувалась твердо. Українізацію тоді не просто проголосили – її робили, її спрямовували, її – і це особливо важливо – вимагали, її контролювали на всіх партійно-державних рівнях. І дарма, що тьотя Мотя – персонаж згаданої п'єси М. Куліша – обурено заявляла, що "лучше быть изнасилованной, чем украинизированной", загальнодержавні вимоги доходили й до неї, і вона мусила на них зважати.

З цього погляду особливо цікаві декрети Раднаркому, протоколи та резолюції засідань ЦК КПБ(у), що їх розшукав у архівах та опублікував (газ. "Освіта", 16 – 23 вересня 1998 р.) знаний наш історик В. Сергійчук. Підписані вони тодішніми керівниками партії та уряду України – одним з катів України Л.Кагановичем, Х. Раковським, В. Затонським та ін.

Усе то – чужі українству, ба й одіозні особи, одначе варто вчитатися, як чітко вони визначали завдання для всіх партійних і радянських органів у справі українізації. Наприклад: треба "виходити не з принципу формальної рівності, а фактичної рівності націй, що, природньо, має привести до того, щоб поставити українську мову в деяке привілейоване становище".

Запитаймо один в одного: чи хто чув сьогодні з вуст високопосадовців про оце бодай "деяке привілейоване становище" української мови?

Або ж вчитаймося у те, як було сформульовано вимогу до державних службовців: "Ті, що знають українську мову, зобов'язані нею користуватися".

Чи хто чув, знову варто запитати, щоб ця вимога була бодай вже продубльована в наші дні? Здебільшого бо наш чиновник мову таки знає, та, беручи приклад з начальника, часто нею не користується чи майже не користується.

А ось які вимоги адресувалися тим, хто українською мовою не володів: "Службовці повинні вивчити українську мову упродовж року". "Особи, що не вивчили української мови у відведений для цього термін, підлягають безобмовному звільненню з державної служби. Звільнений не може бути прийнятий у жоден з державних органів без знання української мови". "Тих службовців, що злісно чинять опір (українізації.— А.П.), звільняти без вихідної допомоги". "Ті, що звільняються за незнання української мови, можуть бути знову прийняті на службу лише після того,

як вони достатньо освоюють українську мову". "З введенням у дію цього декрету (...) ніхто з громадян не може бути прийнятий на службу в державний заклад". Поодинокі винятки цитованим декретом, щоправда, допускалися, однак лише для особливо кваліфікованих осіб і лише на підставі постанови Раднаркому.

Стосовно термінів, як бачимо, було: упродовж року – і крапка. По-більшовицьки, звичайно. Однак що ж маємо сьогодні? У 1999 році минає вже десятиріччя Закону про мови. За такий час, либонь, і каміння могло б заговорити по-українськи. Наш же вельми масовий чиновник усе її вчить, усе, сердешний, вчить, ну, просто вже замордувався у тій науці, і все приказує: не поспішати, не форсувати, не дражнити, не силувати і т. д., і т. п. І хто кого звільняв зі служби за незнання державної мови, як то вимагалось у 20-і роки, за невідповідність стосовно цього кваліфікаційним вимогам, зрештою – за невиконання Закону?

І ще багато чого можемо вчитати з документів, які я згадую. Наприклад: "Визнати за необхідне дотацію для українізації видань". (Чи має її сьогодні додана українська преса?). Поставити питання перед союзним центром "про перекидання на Україну осіб з теренів Союзу, що володіють українською мовою". (А які маємо тепер проблеми з поверненням в Україну тих українців, які рвуться сюди з-поза уралів та з сибірів, куди масово забралися не зі своєї волі?". Або: вжити заходів, аби література українською мовою надсилалася у військові частини, розміщені за межами України. (А як з українськими виданнями сьогодні в нашій і надалі зросійщеній армії, що дисклокована вже виключно в Україні?). "Переглянути програми радпартшкіл і шкіл політграмоти для збільшення кількості годин на українознавство (...) Організувати для керівних членів партії підвищеного типу курси українознавства". (Як не згадати тут майже натуральний бій, що його в наші дні доводиться витримувати з приводу українознавства як методологічної бази освіти і як окремого предмету!).

Чітко було здекретовано у тих роках і про створення масових курсів для вивчення української мови – як короткотривалих (тримісячних), так і

довготривалих (дев'ятимісячних), і про комісії – раднаркомівську, губернські й окружні – для перевірки ходу українізації. Головне ж – з вартою заздощів ясністю було сформульовано в одній з постанов мету усіх цих скеровуваних зверху й контрольованих заходів: "Забезпечити українській мові місце, що відповідає чисельності й питомій вазі українського народу на території УРСР".

Ще раз підкреслюю: істинна ціна (й мета) більшовицької українізації у 20-х рр. сьогодні нам відома. Та незважаючи на це, насторожує, тривожить ось що: на всі процитовані вище формулювання (і дії) спромагався маріонетковий режим в Україні за обставин імперсько-більшовицького панування. Чому ж на них не спромагається верхівка вже незалежної Української держави? Чому рівень вимогливості стосовно впровадження української мови з боку тодішніх посадовців – вірних пахолків Москви був все ж незмірно вищим, аніж сьогодні з боку наших вже ніби цілковито самостійних державців? Чому ще ані один наш найвищепосадовець не виявив тієї твердості у потребі повносилового утвердження української мови, яка характеризувала у 20-і роки навіть окремих діячів з московського олімпу? І чим, зрештою, пояснити те, що державна влада незалежної України ще й досі не спромоглася повернути ті мовні набутки, яких було досягнуто в ті роки в колоніально залежній Україні, в тій, до речі, Україні, якій вже в 1924 році московський центр виділяв з союзного бюджету суму, що дорівнювала лише п'ятнадцяти відсоткам від річного бюджету Москви?

Чому, чому?.. Відповідь на ці запитання, гадаю, конче приведе до висновку: між тим, що маємо сьогодні, і тим, чого ми хочемо, дистанція просто приголомшлива. Тяжка і, мусимо це усвідомлювати, тривала боротьба за українську Україну в нас, українців, ще попереду. Не запізнимося, патріоти, з її наступальним розгортанням.

20. Покоління з нездорового сімені

З усього того, про що вже йшла мова, не можна не зробити висновок: майбутнє України навпрямки залежить від якості нового покоління (нових поколінь) її громадян.

Нам, нинішнім, нам, старшим, Божий Промисел та Божя Воля дарували унікальний національно-випростовувальний шанс – відновити свою державність, відчутти втіху та щастя прилучення до української державницької традиції, найяскравішими, найпривабливішими спалахами у якій сяють: могутня середньовічна українська держава Київська Русь, яка, як з гордістю писав у XI ст. у "Слові про Закон і Благодать" перший митрополит із русичів-українців Іларіон, була "знана та чута в усіх кінцях землі", далі – козацька республіка доби Богдана Хмельницького, ще далі – короткочасна і яскраво-трагічна, однак найближча до нас у часі і тому така, що особливо голосно до нас промовляє, доба Української Народної Республіки, потоплення якої за наказом Леніна московським більшовизмом у крові сотень тисяч українських патріотів ніколи цій орді не може бути прощено.

І ось у 1991 році – знову усміх Долі, знову найдорогоцінніший результат національно-визвольних змагань, які – будьмо свідомі цього – ніколи в нас не припинялися: наша державна Воля, наша Незалежність. Живемо у бентежно-хвилюючі миті нашої тисячолітньої історії. Однак – які ж вони водночас тремткі, крихкі, які тривожні! Як часто відвідує нас настрій "з журбою радість обнялась", як часто маємо відчуття якоїсь нетривкості, непевності, і надто з того приводу, що ще не взято у нас твердий та послідовний державний курс на побудову не просто України, але української України.

Натомість – безкарність у діях – антидержавних шабашах численної саранчі – "п'ятої колони", повсякчасні намагання і так, й інакше причепити нас до державного воза "старшого брата". І триває розкрадання, вимивання за межі України нашого національного добра, і заволодівають чужинці нашим добром і тут, в Україні, і відбувається – який це парадокс! – подальше зросійщення, і загалом – ми є свідками просто злочинно-байдужого ставлення до питань національної безпеки

України. І то в різних і різних сферах, як мовиться, на кожному кроці, на різних щаблях влади, де часто-густо кермують нами не стійкі й безкомпромісні державні мужі-патріоти, а тимчасовці.

А відтак і те враження, що його нерідко маємо. Враження, що маємо державну волю, але воля та – непевна.

Ну, зрозуміло, що пояснення такої ситуації мусить бути точнішим. Навіть бо Президент висловився: "Програємо вибори – програємо Державу". Маємо ситуацію незавершеної національної революції, яка постійно зазнає різного роду гальмувань та уповільнень, а на даний час її характеризує різкий спад.

Усе те ми болісно переживаємо, звідси – часто і той настрій, про який я кажу. Та попри це, наше усамостійнення на рівні свідомості, психологічного сприйняття, як на мене, поглиблюється, і то поглиблюється з кожним роком, що проминув або минає від 1991-го року. Те, що ще кілька літ тому видавалося для багатьох незвичним, навіть лячним – державна незалежність! – сьогодні сприймається найширшим загалом вже, як кажуть, у порядку речей, як те, що так і має, як те, що так і мусить бути. Запитайте навіть у нашої часом ледь не поспіль російськомовної міської молоді: чи хоче вона у якийсь там "Союз", чи хоче знову мати столицю у Москві, – і відповідь буде масово негативною. Незалежність, можна стверджувати, увійшла вже в широку свідомість, і то можна хіба що тільки співчуттям пройтися до людей, переважно старшого віку, котрі цього не помічають, не розуміють, котрі домагаються, щоб колесо історії повернулося назад.

Не повернеться! І я певен, що й подальші вибори це потвердять. І то, власне, єдине треба, щоб домогтися на них успіху: підтримувати тих претендентів і ті сили, які займають тривкі українські, державницькі, патріотичні позиції, які хочуть, щоб ми жили не так, як сьогодні, і не так, як вчора, а так, як заможно та влаштовано живуть люди в усіх розвинених країнах світу, надто у дуже близькій до нас Західній Європі.

Стосовно ж того, кого розумна та мисляча людина у нинішніх політичних протистояннях підтримувати не стане, то відповідь тут також може бути єдиною: не можна надавати найменшої підтримки антидержавникам, силам, які не хочуть України та її мови і культури, силам, які хочуть повернути нас у вчора, надто ж силам, які вже вели нас до "світлого майбутнього", які десятиріччями нас обманювали і намагаються обманювати й по сьогодні.

Обманюють, наприклад, комуносоціалістичні сили, що і хліб вернуть нам по 16 коп., і масло по 3.50 – до речі, нагадування про ті ціни у листах моїх опонентів є непоодинокі. В. Кудасов з Харкова написав мені з пам'яті навіть цілий тодішній прейскурант – і то не тільки на хліб чи масло, але й на костюми, черевики і т. д.

Що ж, шановний харків'янине! Усе те є у моїй пам'яті також. І то є чиста правда, що у матеріально-фінансовому плані жили ми за брежнєвщини ліпше, ніж сьогодні.

Неправдою, однак, є пояснення, чому ми жили ліпше? – мовляв, тому, що керували та вже бозна як дбали про нас комуністи.

Насправді ж (ще раз повернуся до того, про що вже мовилося), все пояснюється іншим – тим, що прагнучи підтримувати свій режим, після того, як вже не можна було, як то у 30-40-х роках, підтримувати його дармовою працею мільйонів "ворогів народу", компартійна верхівка злочинно відкрила всі шлюзи, аби спровадити за кордон по дешевій ціні нафту, газ, ліс та іншу сировину. Як пише І. Ольшанський з Дніпропетровська, "вигребли все нутро землі і продали за кордон". Що з цього вийшло? Дійсно, ми дещо вторгували – принаймні вторгували на той рівень життя, що його мали у 70 – 80 —х роках. А що ж стало далі? Далі стало те, що від злочинної щедротності, від авантюристичності кремлівських верховод західні держави стали ще заможнішими, а СРСР свої ресурси, які можна продати, швидко вичерпав. Причому найперше було випомповано безцінну сировину саме з України – з Дашави, Шебелинки, газових запасів яких, як стверджують фахівці, вистачило б

Україні, якби вона сама могла ними розпоряджатися, на добру сотню років. І ось наслідки: проблема тієї ж нафти, того ж газу є вже сьогодні проблемою і для Росії – їх видобуток знизився так, що Росія мусить дбати вже про власне забезпечення, і ми дізнаємося з преси, що то Архангельськ сидить без опалення по кілька днів, то Владивосток, то інше місто...

Ну, а як тільки вичерпуваність сировини, що її можна продати, почала заявляти про себе все відчутніше, прийшла необхідність робити так звану "перестройку". Як тільки ж і "перестройка" не допомогла (до речі, напередодні її країна щороку закуповувала за кордоном 34 млн. тонн зерна), СРСР не тільки від ідеологічної, політичної, але насамперед від економічної вичерпаності просто-напросто розвалив.

І лише лукавлять, сподіваючись, що всі ми маємо коротку пам'ять, ті, котрі запевнюють, що то у 1991 році наказала довго жити "могущественная и богатая страна". Могутня? Багата? Насправді ж ось як характеризував її стан буквально за кілька місяців до її розпаду прем'єр-міністр СРСР Валентин Павлов. "Ситуація може бути схарактеризована лише як всезагальна криза, – говорив він у своїй доповіді на сесії Верховної Ради СРСР 22 квітня 1991 року. – Тільки за останні два роки обсяг видобутку вугілля, не враховуючи страйків, знизився на 69 млн. тонн, нафти – на 53 млн. тонн, заготовлі лісу – на 50 млн. куб." Посилилася, доповідав прем'єр-міністр, "імпортна залежність країни, особливо з продовольства, легкої промисловості, матеріалів для автомобіле-і тракторобудування", поглибилася "відсталість технологій, зношеність виробничого обладнання". А в результаті, робив він висновок, "країна виявилася у залежності від іноземних інвесторів. Але життя у позичку не безкінечне. Настав час розплачуватися"(курсив мій. – А. П.). На той час, треба зауважити, державний борг СРСР вже перевищував 75 мільярдів доларів...

Хтось має сумнів стосовно ось такого стану справ на 1991-й рік? Але ж це говорилося найвищою урядовою особою країни, і то говорилося якраз у день народження комуністичного вождя... Характеристика ця

була одразу ж й обнародована – див.бодай "Известия" від 24 квітня 1991 року...

Ах, як же воліли би ліві сили, аби ми не пам'ятали того, у який тупець завели нас нахненники й організатори "найпередовішого у світі суспільства"! Ось насправді – "успіхи" у комуністичному будівництві, ось насправді – "звершення"! Дійсно, "настав час розплачуватися" – ціною зліквідування самого СРСР. Прямісінько тобі, як у Гоголя: "я тебе породив, я тебе й уб'ю".

А хтось каже: сталося все внаслідок "змови" трьох у Біловезькій Пущі, та ще різні демократи і націоналісти розвалили. Що стосується останніх, в тому числі й українських патріотів, свою лепту у розхитування монстра, звичайно, вони внесли, однак, взявши в цілому, сталося те, що й мусило статися: жодні "перестройки", жодні реанімаційні заходи злочинно-експериментальній системі не допомогли, відбулося її повне збанкрутіння, фактично – самозліквідування. Монстр підлягав умертвленню, що й зрозуміли ті з комуністичних верховод, котрі були спроможні мислити...

Так, деякі з них зрозуміли безвихідність ситуації ще тоді. Натомість – і це вже трагедія – нинішні, як-от Симоненко, Ткаченко, Вітренко, нездатні зрозуміти це й сьогодні. Хто бо не чув запевнень сучасних лівих, про те, що в разі приходу до влади, вони нам вернуть і хліб по 16 коп., і масло по 3.50, і ковбасу по 16 та 22 коп.! Не вернуть! – усе це розрахована на легковірів демагогія, усе це – найдешевший популізм та спекуляція на самопочуттях маси людей, яка бідує. Усе те – лише обіцянки, для здійснення яких – ще раз це підкреслю – просто-напросто не існує природних можливостей. Тим більше, що, як слушно зауважує Микола Ткач з с. Олександрівка Петрівського району на Кіровоградщині, "люди добрі, та хіба ви забули, як вони обдирали нас, трудівників? Та ж таки ковбаса по 2.20 – та її нам не давали, ми самі її заробляли своїми кривавими мозолями. І з'явилася вона після того, як у нас, селян, щорічно віднімали молоко вранці і ввечері, яйця по 250 – 300 штук, м'ясо по 40 кг, після того, як змушували нас підписуватися на державну

позику, а на трудовень нараховували по 4 коп.". Тому й протестує проти "набридливої брехні, буцімто відновлення СРСР покращить життя", росіянка Є. Алексєєва з м. Іловайська на Донеччині. "Чому б вам, комуністи, – пише вона у своєму листі, – не сказати людям правду? Про те, зокрема, що за Хрущова хліба вволю не було, та що за нього і за Брежнєва з'їдено було запас Сталіна на 10 років, та що саме СРСР забрав гроші з наших ощадкнижок, як він же дарував нам і Чорнобиль..."

Додам хіба що до цього, що і в найкращі роки СРСР усе, що було в ньому "безкоштовне" (та ж медицина чи освіта) або "дешево", мало за своє джерело звичайнісіньке шахраювання з тим, що люди мали одержувати за свою працю. З кожного заробленого людиною карбованця на руки їй видавалося лише 10 коп., решту – 90 коп. – забирала держава. Для порівняння: в розвинених країнах Заходу ця остання цифра становить 20 – 30 відсотків...

Наводячи всі ці аргументи, я далекий від оббілювання дій наших керманців у роки, відколи Україна проголосила незалежність. Чого там! – маса і маса найприкріших, часом не-простимих помилок, відсутність, а іноді видається ледь не параліч належної волі у державотворенні, пряма втягненість владних структур у скорумпованість і мафіозність, нерозбірливе догодження тим зовнішнім силам (зокрема, фінансовим), які воліли би бачити в Україні ще одну слабкорозвинену, бананову державу. Не може бути прощення найвищим українським керманцям – і президентам, і численним прем'єрам, які не скористалися з тих найкращих стартових можливостей (порівняно з іншими республіками колишнього СРСР), що їх мала на час розпаду Радянського Союзу наша Україна. Натомість – мов на тій пожежі: що згоріло, бо й мусило згоріти, а що – і то у страхітливо-переважаючій кількості – розікрали, розтягли. Про те ж, як "сприяв" упродовж всіх цих років виході України з цього стану наш парламент, де беруть гору відверто антидержавницькі сили, нема чого і говорити.

То що ж напрошується з усієї цієї бесіди? Напрошується, як на мене, вкрай посутнє, а саме: кожен з нас повинен нарощувати особисту

відповідальність за подальшу долю України, за те, щоб владу в ній тривко перебрали до своїх рук висококомпетентні державці-патріоти. Саме по собі, з неба це не звалиться, і ми мусимо найповнішою мірою скористатися з тих можливостей демократії, які є на сьогодні в Україні. Хіба ж це не до нас, рядових, апелюють ті, котрі пориваються до влади? Хіба це не наші підписи та голоси збирають на свою підтримку? Хіба це не нас часто-густо прагнуть навіть підкупувувати? Отже, ми, рядові, таки немало важимо. І нинішня, діюча влада немало в чому від нас залежить, але ще більшою мірою залежить та влада, яка може бути завтра. Тобто насправді кожен наш голос має значну ціну – він неодмінно впливає і на те, який у нас буде уряд, і на те, як будуть скориговані орієнтири розвитку держави, і на те, чи запрацює, нарешті, виробництво, і на те, чи, зрештою, ми житимемо завтра краще, ніж сьогодні.

І ось в цьому розумінні усім нам треба політизуватися. Бо то правду мовиться: якщо ти прагнеш оминати політику, політика не омине тебе. Зрештою, вона й не оминула всю нашу нинішню Україну. Бо то ж велика кількість нас не наполягла на відібранні влади у збанкрутілих комуністичних сил, то більшість нас довірилася тимчасовцям, близькозорцям, особам без України у глибинах душ. Тепер – нарікаємо. І то саме за знаменитим принципом "якби ж знаття!"... О, як то є важливо, щоби до кожного з нас, українців, нарешті прийшло оте "знаття"!

Як університетський професор, я особливо наразі апелюю до нашої молоді. Відкиньте, друзі, настрої апатії, байдужості, громадянської незаангажованості, що ним вражена немала частина з вас, проймайтеся розумінням того, що йдеться насправді не про те, буде обраний цей, а чи цей депутат або президент (широко розповсюджене: "а, всістко єдно", "яка різниця!"), а про завтрашній день, про якість життя самої ж вашої персони. Хіба ви хочете, щоб без вас і за вас вирішували ваше майбутнє вельми активні на кожних виборах ровесники жовтневого перевороту? Хіба волієте бути байдужими і до особистої, власної долі та долі своїх дітей, якщо не долі України?

Зовсім не заради підлещування я натякнув на початку цієї бесіди, що якість вже нинішнього молодого покоління є дещо іншою (принаймі – незашореною), аніж того, що увібрало в себе ідеологію тоталітарного часу, в тому числі і в сприйманні факту незалежності України. І так саме не заради самоствобання, самобичування – сам бо належу до середньо-старшого покоління – я сконстатую, що якість цього покоління і не могла бути інакшою, аніж вона є. Не в образі хай буде сказано вам, мої ровесники, як і значно або трохи старші за мене та дещо молодші, що значна й значна частина нас ростилася з нездорового, ураженого сімені, в тому числі і в генетичному плані. Чому? Тому, що особливо сильні, небоязливі й працьовиті вибули свого часу з України (ще з кінця XIX ст.), і то у величезній кількості, то до Канади, в еміграцію, то до неосвоєних просторів Зеленого Клину і Сибіру (слабкодухий, як відомо, умре з голоду, але зірватися з місця побоїться). Мільйони знову ж таки найпрацьовитіших, найталановитіших, найжиттєдіяльніших було винищено й виселено з України як так званих куркулів у 20-х роках. А одночасно з основою нації – селянством – було фізично знищено – і то майже повністю – і національну інтелігенцію.

Отож і питання: хто лишився? А лишилися: ті, котрі випадково вціліли, ще – ті, котрі мовчали, ще – ті, котрі пристосувалися, ще – ті, з котрих взагалі нічого, окрім податків, не можна було взяти, ще – ті, котрі пішли вірно або й запопадливо служити тоталітарному режимові.

Цією констатацією, підкреслюю, не прагну я образити нікого, бо й сам я з дітей того покоління, про яке веду мову. Я просто об'єктивно відзначаю факт, і факт той конче веде до висновку, що національна якість нинішнього молодого покоління, як і якість наступних нових поколінь, мусить бути – вертаю до початку сьогоднішньої розмови – значно кращою, ніж наша.

Так, мусить бути, однак сама по собі чи прийде, чи сформується, чи з'явиться, доки за це з найбільшим зацікавленням, найбільшим уболіванням не візьметься держава?

І ось тут – як не зробити прикрі констатації. Поки що наша держава лише потурає, аби душі молоді роз'їдала різна виготовлювана у західних країнах та в Росії, а сьогодні вже і в нас, нечисть, від якої у більшості тих же західних країн молодь давно вже і боронять, і відгороджують. У тій же Німеччині, у Мюнхені, де я є професором Українського Вільного Університету, ви можете побачити по телебаченню що завгодно, але лише по спеціальному каналі, за користування яким мусите платити немалі гроші. І то ясно, що батьки, які бережуть своїх дітей, таких каналів не купують. А що дивляться наші діти, і то нерідко разом з батьками, бо вибору бракує, на наших вже просто нашпигованих вбивствами, насильствами телеекранах – і комерційних, і державних? Що їм до вибору у читанні, коли найнижкопробнішого, найнеморальнішого змісту читиво, яке на тому ж Заході, в тому числі і в США, продається у спеціальних магазинах, пропонується у нас у найлюдяніших, найцентральноїших точках? Калічаються, найдикіше гвалтуються несформовані, крихкі, тендітні душі – держава ж не те що спокійно спостерігає, а й скорше за все саме потурає, замість, скажімо, вжиття бодай тих же жорстких податкових санкцій.

Ось так і виходить – не національне виховання, а успішне здійснення на широких просторах України антинаціонального виховання, не український виховний ідеал, що його мала б плекати й пропагувати держава, а щось скосмополітизоване, "общечеловеческое", обивательськи-примітивне. Не плекання моральності, а відкриття усіх дверей для прищеплення аморальщини.

Щобільше, тривожною і прикрою реальністю стали офіційні підкореговування та ревізування тих державорозбудовчих напрямків національного виховання, які були визначені Державною Національною програмою "Освіта. Україна XXI ст." . Ось найбільш симптоматичний приклад. У червні 1994 року Всеукраїнською Педагогічною Радою було прийнято "Концепцію національного виховання", що нею почали керуватися в навчальних закладах країни. Можливо, не в усьому досконалим був цей документ, проте я не маю сумнівів, що в основі своєї він і національно, і морально прийнятний. Та ось подмухали

комунореваншові дмухи – і під надуманими приводами цей документ заступив інший: вже не "концепція національного виховання", що містить важливий для держави акцент вже у самій своїй назві, а – "концепція виховання у національній системі освіти". Запримітили нюанс? І то не дивно, що в цій концепції вже просто виховання національні орієнтири і розмиті, й відчутно знейтралізовані, адже наш високопосадовий управлінець, котрий ще не виріс з тоталітарних часів, котрий уражений бацилами імперського "інтернаціоналізму", національного виховання, навіть самого цього терміну, боїться. У всіх країнах – будь то Франція, Норвегія, Бельгія, Польща або США – цієї боязнили Боже збав – нема (скорше навпаки – найпритисковіші акценти), наш же – боїться...

Тож і виходить, що терміни "нація", "національна інтелігенція", "духовна еліта" вжито у ряді розділів нової концепції загалом без жодного зв'язку з Україною та українством, тож і виходить, що все, про що в них мовиться, цілком придатне і для тих навчальних закладів (особливо вищих), керівники яких усіляко протидіють українській мові, а разом з нею – і самій Україні. Отже, національне виховання поза українською національною ідеєю, поза українською мовою? Ні, такого виховання, такої духовної "еліти", такої "національної інтелігенції" незалежній Україні не потрібно. Надто вже пам'ятно кожному, як чудово спеціалізувався у цих антинаціональних, антидемократичних домаганнях тоталітарний радянський режим.

Так само не можна сприйняти й те, що в новій офіційній концепції лишається нез'ясованою теза про потребу врахування регіональних особливостей у вихованні. Звичайно, враховувати треба, однак хіба невідомо, як спекулюють цим поняттям – "регіональні особливості" – відцентрові, найперше – проросійські політичні сили, що здійснюють у ряді регіонів "національне виховання" на протидії українській національній ідеї, українській історії, культурі? Не випадково ж у згаданому документі відсутня жодна згадка про те, традиції яких національних педагогів належить розвивати.

Ну, хоча б великого українського педагога Костянтина Ушинського, який виходив з того, що національна система виховання має відбивати історичні, географічні, економічні та психологічні особливості даного народу, має бути адекватною його світосприйманню і світорозумінню. Є, не мав жодних сумнівів К. Ушинський, "російське виховання", є "французьке виховання", "англійська система виховання" і т. д.. " Ставши одним із елементів державного і народного життя, – писав видатний педагог, – громадське виховання пішло в кожного народу своїм особливим шляхом, і тепер кожен європейський народ має свою окрему характеристичну систему виховання". Або: "Загальної системи народного виховання для всіх народів немає не тільки на практиці, а й у теорії. У кожного народу своя особлива національна система виховання". Або ще й такі рядки педагога: "Виховання, створене самим народом і засноване на народних основах, має ту виховну силу, якої немає у найкращих системах, заснованих на абстрактних, відірваних від життя або запозичених в іншого народу ідеях".

Якщо те, про що пише К. Ушинський, стосується виховання у Росії, Франції, у Англії, то чому воно не має стосуватися виховання в Україні, тим більше, що висловлений ним погляд аніскільки не заперечує наявності загальнолюдських засад та критеріїв у системі виховання того або іншого народу? Навпаки – цю наявність органічно передбачає.

На превеликий сором, навіть розкритиковану щойно "Концепцію виховання в національній системі освіти" чиновники з міністерства вже "підправили", зродивши в 1998 році рішення колегії вже з таким формулюванням: "Про стан та проблеми національно-громадянського виховання у вищих навчальних закладах України". От вам і чергова "безневинна" корекція, вслід за якою у самому тексті документу "врізано" вже й зовсім просто: "громадянське виховання". Здобутком останнього є, либонь, те, що, як стверджується в доповідній записці до рішення колегії, лише 37,7 % опитаних студентів "підтвердили бажання бути громадянином України за умови вільного вибору громадянства"... Кричущий доказ того, що національного виховання закомплексований та підштовхуваний комуно-реваншистами чиновник боїться, як чорт ладану,

як і доказ того, що подібні концепції та ухвали є не тільки шкідливими, а й небезпечними для справи українського державотворення.

Нам треба ще багато і багато працювати, аби в глибини свідомості і представника державної влади, й науковця, і кожного педагога, й найширшої громадськості запала істина: національне виховання, точніше – українське національне виховання – то не те, що може бути або може й не бути. Це – першооснова демократичних, патріотичних засад освіти й виховання, першооснова плекання Українською державою поваги до самої себе.

21. Знову про національне виховання

"Невже задарма стільки серць горіло // До тебе найсвятішою любов'ю, // Тобі офіруючи душу й тіло?"

Це – Іван Франко, з прологу до його знаменитого "Мойсея", і я наводжу ці рядки на продовження розмови про національне виховання, орієнтири якого навпрямки пов'язані з загальними політично-культурними та економічними орієнтирами країни. Зрештою, від останніх і залежить, якою мірою утверджуватиметься у нас саме українське національне виховання.

Ставлячи своє зболене запитання, І. Франко оживлював перед собою довгі шерехи українських патріотів найперше у дев'ятнадцятому та в попередніх століттях. Та уявімо, щоб він писав ці рядки у наші дні, тобто мав змогу оглянути під цим кутом зору століття двадцяте, коли кількість полум'яних сердець, які офірували Україні душу й тіло, почала обчислюватися вже мільйонами. Який то вже зовсім нестерпний був би біль і чи й змогло б витримати ту кривавицю, а разом з нею і гордість за нездоланий поступ народу до Волі серце письменника!..

Це ж саме у двадцятому столітті ожила, остаточно не вмерши разом з Мазепою та Орликом, ідея повної державної самостійності України.

Власне, і почалося це століття з промови на Шевченківському святі у Полтаві визначного українського діяча, родом з Прилуччини, Миколи Міхновського, котрий опублікував її у тому ж 1900 році під назвою "Самостійна Україна". У брошурі цій заплomenів заклик до виборення "однієї, єдиної, неподільної, самостійної, вільної, демократичної України" – від "гір Карпатських аж по Кавказькі". Щоб не потрапити до рук ГПУ, М. Міхновський у 1924 році в Києві покінчив життя самогубством...

І ось постають в уяві: легіони січових стрільців, визначні діячі і рядові патріоти УНР та ЗУНРу, київські студенти й гімназисти, що обезсмертили себе під Крутами у лютому 1918 року, кілька сотень (точніше – 359) учасників Зимового походу 1921 року, котрі, відмовившись здатися на милість більшовикам, 22 листопада 1921 року лягли у власноруч вириту яму під містечком Базар на Житомирщині...

"Невже задарма"? – знову запитаємо словами І. Франка. О, як прагне ствердно на це відповісти жовтоколірна преса наших днів! Як ось, скажімо, і стосовно героїв Крут. Хіба не вичитуємо ми в пресі запевнення, буцімто була це "бессмысленная и напрасная гибель"?

А насправді? Насправді, "український цвіт" (П. Тичина) зміг домогтися під Крутами того, що очолювана Муравйовим більшовицька банда, що складалася переважно з п'яних пітерських матросів та суспільних покидьків, змогла зайняти Київ (на Хрещатику, згадують очевидці, трупи тоді лежали в кілька рядів; стріляли – за українське слово, за українську сорочку, за документ з українською емблемою) на кілька днів пізніше, ніж передбачалося. І цього часу виявилось достатньо, щоб у Бресті, де на той час ішли переговори і де ставилася вимога, що мирний договір буде підписано лише з тим урядом, якому на час підписання належатиме Київ, документ цей було оформлено саме з УНР, а не з маріонетковим українським радянським "урядом", що був в обозі війська Муравйова. Означало ж це, що Українська Народна Республіка стала бодай на кілька місяців феноменом не тільки національної, але і європейської та світової історії, означало це, що наша державна незалежність в тих часах стала звершеним фактом у рамках міжнародного права. І то ще невідомо, чи

без подвигу героїв Крут ми й змогли б говорити про ту добу як про яскравий етап своєї державницької традиції. То ж чи "бессмысленная гибель"?

А взагалі ж питання виправданості життєприношень на алтар Вітчизни чи й доцільно завжди пов'язувати лише з якимись виразно сконкретизованими наслідками? За наших обставин, як вони склалися у двадцятому столітті, надзвичайно багато важило вже саме підхоплення, пронесення естафети української національної волі, і з цієї точки зору годі й говорити про марність кожного життя, яке було присвячене національній ідеї. Це – як та критична маса, що мусить призбируватися і призбируватися, щоб, зрештою, витворити нову якість, у даному випадкові – Українську Державність.

Ще попереду написання багатотомової історії боротьби українців за свою незалежність у двадцятому столітті. Будуть у ній і вже широко відомі сторінки, як-от ті, про які згадувалося, або й ті, що пов'язані з безприкладною в історії боротьбою ОУН-УПА та рухом дисидентів у 60-80-х роках, немеркнучими символами якого є особисто для мене Василь Стус та Алла Горська.

Та водночас скільки має бути в тій історії сторінок, значно менше знаних або ще й не відкритих!

Ось тільки в останні роки стало ширше відомо про особистість Олекси Гірника. Рахівник з міста Калуша, в'язень сталінських концтаборів, у січні 1978 року, якраз напередодні 60-річчя незалежності УНР, він прибув на Тарасову гору в Каневі, розкидав там тисячу листівок, спрямованих проти комуністичного режиму і, облившись бензином, живим факелом, обернутий до Шевченка, пішов із життя. Чому він так вчинив? Бо іншого способу засвідчити, що Україна протестує і бореться, не бачив. "Ви поклали Україну на лопатки, – писав він у листівці. – До того русифікували її, як ніколи (...) Україна гірша якої-небудь африканської колонії (...) Советська Україна – це російська адміністрація. Колись був Потьомкін, а тепер лакей Щербицький (...) От де колоніалізм, ще гірше. А

Україна повинна бути самостійна!". У прощальній духівниці О. Гірника було написано: "Протест проти русифікації українського народу. Україна для українців. На честь 60-річчя проголошення незалежності Української Народної Республіки Центральною Радою 22 січня 1918 – 1978 рр. На знак протесту спалився Олекса Гірник з Калуша. Тільки в такий спосіб можна протестувати в Радянському Союзі".

Або спосіб протесту, до якого у ті ж роки вдалася група юнаків з Чорткова на Тернопільщині, що на честь української національної дати прикріпила в цьому місті кілька українських прапорів. Зрозуміло, що після цього – суд, тюрма, концтабір...

Або особливо вражаючий факт, який засвідчує, як ще у цілковито заледенілу сталінську добу, а саме – в 1951(!) році студенти Харківського університету не побоялися висловити свій протест проти складання іспитів російською мовою. Розправа, що надійшла, приголомшує своєю жорстокістю: згідно з вироком закритого суду 33-х найактивніших студентів було розстріляно, до 800 (!) студентів репресовано (див.: Петровський В. Тридцять три нескорені українці. – "Вечірній Київ" від 5 квітня 1996 р.). Ось бо у який спосіб ставав Харків "русским городом", як то, пригадується, заявив якимось Михаїл Горбачов та як заявляють шовіністські сили і сьогодні. Ось бо воно як – улюблений аргумент "єдинонеделимщиків" – "исторически слаживалось"!..

Немає кінця перелікові героїчних сторінок у виборенні волі України, і я відчуваю велике вдоволення з того, що відкриттю окремих з них прислужуються і ці мої бесіди. Ось відгук на одну з них п. Андрія Ковтуна з м. Ірпіня Київської області, котрий називає себе "останнім могіканом юнацької "Спілки визволення України".

Що то за Спілка? Ні, мова не про сфабрикований ДПУ гучний процес, що нарочито відкрився саме у день народження Тараса Шевченка в приміщенні Харківського оперного театру у 1930 році ("опера "СВУ", музика ДПУ"). Мова про Спілки, що існували на підрадянській Україні вже

наприкінці 30 – на початку 40-х років, коли, здавалося, було убито, розчавлене вже все. Що знаємо, що чули ми про них?

Отже, як повідомляє у своєму листі п. А. Ковтун, увірувавши в дійсне існування підпільної "Спілки Визволення України", старшокласницька та студентська молодь з південних областей України розпочала в останні роки перед війною створювати юнацькі національні, підпільні гурти під такою ж назвою: "Спілка Визволення України". Не були то ні організації, ні осередки якоїсь партії (яка бо ворожа режимові структура могла бути за умов терору!) – були то саме окремі, автономні, не керовані збоку гурти, програмою яких була сама ця назва – "Спілка Визволення України", тобто визволення українського народу від національного поневолення, від комуністичного терору, від русифікації. "Були то вчинки відваги, самопожертви, – пише п. Ковтун, – і то в ім'я того, аби підтримати в народі віру у відновлення Української держави". Далі дізнаємося з цього листа, що учасники цих гуртів присягалися скорше згинуть за Україну, аніж бути рабом режиму, що у кожного з них настільною книжкою був "Кобзар" (у Тарасові Шевченку вони вбачали стяг нації), а під подушкою в багатьох лежав роман "Овод" Е. Войнич. Патріотична молодь готувалася до боротьби у прийдешнім часі, і то не випадково, що ті, хто вцілів, влилися у роки війни в ряди вояків ОУН-УПА.

Звідки ж вони, оці юні звитяжці? І ось тут я, власне, і знайшов для себе першовідкриттєве. Як інформує автор листа (до речі, багатолітній в'язень сталінських концтаборів), така група була в м. Долинське Кіровоградської області, і складалася вона з випускників 1939–1940 років Шевченківської середньої школи. Деякі прізвища п. А. Ковтун називає: Михайло Чалий, Анатолій Мальченко, Григорій Черкавський. Заарештовано було цю групу у 1940 році.

Наступного року потрапили під арешт й учасники аналогічної групи, що складалася зі студентів Олександріївського педагогічного технікуму. Як виклик на арешт випускників Шевченківської середньої школи власну "Спілку Визволення України" створили учні 10-"А" класу Долинської залізничної школи №7, а саме: Костянтин Кравець, Вадим Трусевич,

Володимир Харчук, Геннадій Філіповський, Андрій Ковтун (автор листа). Зі своїх однокласників створила групу "Спілка Визволення України" й випускниця 1941 року Ново-Бузької середньої школи Миколаївської області Раїса Бень – групу, що згодом у повному складі, перебравшись на Західну Україну, "сформувала загін УПА під назвою "Воля Великій Україні" і полягла також у повному складі на чолі з легендарним командиром, недавньою десятикласницею Раїсою Бень".

Переповідаючи усе це, як не задуматися: а чи в сьогоднішніх Олександрії, у Долинську та Новому Бузі знають про ці факти й про ці імена? Чи ті, котрі продовжують страхати нас бандерівцями, знають, що насправді величезна частка патріотів-воїнів УПА походять з тієї ж Кіровоградщини та Миколаївщини, інших теренів Півдня і Сходу України, та й навіть Росії, Казахстану і т. д.? І чи в навчальних закладах згаданих географічних точок надається нині, вже в умовах незалежної України, така вага національному вихованню, якого йому надавала оця високопатріотична молодь, що про неї розповів автор листа?

А водночас і ще питання виникає: спонтанно виникали ці гурти чи все-таки якийсь, хай і позаорганізаційний, імпульс йшов таки і від учителя – того, що міг знати, скажімо, і педагогіку Г. Ващенко, і С. Русової, і Б. Грінченка? Відповіді на це запитання п. А. Ковтун не дає, однак я не сумніваюсь: глибинні ідейні спонуки були, самостійна ініціатива молоді зродилася з переконань, що їх заронили у її свідомість мудрі та національно свідомі старші наставники. Як же нам важливо плекати, ростити ось таку патріотичну, державницьких переконань молодь, як ось та, про яку розповів автор листа з Ірпеня, вже сьогодні, коли існування незалежної України стало доконаним фактом!

З цього приводу не буде перебільшенням сказати так: зуміємо ми сформувати покоління українських патріотів, душею і тілом відданих своїй державі такою мірою, як ті, про кого щойно йшлося, або як поляки стосовно своєї Вітчизни – Польщі, чехи – стосовно Чехії, французи – стосовно Франції, американці – стосовно Сполучених Штатів Америки, – і з певністю можна буде стверджувати: ми – вічні, ми – нездоланні, ми

маємо уреальнений шанс нарешті таки зрушити у коло нормально влаштованих, розвинених економічно і духовно держав світу. Є ж бо то святою правдою: лише народ, згуртований довкола яскравої національної ідеї, спроможний, як мовиться, на все – і на економічні, й на культурні дива, і на заслужену повагу до самого себе, й на здобуття авторитету з боку інших членів уселюдського товариства.

Кажучи це, я ще раз з боєм сконстатую: чітка зорієнтованість і на українську національну ідею, і на утвердження українського національного виховання у нашій такій ще немічній (а чи не тому й немічній?), такій різновекторно спрямованій, якійсь сумбурній, у багатьох випадках просто безорієнтирній державі поки що відсутня. Ось хоч вже згадувана змістова заповненість найдієвішого на сьогодні засобу впливу на розуми та почуття – нашого телебачення. Нашого? Чи скорше російського (за мовою й ідеологією) та американського? До речі, з тієї ж Америки плине до нас той непотріб, від якого самі американці, по суті, вже відмовилися. Згадував я, що крайня низькопробщина іде там спеціальними каналами, тож тим моторошнішим маємо сприймати той факт, що у нас ... у нас усім належить те дивитися: сідай, батьку, сідай, мамо, сідайте діти, та гуртом, сімейно споживемо оту бридоту, та послухаємо, як черепа тріщать, і садистський мордобій подивимося, і розливами крові помилуємося, і від споглядання злягань утіху матимемо, і т. д., і т. д. Якщо усе це телетрансляторам байдуже, то де ж наші, дорослих, моральні бар'єри, де елементарна турбота про нормальність та природність естетичного смаку? Згадував я вже також про начинені найнизькопробнішою сатанистською літературою наші книжкові прилавки, зло від яких подвійне: по-перше, воно таїться у змістові цих видань, по-друге – вони стовідсотково російськомовні.

Зрештою, це – загальновідомі приклади, які зайвий раз потверджують: сфера виховання – одна з тих, які просто таки злочинно занедбані державою. Настав вже час таки повертатися до неї лицем, розцінювати як один з найважливіших пріоритетів, як справу, що навпрямки пов'язана з державною безпекою країни. Не виховаємо

морально і національно здоровим, то значить – втратимо одне та друге покоління – і чи не втратимо саму державу!

І тут знову повертаюся я до питання: на яких засадах належить здійснювати виховання? Ясна річ, як і в кожній сфері суспільного життя, є тут два протилежні підходи: один звернений у вчора, у минуле, другий – вперед, у сьогоднішня й завтра України. І то зрозуміло, що перший з них пов'язується з засадами виховання, які панували у комуністично-тоталітарній системі.

Ось ліві сили немало галасували про "свято" – 80-річчя з часу проголошення радянської влади на Україні. Дехто з істориків заперечує сьогодні самий цей термін – проголошення. Одначе я би вважав його цілком прийнятним. Дійсно, те, що відбулося багато десятиріч тому в Харкові, – було проголошенням радянської влади. Інша річ – ким? І ось тут відповідь мусить бути чіткою: московським більшовизмом та його запопадливими слугами в Україні. Одначе – крий Боже – не українським народом. Здається, вже й кури сьогодні знають, що радянська влада прийшла в Україну на штиках війська, яке, потопивши в крові УНР, наслав на нас московський більшовизм. Ну, й зрозуміло, що разом з ним прийшов до нас і більшовицький виховний ідеал, що на ньому виховувалося кілька поколінь у часи існування СРСР.

Ми, старші люди, не завжди запримічували крайню аморальність і жорстокість цього ідеалу? Можливо. Одначе згадаймо, які жорстокі жнива дало запровадження його в практику життя на різних відтинках радянської історії.

Отже, ті, котрі ностальгують, котрі кличуть іти назад, чи завжди усвідомлюють: куди, до чого?

Ні, від цього повороту нехай боронить нас і Україну Господь Бог, що його, одначе, не мають ні в душі, ні в серці комуносоціалісти.

Від більшовицького виховного ідеалу ми відірвалися, значною мірою відійшли, однак до принципово нової його якості ще, як слід, не наблизилися. Можна сказати, у виховних орієнтаціях ми нині – на розпутті, на роздоріжжі, у невизначеності, в нечіткості, непевності.

І це в той час, коли потрібний для держави ідеал існує. Він, як я вже згадував, – у засадах української народної педагогіки, у працях Г. Сковороди, К. Ушинського, С. Русової, Б. Грінченка, В. Сухомлинського, багатьох інших педагогів, які, до речі, ніколи не відривали його від загальнолюдського. Що ж стосується Г. Ващенка, то, як ми вже впевнилися, то його заслуга полягає в тому, що він опрацював цей ідеал на рівні розгорнутої педагогічної системи і дав йому чітку та точну назву – український виховний ідеал. Педагог-державник обгрунтував у своїх працях і концепцію, і програму, і методологію, і методику виховання, озброїв нас підходами, як саме належить формувати українського патріота, сиріч нормального громадянина нормальної держави. І то, я нагадаю, робив він це ще тоді, коли обриси незалежної України і не проглядалися.

Освітнянський консерватизм, побоювання заглянути хоч трохи вбік найперше за Макаренка стоять поки що на перешкоді тому, що "Виховний ідеал" Г. Ващенка беруть поки що на озброєння лише окремі педагоги-ентузіасти. (Ось, скажімо, і з с. Волохів Яр Чугуївського району на Харківщині надійшла звістка від вчительки Л. Мураховської: "Пишу для того, щоб ви знали: навіть у нашому зросійщеному краї є люди, для яких система навчання і виховання Г. Ващенка є найбільш прийнятною"). І я певен, що такий стан справ буде доти, доки не візьме його на озброєння ціла наша держава, – і то виключно для свого розвитку та зміцнення.

Тому якщо й можемо сьогодні говорити про входження Г. Ващенка, як і інших українських національних педагогів, до суспільної свідомості, то як не сконстатувати: легко та безболісно це не відбувається. Навпаки – як і С. Русова, І. Огієнко, І. Стешенко, С. Сірополко, А. Волошин, Григорій Ващенко повертається до нас у боротьбі і також для боротьби – з усім антиукраїнським, антинезалежницьким, анти-національним,

антинауковим, антипедагогічним, чого в нашій такій ще німецькій державі ой як не бракує. Власне, для того й мусить повносило утвердитися національна педагогіка, щоби допомогти державницьким силам будувати міцну європейську державу – Україну, та щоби сприяти зціленню нашого суспільства, а надто ж формуванню морально, ідейно й фізично здорового молодого покоління.

А може, утвердження національних засад в нашій освіті, як і в вихованні, полегшить інша праця Гр. Ващенко – нарешті, видані у нас його "Загальні методи навчання"? У його "Виховному ідеалі" – неминуча й необхідна ідеологічна, патріотична зацентрованість (для педагогів, що увібрали в себе значні дози ін'єкцій ідеології тоталітарної доби, вона, і справді, видається дещо незвичною, навіть насторожуючою), тут же – як мовиться, чиста, глибинно фахова педагогіка: принципи навчання, методи навчання, аналіз і синтез у навчанні і т. д. І все це викладено у найширшому українському та зарубіжному контекстах, все це розгорнуто у такій мірі глибоко, що з певністю можна стверджувати: повернуто нам працю, аналогів якій в українській педагогіці просто не існує. Власне, я сказав би, що обидві згадані книги, які взаємопосилують одна одну, творять своєрідний педагогічний ансамбль, освоєння якого є для нашої освітньо-виховної сфери вельми корисним.

До речі, я зовсім не хотів би, аби склалося враження, що справа національного виховання вже зовсім в нас занедбана. Як мовиться, як де і де які керівники. Ось якийсь час тому я побував на вельми масштабній конференції з питань національного виховання у м. Хмельницькому. Скільки ентузіазму запримітив я і в керівних, і рядових педагогів цього міста – Володимира Козубняка, Зої Діденко, Василя Керзюка та ін.! Прекрасні є тут і звичайні школи, і школа-садок, і гімназія; в них віє український дух, який ще недавно, як і в цілому по Україні, в освітні заклади не допускався. Усе це – добрі паростки нормального, здорового, національного, державницького, українського, що вже подекуди в Україні починають давати добрі жнива. Перетворити б цю справу зі здебільшого аматорської в справу державну, возвести її до рівня державної політики у сфері виховання та освіти – як то було б чудово! Ще

раз хочу підкреслити: те, у якому напрямкові рухатиметься влада, зокрема, і в цій сфері, великою мірою залежить і від самих нас – від нашої вимогливості, від бажання вчити і виховувати по-новому.

А поки що освоєнню нами надбань національної педагогіки сприяли ... ювілеї. Гляньте, скільки їх назбиралося у 1998 році: підсумовувався проголошений раніше рік Івана Огієнка, 175 років Костянтиніві Ушинському, 135 – Борисові Грінченку, 125 – Іванові Стешенку, 120 – Григорію Ващенку, 80 – Василеві Сухомлинському. Антонові Макаренку, якого з огляду на його підкреслено космополітичні позиції треба не відкидати, а, нарешті, правдиво оцінити, – 110 років. Власне, це заповівся рік української педагогіки та школи, що його, з метою зміцнення державницьких, національних засад в освіті й вихованні, і проголосило Всеукраїнське педагогічне Товариство ім. Гр. Ващенка. Відомо, що цю ініціативу за нашим наполяганням було в травні 1998 року підтримано й урядом, з приводу чого вийшла спеціальна постанова. На жаль, підтримка ця виявилася здебільшого рівноцінною відписці. Фактично офіційно-чиновницька Україна пошанувала на загальнодержавному рівні лише тих, на кого спиралася радянська педагогіка, – Макаренка і Сухомлинського. Інші ювіляри були ласкаво передані на спроможності громадськості...

22. "Коли зникає народна мова, народу більше нема"

До бою стають опоненти. Відгукуючись на мої попередні бесіди, у яких йшла мова про потребу відродження нашою педагогікою національних, українських коренів, Л. Стасюк з Житомира гнівно мене "припечатує". Як можна, докоряє він у своєму листі, російського педагога Костянтина Ушинського потрактовувати як українського? Мовляв, увесь же світ знає, що він – російський... Колючих шпильок на мою адресу Л. Стасюк не шкодує.

Що ж, я згоден полемізувати, і я найперше запевняю Леоніда Филімоновича, що все оте сердите та образливе, що міститься у його листі, їй-богу, аніколи, ніяк себе не заявило б, якби... якби ми вчилися

так, як треба. Та, може ж, ніколи і не є пізно вчитися, вносити у свою поінформованість ті чи інші корективи? Огляньмося: які масиви нових знань, цілі гори історичної правди відкрилися і продовжують відкриватися у наші дні! І то на основі неспростовних фактів, з посиланням на архіви. Усе те вже служить справі інтелектуального озброєння та виховання нового покоління громадян, одначе і старшим – ну, не личить же обмежувати свій світогляд газетою "Товариш", на яку посилається мій дописувач, чи ще якоюсь їй співзвучною.

Та що тут вдієш! Ось, здається, вже звідусюди лунає та історична правда – про "Великий Жовтень", розпалену більшовизмом т. зв. громадянську війну, про колективізацію, а та або інша людина щільно затуляє вуха і каже: "Не чую". Або – "Не хочу чути". Або – "Все те, що ви кажете, – брехня". Сиріч правдою є те, що говорили в часи якщо не батюшки – московського царя, то Сталіна чи Брежнєва.

Хай буде зарізно сказано, але то вже симптоми хвороби. Хвороби неперетравлюваності того нового, чого в часи формування свого світогляду та або інша особа не вчила. Ну, не вчила у колишній школі – отже, його, мовляв, і не має, і не існує, і не може бути, а якщо ж хтось стверджує зворотнє, то усе це – вигадки, або навіть наклепи на радянський лад, на старше покоління і т. д.

А мудро ж зазначав Олесь Гончар: людина – плинна речовина. Тобто – їй належить еволюціонувати, коригувати свої погляди й уявлення, від чогось, що доводить свою хибність, відмовлятися, у чомусь новому стверджуватися. Це ж так природньо, так нормально, правда?

Ну, ось і про Костянтина Ушинського. У радянській школі вчили, що він – великий російський педагог. І правдою тут є те, що з появою його праць сформувалася російська педагогіка як наука. Це – настільки ж принципової ваги внесок, як внесок Миколи Гоголя в російську літературу, Володимира Вернадського – в природознавство, Михайла Остроградського – в математику, Сергія Корольова – в космонавтику, і т. д., і т. д. Хоча відомо, що всі названі діячі – українці.

Втім, це у мене напрошується вихід до окремої теми, що її Ліна Костенко означила як струшування плодів дерева на не свій – чужий город. І то навряд чи треба довго роз'яснювати, чому це явище мало місце і чому воно – стосовно плодів українського інтелекту – набуло масового характеру. Просто – донедавна свого власного городу – своєї держави ми, українці, не мали. Куди б, отже, мусили б іти ті плоди? До метрополії, до метрополії... Як почасти вони ідуть туди внаслідок наявності так званих прозорих кордонів ще й сьогодні.

Я розумію, звичайно, що є велика дистанція між українцями лише за походженням і українцями за переконаннями. Перші, трапляється, зманкуртчуються та з'яничарюються до такої міри, що годі й знайти якісь стрими супроти їхньої зненависті до всього рідного, національного. І переходять вони на мову іншого народу, і відпускають лише плювки на історію та на культуру народу власного, з якого вийшли, і злобою сповнені стосовно кожного, хто ними, відступниками, бридує, хто є українським патріотом. З точки зору і сьогодення й вічності смішні вони – правда. Смішні і в очах кожного розумного представника того народу, до якого вони примазуються, і в тому плані смішні, що насправді винищити у собі національне генетичне коріння неможливо – причавлене тобою, воно неодмінно озветься у твоїх ближчих чи дальших нащадках, і знову спрямує себе до природності та повноти вияву. Тип з ураженою, дефективною національною психікою – як то, нагадаю, означив Євген Маланюк поширену породу малоросів.

Тобто, як мовив Григорій Сковорода (його, до речі, теж оголошували російським філософом, але, дякувати Богові, в це ніхто в нас не повірив), найморальніше і найприродніше дотримуватися принципу "всяк мусить пізнати свій народ і в народі себе". "Чи ти рус?" – запитував він. І відповідав: "Будь ним". "Чи ти лях? Лях будь. Чи ти німець? – німечствуй. Француз? – французюй. Татарин? – татарствуй /.../ Все красне, що чисте, природне, що не є підробкою, не перемішане з чужим по роду".

Отже, якщо ти українець – послухаймося Сковороди – українцем будь. Ось як, до речі, відгукувався він про тих, котрі, відвертаючись од

рідного слова, поіншоязичувалися. Такий тип нагадував філософові собаку, "яка навмисне випустила шматок м'яса і стрибнула в річку, щоб вловити його тінь". У даному випадкові, продовжимо думку філософа, – тінь чужого, іншого народу, замість того, щоб триматися і світовідчуження, і правди, і мови народу власного...

Я тільки зверну увагу, що це їдке порівняння могло б стосуватися тільки тих індивідуумів, котрі, як підкреслює Сковорода, навмисне, добровільно відсахнулися од рідного народу. Тобто приклад цей – аж ніяк не в образу тим вельми численним представникам нашого народу, котрі не доброхітно поіншоязичилися, а котрих було поіншоязичено, сиріч зросійщено, відповідними життєвими обставинами та відповідною державною політикою. Однак якщо вони у душі почувуються українцями (а таких – переважна більшість), то що, окрім щирого співчуження з приводу цього невільного відступництва можна їм побажати? Найперше – якомога повнішого та швидшого національного одужання, як би то нелегко це не було. Зі старших хтось уже й не може повернутися до тієї ж таки своєї родової мови? Так, вірю, то – не завжди просто. Але ж, шановні, неодмінно потурбуйтеся вже хоч про своїх дітей, про внуків – хай вже бодай вони ростуть повновартісними представниками своєї нації...

У цьому місці не відмовлюся від бажання процитувати з книжечки "Гумористичний задачник", яку надіслав її автор М.Возіанов з Харкова. Отже, задача за №128 така: "У квітучому селі жили собі два симпатичні хлопчики Сашко і Мишко. Говорили вони мовою українською, думали українською, писали українською, молилися українською... Та ось закінчили школу, українську, і приїхали вчитися далі до Харкова. А там городяни спілкуються між собою по-російськи. Стріли тітку Оксану, дядька Івана, дядька Петра, що вже жили в місті. Вони теж ... бубонять мовою городян. Закінчили Сашко і Мишко інститут. З відзнакою. Стали городянами. Думали і молилися, як і раніше, українською, а ось спілкуватися почали російською.

Скажіть, будь ласка, вам не здається, що усе "русскаяязычное население" Харкова родом із Кавунців?"

Однак – про Ушинського. Належить знати, що був він українцем не тільки за походженням, але і за тяжінням душі. Коріння його роду – в Охтирському та Лебединському повітах колишньої Слобожанської губернії. Особливу роль в українських захопленнях Ушинського відіграла Шосткинщина нинішньої Сумської області, де у селі Богданка був маєток Ушинських. Дружина педагога Надія Дорошенко походила з того старовинного українського роду, що дав Україні двох гетьманів – Михайла Дорошенка, який на початку ХУІІІ ст. брав участь у поході Сагайдачного на Москву, та знаменитого своїми відчайдушними зусиллями утвердити незалежність України Петра Дорошенка, а в ХХ столітті, доречно й це згадати, – видатного українського історика, міністра закордонних справ уряду УНР Дмитра Дорошенка. Причетність через дружину до славного гетьманського роду не могла не позначитися на мірі українства К. Ушинського, котрий і вчився в юні роки в Україні – у Новгород-Сіверській гімназії. Україну педагог вважав своїм рідним краєм, завжди тягнувся сюди всією душею, тут, у Києві, на території Видубецького монастиря, знайшов він і свій вічний спочинок.

Але справа, звичайно, не в генеалогічно-фізичній належності К. Ушинського до українства. Справа в тому передовсім, що український національний дух проймає і педагогіку цього вченого. І то промовисто, що глибинне українство К. Ушинського не викликало жодних сумнівів і в такого особливо вимогливого та прискіпливого діяча в цьому плані, як Г. Ващенко. "В той час, – писав він у "Виховному ідеалі", – коли більшість наших письменників післяшевченківського періоду відійшла від національних традицій, особливо в галузі релігії, вірним їм залишався Костянтин Ушинський /.../ Писав він, як відомо, російською мовою, але, /.../ подібно до Гоголя, мав українську душу". Г. Ващенко привертав увагу до того, що К. Ушинський "найважливішу засаду виховання вбачав в ідеї народності". Тому й підкреслював вчений, що К. Ушинський – "видатний український педагог, що, стоячи на засадах кращих українських традицій, розвинув і поглибив їх".

Навіть побіжне ознайомлення з педагогічною спадщиною К. Ушинського повністю потверджує цей висновок. Не абстрактний, а саме родовий, національний патріотизм мав педагог на увазі, коли писав: "Як нема людини без самолюбства, так саме нема людини без любові до батьківщини, і ця любов дає виховникові певний шлях до серця людини й могутню підпору в боротьбі з її поганими особистими й родинними нахилами". "До серця людини", стверджував К. Ушинський, треба говорити її родою мовою, і тому, виходячи з ідеї народності (праці "Рідне слово", "Про народність у громадському вихованні" та ін.), він доводив, що навчання у школах мусить здійснюватися рідною мовою, а в Україні – українською. Про значення рідної мови найзворушливішими, найпоетичнішими рядками К. Ушинський (до речі, як згадують сучасники, до кінця життя у його російській мові завжди було чути український акцент) писав так: " Мова народу – кращий, що ніколи не в'яне й вічно знову розпускається, цвіт усього його духовного життя, яке починається далеко за межами історії. У мові одухотворяється і весь народ, і вся його батьківщина; в ній втілюється творчою силою народного духу в думку, в картину і звук небо вітчизни, її повітря, її фізичні явища, її клімат, її поля, гори й долини, її ліси і ріки, її бурі і грози – весь той глибокий, повний думки й почуття голос рідної природи, який лунає так гучно в любові до людини, до її іноді суворої батьківщини, який відбивається так виразно в рідній пісні, в рідних мелодіях, в устах народних поетів. Проте в світлих, прозорих глибинах народної мови відбивається не тільки природа рідної країни, але й уся історія духовного життя народу. Покоління народу проходять одне за одним, але результати життя кожного покоління залишаються в мові – у спадок для нащадків. У скарбницю рідного слова складає одне покоління за іншим плоди глибоких сердечних порухів, плоди історичних подій, вірування, погляди, сліди пережитого горя і пережитої радості, – одне слово, весь слід свого духовного життя народ дбайливо зберігає в народному слові. Мова є найживіший, найбагатший і найміцніший зв'язок, що з'єднує віджилі, ті, що живуть, та майбутні покоління народу в одне велике, історичне живе ціле. Вона не тільки виявляє собою життєвість народу, але якраз і саме життя. Коли зникає народна мова,— народу нема більше!.. Поки живе мова народна в устах народу, до того часу живий і народ. І нема насильства нестерпнішого, як

те, що хоче відібрати в народі спадщину, створену незчисленними поколіннями його віджилих предків. Відберіть у народу все – і він все може повернути, але відберіть мову, і він ніколи більше вже не створить її. Нову батьківщину навіть може створити народ, але мови – ніколи: умерла вона в устах народу – вимер і народ".

Скільки глибини в цих роздумах вченого! І коли він стверджував, що саме мова формує з "живих, мертвих і ненарождених" (Т. Шевченко) оте "велике, історичне живе ціле", то як не задуматися: чи й могло воно, зрештою, витворитися в Україні, коли, як зі співчуттям, сумом і протестом писав К. Ушинський, характерною для неї була ситуація, за якої "малоросійських хлопчаків /.../ з першого ж дня [у школі] починають ламати на великоросійський лад... Така школа /.../ не дуже м'яко нагадує дитині, що вона не дома. І то не дивно, що [така] школа з першого ж дня видається їй букою". Дитина "переходить з дому, мов з раю в пекло", а потім "біжить додому, мов із темного пекла, де все темне, чорне, незрозуміле".

А ось і рядки К. Ушинського про саму українську мову – вона "мелодійна, співуча", вона має "народну літературу", тобто фольклор, "яким не може похвалитися жоден з народів"; це – мова, "на якій ще недавно співав Шевченко"; це – мова, запалювався він вже гнівом, якою розмовляє не 200 тисяч, а "14 мільйонів народу". То чому ж вона "виганяється зі школи, мов якась чума?"

Я нагадаю, що цей голос лунав у роки царських заборон української мови, і вже це доводить, що український патріотизм К. Ушинського – то патріотизм особистості, що проходила еволюцію (хай і не завершену, адже пішов К. Ушинський із життя ще молодим) від етнічної свідомості до національної. І то, справді, всім мусить бути зрозуміло, чому ці мужні філіппіки на захист української мови К. Ушинський писав мовою російською. Якою бо іншою мовою мав він писати за обставин не тільки заборон, а й невиробленості українського наукового слова! Свого роду "етикет" тяжів у ті роки над багатьма патріотичними українцями і в їхньому листуванні.

Високо підносив, до речі, К. Ушинський і значення національних традицій у релігійному вихованні, опротестовуючи (до цієї прикмети його поглядів привертав увагу Г. Ващенко) ту матеріалістично-атеїстичну пошесть, що в часи, коли він жив, вже претендувала на панування. Читаючи його роздуми з цього приводу, як не задуматися: хіба оте падіння моралі, часом просто оскотніння людське, вияви якого ми нині зустрічаємо на кожному кроці, не є наслідком матеріалістично-атеїстичної атмосфери, в якій виховувалося вже кілька наших поколінь? І як же то, дослухаючись Ушинського та інших наших педагогів, буде непросто нам зцілитися та повернути Бога – як щось вище, святе, благородне, моральне – у свої душі!

Ось – принагідно згадується – у Галичині запроваджено до шкіл християнську етику. У когось це (ба! – в деяких нардепів, що вже кілька разів знімали бучу з цього приводу у Верховній Раді) асоціюється ледь не з плеканням "релігійного мракобісся" (ну й термінологію залишила безбожницька система!), ще з якимись дурницями. Я ж думаю, що йдеться передовсім зовсім не про релігію як таку (те, що церква відокрем-лена в нас від держави, цілковито виправдано). Йдеться саме про те, щоб вселяти у дитячі душі бодай хоч якісь моральні стрими, які у чималій частині наших сучасників начисто відсутні, йдеться бодай про якесь освітлення, облагороднення, вивищення людських душ над брудним та ницим, чого так ще багато у нашому житті. Добре це чи погано? Звичайно, добре. І то, гадаю, вже час міністерству освіти потурбуватися, аби такий курс – етика і, як її основа, християнська етика – поширився і на всі школи України.

Ну, а вже щоб закінчити про К. Ушинського, то я зазначу, що з приводу попередніх моїх бесід, де я згадував про нього, пошта принесла мені не тільки гнівні рядки, як-от Л.Стасюка, а й листи щирого солідаризування. Так, О. Мороз зі Львова (мені приємно було у 1997 році вручати їй премію ім. І. Огієнка за її активну науково-просвітницьку працю) надіслала власну газетну публікацію про К. Ушинського, що доповнює те, що вже сказане мною, ще й такими штрихами. У листі до свого приятеля педагога Л. М. Модзалевського від 9 грудня 1863 року К.

Ушинський і сам визначав свою національну приналежність – українець. Йому ж повідомляв він у 1868 році: "В наступному році думаю переїхати до себе на батьківщину – до Києва" (намір цей так і не здійснився, а в 1870-му році видатного педагога не стало). У своїх посібниках для російської народної школи, зокрема в читанці, він переповідав українські святкові звичаї, як і наводив українські вислови, боронячи у одній з праць своє право до цього вдаватися. А в його архіві збереглася копія клопотання, яке незадовго до смерті він порушив перед попечителем Київської шкільної округи, про дозвіл навчати у Богданській сільській школі українською мовою (Мороз О. Педагог, який прагнув порятунку нації. – "Основа", 1994, квітень)...

А ось лист від М. Рудницького з м. Рівного. Він повідомляє, як зберігається пам'ять про К. Ушинського як про людину, котра гаряче любила Україну, у Рівненській області. Подає він і дані, які, однак, треба б перевірити: про те, що у Гориньграді досі стоїть побудована ним церква з величезним куполом, а в с. Рясники похована його донька (?), якій випало бути дружиною барона Врангеля. Переконливо пише п. Рудницький про вплив К. Ушинського на відомого діяча народної освіти, організатора початкових земських шкіл в Україні Миколу Олександровича Корфа (1834 – 1883). "Німець за походженням, росіянин за місцем народження, українець за місцем, де жив, Микола Корф був глибоко вражений тією несправедливістю, яку чинили російські шовіністи, знищуючи все українське та насаджуючи свою п'ятицько-матюкальну "культуру". Тож мешкаючи в Україні, він щиро полюбив наш народ та його мову. Корф доводив, що дитину треба навчати рідною мовою, українців – українською, і як приклад ілюстрував: запитайте дитину, що то є "потолок" (замість "стеля") – і, не знаючи, вона відразу засоромиться, знітиться, і то вже весь процес навчання загальмовано..." І як висновок автора листа з Рівного: "Так, це був прямий вплив К. Ушинського, причому вплив щонайвиразніший."

Ось так допомогли мені мої кореспонденти відповісти на докори обуреного чоловіка з Житомира. До речі, і так ще ставив питання Л. Стасюк: "То що – ви пропонуєте, щоб росіяни і зовсім не мали діла до

Ушинського?" Та ні, ані в жодному разі. Тим бо й великі видатні особистості, що здобутки їхньої праці належать всьому людству. Бери, користуйся, освоюй, пропагуй, досліджуй. Ну, а що ж до того, який саме народ породив собі на славу та для всього людства видатного сина, то в цих речах, даруйте, треба витримувати елементарну чесність. Як мовиться, це "не всьоравно". Загляньте-бо в педагогічну літературу, в енциклопедичні словники – і ще й сьогодні прочитаєте про К. Ушинського: "великий русский педагог" або – у найліпшому разі – "отечественный", що теж сприймається "старшим братом" як синонім "русского". Чесно? Що б то не позначати бодай так: український та російський педагог... Але навіть так не хочеться... Нічого, отже, не лишається, як коригувати в односторонньому порядку...

І в цьому рішинцеві – і неспростовна правда про К. Ушинського, що вище почасти наведена, і ставлення до цієї особистості фактично всіх наступних видатних українських педагогів. Не тільки Г. Ващенко, але й Б.Грінченко, І. Огієнко, С. Русова, – всі вони не сумнівалися, що К. Ушинський – один з найславетніших синів українського народу, чия педагогічна спадщина лягає у підвалини національної системи виховання та освіти в Україні.

...Наприкінці лютого 1998 року поталанило й мені побувати в Богданці, яку над усе любив К. Ушинський. Відбулася там чудова подія: відкриття у будинкові школи музею педагога, а також презентація змістовної книжки Шосткинського краєзнавця, архівіста Віктора Терлецького "Костянтин Ушинський і Сумщина".

Важливість події (музей!) тим значиміша, що приурочена вона до 175-річчя від дня народження педагога: 2 березня 1823 р. Потверджена документами, ця дата (існуюча література подає іншу) була завчасно обнародована, як мовиться, доведена до відома. Ювілей же фактично і замкнувся на с. Богданка...

Кажу про це з гіркотою, бо йдеться ж про одну з найбільших постатей, яку дав уселюдській культурі, педагогіці український народ. І

хіба не годилося б мати високий урядовий комітет у зв'язку з цим ювілеєм? Мабуть, перед березневими виборами урядовцям було не до цього. Але в тому ж і трагедія, що не до цього! Тільки чому ж "не до цього" виявилось і головному штабові освіти в Україні, і Академії Педагогічних наук, чий мусив би то бути святий обов'язок? Дивні, просто брутално антидуховні, антикультурні речі, панове!

А поза тим, є і ще одна причина для гіркоти: відкрита у 90-х роках XIX ст. школа у маєтковому селі Ушинських (скільки зусиль було докладено родиною педагога – дружиною педагога та дочкою Надією, щоб її побудувати і відкрити!) до свого 100-річчя не дотягла: кілька років тому її як малокомплектну закрили, а дітки з Богданки, де нараховується десь 160 дворів, хоча школярів – тільки 16, ходять до школи сусіднього села...

Я розумію, звичайно, – є економічні критерії, є диктат фінансових речей. Одначе, скільки не бери це до уваги, я сприймаю це як щось майже моторошне: стоїть на пагорбі красуня – школа Ушинського, при вході до неї – пам'ятник славетному педагогові, до якого цього дня було знесено багато квітів, і тьмяно-печальними вікнами вдивляється ця школа в далечінь, у просторінь: у широку луку, до якої рівнесенько підступає ліс, а вже десь там далі за ним – звивається чарівна Десна. Школу поставлено в такому місці на краї села, що з її ганку жодних прикмет поселення не видно: тільки розкішні краєвиди, тільки первісність природи, яка була такою, яку бачать оті вікна, і сто, і триста, й тисячу років тому...

І то зрозуміло, чому сумує школа. Вона у тузі за школяриками, за щебетанням дитячих голосків, без яких її ошатність, на тлі гарних пейзажів, не може не видаватися вже навіть неприродньою. Ну, якось організувати б поселення у маєтковому селі Ушинського, де нема сьогодні навіть жодного телефону, хоча б з десятків молодих сімей, ще щось придумати, аби бодай один невеликий, бодай символічний класик-комплект таки в цій школі функціонував, аби, попри те, що відкрито тут любовно оформлений музей, ожила поряд з ним і хоча б одна класна кімната... Ну, та ж ніяк це не в'яжеться – відкрити школу Ушинського в

роки царату і втратити її вже в незалежній Україні! Більшої образи пам'яті педагога годі й уявити...

Втішаюся, однак, з того, що розуміння того, про що наразі мовлю, виявили і керівники Шосткинського району та Сумської області, які були на згаданому святі і завдяки зусиллям яких, власне, і засвічено цей ще один духовний світильник в Україні – музей К. Ушинського у Богданці. Це і голова Шосткинської райдержадміністрації В. Цимбал, і завідувача районним відділом освіти С. Петренко, і керівники гуманітарної сфери з Сум О. Неселевський та М. Баранов. Хоча моя зустріч з цими людьми тривала лише кілька годин, я встиг проїнятися до них довірою. Віриться, що за якийсь час і отой хоча б єдиний класик у маєтковому селі Ушинського запрацює, і що й загалом вогникові української духовності у цьому краєві, спираючись на таких ентузіастів, як згаданий В. Терлецький (до речі, він активний діяч "Просвіти"), ці люди не дозволять пригасати. Я не міг, до речі, не запримітити, що відкрита в Богданці експозиція розповідає про К. Ушинського як про українського педагога, як про українця, а не діяча, розчиненого в "общерусском море".

А друга моя втіха в тому, що отих діток, нащадків дітвори, яку вчили колись Ушинські, я таки побачив. Хай те сталося вже і в примісті Шостки – селі, де функціонує середня школа і де продовжувалося свято Ушинського. Колись, у роки ранньої своєї юності, на Шосткинському заводі "Хімреактив" я починав свій трудовий шлях, і то добре пам'ятаю, як у цьому зросійщеному середовищі шукав я у ті роки українського продику, але, фактично не виявивши його, заходився організовувати по змозі масштабний Шевченківський вечір. Навіть, пам'ятаю, хор, що заспівав пісні на слова Т. Шевченка, тоді зібрав, заохотивши до нього дівчат і хлопців зі свого цеху замовних реактивів. Тим вечором я і досі втішаюся, він став майже подією. Для мене, для моїх тодішніх друзів – точно...

І ось тепер – ці дітки, які добре знають, що вони – українці, які вже назавжди зтямили, що духовні світочі з їхнього краю – це і К. Ушинський, і П. Куліш (містечко Вороніж, де він народився, – поряд зі

Шосткою), дітки, українська вимова яких, цілковито позбавлена отих "шчю", "шчястя", "нічього", дає тільки насолоду. Як натхненно і талановито розігравали вони українські народні сюжети з "Рідного слова" К. Ушинського!

Захопив, отже, Шосткинщину, яка недалеко від кордону з Росією, процес національного відродження, іде в цьому краї поглиблення засад української освіти. Й одна з опор цього процесу – К. Ушинський. Крезі з розкиданими, розвіяними, експропрійованими багатствами, сьогодні ми збираємо їх на власний пожиток.

23. "Чим більше неукраїнської мови, тим менше України"

Інспірована одним з моїх дописувачів тема діяльності К. Ушинського та того значення, якого надавав цей педагог навчання в Україні українською мовою, асоціативно пов'язалася у мене з публікацією газетою "Факты и комментарии" (1997, 11 грудня) матеріалу під збурююче-провокативним заголовком "Я русский бы выучил. Но скоро будет негде..."

Де, запитуєте, "негде"? Та хоч би і в столиці України. Так бо вже взяла її, усіх нас за горло "насильственная украинизация", що представники російської общини міста, як повідомляє публікація, вже "вдруге (згодом втретє і, здається, вже вчетверте – А. П.) вийшли на Хрещатик", аби "привернути увагу столичної адміністрації до дій Головного управління освіти міста". Страхотливі ці дії, належить читачеві зробити висновок! Чому? Тому, що кількість російських шкіл у Києві становить нині "тільки" вісімнадцять...

Граючи в об'єктивність, навіть науковість підходу, газета залучила до коментування "ситуації" трьох осіб, що їхні "громадянські й професійні інтереси стосуються царини мови". Коментатори різні, одначе у головному їх висновки майже збігаються, хіба що хтось з них мовить у гарячці, а хтось обережніше, ухильніше.

Два перші з них жодної моєї цікавості не викликали, оскільки їх погляди відомі. Ну, чим новим міг би розкритися мені голова російської общини міста Києва Костянтин Шуров, чиє відверте українофобство я добре запам'ятав з того часу, коли ми обидва – у 1990–1995 роках – були депутатами Київської міської Ради. Навіть майже поряд сиділи у сесійній залі. Отож не голова, а я сказав би – імперголова! Гляньте: вже два пікети організував. Старається. Ну, точно так, як знаний нардеп Моїсеєнко, котрий вже укотре проголошував вусрівську "всеукраїнську стачку трудящихся". К. Шуров, точно переконуюся, – також типовий вусрівець, хоча у питанні ставлення до державної мови і він сам, і його група "страшно далеки от народа", сиріч від переважаючої маси росіян, що мешкають у столиці, й поза її межами (дещо нижче я це проілюструю).

Так саме годі було шукати якихось нових акцентів у позиції професора Олександра Білодіда. Це що – уперше він обстоює офіційний статус російської мови в Україні? Це що – когось може подивувати те, що ось і в цьому коментарі він обстоює ту точку зору, що "нарушать этот баланс неразумно" (тобто "баланс", який в умовах СРСР склався між українською та російською мовами)? Я, правда, не запідозрював, що недавній професор української мови в Національному університеті ім. Т. Шевченка, чиї студенти – українські філологи, як стверджує він, спілкуються між собою по-російському (не інакше, як приклад взяли з професора), буде наполягати в цій публікації, буцімто українська та російська мови "вышли из одного корня – древнерусского языка". А я то думав, колего, що на сьогодні вже й кури, не те що професори, знають про вигадану колонізаторами – великодержавниками "спільну колиску"...

Ні, категорично мені не цікавий і цей коментатор, категорично! Ліпше йому бесідувати по душах – як з ідейним спільником – з тим же К. Шуровим.

А от вже третій коментатор мене вразив. Чому? Бо то – не приватна персона, якій вільно будь що говорити. То – офіційна особа, покликанням якої було на той час відповідати за загальноосвітнє шкільництво у

масштабах всієї держави, а саме: заступник міністра освіти України О. Савченко. А заявила вона, що викладені у заяві російської общини факти (стосовно "примусової українізації") ... "вызывают беспокойство" та що з керівником головного управління освіти м. Києва (Б. Жебровським), як і з керівником російської общини, відбудеться розмова...

Про що мало говоритися? Ну, увочевидь про те, про що сказано державною особою з міністерства освіти України кореспондентові "Фактов и комментариев" М. Євграшиній, яка й вела бесіду з трійкою коментаторів. А сказано ж їй було вельми "тривожні" речі: як виявляється, "Київ – не єдине місто, чия освітня мережа інтенсивно змінює мовну орієнтацію". Наприклад – цитую — "з 824 шкіл на Волині російськомовною залишилася одна. По одній – в Івано-Франківській, Київській, Хмельницькій, Черкаській областях. З 1032 шкіл Вінницької області російська мова навчання збереглася у трьох школах. По три школи – в Житомирській і Закарпатській областях. У Рівненській і Тернопільській не залишилося жодної". Усе це – ілюстрації до того факту, що "вже минулого навчального року співвідношення шкіл з українською та російською мовами навчання не відповідало етнічному складові населення".

Отак-то, панове-патріоти! Печалитесь з приводу нашої мови, а не помічаєте, що насправді вже зарвалися, вже перестаралися, що пора вже україномовній експансії в царині освіти давати відбій та і в столиці, і в згаданих областях привести все до "норми", – так належить розуміти сенс висловленої "озабоченности".

Людині, котра спеціально не уникала в сутність справи, на котру просто звалюють циферію на кшталт щойно наведеної, і справді, навіть природньо перейнятися певними підозрами. Мовляв, а чи не занадто? Чи не зафорсовано? Декому ж навіть уявляться – і жаль та співчуття приймуть чийсь душу – сотні, якщо не тисячі батьків-росіян, котрі домагаються для своїх чад російського класу, але його їм анізащо не дають. Отже, що то – не жорстокість, не натуральне порушення прав людини та конституційних норм? Не дивиною, до речі, стало те, що в

деяких областях, дізнавшись про стурбованість службових осіб з міносвіти, і почали виявляти тих, котрі "зарвалися". Чому ж би й ні – в нас це недовго! Добряче бо звикли в тоталітарні часи стояти встругу перед начальством, та вже з пів-слова, навіть з пів-жесту вгадувати, чого він хоче...

Але вся річ у тому, що ні в Києві, ні в згаданих областях ані сотень або тисяч, ані навіть десятків таких батьків-протестантів не існує. Працюючи у 1992-1994 роках у міністерстві освіти, я завжди цікавився: є скарги з того приводу, що в даному населеному пункті росіяни не мають змоги вчити свою дитину російською мовою, чи нема? Ні, таких скарг за весь час своєї праці я не зафіксував. І на прийомах громадян їх не було. І керівники освітою з названих областей повсякчас підкреслювали: утвердження у своїх правах державної мови відбувається цілковито мирно, з розумінням; юрби росіян, котрі, мовляв, штурмують кабінети посадовців, оскільки не можуть задовольнити своїх освітніх прав, – не більше як виплід фантазії політиканів. А от скарги з багатьох регіонів держави з приводу неможливості влаштувати дитину в українську школу, дійсно, були масові.

Такою була ситуація вже кілька років тому. І засвідчувала вона єдине: переважна більшість росіян вже тоді проймалася розумінням, що державну мову треба знати, що в найбрутальніше поросійщеній Україні навіть смішно говорити про загрозу втрати росіянами своєї мовної ідентичності. Де вже й говорити, коли й українці знатимуть російську мову як мінімум з запасом на все третє тисячоліття – навіть і в тому випадку, коли б вона спеціально в школі не вивчалася. Он бо, за всієї своєї принципової неправоти, і професор Білодід стверджує: "І перекладачі не потрібні. Росіяни вільно читають в оригіналі Шевченка, українці – Пушкіна". Ну, якщо вже ось так вільно (чому ж тільки одна з поширених серед росіян фраз звучить: "Я по-українски не понимаю"?), то чого й нарікати, що частина дітей росіян вчиться в українських школах? Такий їхній та їхніх батьків власний, не насилуваний вибір, і Українська держава має всі підстави відзначати це з вдячністю.

Так саме навіщо нарікати, що на сьогодні, згідно з розробленим мною свого часу інструктивним листом міністерства освіти за №1/9-11 від 28 січня 1993 року "Про вивчення мов та літератур у навчальних закладах України", вивчення російської мови в українських школах не є обов'язковим? Певні сили, як відомо, обстоюють саме обов'язковість. Але ж не лукавте, шановні: подібні наполягання – не зі сфери культури. То – стовідсоткова, лише задрапована під культуру політика, мета якої – знову повернути в Україну есесерівські порядки, не дозволити їй культурно, мовно й політично випростатися. Не випадково ж шовіністично-яничарські сили так вражаються та шумлять з приводу того факту, що ось уже впродовж кількох років російська література вивчається в українських школах в курсі зарубіжної. (Між іншим, в обсязі, що десь у п'ять разів перевищує той, який відводиться на такі ніби ж теж великі літератури, як німецька чи французька). То ж у якому курсі вона має бути, милі господа? Що – ви категорично не в змозі проковтнути те, що з 1991 року Росія стала стосовно України зарубіжжям? Як мовиться, дасть Бог розуму та часу – звикнете.

Стосовно ж мережі навчальних закладів за мовами навчання, то красномовним видається мені такий факт: зо два роки тому "озабоченностью" з приводу "ущемлення" прав етнічних росіян у місті Рівному перейнявся представник дипломатичного корпусу Російської Федерації в Україні, пильно зацікавившись: чи є в цьому місті ті, що хотіли б піти до російського першого класу? Що ж, таких було знайдено – аж тринадцять осіб! Та здебільшого, як повідомила преса, батьки їхні виявилися представниками... кавказьких національностей. Після упевнення у цьому "озабоченность" російського консула зникла...

Або й інший приклад – ситуація у Хмельницькому, де я побував на змістовній конференції з питань розвитку національної освіти. Запам'яталося зізнання завідувача міським відділом освіти п. В. Козубняка: "Зі труднощами змогли відкрити в цьому навчальному році один російський перший клас, але побоююся, що з часом він "розсмокчеться". Як саме? А з часом можуть побігти ті діти один по одному в українські школи".

Отже, ті, котрі "обеспокоены", що накажете робити? Не дозволяти, не пускати? Примусово віддавати російську дітвору у згаданих містах до російських шкіл?

От вам і "насильственная українізація", якої насправді нема в Україні ані сліду. Відбувається у столиці та на захід від неї закономірний, продиктований самою логікою існування України як незалежної держави освітньо-мовний процес, й шовіністично-яничарські спекуляції довкола нього мусять викликати лише огиду. Саме цього роду "обеспокоєність" і могла б бути виправдана.

А загалом зовсім супротивних, давно очікуваних українською громадськістю напрямків державорозбудовчої стурбованості головного штабу освіти в Україні можемо назвати тут немало. Хтось забув, куди належить спрямовувати енергію найбільшої стурбованості? Що ж, варто зайвий раз нагадувати.

Наприклад, до усе ще кричущої невідповідності мережі загальноосвітніх шкіл національному складові населення у східно— й південноукраїнських регіонах держави, де продовжується грубий потопт національних і громадянських прав переважаючої частини тамтешньої людності. Отам-то маємо приклади вже не вифантазованих, а цілком реальних баталій з приводу відкриття кожної української школи, кожного українського класу, як то було напередодні 1997/98-го навчального року в Донецьку, як то зафіксовано у Харкові, в Луганську. І вже не представники кавказьких національностей домагаються тут освітньо-мовних прав. Прагне їх вибороти корінний люд – українці, і то незрідка – намарне. І скільки є ще в Україні міст обласних підпорядкувань, містечок і навіть сіл, де з українською школою не "скоро будет негде", а нема її і сьогодні, в умовах вибореної незалежності!

Ось лише окремі ілюстрації з листів, що їх я одержую. Олена Павлівна з м. Красного Луча на Луганщині: "У нашому місті всього до 30 шкіл, але української – жодної. У 9-му класі з української мови, яку винесено на випускний іспит, є тільки один урок на тиждень. Російської ж мови, окрім

того, що й увесь навчальний процес по-російськи, дев'ятикласники мають три рази на тиждень. Гарно?". Н. Пестушко з Одеси: "Стосовно українського шкільництва в перші роки Незалежності у нас був певний прогрес. Але я не певна, що щось змінюватиметься на краще, надто після того, як людину, яка за це уболівала, зняли з посади начальника міського управління освіти, а на його місце призначили даму, що цвенькає тільки по-російськи, – або ж не знає української, або відверто нею нехтує". Л. Проценко з Харкова: "Дитині, що йде у нас до українського першого класу, батьки мусять купляти підручники по 5 – 7 грн. за штуку. У російських же школах існує підручковий фонд, з якого видають книжки лише за 2 грн. за користування. Різниця? І чи подумає коли хто-небудь, що мусило б бути зовсім навпаки, що батьки просто масово віддавали б своїх дітей до українських шкіл, якби там і підручники були безплатні, і, може, й ще якісь пільги, бодай ті ж сніданки?..". В. Жуков з м. Гуляй-Поле: "Всі роки ПТУ у нашому місті працювало по-українськи. І раптом після Незалежності – перефарбувалось: предмети, в т. ч. й новітня історія України, де вивчається діяльність нашого гаранта Конституції, – по-російськи..."

Так саме годилося б стурбовуватися і тим фактом, що великий відсоток наших шкіл хоч і є україномовним за статусом, однак російськомовним за духом. Ця ситуація, хоч керівництво освітою міста і прагне її змінити, характерна й для столиці України. Викладання частини предметів в українських класах російською мовою, масові порушення вимог єдиного мовного режиму в школі (всупереч наказові по мінісвіті за №123 від 7 вересня 1992 року) – то найпоширеніші явища. Стосовно останнього з них, у якому відповідний пункт звучить так: "Забезпечити упродовж усього шкільного дня, включаючи перерви, послідовне дотримання єдиного україномовного режиму у навчальних та навчально-виховних закладах з українською мовою навчання і виховання, а також у тих, які почали перехід на нього", – категорично, але й небезрезонно висловлюється відомий наш поет і активний діяч КУІН"у Микола Сом: " Покажіть мені у Києві хоч одну по-справжньому українську школу! Я такої не знайшов". Якщо й погрожувати пальчиком керівникові освітан столиці, то може ж таки якраз за це, за брак правдивих

українських шкіл у місті, а не за дещо зовсім супротивне, міфічне, провокативно гіперболізоване?

О, ті українські школи в багатьох наших містах! "Тільки залунає дзвоник на перерву, то не лише учні, а й вчителі, як за командою, переходять на мову іншої держави" (пише Л. Васильєв з Херсону)... І, звичайно ж, що цілковито панує російська мова у т. зв. змішаних школах, які в ліпшому разі є суржиковими інкубаторами. У Дніпропетровську, наприклад, цих змішаних шкіл близько сотні, з них у 1997 р. статус української одержала тільки одна. Тож порахуйте – з подібними темпами треба також ледь не сотню років, аби ці школи стали українськими і тим самим було виправлено нинішню ситуацію у місті, де українськомовними школами охоплено тільки 32% учнів...

Або й сподівана стурбованість міністерства, як і в цілому уряду, як і президентської адміністрації, з приводу стану з українською мовою у вищій школі. Доволі кволі кроки, що здійснюються для поліпшення ситуації, поки що ще не можуть похитнути слухність висновку: саме вища школа лишається головним бастионом зросійщення України. Чому – головним? Тому, що нехтування державною мовою у цій ланці (а лише в системі мінісвіти у 26 вищих навчальних закладах III – IV рівнів акредитації українська мова перебуває на повному нулеві) навітряки позначається на мірі суспільної та особистісної зацікавленості у виконанні мовного законодавства. Тому, що саме вища школа постачає кадри (в т. ч. керівні, а від керівників насамперед усе залежить) в усі без винятків сфери нашого управлінсько-господарського життя, де, як відомо, стан справ з нашою мовою також часто-густо перебуває у занепаді.

А тим часом замість того, щоб навчально-виховний процес був зорієнтований на українознавчу методологічну базу (мусить наше власне, державницьки зорієнтоване утверджуватися навзамін колишній марксистсько-ленінській методології, що пожирала до половини й більше навчального часу), у вищій школі діється щось вельми тривожне зі самим блоком пріоритетних українознавчих дисциплін. Ось засвідчує статистика:

згідно з приписами міносвіти, на 1 вересня 1993 року історія України читалася в обсязі 120 годин плюс 60 годин на спецкурси; в такому ж обсязі – українська та зарубіжна культура; 72 годин плюс 36 на спецкурси було відведено на ділову українську мову. Разом це складало 468 годин. Перше урізання цієї кількості годин зафіксоване у 1995 році, однак воно було ще мало помітним: всього стало 432 годин, або 92 відсотки від рівня 1993 року. Зате ось у що трансформувався цей блок у році 1997: час на спецкурси пощез зовсім, вивчення історії України скоротилося до 72 годин, української і зарубіжної культури – також до 72-х, ділової української мови – до 36-ти... Разом – 180 годин. Порівняно з тим, що було у типовому плані міносвіти в 1993 році, – це лише 38,5 відсотки...

Куди йдемо? Волю віднести це запитання до суто риторичних.

24. Чия мова, того й держава

І все ж варто уважніше придивитися до того, як виглядають сьогодні справи з викладанням державною мовою у вищих навчальних закладах України.

Офіційна статистика справляє тут, як мовиться, цілком обнадійливе враження. Гляньмо: у 1993/94 навчальному році кількість академічних студентських груп, де викладання здійснювалося по-українськи, складала у ВНЗ III–IV рівнів акредитації 37% (проти 23% у 1991 р.); в 1994/95 н. р. – 47, 1% (у ВНЗ I–II рівнів акредитації – 50,5%), в 1995/96 – відповідно 51,2% та 55,3%, в 1996/97 – 49, 82% (III і IV рівні), в 1998/99 – 52% (в середньому по ВНЗ).

Отже, більше половини. Хтось волів би ще кращі цифри? Будь ласка. В інтерв'ю керівника мовного департаменту Державного комітету в справах національностей та міграції стверджується, що в 1998/99 н. р. "українською мовою навчається 67% студентів ВНЗ I–II рівнів акредитації

та 62% – студентів ВНЗ III–IV рівнів акредитації ("Українське слово", 1999, 14 січня)...

О, ця найхитромудріша статистика! Усі добре знаємо, що, починаючи з 1994 року, власне, після відомої інавгураційної промови Л. Кучми, у мовній сфері заявили себе явища стагнації та гальмування. Тут же – зростання, зростання, якого фактично ... не було.

А от "відкатні", "відбійні" тенденції були точно. Не один ректор роз'яснив своїм викладачам ще в тому 1994 році, що питання впровадження української мови у навчальний процес на черзі дня вже гостро не стоїть, і тим більше не один професор чи доцент з 1 вересня 1994 року вернувся "на круги своя" – тобто до читання лекцій російською мовою. Той же, хто й до цього читав російською, але мав зобов'язання оволодіти державною мовою, нараз з полегшею зітхнув, тривко заспокоївся, тим більше, що якихось наказів чи вимогливих інструктивних листів мініосвіти, які підштовхували б навчальні заклади до зукраїнізування (того типу, що їх зорганізовував або писав я, працюючи в цій установі у 1992 – 1994 роках), з другої половини 1994 року просто не надходило.

За ілюстрацію може послужити бодай офіційна довідка відділу з питань освіти, культури та охорони здоров'я Кабінету Міністрів "Про стан виконання Державної програми розвитку української мови та інших національних мов на період до 2000 року в Харківській області", що в 1997 році була подана комісії Кабінету Міністрів з питань координації роботи і контролю за виконанням згаданої Державної програми. Ось цитати з цього документу: "Не кращий стан із запровадженням державної мови у вищих навчальних закладах області, в яких кількість академічних груп, де здійснюється навчання цією мовою, в середньому становить 23 відсотки (в 1992 р.-7,7%). Ще менше їх у Харківському державному університеті (7,65%), Харківському державному технічному університеті будівництва та архітектури (7,8%), Харківському державному технічному університеті радіоелектроніки (11,2%). У порівнянні з 1994 р. намітилось зменшення вже досягнених результатів у

Харківській інженерно-педагогічній академії (з 65,6% до 23,6%), Харківському державному технічному університеті будівництва та архітектури (з 20,4 до 7,8%), Українській юридичній академії (з 35,4 до 24,8%). (..) Лише в Харківському державному педагогічному університеті ведеться належна робота для впровадження державної мови. (...) З 49 вищих закладів I – II рівнів акредитації, які функціонують в області, повністю на українську мову перейшли лише Красноградський і Харківський педагогічні коледжі. Водночас про готовність студентів вузів навчатись українською мовою свідчать статистичні дані. Так, у 1996 році іспити до вузів державною мовою складало 94 відсотки абітурієнтів".

Це – теж офіційна статистика. Правдива. І відбиває вона стан, типовий для десятків і десятків ВНЗ на Сході, Півдні та почасти й у Центрі України, хоча, як вже згадувалось, у 26 ВНЗ лише системи міносвіти кількість студентських груп, що вчилася б по-українськи, і дорівнювала, й дорівнює нулеві.

Але у тому й полягає парадокс, що наведена на початку цієї бесіди статистика теж правдива. Інша річ, що вона – лукава, з великою хитринкою. Бо що являє собою показник, що його бере до уваги міністерство освіти, – "частка академічних груп, у яких викладання здійснюється українською мовою"? Один або два викладачі читають по-українськи – і вже можна приплюсовувати?

Саме так. Отож і приплюсовували й приплюсовують, і виходить з цього, як нам належить вірити, неабияке зростання. Насправді ж, це показник, який дозволяє ректорам (а разом з ними й міністерству) гарно припудрювати дійсний стан справ. Тож чому не вимагати іншу, надійнішу цифру, а саме: кількість викладачів, які читають свій предмет українською мовою (на даній кафедрі, на даному факультеті, по ВНЗ в цілому)? Ясна річ, окомилування у цьому разі мало б бути менше. Що ж до того, що воно існує, не сумніваймось – надто вже гарну школу щодо цього було пройдено ще в часи СРСР. Не вірю я, наприклад, у 100% україномовного викладання, якими хизується ректор одного з провідних ВНЗ Києва, оскільки точно знаю, що в підрозділі цього закладу, який

готує міжнародників, лекції читаються переважно по-російськи. Так саме знаю й іншого досить приємного у спілкуванні київського ректора, який для звіту до міністерства подає цифру 38%, хоча його студенти стверджують: за 5 років навчання по-українськи у них було тільки два предмети – ділова українська мова та політекономія...

А окрім згаданої, є і ще одна хитринка – та, що виведений середній показник по Україні (наприклад, за профільними групами ВНЗ) цілковито маскує той факт, що її, цю середню цифру, витягують переважно ВНЗ Заходу і Центру України, тоді як частка студентських груп, що вчать державною мовою, складала (знову офіційна статистика): у Луганській області – 6,23, Донецькій – 11,21, Запорізькій – 17,6, Миколаївській – 33,03, Дніпропетровській – 36,09, Одеській – 39,32, Херсонській – 40,56 відсотка. Непоодинокі випадки, коли дещо ніби обнадійливий показник по тій чи іншій групі ВНЗ витягують лише один або два заклади. Так, цілковито український Дрогобицький нафтово-технологічний технікум дав підстави міністерському чиновникові веселити нас певними зрушеннями у гірничій групі ВНЗ I – II рівнів акредитації, де всього нараховується 14 закладів. Мовляв, середній показник тут щодо українських груп – 15, 6%. Хоча насправді що це означає? Ніщо інше, як те, що в Дрогобичі по-українськи вчиться 100%, а в усіх інших – українського навчання або до якихось 10 %, або й круглий нуль.. Або й по групі технікумів хімічного профілю. Всього їх в Україні 7, а середній відсоток українських груп – 16,69% – дарував для статистики лише Калуський хіміко-технологічний технікум. У всіх інших – знову ж таки нуль...

Щодо правдивої ситуації з україномовним викладанням у десятках і десятках ВНЗ на переважаючій частині території України, то навряд чи чимось посутнім вона відрізняється від тієї, що її характеризує на прикладі свого закладу викладач Придніпровської державної академії будівництва та архітектури О. Гордієнко з Дніпропетровська. Є тут кілька груп, що оголошені україномовними. Та "хіба ж не для паперу, якщо більшість предметів читається по-російськи? А для міністерства цифру подають "справну"... Мої ж домагання, щоб стан справ відповідав

статусові цих груп, розцінюються як екстремізм, як і докази, що в Ізраїлі не вчать студентів по-арабськи, арабів – на івриті, а німців – по – французьки. Опинії шарикових це не може змінити, оскільки вони мають себе за місіонерів на нашій землі. Даруйте, але я завжди в цих випадках згадую про мавпу, яка також вважала себе місіонером, бо вважала своєю місією навчити людей лазити по деревах. Думка мавпи про те, що на деревах краще, аніж на землі, правдива, але тільки для мавп... Зрештою, в Америці живе багато негрів, але ж вони не прагнуть перетворити Америку в Африку."

Але і ще деякі офіційні, близькі таки до точних цифри варто назвати: всього нині в Україні вчиться по-українськи 65% від загальної кількості учнів шкіл, а першокласників у 1997/1998-му навчальному році – 67,7 %. Отже, тим більше не може не виникнути запитання: якщо відчутно різняться між собою темпи українізування загальноосвітньої школи і ВНЗ, то як накажете здобувати вищу освіту випускникам українських шкіл? Знову, як і в часи СРСР, переучуватися по-російськи? Терпіти цей поглум вже у власній державі?

О, що то таке переучуватися, добре пам'ятаю з власної біографії, коли вже на вступному іспиті до технікуму мучився, боячись запитати екзаменатора, що то означають оті позначення в екзаменаційному білеті – "слагаемое" та "касательная". (То О. Білодід вважає, що переклад не потрібний – бачте ж бо, як "однаково" звучать відповідники до українських "доданок" і "дотична"!).

А до речі ж, мережа т. зв. технікумів і загалом ще майже не охоплена мовними вимогами – так ще тривко затримується у ній есесерівсько-російський час, так рідко порушується спокій. Якщо ж і порушується, то ось який буває ефект.

Пише В. Надеждина з м. Дебальцеве на Донеччині: "Рік тому міносвіти проводило атестацію технікуму, в якому я працюю. Готуючись до цього, керівництво технікуму змусило нас перекласти українською мовою навчальні програми, плани, іншу документацію, запровадило

навіть читання українською кількох дисциплін, до чого цілком нормально поставились студенти. Однак як тільки переконалося, що комісія з Києва й уваги на ці старання не звернула, враз дало повний відбій. Нині про ту "українізацію" згадують лише зі сміхом та зневагою. То скажіть – якщо готувалися, а потім поставили хрест, то на кому тут лежить провина? Я думаю, що передовсім на антиукраїнському Києві, безпринципному, безалаберному, який не хоче і не вміє поставити чіткі вимоги стосовно мовного законодавства".

А ще ж самовільно, виключно-цинічно у ставленні до державної мови функціонує сьогодні й мережа приватних вищих навчальних закладів. Як мовиться, колишні bastiони зросійщення освіти зміцнилися десятками і навіть сотнями нових. Тільки хто та коли і від них зажадає статистики стосовно мови навчання? А нема ж кому іншому це робити, як тому ж таки міністерству освіти. Воно бо видає ліцензії (має, отже, й право відібрати), саме на нього покладена функція (це записано в положенні про міністерство) координувати, спрямовувати всю освітню справу в державі – незалежно від того, якого галузевого підпорядкування той чи той навчальний заклад.

Висновок, до якого наразі я веду, самоочевидний: державному органу належить значно повніше використовувати і державну владу. Надто ж після того, як десь у 1995 році позитивно було вирішене й питання т. зв. подвійного підпорядкування (органів освіти та навчальних закладів на місцях). Нічого ж, справді, не має спільного з державною вимогливістю той, скажімо, факт, що в заходах міно освіти на виконання Державної комплексної програми "Українська мова" було передбачено провести анкетування у студентських колективах. Мовляв, чи хочете, щоб лекції читалися по-українськи та "чи маєте внутрішню готовність переходити на рідну мову"?

Боже мій! Та скільки ж цих анкетувань було проведено вже у перших роках нашої незалежності! І вже тоді були одержані дані, які засвідчували, що насправді проблема української мови впирається не у студентство – виключно в позицію ректора, директора, частини

викладачів. То що – сьогодні починатимемо все спочатку? Імітуватимемо дотримання, мовляв, наукового підходу? Але що ж тоді у цьому разі гра, що – фарисейство?

Зрештою, є і зовсім свіжі дані подібних анкетувань. Скажімо, з особливо зросійщеної сфери військової освіти. За даними анонімних опитувань (весна 1997 року) у Київському військовому інституті управління і зв'язку повністю готові слухати лекції українською мовою понад 70 відсотків курсантів, а 56 відсотків викладачів готові читати по-українськи. І лише 17 відсотків викладачів заявили про своє небажання оволодіти українською мовою. Запитання: це що – не показник? Якого ще ступеню психологічного зламу варто чекати у навчальних закладах, як ось і в названому, що належить до числа тих, яким особливо накидається думка про, мовляв, невиробленість української військової термінології? Анкетувати треба чи вже, нарешті, переходити?

До речі, і військова освіта, і армія в цілому – сфера особлива. Як пише професор згаданого інституту В. Малинко, всю роботу з впровадження української мови як державної, можливо, й починати слід саме зі Збройних Сил, що справило б величезний позитивний вплив на всі інші сфери українського суспільства. Думка зрозуміла й переконлива. Тому, по-перше, що всі накази, розпорядження, пояснення, надто у бойовій обстановці, повинні бути максимально чіткими, недвозначними, отже, й недвомовними ("якщо в цивільних структурах ще якось можна терпіти двомовність, то в армії і загалом у силових структурах вона просто небезпечна, адже раз-по-раз може обертатися плутаниною, непорозуміннями, навіть зривом оперативних завдань"). А по-друге, в жодній іншій сфері не існує такої чіткості щодо мовних вимог, як у Законі "Про Збройні Сили України" від 6. XI. 1991 р., де у ст.11 сказано: "У Збройних Силах України використовується державна мова відповідно до чинного законодавства. Військово-патріотичне виховання військовослужбовців здійснюється на національно-історичних традиціях народу України". Чинне законодавство сьогодні – то передовсім Конституція України, надто 10-та стаття. Тоді чому ж спостерігається

саботування військового Закону, ба навіть його приховування офіцерами, запитує В. Малинко?

Повчальним не тільки для військових, але й цивільних навчальних закладів є і ще один висновок, до якого прийшов він разом з іншими викладачами зі своєї кафедри – ентузіастами українськомовного викладання. Парадоксально, але факт, стверджують вони: відсутність україномовних підручників, за наявності російськомовних, не заважає викладанню і навчальному спілкуванню українською мовою. Всі курсанти, наголошується у листі, "без заперечень, без невдоволення, а багато хто – з радістю сприймають українське викладання", в ході якого випускники російських шкіл глибше засвоюють українську термінологію, порівнюючи її з тією, що міститься у російських підручниках, а випускники шкіл українських, звертаючись до підручника, додатково засвоюють ще й термінологію російську, що особливо важливо за обставин, коли російською мовою видається маса спеціальної, наукової літератури, до якої багатьом не раз доведеться у житті звертатися.

Одначе ще раз повернемося до листа В. Надеждиної з м. Дебальцево. З її погляду, слухати лекції по-українськи готові до 90% донбасівських студентів, а 70 % викладачів можуть їх читати ("хоча, будьте певні, вони – якби до них було поставлено вимогу – підготувалися б і на 100 % , адже це – їхня праця, втратити яку вони не мають наміру"). Цікаво пише В. Надеждина і про власний досвід переходу на викладання українською мовою: "Коли я сказала студентам, що переходжу на читання по-українськи, немало хто з них почав заперечувати – мовляв, не зрозуміємо. Я почала переконувати, що все ви зрозумієте, а відповідати я буду дозволяти і українською, і російською, і навіть "українсько-російською" мовами.

І ось я почала читати, зумисне зі східним акцентом. Боже мій! – я навіть не передбачала такого ефекту! Виявляється, в юних душах, можливо, десь аж в підсвідомості, живе оцей космічний національний менталітет! У сільських хлопців спина випрямилися, очі засяяли. Обличчя міських студентів стали простішими й добрішими. Було помітно, що

багато хто сприймає мову душею, як музику. І всі намагалися відповідати по-українськи. І було видно, що вони пишаються, що в них виходить і що це їм подобається. Мене вразило – здавалося б, незвична українська мова мусила б сковувати студентів, а тут же відбулося зворотнє: якесь душевне розкріпачення. Я на власні очі побачила велику силу національного менталітету й подумала: о, якби всі наші діти, звернувшись до рідної мови, твердо знали від нас, старших, від держави, що ця мова – найпрестижніша, то якими переконаними господарями вони зростали б на своїй землі! І порядок на ній навели б, і чиїмись рабами ніколи вже не стали б".

"Так що, – підсумовує В. Надєждина, – плід вже дозрів, і його треба знімати сьогодні, бо завтра він впаде сам, але вже в болото. І це є якраз той момент, коли влада, найперше київська, мусила б зібратися з духом і застосувати свою чітку волю. Оскільки ж цього нема, то наші супротивники, крикливі, нахабні, котрі краще від нас знають, що "мова – це душа народу, // Народ без мови – не народ", пішли на Донбасі супроти української мови в шалений наступ. А в результаті вже і я сама змушена читати ... знову по-російськи, адже не тільки розмовляти, але й думати у нас примушують саме цією мовою... І вже "балдіють" володарі Донбасу, малюючи перед собою картини "самостійного Донбасу" в несамостійній Україні..."

Варто цілком згодитися з думкою цієї кореспондентки, що головне нині – не українська мова в дитсадках (за офіційними даними, у 1998 р. в них виховувалося українською мовою 71,7% дітей проти 40% у 1990 р.) і не українські класи в російських школах (їх, класів, є нині близько 20 тисяч), а вищі навчальні заклади. "Нехай хоч і турецькою говорять у Верховній Раді, але вузи переведіть на українську! Це й буде головне в богоугодній справі повернення народові його мови. Не втраймо ще одне покоління! Ясно ж, як Божий день, що народ, який поступився своєю мовою, своїм національним менталітетом, заслуговує зневаги. І як вже нас зневажає немало росіян! Вони на чужій території всіма силами боронять свою мову, а ми ж, з волі керівників країни, відступаємо перед цією агресією на своїй землі. Ну, невже такі ми безхребетні?"

Глибину розпачу цієї моєї донбасівської кореспондентки-викладачки потверджує і те, що свого листа написала вона – і то нарочито – російською мовою, адже, повторю її слова, "не тільки розмовляти, але й думати нас примушують по-російськи..."

З усього цього варто зробити висновок, що, ситуація, за якої будь-яка особа може без державної мови щонайлегше обходитися – і під час навчання у вищому навчальному закладі, і при вступі до аспірантури, і при написанні дипломних та дисертацій, не кажучи вже про безліч сфер професійної діяльності, про службу в армії, торгівлю, побут, – ця ситуація перетворюється у державі не тільки в антикультурну, але й в антиморальну, антидемократичну. І хіба не слушною є думка, що передовсім вища освіта, до якої підтягувалися б і шкільна та професійно-технічна, і є той принципово важливий важіль, що міг би посутньо поліпшити, оздоровити ситуацію?

У цьому, а не в тужинні за імперським статус-кво і не в осмикуванні тих, котрі, мовляв, вже перегнули палицю, і варто насамперед вбачати підстави для якнайбільшої стурбованості як кожного високопосадовця, так і держави в цілому.

Ще раз, отже, переконуємося, що мовне питання – то не просто мовне: хто якою мовою вчиться, розмовляє, думає. Для України це питання найвищою мірою політичне. "Чия влада, того й мова" – каже латинська приповідка, увиразнюючи істину, що раз і нині на переважаючій частині території України нависають хмари зросійщення, як-от і в освіті, то це – зайвий доказ того, що патріотичної, повноцінної української влади ми ще, на жаль, не маємо. Водночас наведену приповідку можна перефразувати й так: "Чия мова, того й держава", з чого випливає: якщо богує мова неукраїнців, то і держава це неукраїнців.

Як видається мені, недруги України значно глибше розуміють цю аксіому, аніж ми, патріоти. Ми озиваємося коли вже аж надто припече, більше фіксуємо, констатуємо, жаліємось одне одному – вони ж наполегливо, нахраписто діють.

Ось я згадав про шовіністичний пікет біля міської ради. Лишень десяток – два осіб – зате які горлянки! І ось, повторюю, чує той істеричний крик якийсь чиновник – і вже певний сумнів його проймає: мовляв, а чи не занадто просунулися? Хоча річ зрозуміла: в першу чергу рахуватися слід не з демагогом-шовіністом, якого вже давно пора навчитися ставити на місце, а з самою логікою існування України як незалежної держави, а в даному випадкові ще зі статусом Києва як столиці України.

Зросійщувач, шовініст добре тямить: чим більше неукраїнської мови, тим менше самої України. Мова для нього – знаряддя антиукраїнської політики. Мова – зброя, якою він прагне боронити давні, вже поруйновані, але ще тривкі імперські бастіони. Це він, дуже часто й в особі викладача – свідомого, переконаного зросійщувача, може заявити: "А мы принципиально не переходим на украинский" (про цей випадок на кущовому методичному об'єднанні викладачів фізики Кривого Рога пише з с. Червоного Криворізького району С. Аврахов). І це йому побоюємося ми сказати так, як пропонує цей же мій дописувач: мусиш або оволодіти нашою мовою, або нехай тебе підтримує "великий, могучий", "ты один мне поддержка и опора", але не тут, в Україні, а в Росії...

На жаль, прикладів нашої активної протидії зросійщувачеві маємо небагато. А могли б вони бути і в формі тих же пікетів. Наприклад, з вимогою українського викладання у конкретному навчальному закладі. Або перед установою, з вини якої україномовний інформаційний простір дійшов межі, далі від якої відступати нікуди. Або перед приміщенням конкретного українофобського видання. І т. д. Запросити б для висвітлення подібних акцій представників засобів масової інформації, в тому числі зарубіжних, – і повірте, що байдужий до українського відродження чиновник мусив би закрутисся, а знахабнілий шовініст відчув би реальну протидію, яку поки що відчуває украй слабо. Нема сумніву, що наша вольовитість, наступальність, непоступливість позначилася б і на політиці держави, в даному випадкові – стосовно мовної сфери, в цілому. Реальність бо сьогодні така, що їх держава чує більше, ніж нас.

Так, мусимо докладати всіх зусиль, аби наша мова була одним з головних знарядь побудови свого українського дому. Людей, котрі усвідомлюють державо – й націєтворче значення державної мови, є в Україні вже багато. Але от у владних структурах – в багатьох міністерських кабінетах, а адміністрації Президента і т. д. – обмаль. І то шкода, вельми шкода. Нинішній бо стан з нашою мовою, за якого "єдинонеделимщик" іде – і то в багатьох випадках успішно – в наступ, лише ослаблює і без того слабку Україну, розхитує нашу неподільність, соборність, заважає перейманню суспільства рятівною національною ідеєю. А все це позначається, не може не позначатися, і на темпах нашого економічного одужання. Мова – освіта, мова – культура, мова – політика, мова – економіка – як нам потрібна влада, що була б проіннята розумінням цих істин!

Поки ж що, лишаючись оптимістами, нехай так і скваліфікуємо коментар у "Фактах", згаданий мною у попередній бесіді: помилкова стурбованість...

25. Ці неонаці — з України

Два протилежного роду вкладення доставила мені пошта з Луганщини від д. Б. Пастуха: збірник "Огієнківські читання", що вийшов як черговий випуск "Вісника Луганського державного педінституту ім. Т. Шевченка", та газету "Братя славяне".

У рік, коли відзначалася дорога для кожного українця дата – 80-річчя з часу проголошення Української Народної Республіки, зміст цієї присилки видався мені доволі симптоматичним і спонукав до роздумів про тривкість соборності нашої держави. Я нагадаю, що 22 січня 1919 року (у 1999-му минуло також вісімдесятиріччя) злучилися до купи, щоби невдовзі знову бути роз'єднаними внаслідок дій російського більшовизму, дві невід'ємні частини однієї української землі, – та, що входила власне до УНР, і та, де була проголошена ЗУНР – Західноукраїнська Народна Республіка. Сповнялася у тім році пристрасна мрія І. Франка, який, звертаючись до України, пророкував:

Та прийде час – і ти огнистим видом

Засяєш у народів вольних колі,

Труснеш Кавказ, впережешся Бескидом,

Покотиш Чорним морем гомін волі,

І глянеш, як хазяїн домовитий,

По своїй хаті і по своїм полі.

Тобто – Україна від передкавказзя до Карпат, на всіх просторах, що прилягають

до Чорного моря, заселені переважаючим корінним етносом – українцями. Знаємо, що до зреалізування цієї мрії виявилось, ой, як далеко. І хоча й за Конституцією Україна є унітарною, соборною державою, боротьба за утвердження її реальної соборності усе ще триває, незрідка набуває украй гострих, драматичних форм. Причина? Вона відома: у реальному існуванні зовнішніх і внутрішніх сил, які не хочуть України, які не можуть змиритися з її державною незалежністю. "Турки зовнішні і внутрішні", як назвав свого часу одну зі своїх брошур Михайло Драгоманов, хоча ми чудово розуміємо, що турки як нація тут ні до чого, що то – тільки евфемізм...

І ось вже восьмий рік незалежності України, а реальність є такою, що на чималій частині її території Українська держава існує лише номінально – існує відверта ворожість до української національної ідеї, до повносілого політичного й культурного випростання українців, навіть до самого їхнього слова. Звичайно, провину за такий стан справ слід шукати щонайперше в позиції щонайвищих київських владних інстанцій, які в цих питаннях – найделікатніше висловлюючись – виявляють безпринципність,

непростиму байдужість, тактику лякливого невтручання, що на практиці є хіба що потуранням антиукраїнським силам.

Достоту – у столиці – безпринципність, у столиці – позиція "хай іде, як іде, – кудись вирулить, аби не загострювати", а на місцях – часто-густо брутальний антиукраїнський шабаш, в ході якого – я це проілюструю – київський владний олімп дістає аж ніяк не вдячність за ось таку свою ну надто вже розважливу позицію, навпаки – цілковиту зневагу.

І то є, власне, логічно, то – potwierdжене давним давно: той, хто в найгостріших питаннях прагне зайняти аморфну середину, не має пошанівку ні від одних, ні від інших супротивних сил. Отже, олімпом своєї позиції він вельми ризикує. Отже, давно вже час визначатися, що, зрозуміло, аніскільки не суперечить потребі вдумливості, розважливості при вирішенні складних національних завдань.

Тож ось дві зовсім свіжі супротивні друковані з'яви (і водночас – супротивні позиції, тенденції, супротивні прагнення) з терену Луганщини.

Збірник "Огієнківські читання", що вийшов як п'яте число "Вісника Луганського державного педагогічного інституту ім. Т. Шевченка". Це – змістовна спроба популяризації, освоєння на Луганщині державобудівних ідей великого діяча української культури і науки І. Огієнка, вченого-енциклопедиста, одного з оборонців і найбільших діячів української церкви, видатного педагога, котрий у часи УНР обіймав посаду міністра освіти, людини, котра всю свою працю присвятила обстоюванню соборності, неподільності України. У тоталітарні часи ім'я це було заборонене, тож як не порадіти: у рік Івана Огієнка (я мав честь бути головою огієнківського оргкомітету) це ім'я почало утверджуватися і на Луганщині, стало в один ряд з таким славетним діячем, що немало прислужився національному пробудженню цього краю, як Борис Грінченко. Дивно, до речі (і то вже, можна з певністю казати, що спрацювала саме супротивна політично забарвлена тенденція), що в останні роки на Луганщині проводяться лише далівські читання, замість того, щоб бути далівсько-грінченківськими: чому ж би не ставити бодай в

один ряд двох пов'язаних з Луганщиною діячів, заслуги котрих в лексикографії є рівновеликими!

Ну, це, як кажуть, питання напередодні організації нових загальноукраїнських читань, а стосовно ж згаданого збірника, то як не сконстатувати: вміщені у ньому зо три десятки викладацьких і студентських доповідей – то реальне свідчення національних поривань луганського краю, його істинних устремлінь і прагнень – бути повноцінною частиною України, відродити в ньому славу українства, утвердити тут все, що українству належить, – історію, культуру, мову. Високо оцінюючи ініціативність і Б. Пастуха, й завідувачки кафедрою З. Сікорської, і професора О. Фісуненка, й доцента О. Неживого та інших викладачів, я зазначу, що ця книга викликала у мене такі ж почуття, як і виданий вже зо три роки тому збірник під досить промовистою назвою "Впровадження педагогічних ідей Григорія Ващенка на Миколаївщині". Це ж бо прикмета того, що, попри всі труднощі і перешкоди, процес відновлення і вкорінення національних духовних цінностей відбувається і в наших найбільш зросійщених областях. Інша, і то вже вельми прикра річ, що все те тримається на праці ентузіастів, як те, що не здійснюється нормальним, найприроднішим чином, а як те, що кожного разу його належить цим ентузіастам домогтися, вибити, пробити. Самий наклад книжки "Огієнківські читання" – лише 80(!) примірників – є досить промовистим. І то не тільки з точки зору реальних, нерідко начисто відсутніх для цього змісту публікацій видавничих спромог, але й з тієї точки зору, якими ще слабосилими, якими тендітними відчуваються часом у нас ці паростки національного пробудження.

А що незрідка відчувається крикливо-впевнено, войовничо-наступально?

І ось "Братя славяне" – одне з останніх, вже дев'ятнадцяте за нумерацією число цієї восьмисторінкової газети. Зліва від заголовку – як складова частина постійної "шапки" видання – три богатирі з відомої картини В. Васнецова (що саме вони символізують у контексті газетних матеріалів, моментально здогадаєтесь), а під богатирями підписані ім'ям

Т. Шевченка рядки: "Есть ли что-нибудь на свете // Радостнее братства, // Наслаждения плодами // Общего богатства?". Що це за ніколи не чути мною, фахівцем з літератури, строфа, підказав мені опісля довгих роздумів провідний наш шевченкознавець Василь Бородін: можливо, сказав він, це – недолугий російський переклад здійсненого Т. Шевченком у 1845 році переспіву "Псалмів Давидових" (за номером 132), що починається запитанням: "Чи є що краще, лучче в світі, // Як укупі жити, // З братом добрим добро певне // Познать, не ділити?" У контексті поезії періоду "трьох літ" – це один із закликів до внутрішньо-національного, міжукраїнського братолюб'я /"Обніміться, брати мої, // Молю вас, благаю"/; у контексті ж згаданого видання – щонайгрубіше, найспекулятивніше гвалтування пам'яті нашого поета, оскільки те, у яку саме точку мають бити підписані ним слова, ви також моментально зрозумієте, як тільки зупините око на коронному номері першої сторінки – вірші на мотив загальновідомої української пісні "Ти ж мене підманула".

То що там вона обіцяла у четвер? Обіцяла, запевнює "братьяславянская" інтерпретація, що "знов буде СРСР". Та – намарне: "є Союз, нас в ньом /?/ нема – хай живе ... Л.Д. Кучма". Прізвище Президента України аж ніяк не всує обігрується і в інших куплетах вірші. Те, що я процитував, – найбезобидніше. А можна ще ж хоч би й так: ось обіцяла вона, що "в п'ятницю ми посіємо пшеницю". А результат? – "Бач – пустії закрома. З'їв пшоно Л.Д. /.../".

Дотепно? Та ні – пошло, примітивно, бридко. І не тому, що Президента критикувати не можна – он бо й "Братья славяне" підпираються вміщеною над віршею цитатою з Конституції: "Кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань". А тому пошло, примітивно, бридко, що це – не критика, не "вираження поглядів", це – саме найплоскіша, образлива пошлятина, витирання брудних лаптів. Л. Д. Кучма чи не Л. Д. Кучма, але ж, даруйте, це – Президент країни, на терені якої, та ще й громадянами цієї країни, і видається ця газета. Це – цивілізованість, це – свобода вислову? Як мовиться, борони нас, Боже, від такої.

О читачу! Якщо ти подумав, що це якийсь суто приватне видання, типу - сам пишу, сам розмножую, ти помилився. Мають бо "Братья славяне" державне реєстраційне свідоцтво серії 275 від 9 квітня 1996 р., а видаються також у державних типографіях Рубіжного та Донецька...

Отже справа аж ніяк не в слезуванні з приводу Президента. Разом з ним категорично не підходить газеті і сама Україна, конкретно - її державна незалежність. "Є Союз, нас в ньом !/! нема"— це ж про що? Ні про що інше, як про Союз Росії з Білоруссю, у якому газета вбачає початок відродження нової імперії. І, до речі, аніскільки не маскує свої неоімперські устремління. Ось бо як гранично ясно висловлюється тут член президії, секретар партії Громадянський конгрес України Єлена Геллер. (До речі, якщо взяти до уваги, що в цьому ж номері виступає з заявою і голова ГКУ О. Базилюк, то партійна орієнтація "Братьев славян" цілком зрозуміла). Отже, у відповідь на запитання кореспондента, чи не виходить так, що ви кличете назад, оскільки неминучість розпаду імперій - то " один з фундаментальних законів історії", Єлена Геллер заявляє: " Я не знаю таких історичних законів. У Маркса, пригадується, нічого подібного нема". І далі: "Навіть нефахівцеві є очевидною одна річ: "імперії" - тобто великі багатонаціональні держави або союзи держав - розпадалися лише для того, щоб на їхньому місці виникали нові". З погляду Єлени Геллер, причетність ГКУ до зреалізування "євразійської" імперії (яке колосальне відкриття! - як можна бо дізнатися, поряд з нею формуються сьогодні також "європейська" (!) та "турецька" (!) імперії) - то є причетність до зреалізування "найвірогіднішої і найрозумнішої тенденції". Україні, отже, "належить заново вибрати своє місце в світі". А де саме? Звичайно ж, у Євразії, тільки у Євразії. Україна, фарисейськи запевнює Є. Геллер, буде "цвітом Євразії", замість перебування "на задвірках Європи".

І заперечуйте ви хоч тисячу, хоч десятки тисяч разів, що Україна вже цвіла, ще і як цвіла в есесерівській Євразії - кров'ю мільйонів винищених, що своє місце, яке виборювала віками, - місце незалежної держави - вона упевнено вибрала у 1991 році, "Братья славяне" вам доводитимуть: ні, то був акт масової зради ("Отечеству изменили все"), потрібен новий

Союз, он, молвяв, щодо цього і "в Армении трезвеют. А мы чего ждем?" (заголовок одного з матеріалів). Тобто – чому не з'єднуємося? Не приховується, до речі, розрахунок скористатися для пропагування неоімперської ідеї можливостями виборчої кампанії (пильні будьте, виборці!), дається впевнено-позитивна відповідь на запитання про перспективи проросійської партії в Україні. Головне – наростити сили, сформувати структури, "набрать обороты", адже "очень может быть, что наша партия оказалась в авангарде нового исторического процесса"...

Не можу я інакше це читати, як – в авангарді чергового поховання державної волі України. Ну, "наверное, вести речь об образовании единой государственности пока рановато", – виділяє газета в рамочці висловлювання голови Ради Федерації Росії Є. Строева з приводу необхідності союзного оформлення трикутника "Україна – Білорусь – Росія" ("может быть, и Казахстан"). Треба, отже, натискувати на "единую законодательную базу", "единое экономическое пространство". А там... Це лише поки що, лише сьогодні "ранувато"...

Відтак все, ну найкатегоричніше все не підходить "братьям славянам" в Україні, а особливо українська мова, "експансія" якої на схід – "насильственная украинизация" – "на всю катушку" і використовується газетою для нагнітання антиукраїнських настроїв. То промелькне в одній з публікацій позначення "этнические малороссы", то ствердиться в іншій (хоча і в формі запитання), "как быть, если ученые (старые) утверждают, что украинского языка нет и в помине (есть рутенский, галицкий и т. д.)", то висловиться обурення з того приводу, що новопризначений прокурор Луганської області Г. Середа заявив журналістам, що на офіційному рівні він буде користуватися українською мовою, і ось вже прокурор Луганська С. Сорокін, мабуть, взявши приклад, поставив свого підписа під офіційним листом, що був написаний по-українськи. Як висновок з останнього: обласний прокурор починає свою діяльність "с дискриминации русского языка", а "кому подобное надо?" Або: "получаются одни неудобства, а ради чего?" Або – це назва ще однієї публікації, спрямованої проти державної мови (на цей раз з Харкова) – "За что нам такое наказание?"..

Ну, а вже щоб зовсім настрахати обивателя загрозою, що йде від української мови, "Братя славяне" вміщують матеріал під провокативно-збурюючим заголовком "Украинизация ... России?". Як безпосередня загроза для цілісності Російської Федерації у цій статті потрактовується той факт, що Всесвітній Форум Українців акцентував на потребі енергійнішої національно-культурної допомоги українській східній діаспорі – тобто українцям Кубані і Дону, центральноросійських областей і Саратовщини, Сибіру і Далекого Сходу, Москви і Петербургу. Автор просторої публікації – він з "Института стран СНГ" – перестерігає (чи то пак в чисто катковському дусі доносить), що зреалізування такої допомоги вельми небезпечно. Чому? Тому що може зробити українську діаспору в Росії "серьезным политическим фактором с перспективой создания сепаратистских движений (в частности, на Кубане)". А також ще й тому (і такий кошмар увижається авторові), що українці Росії, які й не запідозрюють, "каким ядом их собираются отравить" ("многие думают, что "украинские общества" – не более чем "кружок гопака"), можуть увійти в "альянс" з іншими "национал-сепаратистами в России"...

Дивна, а якщо казати точно, то найодвертіша українофобська, імперська логіка: наявність на українській землі "Товариства донських козаків Луганщини" ("Донские казаки – коренной народ Донбасса"(!) – ще і таку статтю знайдете в газеті) – це прекрасно, але українські товариства на російській землі, як і національне відродження українців в самій Україні, – неприпустимо; турбота Української держави про повноту забезпечення національно-культурних прав росіян в Україні – це знову ж таки здорово, але перші ж кроки у напрямкові все ще відсутньої на сьогодні допомоги українцям у Росії – це державна небезпека, це – сепаратизм.

Ох, і живучий Катков, ох і живучий! Порівняно з серединою XIX ст. він навіть термінології своєї не змінив. Це ж на кожному кроці у зв'язку з Україною він і нині вигукує: сепаратизм!

Паче всього ж, закликають "братя славяне", і то не тільки з Луганщини, необхідно пильнувати на сході України цноту російськомовної

освіти, у якій – і це теж колосальна загроза – з'явилися в останні роки українські вкраплення. Їх, належить розуміти, і зовсім не було б, якби не курс міністерства освіти України, що витримувався у 1992-1994 роках і в якому особливо завинив – я дуже дякую за увагу – "наиболее одиозный украинизатор, тогдашний первый заместитель министра образования Анатолий Погрибный". Двопідвальна стаття "Братьев славян" "Язык и закон" повчає читача, що всі тодішні міністерські накази та інструктивні листи порушують закони УРСР (якої, нагадую, з 1991 року вже не існувало) та що орієнтація на те, аби мережа навчальних закладів перебувала в оптимальній відповідності до національного складу населення кожного регіону, кричуще ущемляє інтереси "громадян".

І ось тут і починається особливо цікаве – а які конкретно "громадяне" беруться під захист і цією, й іншими публікаціями газети? Як виявляється, не росіяни. Газета бо, мабуть, свідомо того, що етнічним росіянам ніщо в Україні не загрожує. І то, думаю, лише в гарячці можна заявити (що й зроблено у кореспонденції "Просвіта" в своем репертуарі), буцімто та програма дезросійщення України, про яку сказав на Всесвітньому Форумі Українців П. Мовчан, "имеет целью полное уничтожение русского языка на Украине".

Що – етнічні росіяни не злякались, вони не вірять? Тоді, мовляв, давай полякаємо "рускоязычных" українців, котрих дуже вправна у статистиці газета рахує у східних містах України на рівні то сімдесяти, то вісімдесяти, а то й поголового відсотка.

Як можна найкраще полякати? А треба підібрати такі слова, щоб у цього русскоязычного і серце стиснулося від усвідомлення наруги, яка над ним чиниться. Ну, наприклад, так сказати (це вже у статті під назвою "Языковой апартеид"): у вас відняли заощадження, роботу, зарплату, тепер же дійшла черга відібрати вже й саму мову – "последнее, – як з усіх сил розчулює читача газета, – что остается в человека, чтобы сохранить достоинство". Отже, висновок – чинімо опір, масово подаваймо позови до суду (ця тема дістає у "Братях славянах" найширше розгортання), виявляймо "громадянское неповиновение".

З приводу "языкового апартеїда" тут же публікує своє звернення і російська община м. Кривого Рога. І знову ж таки – адресоване воно не до росіян, а – берімо незмірно ширше – до всіх "граждан Кривого Рога, говорящих и думающих на русском языке". Платівка у зверненні та ж сама: "На Украине и в Кривом Роге повсеместно и бесцеремонно идет вытеснение русского языка", і то нема іншого виходу, як захищати права "русскоговорящего населения", як закликати громадян до протесту.

Ну, ось і приїхали: як переконуємося, "братья славяне" усерйоз вважають, що на світ Божий народився цілком окремий, нечуваний національний етнос під назвою "русскоговорящие"...

Але Боже мій, милі господа, – і тут я прошу звернути увагу лише на прізвища творців, авторів газети – А. Попова (редактор), В. Єрофєєв, В. Попов, А. Чапулов, В. Шестаков, К. Фролов, В. Воднев, О. Антонова, Г. Єпіфанов, Д. Корнілов, А. Акентьєв, А. Светіков... – який же це у вас широчезний, достоту русский жест, яка жертовність і щедротність! Мовляв, ми не тільки себе, але і вас, російськомовні українці, в обиду не дамо, бо ви – вже всеодно, що ми, ви – наші...

Та чи запитували ви, господа, чи всі оті російськомовні, більшість з яких стали такими не добровільно, а з таких причин, як віднята у них українська школа, як міграційна політика, спрямована на нарочите перемішування народів, як убивання державною машиною у голови думки про, мовляв, другосортність, прийдешню непотрібність національних мов і т. д., і т. д., – так от – чи запитували ви їх, потребують вони вашого захисту, вашої опіки чи не потребують?

А може ж, так, нарешті, слід домовитися: колишня сталінсько-брежнєвська держава деформувала значну частину українців; тепер же це вже справа виключно Української держави, а не запопадливих адептів іншої, – крок за кроком, тактовно, не насильницьки, не ображаючи, повернути їм чи бодай їхнім дітям або внукам відчуття втраченої національної повноти. Було б то справедливо і гуманно – чи не правда? Для чого лізти у не свій город?

Якщо ж, скажу, і є якісь підстави апелювати до певної частини українських громадян, нагадуючи їм про "величье русской духовности", то, запевняю, що може стосуватися це тільки тієї частки етнічних росіян, яка, живучи у центрі України чи в Галичині, цілковито добровільно, без і найменшого примусу віддає своїх дітей до українських шкіл. Але чому вона це робить? Лише тому, треба це підкреслити, що більшість росіян в Україні усвідомлює, що живе вона в нововідродженій державі, що ім'я їй – Україна, що державна мова тут – українська, що її, аж ніяк не на шкоду своїй, якій аніщо, ані найменшою мірою не загрожує, треба таки знати, принаймні щоб, на відміну від тих же українців, фатально, до скінчення віку не лишатися "одноязычними".

А окрім того, не викликає жодних сумнівів і те, що росіяни в Україні мусили б бути лише хіба що вдячними Українській державі за те, що, попри всю виняткову скруту, вона робить усе можливе для повноти задоволення культурно-мовних запитів цієї найбільшої національної меншини в Україні. З величезним перевищенням у дійсних потребах росіяни мають у нас різні типи державних навчальних закладів, мають державні російські театри, державне фінансування під російські підручники, державне фінансування під російські газети і журнали, державне фінансування на підготовку російських вчителів і т. ін., і т. ін. Може, є подібне у Сполучених Штатах, чи в Німеччині, чи в тій же Росії (поза її автономіями), де мононаціонального народу також не існує, але де все державне іде виключно під англійську, чи німецьку, чи російську мови?

Свого часу я і сам був свідком того, як у невеликому містечку Тенефляй побіля Нью-Йорку численна іспанська громада завзято домагалася права відкрити для своїх дітей іспанську школу. І що ж – міська влада, опісля вельми тривалої оборони, знайшла вихід у тому, щоб встановити "планку" – не менше 28 учнів до кожного класу. "Планка" на той час ще не була досягнута, і я, на жаль, не знаю, чим все те скінчилось...

Ясна річ, що не йдемо ми таким шляхом у ставленні до національних меншин. І я навіть сказав би, що ми вже перевершили всю можливу світову демократію у мірі задоволення їхніх національно-культурних прав, а росіян – у першу чергу. Часто-густо це задоволення тих прав – за рахунок прав самих же українців, які в ряді регіонів і самі вже опинилися у становищі національної меншини.

Кожен неупереджений росіянин це бачить, розуміє. А хто не хоче бачити, не хоче розуміти? Шовіністичні політики, представники нічим не маскованої п'ятої колони, яка дедалі більше нахабніє. Власне, "Братя славяне" – це і є один з її голосів. І до вже сказаного я лише додам, що знайдете ви в цій газеті й "обезвреживание" українського національного гімну як "откровенно русофобского" – ось бо якими способами збурюються і підбурюються росіяни супроти того, що є для нас святинями! Знайдете "негодование" одного з нардепів з того приводу, що над будинком Луганської обласної ради не майорить червоний прапор. Ще знайдете філіпіку на адресу "самозванної" Української Православної Церкви Київського патріархату, яку очолює видатний український державник патріарх Філарет, розвінчування автора "посредственных виршив" І. Драча, а також Ю. Мушкетика, Д. Павличка... Для сколочування помий, що їх найзлостивіше виплескується на Україну та на все українське, залучено, до речі, й пару "русскоязычных" авторів, що мають чудові українські прізвища. Як мовиться, у сім'ї не без...

То що, поставлю риторичне запитання, – якщо у нас за державним дозволом виходять і розповсюджуються подібні антидержавні видання, то що це – і справді ознака демократії? Тієї демократії, за якої вільно державу обплювувати, а вона, держава, тільки удає, що тих плювків не помічає? Це що – сприймати у порядку речей те, що ось так відверто, у тиражованій формі розпалюється в Україні міжнаціональна ворожнеча? Це що – не є прямі дії, спрямовані проти державної безпеки України, на те, щоби вона як незалежна держава припинила існування?

І як, до речі, не згадати послання київського воєводи Д. Голіцина до царя Петра І, який так уявляв тактику російських дій в Україні: "Для нашей безопасности на Украине надобно прежде всего посеять несогласие". Сумлінні, що й казати, сьогочасні учні у вчителів, що зібрали свого часу потворну імперію! Ось і не так давно довелось вчитати: "Русские украинцы (зауважте, який дикий термін!) – это чистокровные славяне, в отличие от польских (галичан)". Ділять нас, сортують, сіють в українській сім'ї незгоду...

Що ж стосується дійсного стану справ з т.зв. "насильственной украинизацией", то ось офіційні дані за минулий навчальний рік: у Луганській області частка учнів, яка вчилася українською мовою, становила всього 9,9 %, а в містах Луганщини лише 3,9 % (!); у Донецькій області відповідно – 7,1 % і 4,1% (!); у Запорізькій області відповідно – 33,4 % і 20,5 % (!), у Одеській області відповідно – 33 % і 19 % (!). Додаймо до цього вищі та професійно-технічні навчальні заклади, де, за незначними винятками, українська мова ще й не гостювала, – і масштаби безсоромної фальші та облуди, що її сіють "братья славяне" у різних точках України, тяжко буде й досягнути...

Добре ж ви уявляєте собі братство, милі господа, насправді лише компрометуючи рядових членів товариства російської культури "Русь" та російської общини Луганської області, чийм органом і є ця газета "Братья славяне". Чи, може, це як у відомому фільмі, де комедійний персонаж, ділячись майном, примовляє: "Це – моє, це – також моє, і це – знову моє"? Між іншим, в останньому, 21-му числі "Братьев славян" (1998, жовтень), що потрапило мені до рук, "знову моїми" названі вже не тільки російськомовні українці, а й загалом усі ми, українці, без винятків. "К Русской Нации, – твердить голова "Русской общины" м. Луганська Е. Волков, – мы относим не только Великороссов, но и Малороссов и Белороссов. Собственно, эти названия определяют только географическую принадлежность Русского человека к тому или иному региону Русской державы. Т. е. мы не смотрим на то, что у человека в паспорте написана национальность "украинец". Для нас он – Русский!". Або з наскрізь фальшивої передової статті "Откуда есть пошла

українська земля?": "...Хотя малороссы и привыкли к навязанному (!) им названию "украинцы", они не перестали быть русскими (!)".

Чи не правда – "аргументація" точнісінько така ж, як і в нацистів – івановців з ННП Росії, що про них я вже вів мову? Різниця лише в одному: ці неонаці – з України...

26. Окупований інформаційний простір

Ця бесіда – про стан справ в інформаційному просторі України, і я наперед скажу, що цілковито поділяю думку: хто володіє інформацією, той володіє світом. У локальнішому прикладанні цей вислів можна перефразувати так: хто володіє інформацією в Україні, той володіє і нею, Україною.

То хто володіє у нас інформаційним простором? Яка його частка належить українству?

...Випало мені восени 1998 року брати участь у роботі журі всеукраїнського конкурсу-фестивалю дитячої та юнацької творчості "Наша земля – Україна". Відбувалося це в Криму, в "Артекові", й одна з умов цього творчого змагання, на яке з'їхалося близько 600 дітей з різних куточків України, була така: "мова творів, мистецьких виступів, спілкування – державна (українська)". Якоюсь мірою була то зустріч із самим майбутнім України, тим більше, що то уперше на "Артек" – заклад, що довгі роки отруював юнь духом советського тоталітаризму, накопилася українська хвиля.

Ясна річ, шовіністична преса Криму заволала з приводу мови: це – дискримінація, хоча годі й сумніватися, що був це нормальний, державницький підхід, якраз і спрямований на те, чого в нашому житті так ще бракує, – на реальну підтримку, заохоту української мови. І то добре, що почесним головою фестивалю, заініційованого Інститутом українознавства Національного університету ім. Т. Шевченка, був

Президент України, головою – віце-прем'єр-міністр, заступником – міністр у справах сім'ї та молоді. Був це приклад того, як саме за участю держави має проводитися те, що для нормального її росту, зміцнення життєво необхідне, і можна висловлювати лише жаль, що подібні приклади у нас – все ще епізодичні.

У кожному разі, натрапляєш на них значно рідше, аніж на настрої, що прозвучали, наприклад, у віршах 12-річного Ярослава Кравченка з Ромен на Сумщині. Вслухаймося:

Не веселі люди,

А все більше злі,

Сумно їм живеться

На своїй землі.

Тяжко Україні,

Де ж отаман, де,

Що засвітить сонце

Віри у людей?

Або:

Чи повернем славу,

Здобуту з неслави?

Чи втримаєм волю,

Здобуту з неволі?

Вдумувався я у ці безхитрісні рядки і проймався сумом: Боже мій, хлопчиночко! Та чи з подібними болями, з відчуттям усе тієї ж історичної загнаності українства, належало б тобі входити у життя! Яка ж бо це є моторошна ненормальність, що вже й на восьмому році державної незалежності подібні далеко не дитячі настрої тривоги, болю за Україну вселяються навіть в дитячі душі! І якою злочинною є політика держави, яка допускає, що подібні сумніви проймають вже й саме її майбутнє – юне покоління! Разом з нами, дорослими, воно переживає економічно-фінансову біду, але й духовну руйнацію, деградацію та іншомовну й іншодержавну агресію також.

Згадав я цей кримський епізод, адже логічно вважати, що відтворений у цих строфах настрої значною мірою і формується тим інформаційним простором, який вдихає, і на відміну від нас – значно глибше (це – вікова особливість), юне покоління.

Оцінімо його якість бодай з погляду цього роменського хлопчини. Мабуть, найменше претензій буде у нього до Національного Радіо, яке у власних програмах належно тримає планку державницьких вимог. Є, однак, на радіо і верховнорадівська програма, тож яким дисонансом звучить те, що в будні дні ефір заповнює трансляція з парламентської зали, і антиукраїнська більшість депутатів просто змагається між собою щодо сили антиукраїнської істерії – хто більше чорної злоби вилле на українську незалежність, український патріотизм, українську мову. Остання, мова, цими парламентаріями брутально зневажається, і це що – не закарбовується подивуванням чи образою в душі хлоп'яти? Ось він вмикає телевізор – і незрідка навіть на трьох основних каналах – водночас мова російська, а естетичну розвиненість відграненої, досконало-інтелігентної української мови найгрубіше спотворює, шаржує яка-небудь Верка Сердючка, силкуючись навіяти те, в чому вправлялися усілякі шовіністичні Белінські ще в першій половині XIX ст. – нібито це мова дубуватого простонародного розуму і т. п. Це що – не ранить, не надщерблює і душу дорослого українця, і надто юну душу, що йде у світ

з чистою довірою до України? Ось підходить він до першого-ліпшого газетного кіоска – і в Ромні, й у Києві, й у Харкові, і значною мірою в Галичині – і в очі впадає ціла лавина російськомовного і низькопробного (насильство, смертевбивство, глум над людським у людині) непотрібу, сміття. Десь там, збоку, осторонь почувуються сирітками українські видання, хоча є в нас, в Україні, і такі території, де їх, окрім, може, "Комуніста", виведено з такою пильнотою, як то нібито пильновано саму чуму. Це що – такою не помічається отим хлоп'ям?

А ще – зросійщений комп'ютерний інформаційний простір, що має в очах юні особливу вагу, зросійщеність бібліотек, де, за свідченням фахівців, російськомовні видання становлять понад 80% , зросійщений кінопрокат, правда, вже майже знищений (до речі, українських фільмів в інформаційному просторі України є не більше 2%, і далеко не тому, що їх бракує чи поспіль всі вони погані, хоча за законом їх мало б бути не менше 30%), , ожорсточений спротив стосовно українського слова у маскультурі – в естрадному мистецтві передовсім...

Де живемо? Для кого ця "воля, здобута з неволі"? І чому дозволяємо хворіти Україною в Україні ("Ми в Україні хворі Україною, // Ми в Україні – в пошуках її" – М. Вінграновський), чому дозволяємо надщерблювати душі вже й тому поколінню, яке і зросло, і формується вже за обставин існування незалежної держави?

Як не сказати: ех, владні та високовладні дяті й тьоті! Самі значною мірою національно загублені, не губіть національно хоча б своїх нащадків, не допускайте в їхні душі бацил ущербності, неповновартісності, роздвоєності. Вони вже кращі за нас, вони мусять бути кращими – гордими, свідомими патріотами української землі, котрими та ж українська мова вдихалася б настільки ж природньо, наскільки природньо вбирається людиною повітря.

І тут запитання: а хто, власне, контролює у нас стан справ в інформаційному просторі? Питання тим доречніше, що живемо за ситуації, коли не буде перебільшенням сказати: на жаль, ця сфера, як і

цілий ряд інших, є з боку України безконтрольною. А відтак – якщо вона не є під контролем Української держави, то тоді контролює, господарює у ній хто? Інша держава – раз, внутрішній недруг України й українства – два, – такий варіант відповіді хіба що можливий, і я наперед сконстатую, що він – безпомільний.

Згадую одне з засідань (грудень 1998 р.) Ради з питань мовної політики при Президенті України, де на порядку денному було одне питання: "Про стан та завдання щодо захисту національного інформаційного простору України". Звертаєте увагу на напіввійськове формулювання обговорюваного питання – "щодо захисту"? Дійсно, живемо за ситуації, коли інформаційний простір вже треба не стільки регулювати, вдосконалювати абощо, скільки саме захищати, і то, закцентую, як одну з найважливіших складових частин національної безпеки України. Отже, виможливо, принципово було поставлене питання, і як не пошкодувати, що названа Рада є лише дорадчим, рекомендаційним органом, позбавленим тих важелів, що змусили б байдужого чи шовіністського чиновника по-справжньому рахуватися з нею. (Це ще раз доводить, що попри певні позитивні кроки влади, як-от досить добра, але в багатьох випадках саботована вереснева (1997 р.) Постанова Кабінету Міністрів "Про невідкладні заходи стосовно впровадження української (державної) мови", мовна сфера лишається в нас у стані кинутої напризволяще, у стані, який більше фіксується, аніж контролюється).

Ось і на згаданому засіданні. Доповідачі – міністр інформації, нині голова Держтелекомпанії З. Кулик та президент Національної Ради з питань радіомовлення і телебачення В. Петренко реалістично змалювали ситуацію, в якій опинився сьогодні україномовний інформаційний простір. Фігурували цифри (доповнюю ті, що називалися, й іншими, що містяться в офіційних джерелах): : якщо в 1993 році питома вага українських газет у загальній кількості періодичних видань становила 54%, то в 1996 – вже тільки 32%, тобто відбулося зменшення на 22%. Всього річний наклад газет становив у 1996 році 8,8 мільйона примірників, а з них українською мовою – тільки 2,6 мільйона примірників. Невдовзі цей показник

зменшився у такій мірі, що, виступаючи на парламентських слуханнях з питань свободи слова 10 квітня 1997 року, З. Кулик зазначив, що за тиражністю українськомовна преса в Україні становить незначну кількість відсотків, тобто він офіційно визнав, що державну мову з української преси витіснила державна мова іншої країни. Як потверджує статистика, частка цієї друкованої продукції українською мовою становить в середньому по країні лише 13%, у ряді ж областей ця цифра доходить до п'яти і навіть трьох. Вдумаємося: всього у 1997-1998 роках на 100 громадян України припадало 54 російські і 7 українських періодичних видань, тобто майже у 8 разів менше. На одному з "круглих столів" у міністерстві інформації, на створення якого ми поклали такі надії, але яке нині безславно зліквідоване, я навіть застеріг, що чи не буде зафіксовано в історії той факт, що саме в часі існування цієї інституції в країні щез український інформаційний простір...

Те ж стосується і книговидавничої справи. Печально дізнаватися, що Україна посідає перше (!) місце в світі за рівнем оподаткування книги – податок на неї становить 28 відсотків. Услід за нами йдуть Ізраїль (17%) та Чилі (14%). У Німеччині ж він становить 7%, у Словаччині – 6%, у Чехії – 5%. У той же час своїм указом 1995 року (скориставшись, до речі, текстом, який намарне намагалися пробити ми тут, в Україні) президент Росії Єльцин звільнив російські видавництва від більшості податків. На нульовому рівні податок на книгу, друковану національними мовами, у країнах Прибалтики, в Польщі...

І ось наш "здобуток": у 1997 році в Україні на душу населення припадало 0,07% друкованої продукції, в Російській Федерації – 7,5%. За даними Книжкової палати, у 1998 р. на душу населення України було видано лише одну книгу, а всього книжок вийшло утричі менше, ніж у 1930 р. (для порівняння: показник "на душу населення" становить у Великобританії 20 книжок річно, у Німеччині – 30 книжок). Оскільки ж підтримка книговиданню українською мовою існує більше на папері, книжковий наш ринок усе ще лишається зросійщеним, принаймні кількість видань українською мовою ще не сягла й 50 відсотків, а

продукція українського книжкового ринку на дві третини складається з імпорту книжок російською мовою з Росії та Білорусії...

Близька до цієї ситуація і на телебаченні, надто якщо взяти до уваги, що всього в Україні зареєстровано близько 500 місцевих радіо-і телеканалів. Скажіть, харків'яни, які з них функціонують по-українськи, і ви, донеччани, скажіть, і ви, запоріжці, і ви, одесити, і почасти навіть ви, кияни...

Я згадав киян, і як не звернути увагу: російськомовна газетна сарана буквально столицю України обсідає: обіч давніших "Киевских ведомостей" і "Фактов", тут тобі і "всеукраинская" газета "Сегодня", і "Горожанин", і "Вечерние вести" (ціна – 10 коп.!), і безкоштовна газета "Метро", "Столичная газета", "Бульвар"... Як відзначалося на Раді, 80% періодичних видань зареєстровані у нас як двомовні, в т.ч. й "Сегодня", "Футбол", "ТВ – парк", "Команда", "Бульвар", журнали ""Натали", "Лиза", "Верена", "Капитал" та ін.. А насправді? У переважній більшості випадків – то лише ширма, блеф, бо по-українськи, як-от у газеті "Мой компьютер" (називаю першу-ліпшу), подано хіба що реквізити редакції...

Лише анахронізмом і цинізмом є той факт, що з осені 1998 року зареєстрована в нас ще й така газета, як "Московский комсомолец" ("в Украине"), що і географією, й ідеологічною основою, й антиукраїнським наставленням є для України просто чужою. Чому, постає питання, і такі, як ця газета, в нас реєструються, тоді як проти українських засобів масової інформації активізується хвиля ущемлень і дискримінацій? Пригадаймо: спроба відібрати приміщення (буцімто для передачі багатшому арендареві) в газети "Кримська світлиця", скорочення української радіотелепрограми в Севастополі, намагання економічним чином – у спосіб стягнення через суд штрафів під приводом нібито "захисту честі та гідності" – унеможливити вихід державницько-патріотичних газет на Чернігівщині "Світанок над Удаєм" та "Сіверщина"... Прочитали ми й про спробу розправи над українською газетою "Донеччина" буцімто за заборгованість у комунальних платежах (дарма, що заборгованість в Україні має понад 95% підприємств та

установ). У Дніпродзержинську з вересня 1998 року вже російською мовою виходить газета "Дзержинец", що перед тим 70 років виходила по-українськи (про це повідомляє М. Гринишин з цього міста). Вже не один раз не виходили в світ чергові числа "Освіти" та "Літературної України". У Харківській області тяжко виживає єдина обласна українська газета "Слобідський край", у той час як російських газет є тут понад 50 (деякі також хитро реєструвалися як двомовні), причому понад 30 з них почали виходити в останні 2 - 3 роки. Загальний наклад "Слобідського краю" - 20 тисяч, а ось російськомовні видання, що розповсюджуються безкоштовно (!): "Харьков - рынок" (наклад 450 тис.), "Метро - пресс" (150 тис.), "Тайны медицины" (100 тис.)...

Є, отже, папір, є величезні гроші. Звідки вони? І як інакше те назвати, як не брутальною війною супроти української інформаційної сфери, що перебуває сьогодні - і це в жодному разі не перебільшення - під окупацією мови іншої держави.

Походження грошей, зрештою, відоме. Це - викачані з українських громадян, в т. ч. і з нас з вами, патріоти, гроші тих корпоративних кланів, які не хочуть української України. Це - гроші структур, які прагнуть винародовлення українців, аби їх легше було знову загнати під російське ярмо. Варто зважити: фінансування під державну програму "Українська мова" фактично відсутнє. Аналогічна програма "Русский язык" діє і в Росії, однак під неї - суттєва відмінність! - закладається десь 2 млрд. річно. Причому лєвова частка цих коштів якраз і спрямовується на те, заради чого переважно й було розроблено цю програму - "на поддержку и развитие русского языка в бывших республиках СССР". З огляду ж на те, що найпожаданішим для Москви є повернення в "единое государство" саме України, то неважко зрозуміти, де ці гроші осідають у першу чергу. Як знаємо, економічно-фінансова ситуація в Росії нині ще гірша, ніж в Україні. Та попри це - бачите, яке щедре фінансування, а разом з ним - чудове розуміння того, що зміцнення російської мови в Україні - то щонайважливіша, незамінна зброя. Чи мусимо й дивуватися потокові ненависті до України й українства на шпальтах величезної

кількості видань, що в нас виходять? Як мовиться, редакторам треба відробляти...

Та повернімося до згаданого засідання Ради. Аналіз стану справ в інформаційному просторі був, повторюю, там добрий, але які висновки? Висновки офіційних осіб, на жаль, такі, що от, мовляв, нічого не вдієш – таке законодавство. От, мовляв, треба, щоб Верховна Рада прийняла сприятливі для українських засобів масової інформації закони.

Верховна Рада з її антиукраїнською більшістю? Годі й сподіватися. Хіба що погіршить ситуацію. А от вимоги до президентської влади, до Кабінету Міністрів, які зобов'язані виконувати статтю 10 Конституції, де узаконено державний статус української мови та державну турботу про її функціонування в усіх сферах життя, пред'являти треба. Це ж бо виконавча влада – влада, що має право видавати постанови і вимагати їх виконання, так саме як від Президента залежать відповідні укази на реалізацію 10-ї статті та контроль над тим, як вони виконуються. Та, зрештою, для підтримки нашої мови можна гнучко використовувати й існуюче законодавство. Ось як виправдання посадової особи на засіданні Ради прозвучало: законодавство не вимагає мовлення на радіо-і телеканалах українською мовою. Так, не вимагає, але хіба зобов'язує до зросійщення, хіба українську мову забороняє? Хіба законодавством продиктовані ті зміни, що сталися на наших очах, наприклад, на телеканалі "Інтер" та й загалом у сфері телепростору?

Ось бодай з моєї пошти. "Чому б йому, раз він "Інтер", – пише Н. Кучменко з Одеси, – не транслювати передачі з Москви російською, а передачі з України вести українською мовою? То спочатку хоч новини йшли по-українськи. Тепер же щось, мабуть, трапилось у політиці бо все нав'язують нам російською". "Ось вже і в нас, у Черкасах, де росіян не так і багато, – повідомляє С. Попов з с. Хутори Черкаського району, – раптом також з'явилися теленовини по-російськи: захотілося скопіювати "Інтер" і собі". А К. Стеценко з Мелітополя, відгукуючись про цю "еволюцію", зауважує: "Не можна не звернути увагу, як цілеспрямовано акцентується в російськомовних телепрограмах: "по Украине и в целом

по СНД", "впервые в СНД", "лучший в СНД" і т. п., а новітні російські фільми, передачі типу "Сам собі режисер" в телеанонсах називають "вітчизняними"... А якщо до цього додати, що друга програма УТ все частіше працює у стилі малоросійського водевілю, головним героєм якого є придуркуватий та ще й безстатевий хохол, котрий "абщаєтца" такою мовою, що "Україна і в цілому СНД" вже й не сміються з нас, а просто нами гидують, то в мене складається враження: українство та його мову з допомогою телебачення просто знищують, принаймні, поклацавши кнопками телевізора, я починаю сумніватися, чи є в мене моя Батьківщина та чи має вона майбутнє як незалежна держава". "А може, то ціла зомбі-програма? – припускає В. Дяченко з Білої Церкви. – Ось, скажімо, раз-у-раз виступають апологети "славянського єдинення" і аж навісніють від бажання знову злитись у "братніх обіймах". Для чого зливатися, більшість людей не знає. Але їм навіюється: треба. Так велить зомбі-програма. Ось і стосовно російської мови: зомбується, що її статус мусить лишатися таким же, як і в часі СРСР".

Адміністрування у дещо, дійсно, делікатній мовній сфері потребує, ясна річ, великої розважливості. Одначе щоб запобігти остаточній ірландізації багатьох регіонів України, невідкладно діяти на державному рівні, спираючись на існуючі закони, треба.

По-перше, треба, і про це я говорив у своєму виступі на згаданій Раді, вжити заходів до приведення мовного статусу, а також тиражності друкованої продукції, в т. ч. періодичної преси, в оптимальну відповідність до національного складу населення кожного регіону. Тобто – діяти так, як це намітилося у 1992–1994 роках у царині шкільної освіти. Застосований послідовно, цей підхід унеможлиблює ущемлення будь-якої національної меншини, гарантує справедливість, причому у відношенні до корінного населення – українців – в тому числі.

По-друге, вже давно на часі указ Президента, що визначив би, нарешті, конкретні заходи стосовно політики протекціонізму до україномовних видань, які займають державницькі позиції. У ході т. зв. українізації в 20-х роках, як про це вже мовилось, навіть комуністи

говорили про протекціоністську політику стосовно української преси та українського книговидання. Чому ж так лякається влада заявити про цей протекціонізм вже в незалежній Україні? (Скільки, скільки разів питання це порушувалося!).

По-третє, слід вміло застосовувати податкові важелі до російськомовних видань, що виходять поза межами України. На яких, справді, підставах коштують вони дешевше, аніж українські газети та журнали? Згадаймо Прибалтику: ні, заборони на московські чи петербурзькі видання там нема – купуй, читай, передплачуй, але плати дорожче, ніж за національну періодику. Власне, податкове обкладання на іншодержавну й іншомовну друковану продукцію і є в цих країнах основним джерелом фінансової підтримки друкованої продукції національної. Тобто – кошти з цього податку не розчиняються в загальному бюджеті, а використовуються адресно – на підтримку свого, національного.

По-четверте, потрібно гнучко застосовувати такий важіль, як ліцензування. І термін дії ліцензії, і перереєстраційні вимоги, і санкції до тих, хто від реєстраційних зобов'язань відступає, – все-все це можна продумати, можна проконтролювати. Але чи є бажання? Ось прозвучало на засіданні Ради: відібрати ліцензію на теле-чи радіоканал можна тільки через суд, дозволяються ж попередження та призупинення функціонування каналу терміном до двох місяців. Ну, що ж, подумалося, хай буде й так, тільки чому ж тоді бодай про спроби призупинення, наприклад, за шельмування Української держави, заклики до її зліквідування, громадськість, власне, і не чула. Що – може, бракує цього в нашому інформаційному просторі? Нашому?

Пише один з моїх кореспондентів з Харкова: "Візьміть для прикладу харківський телеканал "Тонис" – жодної передачі українською мовою, постійне знущання над всім українським. У таких передачах, як "Перекресток", "Еще не поздно" беруть інтерв'ю у нібито випадкових прохожих, але чомусь всі ці "випадкові" ллють бруд на Україну, на Президента, вимагають повалення існуючого ладу та входження у "Союз"

з Росією. І все безкарно – ані відібрання ліцензії, ані штрафу. Або ось сигналять по радіо, що більшість харків'ян за надання статусу вільної економічної зони Харкову та області та що перед Україною є перспектива розколу і входження до різних держав. Це що – поволи нас привчають? І хіба не ясно, у якій державі має опинитися Харків?".

Ще раз підкреслю те, з чого почав: хто володіє інформацією в Україні, той володіє і нею, Україною. Ситуація з відчуженням від українців інформаційного простору зайшла настільки далеко, що для її виправлення, насамперед у сфері кадрів, що займають і керівні, й рядові посади (тут особливо потрібні українські патріоти) необхідні вже неординарні та найенергійніші громадські й державні зусилля. Це та ділянка боротьби, програш у якій рівнозначний національній смерті.

27. Листи зі Сходу та Півдня України

Слухаєш шовіністичний галас різних "братьев славян", співставляєш з реальністю, дійсним станом справ, за якого насправді відбувається у державі здача позицій української мови одна за одною, в т. ч. й в інформаційному просторі, в т. ч. й на найвищих щаблях влади, і думаєш: що чините, господа-провокатори, господа-русифікатори?

А яким він є, дійсний стан справ? Не вдягаймо на очі рожеві окуляри, не навіюймо на себе зайвого оптимізму – реальність є такою, що українство пришвидшеними темпами втрачає сьогодні Україну на переважаючій частині її території. Нехай ця констатація подесятерить і нашу найбільшу тривогу, і готовність діяти, діяти, діяти – наполегливо, з усвідомленням, що це – боротьба проти винародовлення нас як нації, проти намагань остаточно витоптати, винищити Україну в Україні. Мусимо набиратися рішучості, аж до цивілізованої агресивності у відстоюванні власних бастионів, переходити від квилень до мобілізації найбільшої громадянської енергії кожним, хто чувається українцем і хто хоче ним лишитися. Згаємо час сьогодні – завтра може бути пізно.

У тому ж, наскільки ми вже здали ті bastiони, на яких ще й не встигли, як слід, закріпитися, ще і ще раз переконують усе нові, вельми численні листи моїх дописувачів. Зумисне відбираю тут кореспонденцію передовсім з тих областей України, де найактивніше споруджуються антиукраїнські bastiони, тобто від тих українських громадян, котрих якраз найперше і прагнуть розчулити отим улесливим звертанням "браття". Скільки болю в цих листах, скільки подивування з того приводу, що як це можливо й допустити таку вакханалію зросійщення у незалежній Україні. Українську історію, констатував В. Винниченко, неможливо читати без брому, а українську сучасність, ту ситуацію, у якій опинилася наша мова, – чи можливо?

Втім, зроблю невеликий відступ, для Ніколая Шульги (здається, з українців?), президента "Фонда поддержки русской культуры в Украине", що організував у листопаді 1998 р. в Києві конференцію "Диалог украинской и русской культур в Украине", цілковито можливо. Ось бо що вичитуємо в рекомендаціях цієї конференції, що в січні 1999 року за підписами Н. Шульги, голови Комітету Верховної Ради з питань свободи слова й інформації І. Чижана та інших осіб були направлені до офіційних державних органів: в Україні відбувається "фактическое вытеснение русской культуры из государственно-политического процесса и духовно-культурной жизни", "юридически необоснованное силовое и противоправное ускоренное исключение русского языка и культуры из сферы образования, официальной информации и государственно-политической жизни", ба навіть "этносоциокультурная ассимиляция" найчисленнішої з національних меншин України... Пробі, одне слово, і щоб вийти з цієї ситуації, звичайно, вимагається єдине: "окончательное рациональное разрешение вопроса о статусе русского языка в Украине как официального". Варте уваги оте слівце "окончательное", що в кожного, хто бачить істинний стан речей, не може не асоціюватися з долею таки не російської, а української мови. Доля ж її пропонується така, яку нині має білоруська в Білорусії. Так прямим текстом в рекомендаціях і сказано: надання російській мові в Білорусії "не ущемило использование и развитие языка титульной нации", так саме, як у

Придністров'ї (і цей орієнтир згадано) не применшило ваги молдавської та української мов.

О, нема межі олжі та цинізму! Одна білоруська школа на весь Мінськ, витіснення білоруської російською вже не тільки в містах (це вже звершене) , а й у сільській місцевості – це що, і нам подібне пропонується? Тільки що ж у цьому разі провокація?

Втім, послухаємо моїх дописувачів. Більшість з них якраз і мовлять про "білоруський варіант", що давно вже став реальністю у багатьох містах України.

Пише А. Загороднюк з м. Донецька: "Скільки кпинів пережила я з приводу своєї розмовної російської мови, коли приїхала з Чернігівщини у Красnodон на роботу! Тільки щось почують, зразу кажуть, що "бандерівка". За таке я билась, одного разу навіть до крові з дівчиною з козацької станиці з-над Дінця. А коли починався "разбор", плакала... Потім набула досвіду усного спілкування, стало легше..."

Те, наскільки "стало легше", увиразнює Р. Савицька з м. Харцизька: "Живемо на нашій, не своїй землі... Навкруги лунає чужа мова... А ще кажуть, що українську мову нав'язують російському населенню. Та ж брехня це. Навпаки – нам, українцям, нав'язують російську мову ось уже скільки десятиліть. У нас в Харцизьку усі школи російськомовні, і тільки одна українська гімназія. Усього шкіл одинадцять, гімназія одна. Є різниця? І ще кажуть: у Донбасі русские живут. Це теж брехня, бо українців – більше половини, а крім того, скільки було записано чи й сьогодні записують русскими українців!"

А в результаті, увиразнює М. Абрагамович з м. Часів Яр, доходить до ситуації, за якої "у міськраді на прохання оформити мені бланки державною мовою чиновниця біжить до завідуючої. Відкриваються двері в коридор, де чекають черги люди, і завідуюча на весь голос репетує: "Вот посмотріте! Ему одному нужно писать хохляцкой мовой!" Пішов на

прийом до заступника голови міста. У відповідь почув: "Ти ненавидишь русский язык. Ми писали и будем писать по-русски. Иди жалуйся, куда хочешь." Повірте: пишу це не для того, щоб пожалітися, а про становище тут у нас, на сході." Становище ж таке, робить висновок В. Нотченко (м. Донецьк), що "ми ще й не жили в Соборній Україні, бо в нас її нема і не знаємо, чи й буде". Доходить до крайньої бруталізації (це вже повідомляє І. Запорожець з Харкова), коли охоронник у в'язниці м. Макіївки, зачувши, що жінка, яка приїхала з Хмельницької області на побачення з сином-в'язнем, говорить українською мовою, офіційно її попередив: "Говорите на русском". Оскільки ж стара сільська жінка російською не вміла, побачення було перерване...

"Більшу частину життя, – сповідається Н. Доценко з Нової Каховки, – я прожила в Миколаєві та Новій Каховці, хоча дитинство минуло в селах. Навіки пам'ятатиму, як бруталізовано висміювалася мова, з якою я приїхала до міста. Сталося так, що ще й чоловік, як тільки вийшла заміж, заявив: "Прекрати эту речь". І судилося мені прожити життя у людській тіні: поганий одяг, слабке здоров'я, а тут ще й розмовляю не так. Одного разу моя сестра поїхала на відпочинок в Карпати і, повернувшись, сказала: "Хоч по-українськи з людьми наговорилась..." Дивно: в наших краях є різні національності, але задираються до нас тільки росіяни. Тільки й шиплять: "Самостийности захотели?" Мабуть, це тому, що звикли брати гору над усіма, а тут раптом поменшали в розмірі. Тепер, безоглядно повернувшись до своєї мови, я вже ніколи не змовчую їм, але вражаюся, що українців, солідарних зі мною, у нас негусто. Такі залякані чи що?

Власну позицію висловлює В. Грецький з м. Горлівка Донецької області: "Про себе я скажу так: живу бідно і не завжди ситий, але я українець, моя Батьківщина – незалежна Україна, і мусить вона мати одну державну мову – українську, причому в усіх регіонах без винятків і компромісів. Що ж стосується мов інших національностей, – будь ласка: говори, пиши, користуйся. Тільки не бери приклад з деяких осіб, котрі, влізши в Україну, посилають ганьбу і Києву, і демократії, і самій Україні,

що її прозивають "хохландією". На мою думку – білий світ широкий. Тобі Україна не подобається? Їдь туди, де краще!"

"Небезпека полягає в тому, – пише С. Харенко з м. Волновахи, – що вже і сьогодні української мови в нас нема. У ліпшому разі – суржик, і то здебільшого в устах літніх людей, які вчилися в українських школах. Нині ж нема в нас ані однієї. Деякий час тому відкрили в одній зі шкіл український клас. Вела його вчителька два роки, а потім пішла в декретну відпустку, і на цьому все й скінчилося: діти продовжили навчання вже російською мовою. А з кожним поколінням кількість російськомовного населення збільшується і збільшується. Ось вже і мої власні діти та внуки змушені були вчитися не по-українськи, бо що ж було робити? Я хочу, щоб всі у нас знали, що насправді означає двомовність, до якої нас закликають: це – зелене світло для російської мови і червоне – для української, яку вже й так називають то "телячою", то "свинячою". Ні, не дрібниця мова, це – сама стратегія держави на своє майбутнє".

І ще три листи з Донеччини. І. Спас з Маріуполя: " Живу в оточенні тих, які наїхали з Сибіру, Уралу, Нечорнозем'я і тепер кажуть: "Как мы ненавидим этих хохлов с ихней мовой". Але коли вони нам кажуть: "Вы не сопротивляетесь", то я собі думаю: значною мірою це – правда. Отож і думаю: нам треба енергійніше сопротивляться. Бо надто вже ми лагідні й терплячі. Суджу й з того, що поки що тільки на одну українську школу ми спромоглися в Маріуполі". Л. Різниченко з м. Красногорівка: "Живу у краї, де раз-у-раз чуєш: "Зачем мне нужна твоя Украина и твой гнилой язык?" Як боляче, що часом це кажуть й перевертні з українців, зневажаючи ту землю, в якій лежать їхні діди й прадіди". Л. Миколук, шахтар з м. Шахтарська: "Не доводьмо до абсурду тактику "поступово" в мовних справах. Це "поступово" найбільше впровадив у свідомість Л. Кравчук, який, мабуть, має намір жити до 300 років Я ж переконаний, що треба діяти жорсткіше і все починати зверху: Президент – Верховна Рада – міністерства – інші керівники – і так до бригадира. Справа зрушиться. Навіть у Донбасі, де часом складається враження, що все загинуло".

Знову озивається Луганщина. Галина Клименко з м. Лисичанська: "Рідко, дуже рідко чую рідну мову, зате масу образ нашої незалежності. Ненавистю до всього українського пройнята місцева газета "Коммунист", а коли я якось заповнила бланк переказу українською мовою, працівниця пошти вимагала, щоб я переписала. Я не піддалася, але скільки на це було витрачено нервів і як часто відчуваєш просто своє безсилля! Матеріальні нестатки можна знести, пережити, але як переживати найстрашніше – ненависть до України, до нашої мови?". А В. Дубина з цього ж міста заздрить євреям Лисичанська з того приводу, що вони мають змогу вивчати свій іврит у недільній школі. "Але де хоча б недільна школа для українців мого міста? Усілякі "слони" насаджують нам думку, що тут живуть тільки "русские", тож українську мову я вивчаю самотужки..."

Докладно характеризує мовний стан у Луганську й Г. Коваленко. Блюзнірством вона вважає те, що Рада ветеранів Ленінського району цього міста висловилася за "принятие Закона о двуязычии" та за те, щоб "русский язык наравне с украинским был государственным". "Хочу запитати у тих ветеранів, які, залишивши свого часу власні родові гнізда у Росії, наводять тепер у нас свої порядки: а де ж вона є у Луганську ота українська мова, до рівня якої, мовляв, треба піднімати і російську? Може, отой одним-єдиний український клас у 17-й школі? Чи, може, є українська мова на радіо, у пресі, на телебаченні, в державних установах? То ж яку мову і до рівня якої насправді треба піднімати? Я просто задихаюся від усвідомлення нахабства, яке чиниться."

Дніпропетровськ, Т.Красинська: "У нашому місті не відчувається, що українська мова – державна. На 95% по-російськи працюють радіо і телебачення. 95% видань у книжковій торгівлі – по-російськи. Навіть вітальні листівки – і ті по-російськи. Та й навіть ковбаса у крамницях – советская, московская, останкинская, тамбовская, русская. У відповідь же на зауваження, що в нас рублів нема, а є гривні, ви можете почути: "Ладно уж, хохлацкая покупательница, – давай свои гривны, но вскоре ты обменяешь свои вонючие гривны на чистые рубли".

А наша преса? – "Днепр вечерний", "Днепровская панорама", "Теленеделя", "Днепровская неделя", "Волшебная шкатулка"... А викладання, особливо в ПТУ та вузах? – також на 95% по-російськи. Деякі документи держадміністрації – 10% – видаються українською мовою, решта – по-російськи. Вам навіть можуть заявити, як то мені одного разу заявили, що "если вы пришли в государственное учреждение, то для ускорения вашего вопроса будьте любезны использовать русский. Иначе мы покажем, кто здесь истинный хозяин – Шевченка ваш или мы". І навіть з приводу санкціонованої Президентом акції "Передаймо нащадкам наш скарб – рідну мову" , про яку, ви, відбиваючись, згадаєте, вам роз'яснять: "Если хохлам это надо, пусть и передают свою мову один другому в собственных квартирах, а мы, русскоязычные, перепрофилироваться на ваш идиотизм под названием "украинизация" не собираемся"...

Є в мене запитання: якщо і чиновники і , наприклад, викладацька інтелігенція хочуть працювати лише в російськомовному режимі, то чому вони вимагають зарплатні від українського уряду, а не від російського? Чому? Чому український державний бюджет мусить витратитися на тих службовців, які зневажають українську мову і саму державу?

Я особисто вважаю, що Україна – держава не лише для того, щоби російськомовні громадяни мали лише права; мусять вони дотримуватися й обов'язків, найперше конституційних, в т. ч. і в ставленні до державної мови. Бо не для того ж ми будемо Україну, щоби одна національна меншина жила та правила за рахунок корінної, переважаючої нації. Отак повсякчас і гадаєш думку: де ми живемо – чи то в Україні, чи в Росії? Нібито в Україні..."

Ще листи з Дніпропетровська та області. Я. Невмивака: "Чужі нам люди, чужою мовою трощать у нас все українське. Наш гострий тризуб застряв у їхніх горлах". А. Харченко, яка, будши донедавна російськомовною, гнівно запитує: "То яка ж це в нас "українізація", якщо, прокинувшись на 61-му році життя українкою, я не можу вільно купити у нашому місті ні української книги, ні українського календаря? І хто ж тоді

насправді "притесняється", коли й досі нас, українців, топчуть брудними лаптями!" С. Погуца з м. Жовті Води: "Обійдіть наше місто удень зі свічкою – й українською мовою книжки не купите. "Не присилають нам", – така відповідь. Живемо, отже, у шкурі безмовних рабів, хоча, здається, що, крім України, рабів у світі вже ніде нема". "У нас, у Кривому Розі, – пише В. Гудзь, – "наче не Україна, а Росія. Всі газети російською, хіба що оденський "Червоний гірник", та й то наполовину він російський. Навіть "Урядовий кур'єр" та "Голос України" не можна купити".

"Україноненависництво активізувалось, – додає Т. Легедзовська-Хижняк з цього ж міста, – нас ненавидять, дихають такою отрутою, що аж жовч тече з рота, ще й запевняють: "Еще мало вас прикрутили. Вот прикрутят – бегом побежите к Москве". А як я скажу, що то 1 січня 1991 р. саме Москва забрала в нас ошадзбереження (84, 3 млрд. крб.), то скаженіють. Скажіть, прошу, чи є в нас закон, щоб таких людей, які паплюжать нашу державність, хоч налякати якоюсь статєю, хоч рота закрити, бо іншого не розуміють?". Б. Рева, знову Кривий Ріг: "Якби вам довелося зайти у наш міськвиконком... Мені здається, що простіше почути українську мову на Красній площі в Москві, ніж тут, та і в інших державних установах міста".

А ось який лист з Дніпропетровська від п. Чародієвої (як неспростовний доказ, що і в цих областях України люди мають думку, яка аж ніяк не збігається з тією, що її дотримуються діячі на взір добре пам'ятного – пригадуєте? – депутата Чародієєва): "Своєю передачею Ви трохи підлікували мене. Бо немає вже ні сил, ні здоров'я. А весь час тільки тлієш тут, у Дніпропетровську, за загубленими найбільшими цінностями: родом, мовою. Чи вистоїть Україна? Чому ми, українці, такі недружні, такі роз'єднані? Чому підприємець-українець скорше фінансує Аллу Пугачову, аніж дасть гроші на україномовний фільм або українську газету? Повчитись би нам у тих же росіян, які досить дружно підтримують те, що стосується їхньої нації, за принципом "своя рубашка ближче к телу". А в нас який нерідко принцип? "Моя хата скраю, я нічого не знаю"? Або повчитись у євреїв. До речі, багатий єврей завжди чимось може допомогти бідному євреєві, і тому бідний єврей і не вбиває, і не палить свого багатого співплеменника, бо розуміє, що без нього він не

матиме ані роботи, ні синагоги. А ми як ставимося до національного підприємництва? Усе нас накручують: пани, пани... Чи не є це одна з причин того, що переважають у нас в цій сфері русскоязычные господа, більшості з яких, як мені, здається, були роздані аванси ще при СРСР? Тому й процвітають у нас в Дніпропетровську російськомовна преса, російська освіта, російська церква..

Ось чую : "русские победили в Великой Отечественной войне". (До речі, п. Чародієва, у цьому місці вашого листа я зроблю таку вставку: втрати України у ході війни з гітлеризмом становлять 40-44 відсотки від загальних втрат СРСР, конкретніше ж – загальні втрати України складають десь 8 млн. загиблих, а загальні втрати Росії – 5-6 млн. чол. Приблизно таке ж співвідношення і матеріальних збитків, що їх зазнала у війні Україна, а саме: 42 відсотки від загальних матеріальних збитків СРСР". Потрібно нам це пам'ятати, друзі.).

Одначе повернуся до листа п. Чародієвої. Якщо, пише вона, "русские победили в Великой Отечественной войне", то за кого і за що загинув мій батько? За Росію? А у зв'язку з диким зросійщенням, яке спостерігається у Дніпропетровську, – за знищення самого свого роду? За знищення української мови?

Боже мій! Та в нас дитинка ще і слова не мовила, а їй вже і язик відітнули. Та хоч би нам половина каналів на телебаченні була українськомовною! Куди вже нам до тієї ж Росії, яка піклується за сплошное русскоязычие не тільки в межах Російської Федерації, але і в країнах СНГ, і загалом не проти цього в усіх слов'янських землях. Ми ж особливо легко піддаємося цьому духовному підкоренню. Ось разом з однією бабусею, а та зі своїм онуком, дивимося по 7-му каналові "Спокійної ночі, дітки". "Великовозрастные подростки" грали казку поганою українською мовою, за кадром же чувся регіт і безпардонна російськомовна розмова... Бабуся плювалась... Дожилися ми – і "Кроликів", і "Сердючок" у нас на телебаченні більше обласкують за їхній суржик, ніж за рідну мову, їх, власне, заохочують її спотворювати, а не

відроджувати. Тому я й виключаю ці передачі: ані любов'ю, ані добрим гумором звідти не віє...

Ну, а про реальний стан з українською мовою у Дніпропетровську судіть з такого факту: прислала мені дочка кілька гривень. На пошті (повторюється лисичанська ситуація. – А.П.) я довго чекаю, доки працівниця наговориться з клієнткою, котра висилає у Росію гроші. Клянуть вони незалежність, клянуть бандерівців, кажуть, що в Росії жити краще. Подумала я тільки: для чого ж у Росію гроші слати, якщо там краще? Нарешті, я протягую квитанцію і кажу своєю мовою: "Можна отримати гроші?" Працівниця крізь зуби цідить: "Нет денег!" – і швиденько прикриває гроші, які лежать перед нею... Закінчилося тим, що я заплакала, сказавши: "Тоді відішліть ті гроші, що я маю одержати, назад". Подібна реакція була і на телеграфі, коли я якось відправляла телеграму українською мовою.

Мій висновок, – закінчує свої роздуми п. Чародієва, – такий: знавіснілі русофоби (я їх зву: інтернацисти) нам мстять на кожному кроці. На кожному кроці нам доводять, які ми нікчеми зі своєю мовою, зі своєю незалежністю, зі своєю державою. І невже і далі ми терпітимемо витруювання нашої національної гідності!"

Подібні акценти і в листі О. Журавля з смт. Васильківка цієї області: "Пишу з того селища, у якому, обідравши районний бюджет, вже у роки незалежності України було встановлено пам'ятник Леніну. У районі 95% – українці, але навіть книжки про оплату за газ, електроенергію, телефонний довідник – по-російськи. Вже не кажу про Дніпропетровськ, бо вже і їдучи туди електричкою, чуєш оголошення тільки по-російськи. На вокзалі ж – "правдива" "Правда", ще "правдивіша" "Комсомольская правда", "Труд", "Известия" – нема тільки хоч чогось українського. Церква також служить Москві. Керівники виступають по-російськи, і в мене весь час виникає запитання: якщо чоловік не в змозі осилити близьку до російської нашу мову, то як може він осилити вимоги своєї відповідальної посади?"

Ось у неділю 2 листопада була телезустріч журналістів з секретарем обкому компартії (не хочу казати – України), і він говорив, що як тільки ліві переможуть, то одразу ж з'єднають Україну з Росією і якщо для цього потрібна буде зброя, то він візьме й зброю. Я в це вірю... От тільки як же бути нам – тим, хто не хоче до Москви, не хоче, щоби наші хлопці були гарматним м'ясом для численних московських війн? А як же нас знову тягнуть у Союз!"

Те, якими саме способами "тягнуть", увиразнює дніпропетровець Ю. Павленко: "Чую: "Я уже отоварился, а ты тоже поспеши – расклей вот афиши, чтобы собрать митингующих". Я побачив ті афіші: "восстановить СССР", "русскому языку – статус государственного". Отоварювалися в комуністичних магазинах (є такі в нашому місті) й ті (не знаю лише, чи всі), кого було закликано на демонстрацію 7 листопада. Добре ж це виходить: пенсій та зарплат не платять, а на антиукраїнські демарші кошти та пайки знаходяться. А вже щодо мови, то не інакше, як зросійщуючий "план Барбаросса" у нашому місті задіяно, – так інтенсивно перетворюють нас у споживача чужої культури. І все частіше називають нас вже не бандерівцями та махновцями, а фашистами. Лише за те, що прагнемо відродити свою мову. Відродити де? В Росії? Та ні – в себе дома, у той час, як росіяни-шовіністи насаджують свою мову не в Росії, а в інших державах – в Україні, Білорусі... Винесли нам смертний вирок: знищити нас на нашій землі – і йдуть карбованими кроками неокolonізатори. То в попівських рясах, то в масках комуністів-пролетарів, то в личинах господ-демократов... Кого ж насправді стосується оте слово, яким вони нас називають?"

28. Така вона — "насильственная украинизация"

А листи, що розкривають істинний стан справ з українською мовою в багатьох областях України, все надходять і надходять. Ось лист-протест, підписаний 42 особами, що його надіслала Є. Журбенко з Одеси: "У Верховній Раді хоч чуєш, хто є хто. А в уряді та президентській адміністрації сидять гриньови, чи як їх назвати, і риють ями українцям. Ось в Одесі зі 114 шкіл лише 10 українські, але і в них майже не чути

українського слова. Шовіністи ж кричать, буцімто йде "насильственна українізація". Чи вже не час закрити їм рота волею держави? З приводу ж гасла "два мови – один народ" згадується нам вірш О. Ванжули "Знайомому "великороссу":

Одна в тебе мова – і до, й за Уралом.

А в нас "двоязыччє" хочеш зробити?

Ще жодна людина сердець двох не мала,

Тобі ж із двома захотілося жити?

"Язык свой могучий" зостав для Росії.

В нас наша є мова! Нам нею міцніть!

У хаті вкраїнській не сій чудасії,

Доволі із золота мати нам мідь!"

Як і немало інших кореспонденцій, цей колективний лист містить апеляцію до мене якось вплинути на ситуацію в Одесі, чимось допомогти. О, "якби директором був я"! Хоча навіть якби й був "директором", то знаю цілковито точно: допомогти самим собі ми, українці, можемо лише всі разом – своїм одностайним протестом, своєю наступальністю. Наразі ж що іншого придумаю, як, озвучивши й опублікувавши вашого листа, друзі, надати йому гласності...

Між іншим, вас, одеситів, підписалось 42 особи, однак як важливо, щоб у своєму протесті, в своїй державницькій позиції ви поєдналися з тисячами інших своїх земляків, яким також болить доля українського

слова. Не варто мати сумнівів – їх багато в Одесі та області, що, зокрема, потверджує і моя пошта.

"Тим русскоязычным депутатам, які нагадують про права людини, – пише, наприклад, А. Тихоліз з Одеси, – я хочу поставити запитання: а ви цікавилися правами українців в Одесі? Буває, десь у магазині я хочу сказати щось на захист української мови, то знаходяться такі, що накидаються на мене, хоч мені вже 80 років, як ті вовки: " Ты руховец! Ты западенец!" Чому державою не викорінюється ця ненависть, що зосталася ще від старої імперії та від радянської?"

Або ось В. Слісаревський з м. Южного Одеської області: "Як образливо, коли у Палаці культури я домагаюся, щоб був український репертуар, а мені відповідають, і то свої ж, українці: "Ну, що ви, уже не модно на українській мові!" Дуже це болюче питання у нас на Півдні. Ось і в нас є газета, яка лякає українізацією. Назва її – "Вексель", а засновник – партія Міжрегіональний блок реформ . З приводу ж "двоязичія", на практиці – російського "одноязичія", я висловлююся так: "За 300 з гаком років нас, українців, насильницьки напоїли як наркотиком, просто насильницьки заразили, а тепер все роблять, щоби ми не вилікували цю погану за давнєну хворобу". Ось у нас у Южному три "великолепные" російські школи, одну ж українську – скорше для відводу очей – організували в колишньому дитячому садочку. Мене вразило, що коли свого часу відбувалася презентація школи №3, то завідувачка міською освітою, зачитуючи телеграму від урядової інстанції, "на ходу" перекладала текст російською мовою". Таке тут ставлення до нашої мови."

Або лист М. Рудницького, який, народившись в Одесі, "хотів навчатися в українській школі, але її не було в цьому місті. Тож мусив закінчити російську, хотів би служити в українській армії, але такої також не було, тому я служив у Росії, потім вчився в Одеській морехідці, де також української не було. Вчився і в Літературному інституті у Москві, де нам постійно нагадували, що готують не тільки письменників, але й російських філологів широкого профілю. Пропонували мені і книжку

видати в Москві – і цим опікувалися такі знані особи, як Лев Ошанін, Олександр Рекемчук. Але я відмовився видати першу книжку в Росії і російською мовою, як відмовився і піти в аспірантуру для подальшого викладання по-російськи. Отак і не зміг я закінчити українського вузу, не зміг стати українським фахівцем. Натомість мене весь час, з раннього дитинства, ламали на російській дибі. Та, дякувати Богові, я завжди залишався українцем, який ніколи не зрадить ні свою мову, ні свою Батьківщину на догоді чи Москві, чи ще комусь".

До речі, п. Рудницький торкається у своєму листі і, сказати б, технології вирощування з-поміж українців донощиків та ненависників свого слова, у зв'язку з чим пригадує розповідь, як на початку двадцятого століття зросійщували, поміж сотень інших, село Дідичі на Волині.. "Хто на уроці сказав українське слово, то мав чіпляти на шию дощечку з написом "дурной хахол", а потім дослухався, хто ще з його однокласників вживе слово рідною мовою. Виявивши таке, він мусив про це доповісти вчителю, і тоді цю дощечку перечіплювали з нього на шию цього іншого". "Ось так, – завершує цей епізод п. Рудницький, – робили з українських дітей продажників, донощиків, україноненависників, ось у такий спосіб дехто ставав російськомовним". Достоту риторичне це питання: хіба не пожинаємо ми й сьогодні плоди цієї задоволеної українофобської політики?

Дуже велика пошта надходить мені з Харкова. Р. Твердохлібова, ветеран праці: "Чи знаєте ви, що у нас в Харкові продають "Удостоверение хохла"? І це придумали ті, котрі лицемірно волають за братство з Україною. Один з них сказав мені навіть таке: " Моя Родина, Россия, послала меня сюда, чтобы я здесь, на Украине, отвоевывал себе землю и чтобы вы, хохлы, на меня работали". Ось що насправді чекало б нас у якомусь новому Союзі. І я лише дивуюсь, що немало хто з українців цього не розуміє. До того ж, ця слов'янська єдність – це єдність з однією мовою, з однією панівною нацією – русской." "П'ята колона" в Україні ", – доповнює цього листа 86-річний пенсіонер О. Савченко, – домоглася вже значного у знищенні української мови, власне, вона набула права знищувати нашу мову (хіба не це засвідчує позиція депутатів Харківської

міської ради, що прийняли ухвалу про надання російській мові статусу офіційної?). Як слушно підкреслює О. Савченко, адепти Росії "чудово знають, що мова – це велика політика, оскільки не буде української мови – не буде й Української держави. А саме цього ж вони і домагаються. Тому і діють – напористо, зухвало, на наших очах. А наші ж безхребетні урядовці, та вчені, та інші інтелігенти, виявляючи свою хохлацьку, малоросійську вдачу, усе бідкаються, що, мовляв, це надто делікатне питання, що потрібна мудрість, неспішливість, ну й інші боягузливі слова. А "п'ятій колонії" цього тільки й треба: нахабніє, наступає. Я ж міркую собі так: якщо освічена людина живе в Україні, але не володіє українською мовою, не хоче нею володіти, проймається до неї довір'ям нам, українцям, не можна. Якщо ця людина, яка вважає себе освіченою, зневажає нас з нашою мовою, то чому ми, українці, повинні її шанувати?". "Прикро, що, спираючись на другу частину 10-ї статті Конституції, – пише п. Кравченко, – харківська влада раз-у-раз догоджає російським шовіністам та перевертням, які вважають, що Харків – російське місто. Але хто ж у такому разі етнічні українці в Харкові? Національна меншина? Соромно й образливо. Багато хто з нас твердить: наш народ добрий, толерантний. Зворушливо це чути. Тільки що ж ми одержуємо взамін за ці якості? В радянських часах – становище раба, голодівки, репресії, концтабори й тюрми, чорнобильську катастрофу. Нам треба, нарешті, піднятися до непоступливості, навіть агресивності, що так необхідне для відстоювання своєї гідності та своєї держави". А поки що, повідомляє В. Заливадний, "шалені атаки на українську мову і на все українське в Харкові наростають. Найгірше, що після наведення "кадрового порядку" в тижневику "Панорама" стає вже проблемою дати відсіч шовіністам у місцевій періодичній пресі".

Статистику з м. Миколаєва подає ветеран війни, кадровий офіцер-артилерист І. Григоренко: " За даними перепису 1989 року, у Миколаївській області українців 75,6%, росіян – 19,4% ; по м. Миколаєву відповідно 63,2% і 31,2%. Тоді як розуміти те, що трапляються ще випадки, коли на мої звертання українською мовою на мене дивляться як на інопланетянина? Дехто навіть питає, чи я не з Західної України. Насправді ж я родом з центральної України, а в Миколаєві живу вже 52

роки. Я переконався, що ще й сьогодні бути україномовним українцем у нашому місті нелегко і непросто – куди простіше бути російськомовним "хохлою" чи "малоросом". "Не надумайся звернутися до офіційної установи в Миколаєві українською мовою, – доповнює Олена Павлівна з цього міста, – бо ризикуєш, що буде відмовлено. Боже, де ж та правда, що в тих, у кого ми були колонією, тепер мусимо просити згоди, щоб вернути свою мову. Вони ж ще й пікетують проти "насильственной українізації"... Хай би попікетували у Франції, Німеччині чи Польщі, де без нації держава неможлива!"

Ситуацію з "українізацією" в Запоріжжі аналізує пенсіонер С. Рев'якін. Насправді, пише він, "у нашому краї рідна мова животіє на правах сироти і не є в силах протистояти російськомовному засиллю після проголошення України незалежною державою. Якщо, скажімо, до 1991 року в нашій області було всього 3 обласні газети і з них лише одна була російськомовною, то зараз цих газет, певно, зо три десятки і з них лише одна "Запорізька правда" українська. Однак активніше, ніж ця газета, провадить українську позицію "Запорізька січ", яка з різних причин друкує свої матеріали також і російською мовою. А ось школи. Їх у Запоріжжі більше ста, і значна частина їх проголошені українськими, але ж насправді це – чистісінький самообман, брехня, хіба що це для звіту перед глухим і сліпим міністерством освіти. Насправді в наших школах процвітає російська мова. Ось хоч би середня школа ім. Т. Шевченка, куди ходить моя внучка. А що там українського? А нічого. Учителі говорять по-російськи не тільки на перервах, але і на уроках; російську мову, замість з 5-го класу, увели тут примусово, причому за плату, вже з 2-го класу. А ось книжкова торгівля. Такого навалу російських книжок не було, мабуть, ні за царя, ні за комуністичних можновладців... Телебачення. До 1991 року було у Запоріжжі всього дві програми, одна – українська, друга – російська. Тепер же маємо 8 програм, на яких зранку й до пізньої ночі в основному чуєш лише російську мову. Не можна не помітити, що майже всі передачі для дітей, як і всі дитячі книжки, – на російській мові. Хіба все це не є спланованою акцією проти української нації? Так саме першими порушниками статей Конституції про мову є правоохоронні органи – суд, міліція, прокуратура.

Коротко сказавши, – підсумовує п. Рев'якін, – російська мова у Запоріжжі богує. А відтак українська мова та культура потребують реальної, а не словесної підтримки. Вони бо перебувають сьогодні у такому заперті, що з нього їм, бідолашнім, без активної протидії російськомовній облозі просто не вибратися на простір волі і життя".

Аналогічно відтворює національно-мовну атмосферу в Запоріжжі й житель цього міста Д. Манойло: "Ми боїмося говорити по-українськи на роботі, на вулиці, в транспорті, бо часто чуємо насмішку, а то й погрози. Від українського слова його ворогам перекошує рот, у злobie вони кривляться, ніби вхопили чогось гіркого. Кому ще писати? Як боротись, коли часто відчуваєш себе наодинці, коли народ спеціально доведений до такого стану, що йому не до мови?" Слушно вважає Д. Манойло, що ситуація з мовою зайшла так далеко, що для її виправлення у тому ж Запоріжжі потрібні радикальні заходи, як-от безплатне розповсюдження періодики, встановлення вищої платні педагогам, що викладають українською мовою, оформлення великої кількості газетних стендів в людних місцях, відновлення оглядів патріотичних українських газет по радіо і т. п.

З найбільшим болем пише про те, що "ми, українці, через шість років незалежності нашої держави почуваємо себе, як індіанці в резервації", і М. Олійник з цього ж міста. Це йому тим більше боляче, що він пам'ятає: "В часі мого дитинства у післявоєнному Запоріжжі майже всі говорили українською мовою. Але вже через 10 – 15 років ситуація змінилася: на заводи почали їхати з усього Союзу у той час, як наших безпашпортних селян сюди не пускали. Так і сформували тут "русскоязычное население. Хоча я зазначу, що коли керівництво міста Запоріжжя та керівники райцентрів послуговуються російською мовою, то це обурює не тільки українців, але й частину свідомих російськомовних громадян, котрі вбачають у цьому фактові грубий натяк на їхню інтелектуальну неспроможність розуміти українську мову, або ж натяк на другорозрядність цієї мови. Фактично мова йде про примітивне загравання з малосвідомими елементами, які ненавидять все українське і

хотіли б бачити наш козацький край провінційною околицею новітньої Російської імперії".

З гіркою іронією пише М. Олійник ще й таке: " Чув я, що в Німеччині, як і у Франції, державні службовці двічі на тиждень спілкуються мовою своїх сусідів. То чи не доцільним було б зобов'язати українських державних службовців хоч один день на тиждень спілкуватися державною мовою? Я впевнений, що саме державні установи та державні посадові особи повинні відіграти головну роль у припиненні процесу зросійщення українського народу".

Те ж у Херсоні. "Як же недалеко відійшли ми від часу, за якого: сказав одне слово по-українськи в публічному місці – ти націоналіст, сказав два слова – буржуазний націоналіст, а якщо три – бандерівець! – пише з цього міста Л. Васильєв. – Нема в нас фактично ні української періодики, ні української книжки, а в українській школі, де вчиться моя внучка, для недавнього святкового концерту було відібрано вчителькою гімн Росії та патріотичні пісні про Росію і Москву. "Це тому, – пояснила вчителька, – що діти краще знають російську мову, та й загалом у них стосовно цього нема проблем". Ох, – завершує свого листа Л. Васильєв, – у мене також нема жодних проблем зі знанням російської мови, тим більше, що окрім неї, я знаю ще три. Одначе є проблеми, пов'язані з людською, національною гідністю, яку наша, але ще не своя держава ображає на кожному кроці".

З особливим болем читаю листи, що надходять з Криму. З Шаргородська (Сімферополь): "У нас українці і сьогодні говорять пошепки, щоб, не дай Боже, не почули росіяни. Нас тут принижують, вважають людьми нижчого сорту. Мій чоловік якось сказав в українській вимові слово "мед", то його й прозвали Медом. Сестра ж, зайшовши на молокозавод, сказала: "Тут, як в Америці", то до неї і приклеїли – Америчя. Нас дразнять, зневажають, і тому зі сльозами на очах я ловлю ваші передачі". М. Джулинський (м. Саки): "Живу в осинному гнізді найсконцентрованішого російського шовінізму, де все українське охаюється, де у відповідь на українське слово враз почуєш:

"Бандеровец". Невже ж щоб стати українцем, треба погнити в казематах, як Шевченко або Стус? Чи в тюрмах і гулагах, як Лук'яненко чи Чорновіл? Хто ж ми є і де це живемо? Та ні – ще не були ми і ще не є державою, ми лише уламок колишньої імперії".

Не слід вважати, що свій принизливий стан українство переживає лише в крайньо-східних та південних регіонах. Як пише Л. Овчаренко з м. Суми, і в цьому місті "ми ніяких змін не бачимо: люто-агресивні яничари, вірячи в свою остаточну перемогу, вже відверто погрожують розправою, зникає українська преса, книга, документація часто-густо ведеться по-російськи, в місцевому педінституті деякі викладачі додумалися до того, що видані українські підручники перекладають на російську, а у відповідь на свій протест нерідко чуєш: "Если правительству нужен этот хохлацкий язык, пускай оно им и пользуется". То де ж це живемо ми? Не раз спадає думка, що чи не в тому ж концтаборі, в якому і Василя Стуса примушували спілкуватися на побаченні з родиною "по-человечески".

З тривогою характеризують мовну ситуацію полтавці О. Овсій та її подруга Таїсія Іванівна, херсонець Й. Гарматюк, з погляду котрого "український шлях державотворення у царині рідної мови, яка зазнає кричущої дискримінації, – це унікальне безглуздя у вселюдській історії", харківець М. Кокошко ("в моєму власному домі у мене, українця, відібрали школи, училища, технікуми, інститути, діловодство українською мовою, і я вимагаю, щоб шовіністичні нахаби, злодії все це мені вернули"), письменник з Дніпропетровська О. Завгородній ("спробуйте пошукати в півтора мільйонному Січеславі серед тисяч відеокасет бодай одну українською мовою"), запоріжець А. Макаренко, криворіжці М. Солонюк та Т. Ткач, дніпропетровець О. Маренков, ветеран війни з с. Радісне на Одещині Т. Вівсяний, О. Мифанюк з Макіївки, І. Тарасюк з Чернігова, І. Литвин з с. Глибне на Сумщині та ін.

Зрештою, ганебні для держави речі діються і в її столиці, що у ній прагнуть знайти духовно-національне опертя українці з усіх теренів країни. Та чи знаходять? Як пише В. Луценко з м. Красного Луча Луганської області, "у Києві я обійшов безліч торговельних точок і лише на

Майдані Незалежності зміг знайти українські видання. Мені подумалося, що колись, у 1983 році, коли був я у Москві, я бачив там більше українських книжок, аніж тепер в українській столиці. Чому це так?" Що відповісте ви, урядовці, цьому краснолуччанинові, обурення якого цілковито справедливе?

Вельми красномовні наведені листи, чи не правда? Яскраво вони розкривають й істинне становище українського етносу на територіях, що підпали під сферу особливо посиленого російського інтересу, і безсоромність вигадки про "насильственную українізацію", і ставлення переважаючої маси людності до того, до чого дехто всує застосовує – як евфемізм – невинний термін "інтеграція".

Слухач з Ростова-на-Дону В. Ятло (яким то дивом зловив він мою передачу!) цілковито слушно розмірковує про те, що насправді дає ця "інтеграція" для української національної меншини в Росії: "З моїми національними інтересами ніхто тут не рахується. Української преси, яких-небудь видань тут нема, телебачення не дістає, інколи вдається зловити українське радіо, але навіть його Всесвітню службу розраховано тільки на далеке зарубіжжя. І все ж я живу тут Україною, болісно переживаю її нинішню ситуацію. Потрібно так зробити, щоб без знання української мови службова кар'єра будь-якої людини була неможлива. І не треба надто обережничати, бо то мусить бути ясным, що ніхто з росіян в Україні ніколи не захоче бути малоросіянином з-поміж українців. Тобто – вікове самолюбство саме по собі не зітреться, потрібні заходи, вмілі дії держави".

Доречна, звісно, ця застерега, а що ж до ситуації з задоволенням у Ростові-на-Дону українських мовних запитів, то чи не є вона, власне, майже такою, як і в деяких містах України, з яких озвалися мої кореспонденти? Різниця – вельми невелика, і це повинно приймати нас найбільшою тривогою та бажанням найоперативніше і невідкладно діяти.

Належить також визначитися, як маємо ставитися до різного роду "братъев-славян", котрі у своєму цинізмі давно вже не мають жодних

стримів. Ось вже і в м. Новомосковську (Дніпропетровщина), де з 80 тисяч жителів 78% – українці, міська Рада прийняла ухвалу, якою зобов'язано органи влади, підприємства та організації, що розташовані на цій території, "користуватися російською мовою нарівні з державною". То що – апелювати до почуття совісті чи все-таки виявити ставлення у спосіб застосування міцних державних важелів, мета яких – виправлення у відповідних регіонах кричущих культурно-мовних деформацій, які, на жаль, поки що поглиблюються? Гадаю, що варто це робити одночасно, хоча найперше мусять відчуватися такі державницькі дії Української держави.

29. Почуймо російськомовних

Як я і передбачав, з приводу моїх останніх бесід почулися часом аж надто роздратовані заперечення: навіщо акцентувати на мовній проблемі?

"Неужели эта ваша тема накормит, обует, оденет, повысит пенсию, зарплату и т. д.?" Це – І. Бекетов з м. Рубіжного. Або: "Хіба не зрозуміло, що мова також залежить від ... шлунку?" – Н. Коломієць з Запоріжжя.

Найперше варто відповісти пані Коломієць. О так, чудово розумію, що навернення до України та української мови тих, хто від них відбився, залежить, як ви кажете, і від шлунку, тобто від рівня життя, який для багатьох людей у державі усе ще лишається жебрацьким. Так, це гірка правда, і я щиро співчуваю тим людям, які надіслали мені розповіді про свої бідкування. Та водночас, п. Ніно, є тут і зворотній підхід, про який я вже казав у своїх бесідах: не зможемо ми належним чином витягнути країну з економічної руїни без об'єднуючої переважну більшість населення національної ідеї. Економіка і культура – це як два крила для птаха, який хоче злетіти, це як за законом сполучених посудин.

Розумію також, що мовне питання потребує великої тактовності. Тільки скажіть: хто його постійно роздмухує у державі, хто повсякчас

зчиняє галас про "насильственную українізацію", якої насправді нема ані сліду, хто взагалі "на повну катушку", як кажуть росіяни, використовує мовну карту, особливо у виборчих кампаніях?

Ось я переглядаю партійні програми. Немає жодної тези про примусову українізацію у програмах українськи зорієнтованих партій або блоків. Зате скільки притисків на цьому у програмах різних "братьєв-славян! На величезних просторах держави відродження рідної мови українців, по суті, ще й не починалося, а ці сили ставлять мовну карту "во главу угла". Чому б це? І, зрештою, хіба про мову йдеться?

Та ні – йдеться насправді про те, чи бути Україні Україною – тобто окремою державою з усіма тими прикметами, які державі і належить мати. Ось і мова – кому не ясно, що втрата державою мовної визначеності та самобутності, то, за обставин відомого підступного сусідства, вже втрата водночас і політичної самостійності, підпорядкування комусь іншому... Поки що – підпорядкування, а там, невдовзі, й повне входження, розчинення у сусідньому державному організмі, про що, не вельми й маскуєшся, і турбуються "братьєв-славяне"...

А чого конкретно, з їхнього погляду, треба досягати? І ось десь у десяткові виборних програм різних партій та блоків прокручувалася і прокручується одна і та ж платівка: надати російській мові статусу офіційної. Наполягають на цьому: блок "Трудова Україна", комуністична партія, партія регіонального відродження України, партія духовного, економічного і соціального прогресу та ін. "Союз" виступає навіть за те, щоб "визнати росіян поряд з українцями другою державотворчою нацією в Україні" та "надати російській мові статус другої державної мови". Прогресивна соціалістична партія – за те, щоб українська та російська мови мали однаковий статус як офіційних. А вже особливо галасливий у цьому плані блок СЛОН аргументував потребу цього "штучним витісненням російської культури та російської мови", яке, мовляв, спостерігається сьогодні в Україні.

Отож ще раз запитую, шановні: то хто ж насправді педалює мовне питання, хто повсякчас смикає цю вельми чутливу для кожної людини струнку?

Є у нас Конституція, де мовні питання викладено, ну, аж надто виважено, найшанобливіше до всіх мов національних меншин. Тож, може, нарешті, й належить дотримуватися вимог Конституції, а не обстоювати те, що йде з нею врозріз? А врозріз же, й поза мовою, іде багато чого: тут і створення "Союзу братніх народів", і усілякий "спільний простір з Росією", і "ми побудуємо Радянську Соціалістичну Україну!", і т. д. І то не випадково, що на засіданні Центрального правління Всеукраїнського товариства "Просвіта" ім. Т. Шевченка ми прийняли заяву, у якій поставили вимогу перед Центральною виборчою комісією про потребу перереєстрації цих партій і блоків як учасників виборчого процесу. Як же то й можливе, справді, – санкціонувати участь у виборах тих сил, чиї платформи містять відверто антиконституційні положення?

Як бачимо, йдеться, друзі, далеко не про безневинні речі. Йдеться про намагання з допомогою мовної карти, яка перебуває на поверхні розуміння більшості населення, поглибити розкол у нашому суспільстві, домогтися загострення міжнаціональних стосунків, йдеться, зрештою, про саму національну безпеку України.

О, як "самоотверженно" захищаються мовні права "русскоязычного населения"! Не просто етнічних росіян, ні, адже, за винятком Криму, у нас їх повсюди меншість, – саме "русскоязычного населения". Давай, отже, наростимо масив етнічних росіян, доповнимо їх зросійшеними українцями. Так буде "более внушительно"...

Ось 26 червня 1998 року міська рада Запоріжжя схвалила рішення, згідно з яким звертається до Верховної Ради з проханням про внесення змін до законів "Про мови в Українській РСР" та "Про місцеве самоврядування". Йдеться про санкціонування все тієї ж офіційної російської мови. Яка підстава? А, власне, одна: та, бачите, що "в м. Запоріжжі проживає більшість російськомовного населення". Ані слова

про кричущі мовні деформації як наслідки кількасотлітньої колоніальної політики, які у цей спосіб освячуються, ані натяку про необхідність мовного відродження українців – натомість просто тріумфування, що їх, російськомовних, є багато.

Ах, міліє господа, ті, шо ось так у поті чола "турбуєтесь". Ще й ще раз варто довести до вашого відома: справа повернення зросійщених українців, звичайно, тих, хто на це ще здатен, до повноти національного життя, справа, що вимагає виняткової тактовності й педагогічності, то – презумпція виключно Української держави. Адепти іншої країни тут ні до чого. І то є вкрай неморальними, безчесними ваші домагання розглядати тих українців, які внаслідок відповідної політики відбилися від своєї мови, вже власне не як українців, а як росіян. Ось, скажімо, комуністична партія оперує у своїй програмі тим, що російська мова є рідною мовою половини населення України. Хто запропонує більшу кількість? Що ж, є і такі, що доводять цю цифру до сімдесяти й вісімдесяти відсотків – кому скільки заманеться...

Знаний нардеп з Харкова Владімір Алексєєв в одній зі своїх статей у харківській газеті "Слобода" навіть ось який термін запроваджує: "русскокультурные граждане", з приводу чого один з моїх кореспондентів В. Дорошин іронізує: "А почему бы не пойти и дальше, внедряя, например, африкокультурные граждане, кубинокультурные граждане, чукчекультурные граждане и т. д. ?"

Зверніть увагу, господін Алексєєв: це протестує супроти вашого українофобства один з тих ваших земляків, котрих ви віроломно берете під "захист". Як пише мені В. Дорошин, "надеюсь, вы услышите голос русскоязычного украинца из Харькова, болеющего душой за свою Родину – Украину". І скільки в його листі гніву проти тих, які "и сами не умеют жить, и соседям не дают жить нормально"! Послушайте: "Нам, русскоязычным не по своей вине, опять и опять предлагают "культурную помощь". Но разве мы забыли итоги "культурной помощи" во времена СССР? Вот они: исчезли как этносы с лица земли около ста наций и народностей, среднеазиатские республики вместо своего алфавита

получили "русскокультурную" кирилицу, українці забули свій язык, ибо "русскокультурные" "братья" навязали им "русскокультурный" суржик, были выселены со своих территорий обитания целые народы, а на их место завезены "русскокультурные" граждане". Деякі з них, як-от і В. Алексєєв (автор листа цитує статтю останнього), тепер кричать, що націоналісти – українські патріоти "не отличаются высоким интеллектуальным уровнем, они узколобые, не в состоянии конкурировать с высокоинтеллектуальными кадрами Востока и Юга Украины. И при этом В. Алексєєву наплевать, что кадры Востока и Юга – это в большом количестве тоже украинцы, которых предшествующие алексєєвы оторвали от своего родного языка. Ему наплевать на то, что среди этих кадров немало патриотов своего народа – националистов".

Привертає, до речі, увагу, що в трактуванні скомпрометованого комуністичною системою терміну "націоналіст" В. Дорошин дотримується визначення, що міститься у відомому словнику російської мови С. Ожегова: "Националист – приверженец национализма". "Национализм – движение за независимость народа и страны против иностранных поработителей, против колониализма". Нормальне, благородне це "движение", господін Алексєєв, чи не правда? Чи, може, й великоросіянин Ожегов для вас не авторитет?

Не ігноруйте, закликаю вас, україні присутнє: зросійщеність значної частини українців – то явище позверхнєве, зовнішнє, а не внутрішнє. Тобто на рівні етнопсихіки, у своїх глибинах ці російськомовні лишаються українцями. Грубо, отже, помиляються і той, хто приплюсовує їх вже до росіян, але водночас і той зі свідомих українців, хто ставить на цій частці нашого народу хрест та виявляє до неї виключно зневагу. Я ж особисто волів би розглядати її як таку, яка здебільшого тимчасово перейняла позверхню форму, найперше мовну, іншої культури і яка в міру зміцнення Української держави, посилення ролі української мови як державної неодмінно, крок за кроком, поступово, хай, може, і не в самих собі, а вже у своїх дітях або внуках до свого повновартісного українства повернеться. Не списувати її з рахунку треба, посилюючи позиції алексєєвих, а навпаки – активно, але вельми педагогічно, за неї

боротися. І то зрозуміло, що мусить вбачати у цьому один зі своїх пріоритетів сама держава. Мусить, та чи вбачає?

Поки ж що тим політиканам, котрих аж пересмикує не то від українського слова, а часто й від самої назви держави, у якій ми хочемо жити, хочеться сказати одне: облиште наших поіншоязичених співплеменників у спокої, не лізьте в їхні душі, не порпайтеся у них, не спекулюйте. Тим більше, що душі ці перебувають нині в хай дуже повільному, а все ж невтримному рухові до українства, до зцілення, повернення до свого природного, національного єства. Ви жахаєтеся цього? О так, для цього є підстави. Але нічого ви не вдієте супроти історичної справедливості – будете змушені змиритися.

Констатуючи це, не можу я, одначе, знову й знову не чути заперечення: мовляв, обстоючи відродження української мови, я цим самим підкопуюся під російську та виявляю до неї зневажливе ставлення. Дехто ж запідозрює, нібито я закликаю зукраїнізувати росіян, і тому пише мені так: ви хочете, щоб я не говорив по-російськи... Якась екзальтована Єлена (так підписалася) з Донецька навіть істерично прокричала: "Я, русскоговорящая украинка, не хочу говорить на украинском, потому что здесь со времен скифов никогда на нем не говорили, и потому, что русский – мой родной язык, и я другого не хочу. А если будете навязывать, я буду искать защиты!"

Дивні речі, панове і господа! Ви навіть знати не хочете ані історії Донбасу, ані того, яка прекрасна українська мова в сільській місцевості цього краю, яка й потверджує те, на якій природній основі паразитує неприродньо поіншоязичене місто. Але Господь з вами, Єлено, – дасть Бог, ваші діти, про яких згадуєте, зрозуміють те, чого не хочете розуміти ви. Я ж задля роз'яснення зазначу так: та кожен хай говорить якою хоче мовою, ніхто на це право людини не посягає. Я також і те знаю, що російської мови може бути в Україні стільки, скільки є етнічних росіян, і то було б просто смішно, аби хтось з росіян хвилювався з цього приводу. Це гарантовано державою. Одначе якщо дехто вважає, що в незалежній Україні російської мови має бути більше і значно більше, ніж є етнічних

росіян, що вона й загалом мусить панувати в Україні, то, даруйте, така позиція не узгоджується з самою логікою існування України як окремого державного утворення, є супротивною йому, шовіністичною. І ніяке в нас не прагнення до примусової українізації – скажу тим росіянам, які виявляють, можливо, й не завжди усвідомлені хвилювання. Адже стосовно української мови як державної вимагається від російськомовних хіба що таке: володіти нею саме як державною – це раз; а друге – шанувати її, що рівнозначне пошанівкові до самої землі, на якій вони живуть.

Що, запитую, може бути незрозумілого в цій позиції, як і в переконанні, що той принизливий, витіснений, відтиснений, дискримінаційний стан, у якому опинилась українська мова в багатьох регіонах України, треба невідкладно виправляти! Причому, зацентую, належить виправляти педагогічними способами, нікого не ображаючи, а навпаки – переконуючи, роз'яснюючи.

Але ж ось і я – ніби не ображаю, роз'яснюю, і маса тих, хто озивається до мене, солідаризується зі мною, та раз-по-раз і напише той, хто з нормального національного почуття видмухує український фашизм (його вбачає у моїх бесідах І. Іванов з Ужгороду, який вимагає від комісії Верховної Ради з питань свободи слова та інформації – кваліфікована адреса! – розібратися, нарешті, з моєю радіопрограмою), з закликів до пробудження національної свідомості висмоктує не більше – не менше, як расизм, з прагнень державно утвердити українську мову – "оголтелый национализм". Як пише киянин О. Бобров, "ваши выступления разжигают межнациональную рознь, способствуют насильственной украинизации и поэтому являются уголовно наказуемыми." Не інакше, як нагородою для себе, вважаю я лист вчителя (!) С. Копитова з смт. Буди Харківської області, який, поділивши українських патріотів на кілька категорій, зараховує мене до "наиболее опасной категории". Чому? Тому, що "вы умны, образованны. Речь ваша обольстительная, очаровывающая, как у католического священника-иезуита. Вам, к сожалению, верят, и это является угрозой (?) для русских в Украине". Впевненість у шкідливості моїх бесід, іноді до погроз на кшталт "за тобой плачет виселица", містять

і листи А. Петренко з Макіївки, А. Коваленко з Кіровограду, О. Жушман з Жовтих Вод, М. Петренко з Вінницької області, І. Гетьмана з Донецька, І. Шульги з Кіровоградської області, В. Попель з Хмельницька ("запомни, хитрая лиса, что Восточная, Южная и Северная Украина будут разговаривать на русском языке и только Западная – на украинском"). Не вірячи моїм словам в одній з бесід про те, звідки я родом, Є. Шесталов з Вінниці та В. Стешенко з Херсону висловлюють навіть переконаність, що до Чернігівщини я "нахально примазуюся", а насправді – з Галичини, "сынок или внук какого-нибудь бандеровца". Мовляв, і мова в мене "западенская, с польско-венгерским акцентом". А вже П. Стадник з с. Сокілець Немирівського району на Вінничині, котрий заявляє, що "якщо вас "малоросом" величають, то не обіжались, а ще й гордитесь (!) треба за те, що вас причисляють до єдиного великого народу", то й зовсім упевнений, що Анатолій Погрібний – це анонім чи псевдонім, "з претензією на якийсь козацький смак", обраний для того, щоб безбоязно вести свою "знавіснілу пропаганду".

Лишається мені, зовсім не дивуючись з подібних листів, які також є зрізом поглядів та настроїв у ворожої або заблуклої частини нашого суспільства, запевнити, що я – це я, та перейти до іншого звинувачення: ілюструючи кричущу ущемленість української – державної мови, я, мовляв, тенденційно відбираю листи з величезної пошти, що мені надходить. Як гнівно шпетить мене Л. Вінников з Чугуївського району (Харківщина), "вы отбираете так письма, чтобы их содержание было угодно вашим убеждениям. Но почему вы игнорируете письма, авторы которых были бы русские или русскоязычные люди?"

Ну, по-перше, Луко Семеновичу, закидів стосовно моєї необ'єктивності я не можу сприйняти, а по-друге, ви знаєте – це ідея! Ви наштовхнули мене на думку, дійсно, дати в цій розмові те, що мені пишуть русские люди, і то саме ті, які, на відміну од названих моїх опонентів, позиція яких – злісно антиукраїнська, не є вражені великоросійським шовінізмом та справді варті того, щоб ми, українці, вважали їх своїми друзями.

Ну ось, прошу – пише стовідсотковий росіянин А. Васильєв з Києва: "Лжеславянская газета пугает русских, будто бы Украина хочет отнять у русских последнее – их язык. Какая ложь! Давайте посмотрим судьбу украинского народа". І далі А. Васильєв роз'яснює: "Когда-то украинский (или русский) народ создал вокруг града Киева большую империю – Киевскую Русь, но в 1240 г. Киевская Русь – Украина пала. В 1654 г. гетьман Украины заключил договор с Московским царством. Но цари – это цари. Они быстро лишили свободы козацкий народ и ввели рабство. Украинский народ был распят. И вот после 1917 г. пришли еще более жестокие цари – "интернационалисты", которые взялись за ускоренное отнятие уже последнего у этого народа, в том числе и особенно его языка. И если сразу после войны на Украине было до 80% украинских школ, то теперь у народа, среди которого мы живем, с его родным языком совершенно плохо."

"В чем тут дело? – ставить питання А. Васильєв. – Не последнее дело в том, что если бы братья-славяне помогали украинскому народу, то он не терял бы своего последнего – своего языка, не имел бы такой проблемы.

Так хотим ли мы помочь украинцам возродиться? – вот вопрос. Ведь интернационалист, в истинном значении этого слова, это тот, кто приходит на помощь другому народу. Так будем ли мы, русские, интернационалистами по отношению к украинцам на их земле?

Если на значительной территории Украины украинский народ быстро лишают своей культуры и языка, то что это – интернационализм или нацизм?

Ах, как мы, русские, боимся украинского национализма! Но националист – это человек, который любит свой народ, бережет свою культуру и язык. Поэтому все китайцы (в Китае) – националисты, все немцы (в ФРГ) – националисты, все русские (в России) – националисты. И т. д. Так почему же когда украинец на своей земле заговорит по-украински, мы его, как нацисты, травим?

Итак, мой вывод: кто противится возрождению украинского языка и культуры, тот и есть нацист и фашист, который лишь прикрывается в своей пропаганде словом "интернационализм". Если мы интернационалисты, мы должны помочь возродиться украинскому народу".

Ось такий лист А. Васильєва. Я не коментуватиму дїбраних ним термінів – як мовиться, це право автора. Одначе вдумайтеся, Луко Семеновичу Вінніков: яка майже космічна відстань між А. Васильєвим – росіянином, і вами – росіянином! Ви заперечуєте у своєму листі наявність політики зросійщення не тільки сьогодні, але і в минулому, ви несете несусвітню чушь (даруйте, я висловився вашою мовою), нібито хтось домагається, щоб росіяни були вигнані з України (ну навіщо ж такі стовідсотково провокаційні твердження?), ви вважаєте, що якщо й судиться колись відродитися українській мові, то для цього "потребуются, может, столетия". І ось кажучи так, розкриваючи українцям такі ось "перспективи", ви закликаєте, щоб ми любили "широкую русскую душу". Але ж подумайте, прошу: у кого вона справді широка – у вас чи в А. Васильєва, листа якого я зацитував? Вибачайте, але свою душу я розкрию саме А. Васильєву, який, до речі, навіть пропонує, на противагу "братьям славянам", створити "Братство чесних слов'ян", у якому не було б місця великодержавному шовінізмові.

І що, до речі, варто сказати з приводу цієї пропозиції? Те хіба, що до такого братства, до чесних стосунків ми, українці, прагнули, либонь, ще з часів Кирило-Мефодіївського братства. Замішані бо ми не на злобі до росіян, як це ви, тов. Вінніков, стверджуєте, а на бажанні свого повносилого державного, національного відродження, якого ми хотіли би досягнути разом з усіма, для кого Україна є Вітчизною, і, безперечно, з такими ось росіянами, як А. Васильєв. Дасть Бог, впораємося тут без вашої, Луко Семеновичу, участі, раз у вашому ставленні до цієї мети – лише озлоблена ворожість. Власне, ви належите до тієї частини росіян, "здивуванню яких, – цитую листа Е. Ковалєва з Києва, – нема меж. Мовляв, як же так: нещадно знищували цих націоналістів – українців, а вони не тільки живі, а ще й хочуть якоїсь справедливості. По-людськи можна їм

поспівчувати, що враз вони виявилися жителями іншої держави, але чи не пора, щоб на восьмому році Незалежності вони вже дещо й зрозуміли?".

Однак, тов. Вінніков, раз я вже зайшов у полеміку з вами, то давайте вдовольню і друге ваше бажання: надам слово, окрім В. Дорошина, якого цитував, й іншим "русскаяязычным украинцам", які, як стверджуєте ви, думають зовсім не так, як я. Так, це гірка правда – не всі так думають. Але в тому, що переважна їх більшість є вільною від тоталітарної запеленгованості й не має антиукраїнського наставлення, як цього вам вельми прагнеться, переконайтеся хоча б з просторого листа В. Шунько з м. Миколаєва, який прикметний тим, що його авторка називає себе типовою російськомовною українкою, а тому й пише по-російськи. Послухайте, прошу, і ви, Луко Семеновичу, і всі "братья славяне", – у зв'язку з вашими геополітичними і культурними домаганнями чи питали ви думку ось таких російськомовних?

"Мені 73 роки. Я українка з півдня України, і тому мені важко і писати, і говорити українською мовою, тому щоб не перекладати з російської на українську, дозвольте я напишу по-російськи.

Я слухала Вашу передачу. Дорогой мой человек! Вы так обращаетесь к украинцам, с такой любовью /.../ Но в самом сердце Украины, в Киеве, в Верховной Раде звучит негосударственный язык, звучат призывы к воссозданию СССР, воссоединению с Россией, к празднованию Октябрьской революции и т. д. Бесконечно поносятся западные украинцы, которые на самом деле на три-четыре головы выше русскоязычных, ибо они знают, кроме своего, и русский, и польский, и другие языки. И если это звучит из уст высоких посадовых осіб, то скажите, пожалуйста, на что могут надеяться украинцы-патриоты? /.../

Сколько волка не корми, он всеравно смотрит в лес. Как болезненно Россия переносит независимость всех бывших республик и особенно независимость Украины! С экранов телевидения за все годы независимости Украины не было сказано ничего хорошего дикторами

ОРТ об Украине, а все выискивается негативное и представляется на многомиллионную аудиторию. Ну, как можно позволять себе хотя бы такое: " Украинский космонавт занимается в космосе цветочками и моет холодильники". Это как же надо ненавидеть все, что относится к Украине!

Дорогой мой человек! Конечно, нужно, чтобы люди, особенно молодые, знали правдивую историю Украины, и то, что было в продолжение трехсот лет, и восьмидесяти. Но вот история, которая творится сегодня. Ведь и сегодня Украину бьют – морально, экономически, политически, духовно. Кто? А кто? Китайцы? Японцы? Французы? Вы можете ответить, кто это так "любит" и сегодня эту многострадальную Украину? И к чему только не прибегает "старший брат"! Нефть, газ, сахар... И где только не стоят войска "старшего брата" – и на море, и на суше, и не только в Украине, но и в Молдове, Грузии, да и во всех бывших республиках?

И вот, читая мое письмо, вы, наверное, думаете: и за что она так не любит русских? Но речь ведь не о любви или нелюбви. Речь о том, что в своем агрессивном отношении к Украине Россия демократическая не отличается от России царской или России советской. Вам это известно. Посмотрите только, как каждый раз готовится Россия к нашим выборам – кого только не засылают: от политиков до музыкантов. Идет какая-то психическая атака на украинцев, в которой нечестиво используются даже балеты и оперы и даже детские "Хрюша и Степаша"... И поддерживают своим участием эту культуру и многие украинцы, евреи, армяне, грузины, забывая о своих родинах. Умом Россию не понять. Неужели, кроме Москвы и Петербурга, в России нет для русских артистов других городов? Есть – сотни, тысячи, которые, мне кажется, и в глаза не видели живых своих артистов. Так почему так все тянет последних на чужие земли, начиная от Латвии (Юрмала) и кончая Украиной? Это ли не составная часть политики?

Слушала выступление депутата из Севастополя, который возмущается, что в Киеве частично сняли советскую атрибутику. Этого

чисто русского человека (он сам это подчеркивает) не волнует то, почему из Ленинграда сделали Санкт-Петербург, из Сталинграда – Волгоград, почему возвратили в качестве государственных символов двуглавого орла, трехцветный флаг и т.д. А вот что-то менять в Украине – не позволено! Так и хочется мне крикнуть на всю Украину и на все бывшие республики: русские и русскоязычные яничары! Да за что же вы так не любите людей других национальностей? Неужели за то, что они хотят быть свободными, свободно использовать свои языки, развивать свою культуру, придерживаться собственных обычаев, традиций?

А ведь как, кстати, стремятся россияне жить в бывших республиках, а в Украине – в первую очередь. Да вот беда – не могут (не хотят) многие представители "великого народа" выучить государственный язык той республики, где проживают. И все жалуются российским властям, что, дескать, идет языковое "притеснение"... Так что? – знание одного только своего языка и презрение к языкам бывших республик – это и есть составная часть "русского величия"?

Вот будет у нас перепись населения. Нас сосчитают, и все мы будем, очевидно, только граждане Украины, поскольку национальность в новых паспортах отсутствует. Для России, когда все национальности – россияне, это выгодно. Но подобное для Украины – гибель, ведь украинцы просто растворятся. Во всяком случае, это только может способствовать тому, чтобы двуглавый орел не выпустил из своих когтей Украину.

Что делать? Как уберечь нам Украину? Доброты, терпения, толерантности, чтобы нейтрализовать агрессивность и нахальство, конечно, недостаточно. Нужно нам всем – президенту, министрам, политикам, всем-всем гражданам-патриотам ежедневно и при том жестко, настойчиво, смело, решительно напоминать, что Украина – государство украинское, что ни в какие Союзы она больше не вернется. Я с уважением отношусь к патриотам всех других народов, но и сама хочу оставаться, пусть пока что и русскоязычной, но украинкой".

Ось такий лист, що його я зачитував майже повністю. Скажете, тов. Вінніков, в чомусь переагострює В. Шунько? Можливо. Але хіба не є її лист доказом, що – повторюю – не всі, далеко не всі російськомовні вже втрачені для України, як дехто вважає? Є з-поміж них і немало справжніх українських патріотів, у котрих всілякі залицяння шовіністів можуть викликати лише огиду, адже їм, таким русскоязычним, по дорозі з Україною, з Українською державою, її мовою та культурою, до яких вони неодмінно повернуться. Ні, не відкидаємо ми, українці, і не вважаємо за другосортних таких ось поки що російськомовних українців – навпаки, як і росіянина Васильєва, вважаємо їх належними до однієї великої української сім'ї, що так нелегко, в таких матеріальних нестатках розгортає своє державотворення.

30. "Я вирішив повернутися до самого себе"

Втім, знову чую заперечення: він козирає кількома листами, що їх "відкопав". Та ні – листів таких до мене багато, і, щоб не лишатися голослівним, я ще до деяких звернуся.

"Я русская, – пише Г. Губанова з м. Краматорська, – язык мой родной – русский, но я только удивляюсь, как это можно кричать, будто бы мой язык кто-то пытается убрать. Да ведь наоборот же все: кому-то очень хочется искоренить украинский язык в государстве Украина. Это аналогично, если бы во Франции искореняли французский. А кстати – почему бы и не попытаться? Ведь русских во Франции живет довольно много! Может, давайте попробуем, а вдруг получится? Позорники! А еще мне стыдно за историков, которые до такой степени перевернули историю, что Киевскую Русь считают за Русь, "забывая", что только с XIII века появилась Московия. В принципе, русским быть не стыдно, если ты – человек, а сволочью быть стыдно для человека любой национальности".

Інший дописувач, також росіянин, М. Мартинов з Харкова торкається у своєму листі особливо дратівливої теми т. зв. бандерівщини. Закликаючи співплеменців відкинути упередженість у ставленні до цього

явища, він пише: "Как-то в разговоре с одним демократом местного разлива зашла речь о формированиях ОУН-УПА. – Это – бандиты! – безапелляционно выпалил собеседник. – Да-да, – поддакнул я, – проходу от них не было в Подмосковье. – Почему в Подмосковье? – непонимающе уставился он на меня. Они же действовали на Западной Украине. – Разве? – притворно удивился я. – Но тогда позвольте спросить: кто туда звал советских? Не они ли вломились туда и стали насаждать свои порядки? Да ведь каждый в таком случае должен всеми способами защищать собственный дом. Итак, кто же бандит – тот, кто защищает свой дом, или тот, который в него врывается?" "Я русский человек, – завершує свого листа М. Мартинов, – и я низко кланяюсь бойцам ОУН-УПА, это настоящие герои; в отличие от многих, они не шли покорно в ГУЛАГ, а сопротивлялись до конца". Зовсім зрозуміло, що утвердження в своїх правах української мови дістає в автора листа повну підтримку.

А ось погляд росіянина, котрий і живе не в Україні, а на своїй Батьківщині, але якому випало упродовж місяця погостювати в Дніпропетровську. "Мне, русскому, – пише Александр Вятков, – очень стыдно за моих соплеменников, которые в Харькове распространяют "свидетельство хохла". Я поддерживаю независимость Украины, право украинцев на государственность своего языка, на полнокровное развитие своей культуры. Но вот что поражает меня в вашем народе (сужу, правда, только по днепропетровцам) – отсутствие чувства украинского патриотизма. Ну вот, например, украинские деньги, гривны, которые вы сплошь и рядом называете рублями. Да неужели вы не задумываетесь, как этим вы унижаете сами себя, представляете такими бесхребетными, безликими, коленопреклоненными, по-рабски согбенными в спине. Откровенно говоря, хочется даже плюнуть. Вы извините за эту грубость, но мне показалось, что ваш народ чем-то очень болен. И если вы не пробудите в себе гордость, из такого народа сплоченной нации не получится, а, значит, хорошо жить вы никогда не будете. Извините, что я так разочарован".

Прокоментую цього листа хіба що в той спосіб, що А. Вятков, дійсно, вцілив у нашу найболючішу точку. Чи пробудимо, ми, українці, в собі оте

рятівне почуття національного сорому, про який я вже казав, чи масово розпрямимося так, щоб нашу волю бути нацією та нашу силу, що її неодмінно зродить та воля, всі-всі змушені були шанувати? Тільки ж бо тоді і зазіхань на нас поменшає, і "п'ята колона", яка нахабно діє у державі, враз погамується.

Тож якщо і можу я в чомусь заперечити А. Вяткову, то тільки в тому, що за місяць перебування у Дніпропетровську він просто не встиг замітити проявів національного пробудження цього міста. Чому не встиг? Ну, певне ж, тому, що це – як на мільйонове місто – лише прояви...

Це були листи росіян, а ось що пише Т. Криворучко з Харкова, яка має чоловікове прізвище, але насправді є "напів-росіянку, напів-єврейкою": "Я все життя не виїздила зі свого рідного міста, а це означає, що українською ніколи не розмовляла. Але і мені хочеться сказати слово на захист української мови. Я гадаю, що тільки дуже злі люди в Україні можуть виступати проти неї". Або й лист єврея М. Дубинського з Києва, з погляду якого "не нуждаясь в похвале, украинский язык очень и очень нуждается в защите и государственной поддержке. Есть закон "О языках", но работает ли он? А закона о "Божьем Законе" нет, но он работает, да еще как! Божественную литературу бесплатно разносят по квартирам, раздают на улицах, присылают по почте. А вот купить украинский словарь, книгу украинских сказок значит разорить семейный бюджет. Пора государству подумать над этим и относиться к наиболее нужным украинским изданиям как относятся к божественной литературе".

Читаючи такі листи, неодмінно стверджуєшся на думці: з тими росіянами та представниками інших національних меншин, які нам, українцям, відкривають душу, які нас розуміють та які щиро бажають нашого духовного випростання, які вважають своєю Батьківщиною Україну і шанують її та її мову, ми, українці, завжди порозуміємося. І то тим більше порозуміємося, що, підкреслю задля більшої ясності, відродження своєї мови ми, українці, уявляємо як процес, що мусить відбутися найперше у внутрішньо-українському етнічному середовищі.

Знання ж росіянами, кримськими татарами, євреями чи греками нашої мови як державної – то дещо зовсім інше, аніж "витіснення" їхньої мови, хоча, гадаю, він – той політичний спекулянт, якому це примарюється, і сам у це не вірить. Не вірячи ж, нахраписто, цинічно бреше, зі всіх сил намагаючись нагнати страху, і то найперше на т. зв. російськомовних українців, що їх він прагне приплюсувати до свого активу. Одначе поступово, але неухильно немало хто з російськомовних українців пробуджується, це – незаперечно, і я прошу: послухайте їх голос, і ви, тов. Вінніков (до нього я звертався в попередній бесіді), й інші товарищі та господа.

Пише В. Жуков з м. Гуляйполя Запорізької області: "Це я – один з тих недавніх малоросів, яких російські і наші доморощені шовіністи вважають вже за росіян, великоросів. Та до яких же пір ці політикани (до речі, в цьому місці я трохи редагую, оскільки вжите автором позначення доволі грубе.— А. П.), які вважають себе захисниками "русскоязычного народа", будуть шельмувати і обманювати? Хто давав їм право говорити від мого імені і від імені подібних мені?" І далі: "З мого прізвища – Жуков – видно, що мені і моїм нащадкам до скінчення віку належало бути російськомовними. Але ж у моїх жилах тече кров моїх дідів, пра-прадідів, яких росіяни вважали малоросами. Але ж я і народився на цій багатостраждальній землі та прожив на ній уже багато років. І я не став на шлях ганьби та зневірення. Я вирішив повернутися до самого себе. За роки незалежності я вивчив свою рідну співучу і чудову мову, і я радий і задоволений з того, що перестав бути малоросом".

А далі у листі В. Жукова такий публіцистичний пасаж: "А тим шовіністам, які ще мріють перетворити Україну в колонію, я скажу на русском языке, чтобы им понятней было: господа шовинисты, я, может, востократ больше вас являюсь русским, в том смысле, что когда-то русами звали себя украинцы. Но я родился и живу на святой земле своих предков с долгострадающим во многом из-за вас украинским народом. Так вот вам пора понять, что подобные мне "русские" – уже и не "малороссы", и не "хохлы". Они пробуждаются, они имеют свое Отечество – Украину, они готовы за нее постоять". І, апелюючи до мене,

В. Жуков знову переходить на мову, до якої він повернувся в останні роки: "Продовжуйте вести подібні бесіди, бо в нас ще багато людей, яким подобається бути "хохлами". І то вони допомагають недругам нашої державності співати в ту дудку, яка давно набридла чесним людям".

Поки що залишається російськомовним киянин В. Кремов, але почуймо його думку, яку, підкреслюю, поділяє немало "русскоязычных": "Я один из тех многих украинцев, которые по известным причинам, к сожалению, в основном разговаривают на русском языке, и я с белой завистью слушаю людей, которые свободно владеют прекрасным языком нашего украинского народа. Поражаюсь: простой народ России недоедает, нищенствует еще больше нашего, а русские импершовинисты, не жалея средств на дальнейшую руссификацию Украины, все силы бросают на то, чтобы завладеть нашим информационным пространством (газеты, книги, телевидение), держать в своих руках эстраду, высшее образование, укреплять позиции русской церкви и т. д. Отдают ли себе они отчет в том, что в результате подобных действий не только в Украине, но и в других славянских странах развивается новый феномен, совсем противоположный славянскому единству, а именно: славянская русофобия?".

Не менш гнівне звертання надіслав мені і В.Забора з смт. Кринички Дніпропетровської області: "Не пора ли остановиться, господа шовинисты? Мы не отрицаем больших ценностей русской культуры, но на практике то, что вы у нас насаждаете, это прежде всего культура матового языка. Ведь даже иностранцы в первую очередь осваивают не язык Пушкина и Толстого, а русский матовый язык. Однако уж наслаждайтесь им сами. Мы же имеем свою культуру, к сожалению, затоптанную многовековым "внедрением" русской, и мы хотим ее возродить. И то, что вы становитесь нам на пути, лишь подчеркивает ваше удивительное шовинистическое упрямство. Не пора ли убедиться в бесперспективности ваших антиукраинских шабашей!"

Принципову мовну еволюцію пройшов О. Кравченко з м. Черкаси. "Пане Анатолію, – пише він, – мені тепер 25 років, а ще п'ять років тому я

також був "русскоговорящим", тобто тим, за кого так піклуються "братя-славяне". І я хочу відповісти їм так: "Панове шовіністи! Припиніть свою підривну діяльність, бо наш український народ й інші етноси, які вважають себе патріотами нашої держави, суворо спитають з вас". "Мусила б, – слушно констатує п. Олександр, – спитати влада, скажімо, СБУ мусила б відробляти свій хліб, та, схоже, антидержавників вона боїться. І чи не тому, що й сама вона не є послідовно українською. Мене це це дивує і обурює."

Голоси молоді у моїй пошті непоодинокі. Студент першого курсу Запорізького радіоелектронного коледжу С. Шаповал розмірковує над тим, скільки зусиль доклала комуністична система до того, щоб змінити саму психологію, менталітет українців. А оскільки основою менталітету є мова, то робилося усе можливе, щоб змінити мовне середовище. "І ось мені, нащадкові запорізьких хліборобів, якими були і мій дід, і прадід, – пише Сергій, – довелося вже зростати в російськомовному оточенні, і якби не мій батько, то я і двох слів не зв'язав би по-українськи, як і багато моїх ровесників. Та, дякувати Богові, доля уберегла мене від цього". А далі Сергій з прикрістю констатує, що офіційна влада Запоріжжя лише "вигляд робить, що запроваджує державну мову в життя: керівництво міста спілкується з запоріжцями по-російськи, місцеві радіо – і телеканали функціонують російською, переважна більшість періодичних видань та реклама – по-російськи. Тобто десь на рівні підсвідомості закладається установка, що українська мова – то для західних регіонів, може, ще для Києва; ми ж, мовляв хоч територіально перебуваємо і в Україні, проте духовно й мовно пов'язані з Москвою". З юнацькою безпосередністю повідомляє Сергій про одного свого нового викладача, який з першої ж появи в аудиторії почав випади на адресу української мови та агітацію за газету "Выбор", яка друкує відверто антиукраїнські статті. Ходжу і обмірковую, що робити, Хотів сказати про це батькові, та боюсь, що батько йому в'язи скрутить. Але знаю, що рішення я знайду. Це точно".

Досить рішучий лист надіслали з м. Селідове Донецької області російськомовні студенти місцевого гірничого технікуму Нитенко,

Правденко, Масло та Пищенко. Їх обурює, що " і в кабінеті міського мера, і в залі засідань, як і в кабінеті директора технікуму (сам він історик, але "готує" кадри гірників – незрозуміло, як це його затвердили), висять портрети Леніна. Це так вони нас виховують. А заступник директора з виховної роботи так відверто і каже: "Після виборів вернеться радянська влада, і тоді ви одержите стипендію". А 7 листопада всіх студентів зобов'язують іти на демонстрацію. Але ми не підемо, ми бачимо, що відкрито йде агітація за СРСР, за комуністів. Ми, українці, будемо боротися за нашу Державу і будемо допомагати виправляти помилки навіть міністрові. Повірте на слово студентам-українцям і вибачте, якщо десь вкрався суржик".

Це – донбасівська молодь, а ось з м. Костянтинівка Донецької області – старші люди: М. Бабенко, В. Панова, інші підписи нерозбірливі. "Слухаємо ваші передачі, – пишуть вони, – по 2-3 сім'ї. Велике вам спасибі". І тут же додано газетну вирізку з повідомленням про намір ініціювати всеукраїнський референдум з питань статусу російської мови. А коментар такий: "Чи мають ініціатори якийсь глузд? У Росії мільйони українців, то що – нам домагатися української мови як офіційної у Росії?"

"Я маю 43 роки і, можна сказати, був отим русскоязычним майже 20 років, – це вже озивається з Тростянця Сумської області П. Нужненко. – Я щасливий, що повернувся до рідної мови, хоча, до речі, це не було просто, адже довгий час я служив в Аерофлоті у Литві. Знаю по собі, як то цінується, коли ти вивчаєш мову народу, на землі якого живеш. Дуже досконало литовської я не вивчив, але спілкуватися міг. І як литовці поважали цю мою повагу до їхньої мови! А що ж бачимо у нас? Скільки зневаги до української мови з боку частини неукраїнців і частини самих же українців! Та ще демонстрація нібито української мови у деяких суржикових програмах телебачення, що, як на мене, тільки осміює й ображає мою мову".

Досвідом власного українізування ділиться раніше російськомовний В. Підан з Харкова. Як пише він, перейшов він "з російської мови на українську свідомо і незворотно, чому передувала попередня

самопідготовка, тренування у розмовах на вулиці". Не так це й складно, запевнює п. Підан. "Треба лише добре повчити мову і, не соромлячись того, хто що говоритиме, скрізь, як можеш, розмовляти". Допоможуть тут українська художня література, українська періодика, фахова література українською мовою, спілкування з дітьми, яких конче слід віддати до української школи. "І хай знають, українці, – підкреслює п. Підан, – що українська мова – то їхня рідна мова, незалежно від того, де вони живуть та на якій мові від народження навчали їх і розмовляли з ними батьки". І далі: "Настав вже час, щоб українці в Україні подолали свою зросійщеність та започаткували своє нове національно-культурне поведіння. Поводитися ж треба так, як німці у Німеччині чи росіяни у Росії".

Варто привернути увагу до того, як, на переконання В. Підана, належить людям визначати, яка мова є їхньою рідною, що має особливо велике значення у зв'язку з переписами населення. В основі поняття "рідна" – слово "рід". А рід – це і батьки, й діди, і прадіди – довга ланка поколінь. Отже, рідна мова – то не так мова, якою вам особисто з різних причин випало у житті спілкуватися (було б просто антиморальним вирішувати це питання суто егоїстично), і навіть далеко не завжди мова "мамина" (скільки бо тих мам відбилосся од свого слова та і чад своїх скалічило!), як саме ваша родова мова, мова вашого роду, принаймні кількох найближчих до вас поколінь. Гадаю, друзі, це конче треба пам'ятати, щоб не заплутувати те, що мусить бути самоочевидним, щоб не зневажати і не ображати родової основи, на якій ми стоїмо та яка й дарувала кожному з нас життя.

Ще деякі листи з Харкова, що їх варто було б взяти до уваги згаданому перед цим нардепові В. Алєксєєву. В. Карасьова: "Наша сім'я теж російськомовна. Але хто нас зробив такими? Тепер же нас переконують, що раз ми розмовляємо по-російськи, то російська – наша рідна мова. Але вдумайтеся у це слово "рідна". Якщо російська для нас рідна, то хто ж тоді для нас ті, що лежать в землі, – наші батьки, діди, прадіди, що розмовляли українською? Що – вони вже нам не рідні? Запевняю: наша рідна мова – українська. Чужою ж ми говоримо поки що,

і то тільки тому, що її нам, рабам, накинуто". Ольга Д.: "Прошу пробачити за помилки в моїй українській мові – не наша провина, а наша біда, що так нечасто випадає розмовляти нею. Але це не значить, що ми, зросійщені українці, байдужі до того, що нагнітається таке презирливе ставлення до нашої мови й до всього українського. І ви зверніть увагу, як активізувалися стосовно цього сучасні ленінці. Почуєш по радіо виступ депутата по-російськи – і майже завжди упевнюєшся: він з комуністичної фракції. Як же люто зневажають вони Україну!"

Але й не тільки ті, котрі вже повернулися до українства, дають гідну відповідь різного роду "братьям-славянам". Немало у моїй пошті листів і від осіб, які ще продовжують бути зросійщеними, але родовим самоусвідомленням вже перейняті. Ось як Л. Вірич з м. Слов'янська, яка стурбована долею першого українського класу, що його набрали у Слов'янській середній школі №5. "Так наших детей и называют – первые украинцы. Их в классе было 14. Но кто-то уехал, кто-то приехал, и на сегодня их 12. И вот им говорят: если вас останется меньше двенадцати, мы рассредоточим вас по русским классам. Но и дети хотят учиться по-украински, и мы на родительском собрании стоим на том, что если уж мы сами свою мову потоптали, так хоть оставим ее своим детям и внукам. Но как это сделать? Уважаемый Анатолий Погрибный, что делать нам, к кому обратиться, чтобы наши дети смогли окончить 11 классов на украинском языке?"

І тут я знову звернуся до тих, в тому числі й депутатів Верховної Ради, а також тих, котрі з допомогою мовної карти прагнуть туди (а дехто – й на посаду Президента) в'їхати: слухайте, господа милі, під постійною загрозою закриття один – єдиний український класик у великому донбасівському місті (а в скількох нема ще і такого!) – і ви смієте зчиняти гвалт про "насильственную украинизацию"! Що ж таке тоді цинізм, що – нахабство? Ви ж просто провокуєте, щоб вас, "зарвавшись", ставили на місце, щоб вам давали здачі! Чи це і входить у ваші плани?

А ось ще російськомовні листи. Наприклад, від А. Заїки. Лист російський, але позиція переконано українська. Як пише

автор, "шовинисты на каждом шагу вопят об украинизации, а на самом деле даже сейчас идет идеологическая блокада Украины, направленная на дальнейшую руссификацию (...) Из десяти телеканалов восемь в Харькове вещают на русском языке". Особливо обурило п. Заїку те, як у 1998 році телеканал "Интер" рекламував партію "СЛОН": "Показали три портрета – Гоголя, Данилевского и Лифаря, а дальше идет лозунг: "Украинскому народу – русскую культуру". Как этот лозунг понимать? Что украинский народ со своей культурой бескультурный? Или как? Лично я усматриваю в этом лишь одно: шовинистическую наглость, от которой не может не обливаться кровью сердце каждого украинского патриота".

Або лист від Л. Долецької з того ж Харкова, яка просить вибачення, що їй, українці, доводиться "ратовать за свой родной язык на русском. Но сколько же нас от него отучали! И вот теперь если сделать и русский государственным, то он уже точно додавит нашу мову, которая заслуживает того, чтобы преподавателям, которые переходят на украинский, доплачивали 5 – 15%".

Або від В. Самойленко з м. Донецька, яка згадує, як у дев'ять років її з українського села привезли до Донецька, віддали до російської школи, не запитавши, звичайно, як вона освоюватиме іншу мову, і все подальше життя – в інституті й на роботі – "обрусачивали". І – домоглися успіху, хоча, як зізнається В. Самойленко, "в душе у меня музыкой звучат украинские слова, и пусть сейчас я русскоговорящая, но по сути украинка, как украинец и мой муж, тоже русскоговорящий, в жилах которого течет кровь запорожских казаков". "Я вот только совершенно не понимаю политики нашего государства: если тогда всех подряд обрусачивали, и это считалось нормой, то почему сейчас мы так много говорим о том, что, дескать, украинский язык нужно вводить как-то очень осторожно, чтобы никого не обидеть? А в результате – даже учебные заведения остаются у нас преимущественно русскими. Это ли государственная политика? А может, пане Анатолій, у нас не та влада?"

Або від підполковника А. Лева з Києва, який, прослуживши все життя то на Білому морі, то на Новій Землі, прибув до Києва і вжахнувся, коли продавець одного з гастрономів заявила йому, що не любить української мови. Коли я подібне чую, пише А. Лев, "у меня начинает болеть живот, а в данный момент капают слезы от обиды за судьбу моего языка, от которого меня оторвали".

Або від Є. Вельгуш з Близнюків Харківської області, який стверджує, що вже й ми, "малограмотные, поняли, что весь шабаш вокруг "украинизации" – это просто страх шовинистов, что украинцы перестанут быть малороссами, хохлами и научатся гордиться своей нацией, и что, следовательно, ряды русскоязычных поредеют, и все меньше будет тех, кто поддерживает нынешнюю истерию". З погляду Є. Вельгуш, це – страх тих, "кому стала костью в горле наша Независимость", і то шкода, що державна влада лише їм потурає, "все время панькает, задабривает, забывая, что тех, кто стремился искоренить даже понятия "Украина", "украинцы", злостных, неисправимых, исправить может разве что могила. Чего же правительство так с ними носится, и то в ситуации, при которой, как кажется, от нашей Мовы и Независимости вскоре уже ничего не останется?"

Або від В. Бондаренка з Луганська, який зазначає, що хоч він здебільшого розмовляє по-російськи, він ніскільки не сумнівається: "Рідна моя мова – українська, і я боляче переживаю, що імперія багатьох з нас перетворила у малоросів, у яких відчуття своєї нації відсутнє. Та й хіба це не колоніальна політика вдерлася свого часу навіть у мою сім'ю? Якщо старша моя донька записана по батькові українкою, то менша – вже по матері – росіянкою. Зізнаюся, що ця обставина відіграла не останню роль у моєму розлученні".

Або від В. Шевченка з Дніпродзержинська, який, згадуючи про те, як свого часу він був змушений стати "калекой языковой" ("пришел после украинской школы в институт, а там все по-русски, и давай мы, белые вороны, коверкать свою мову на русский лад, давай руссифицироваться, ведь тех, кто этого не пожелал, в 30-е годы просто расстреляли"),

надіслав мені цілу програму, яка стосується того, що конкретно належить зробити, аби "перевернуть языковую лестницу". Найголовніше – поставити тверді вимоги до кадрів. "Кадры переучатся, как переучивались в 30-е и последующие годы. Русскоязычных украинцев переучить легко, русским же надо помочь, напомнив для тех, кто позабыл, что в свое время обездоленные русские бежали на Украину, спасаясь от холода и голода. Украина их приняла по-братски, дала им работу, хлеб, жилье, право на родной язык. Так как же можно садиться теперь на шею доброжелательным хозяевам и насаждать свое господство, в т. ч. языковое!" З погляду В. Шевченка, Україна має взяти курс на будівництво національної держави і не вигадувати в цьому плані чогось нового порівняно, наприклад, зі Словаччиною, Румунією чи Угорщиною.

Або від Н. Соловйової з Мелітополя: "Кто дал право глумиться над нашей мовой, над тем, что мы – украинцы?" та від ін.

Приємно було мені читати й листа з Криму, від В. Артеменко, яка живе у Ялті. Коли вона підкреслює, що мої бесіди для неї – то "всеравно как глоток родниковой воды" та що найцінніше в них – "любовь к многостраждальной Украине", то я сприймаю ці слова не просто як похвалу. Найперше це є свідченням того, як українська правда поширюється і на простори російськомовного Криму, де антиукраїнські настрої роздмухуються "братями-славянами" особливо наполегливо.

Про цікаву внутрішньо-родинну ситуацію повідомляє З. Ляхова з м. Антрацит Луганської області. Обстоюючи своє право лишатися російськомовною, вона в той же час схвально пише про свого сина, котрий, прибувши на Донбас з Автономної Республіки Комі, "самостійно, за словниками, вивчив українську мову, скомплектував лише з українських книжок свою бібліотеку, закоханий в українську історію та музику і захищає Україну і все українське всіма фібрами своєї душі; та й на виборах він голосував за рухівця, хоча ми з чоловіком – за комуніста". Чи не потверджує це, п. Ляхова, те, що перспективи нашої держави є для

молоді виднішими, аніж для частини старших, в т. ч., даруйте, і для самої Вас?

Шкодує, що не всіх кореспондентів можу процитувати, назву ще бодай деякі прізвища авторів особливо змістовних листів: Є. Валах, С. Слобожанський, О. Строганов, П. Гунько (м. Харків), Р. Філатова, О. Біла, М. Головка, Ю. Бобраницький, Ю. Кравченко, А. Автомонов, І. Волошин, В. Скрипник, А. Ковтуненко – всі з Києва, В. Литовчак з с. Малютянка Києво-Святошинського району, І. Абрамович з м. Марганця, С. Цвітаєв із Запоріжжя, М. Думіндяк з Краматорська, І. Дацько з Горлівки, Н. Пестушко з Одеси, О. Мифанюк з Макіївки, В. Бессалій з с. Красне на Донеччині, С. Петренко, А. Снігур з Черкащини, В. Ковальчук з Луганська, О. Карнаушенко з Маріуполя, Г. Рева з Ялти, А. Зіньківський з м. Богодухова, С. Кириленко з м. Суми, М. Жирний та Г. Грабик з сіл Собич та Сосонка на Сумщині, В. Лемішова з Кривого Рогу, О. Штань, М. Теплій з Чернігова, І. Дробний, Й. Маслюк, М. Дубено, Т. Волицька з Черкащини, О. Полоній та Г. Ізюменко з сіл Диканька та Сарі на Полтавщині, В. Одуд з с. Рубанівка Херсонської області, А. Кондратюк з Бердичева та ін. Масово надійшли листи, сповнені тривоги за долю держави, й із західного терену країни. Висловлюють свої болі, зокрема, Л. Горлова, В. Климко, М. Юркевич, В. Паламар, Є. Ібраєв, В. Калитка, О. Шароварський, М. Павлюк, З. Федас, В. Байса, В. Дида, Л. Світенко – всі зі Львова та області, З. Атаманчук (Боднар), О. Палієнко, П. Анашкіна, О. Гусак – Івано-Франківщина, І. Пугач, Д. П'ясецький, Н. Сосновська – з Тернопілля, В. Молостов, О. Поляруш – Вінничина, М. Боднар, М. Луценко – Буковина, А. Довгун, І. Вознюк, Я. Антонюк – Волинь, Ж. Матвієнко та М. Сокурєнко – Хмельниччина. Зрештою, хай вибачать мої кореспонденти, – усіх назвати годі, адже листи, що я одержую як відгуки на свої бесіди, вже треба рахувати тисячами.

Велика кількість з них засвідчує, що, всупереч поглядів, який накидається недругами українства, т. зв. російськомовне населення в Україні насправді вельми диференційоване.

Першу його групу складають етнічні росіяни, з якими, не вдаючись до зайвих уласкавлень, а тим більше запобігань, ми хотіли би жити в мирі та злагоді. Інша річ, чи всі вони цього хочуть, або якщо хочуть, то в якому статусі – найбільшої національної меншини з усіма нормами поведінки, що звідси випливають, чи на засадах зверхності, до якої привчала їх імперська система. Росіяни, лояльні до українського державотворення, звичайно, є, та, на жаль, уражених імперським синдромом – такою більшістю. Дав би Бог, щоб не дійшло у нас до ситуації, про яку стосовно німців у довоєнній Чехії писав Ю. Шевельов: німці мали в цій країні всі свої права, включно до власного університету, та закінчилося це тим, що коли гітлерівці окупували Чехію, "то, наскільки знаю, ні один німець не боронив свою другу нібито батьківщину – обкарнану Чехію. Наслідок – після війни всі німецькі інституції закрито і всіх німців виселено"... Нам треба будувати цивілізовані стосунки з етнічними росіянами, не розраховуючи на можливість з'яви подібного варіанту.

Друга група – то т. зв. "українцы" (з наголосом на другому складі). Українці за національністю, діляться вони на свідомих та агресивних національних відступників (кажемо: манкурти, яничари), більшість з яких внаслідок за давності хвороби до українства вже не повернеться, та на осіб, цілком лояльних до України, але – найперше мовою – саме "украинцев". Образно кажучи, ці "українцы" – то потомство Проні Прокопівни з п'єси "За двома зайцями", що вельми розмножилося в Україні.

Третя група – українці, що, маючи проблеми зі знанням та володінням українською мовою, все ж є у питаннях честі й гідності України й українців свідомими патріотами (є, є таких немало – я це проілюстрував).

І, нарешті, четверта група – ті російськомовні українці, що перебувають у дорозі до рідних витоків, тобто у процесі національного зцілення, яке ще не завершено.

Навіть з цієї диференціації бачимо, що т. зв. російськомовне населення – то водночас і потенційний могильник України, і досить

потужний, ще не задіяний, як слід, резерв нарощування українством своєї сили. На цей резерв ми, патріоти, належної уваги досі не звертаємо; увага ж до них шовініста, україноненависника – щонайбільша. Так і хочеться при цій нагоді сказати: патріоти-стерильники, не відштовхуйте од себе російськомовних співплеменців, навпаки – ідіть до них, працюйте з ними, розкривайте свою душу, повертайте кожного, хто на це здатен, до українства. Не будемо цього робити, оволодіватиме їхніми душами недруг українства. І надто ж необхідно їм роз'яснювати те, про що пише Г. Білий з Харкова: "Чи розуміють деякі харківські журналісти, як-от ведучі з маріонеткового "Тоніс-центру" на місцевому телебаченні, що як би вони не вихваляли історію та культуру "великого русского", як би не вдосконалювали свою вимову на московський лад, як би не вправлялися у зневазі до українців та їхньої мови, всеодно в очах справжніх москвичів вони є і лишатимуться "презреними провінціалами", людьми другого сорту. Нехай би пам'ятали вони, що в разі чого Росія вчинить з ними точно так, як вчинила з 250-ма тисячами росіян в Грозному. І це – не моя вигадка. Це – логіка. Логіка імперських посягань". Думку про те, як гірко помиляються ті українці, які, ставши російськомовними, вважають, що цим самим вони захистились від меншовартісності, висловлює і Ю. Павленко з Дніпропетровська. Всеодно вони в очах шовініста – "хохлярохля", їх можуть використати й кинути в будь-яку хвилину.

"Українцями в Україні, – стверджує А. Миргород з Харкова, – стають не відразу, а коли визріває душа". Чудово це сказано, пане Анатолію, і я можу тільки вас вітати, що, прослуживши довгі роки в морській авіації, ви, попри спротив обивателя, приземлилися коло рідного слова. "Хто ж бо, окрім мене, може продовжити в моїй родині своє, українське!"

Зріють, дозрівають душі українців. Здається, я це проілюстрував, і варто лише шкодувати, що цей процес ще й досі не наважується належно підтримати держава. Її високопосадовці, нарешті, мусять усвідомлювати: час припинити загравання з шовіністичними та зденаціоналізованими силами нашого суспільства, час не вагаючись спертися на його здорову, державницьки зорієнтовану основу. Варто бо застерегти: позитивне реагування на вимоги цих сил, найперше стосовно

надання російській мові статусу офіційної (державної) в Україні, неминуче замість привнесення міжнаціональної злагоди у наше державне життя обернулося б величезним міжнаціональним збуренням, розпалом подальших мовних пристрастей і конфліктів, які ослаблять і без того слабку державу. Нехай ніхто не сумнівається: позиція сівачів політичних спекуляцій довкола мовного питання, зокрема й тих, що піднімають антиукраїнський галас з цього приводу у Верховній Раді, ніколи не буде підтримана мільйонами українських громадян, що будують свою віками омріяну державу.

31. "Самопочуття тьоті Моті та генерала Пероцького чудове"

Трішки ще поговоримо про Харків та про Крим.

Згадка про Харків завжди викликає у мене сентимент.

Тут, у роки навчання в хіміко-механічному технікумі, минула частка моєї ранньої юності, і я тепло зберігаю спомин про те, як у ті 50-і роки саме в цьому місті я відкривав для себе світ українського театрального мистецтва (вчашав то до опери, то до українського драматичного театру), як і про те, що у книгарні на площі Тевелева пильнував за надходженнями новинок української літератури, написавши згодом про двох письменників – Б. Грінченка та Я. Щоголева, чиї життя були пов'язані з Харковом, деякі зі своїх книжок. А по-друге, тому хочу ще раз ввести у свої бесіди харківський сюжет, що, як і Львів, це місто – одна з головних столиць українства, яка зробила неоціненний внесок у справу його утвердження. Асоціативно зринають при згадці про центр Слобожанщини постаті Г. Сковороди, П. Гулака-Артемівського, Д. Багалія, М. Сумцова, представників цвіту українського інтелекту перших десятиріч ХХ ст. – М. Хвильового, Л. Курбаса, М. Куліша... Національно-відроджувальні імпульси у 20-х – на початку 30-х рр. відлунювали з Харкова по цілій Україні, саме ж це місто невтримно набувало українського обличчя, дарма що вже й тоді, щось тривожне вчуваючи, передбачаючи, П. Тичина запитував:

Харків, Харків, де твоє обличчя?

до кого твій клич?

Угруз ти в глейке многоріччя,

Темний, як ніч.

Дійсно, невдовзі ніч настала. Горобина. Розстріляно було червоний національний ренесанс, до пня винищено національну еліту, що звідусюди зібралася в Харкові з вельми поширеною у той час вірою, буцімто можна пошлюбити дві насправді несполучні ідеї – комуністичну та національного українського випростання (о, великі наївники! – і В. Еллан-Блакитний, і М. Скрипник, й інші, й інші). Невдовзі ж після того, як столицю було перенесено до Києва, вогонь української духовності, що так вибухово розгорівся у цьому місті, і зовсім було пригашено. Лишилися від нього лише жаринки, лише іскринки, що нерівно відсвічували в наступних десятиріччях та досить кволо і невпевнено пробують знову зродити національно-очисне багаття у наші дні.

Згадую написані в Харкові п'єси великого драматурга М. Куліша і думаю: ті, кого він так їдко викривав у своїх п'єсах, у роки сталінщини та брежнєвщини в Харкові (й чи тільки в ньому?) таки утвердилися. Згинув комедійний, але водночас трагічний український патріот Ступай-Ступаненко, який за довільно розкритими в книжці рядками Т. Шевченка все відгадував: вистоїть Україна чи ні? – а замість нього утвердився в Харкові його ідейний антагоніст Пєроцький, той, що генеральським голосом командував: "Господа украинцы! Равнение на единую, неделимую!" – сиріч на Росію. А що ж стосується тьоті Моті з Курська, яка жахнулася, що на фронтоні залізничного вокзалу було написано "Харків", а не "Харьков", то в подальшому реальному житті вона, як тільки підстави для переляку щезли, і загалом перебралася на постійне місце проживання до цього чудового "южного города", прихопивши з собою і своїх вельми й вельми численних родичів та знайомих. Ще б пак! – вже ж

не стало в місті українців, котрі могли б її не то "українізувати", але й "изнасилувати".

Отак вони й понині благоденствують у Харкові – генерал Пероцький, один з реальних сподвижників якого, теж генерал, лідер однієї з ветеранських організацій, пробивався недавно у нардепи, розвішавши на під'їздах харківських будинків плакат: "Взяли рейхстаг, возьмем и Украину!" ("Як це розуміти? Роз'ясніть, будь ласка", – просять мене обурені харків'яни Тесленко та Куценко), і отупіла у зненависті до України й українства тьотя Мотя з усім своїм приплодом і розплодом. Бідою є, однак, те, що свої українофобські тиради новочасні пероцькі й тьоті моті виголошують вже не в приватних мешканнях, як то у п'єсах М. Куліша. Нині вони мають посади – чільні, менші і зовсім малі, і, перебуваючи на тих посадах, роблять усе, щоб українство "не пуцать". "Харьков – русский город" – пригадуєте? – це твердження колишнього генсека М. Горбачова хіба й не закумулювало в собі реальний здобуток цих україноненависників? Так саме у великій кількості є вони сьогодні і в місцевих радах, як-от у Харківській міській.

І ось адресований мені як голові комісії з питань захисту української мови КУІН"у лист від керівництва харківської обласної організації цієї інституції з того приводу, що ще наприкінці 1996 року харківські міські депутати прийняли ухвалу про надання російській мові на терені міста статусу офіційної. Оскільки ж між державною та офіційною мовою нема різниці жодної, то йдеться, отже, в ухвалі ні про що інше, як про статус державної російській мові. Неважко уявити, що то означає за реальних нинішніх обставин, – фактичне зліквідування у цьому місті й найменших паростків державної мови країни. Чому так вважаю? Тому вже, що якщо нині пероцькі й тьоті моті, скрегочучи зубами, все ж змушені рахуватися зі статусом української мови як державної, як-от у діловодстві, то після законно-державного утвердження російської вони хіба що вам відріжуть: "А какие ко мне претензии? Я пользуюсь официальным языком". І – "катитесь вы со своей мовой!.."

Молодці, харківські куїнівці! – вони зробили вартий наслідкування і в інших точках Сходу та Півдня України прецедент: вирішили захистити честь державної мови судовим порядком. Був період відмов і зволікань, тричі розглядався позов в обласному суді і, нарешті, в лютому 1998 року суддя Київського району м. Харкова М. Кащенко виніс рішення скасувати ухвалу міської ради, що порушила Конституцію України (статті 10, 19, 92, 143, 144). За якийсь час, однак, це рішення було відмінено обласним судом, і харківські патріоти змушені були шукати правди по новому колу: у Президента України, Генеральній прокуратурі, Верховному Суді, міністерстві юстиції. Я наведу, до речі, основні юридичні аргументи, якими вони оперують. Той, по-перше, що порядок застосування мов в Україні визначається не органами місцевого самоврядування, а виключно законом, прийняття якого є прерогативою Верховної Ради. Той, по-друге, що, рішення міської ради не тільки не забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя, як того вимагає конституційна норма, а навпаки – суперечить їй, завдає шкоди розвитку української мови в місті, де більшість населення – українці. Той, по-третє, що запис у ст.10 Конституції, де говориться: "В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин", не можна розширено тлумачити як обов'язок юридичних осіб використовувати інші мови поряд з державною, адже в цьому випадкові ч. 1 згаданої статті ("державною мовою в Україні є українська мова") втрачає будь-який сенс.

Поки що харківські куїнівці правди не домоглися, а тим часом хвиля проголошень російської мови офіційною в містах Сходу та Півдня України наростає. Антязаконно узаконено її в цій якості в ряді міст Луганщини, Донеччини, Півдня України, і є всі підстави припускати, що то готується у цей спосіб "ініціатива знизу", яка в слушний момент може бути використана антиукраїнською частиною Верховної Ради для внесення змін до статей Конституції, що стосуються мовних питань...

У світлі ж інформації, наведеної у попередній бесіді, де проілюстровано мовну реальність в сучасній Україні (а її, цю реальність, усілякі зросійщувачі, звичайно ж, чудово бачать), напрошується

запитання: що все-таки означають і згадані антиконституційні рішення, і загалом надривні крики про "притеснення", "насильственную українізацію"? Може, то й справді стосується сфери "прав человека" та "прав граждан"?

О, не будьмо наївні! Адже оскільки ті мовні права забезпечені в нас не то на сто, а й на тисячу відсотків, то означає це єдине: російська мова в даному контексті – то тільки камуфляж, для виставлення якого свідомо обрано тактику "Держи вора!" – слова, що й викрикуються самим же грабіжником. Кажу "камуфляж", бо йдеться ж не лише про мовне знеукраїнізування України. Йдеться про далекосяжні політичні та економічні речі – про зліквідування ознак нашої незалежності на всіх фронтах, про витіснення з різних сфер господарського й культурного життя українських кадрів і перебирання владних важелів до рук тих, котрі мріють про "общерусское море", про те, як збити самотійницьку "спесь" з, мовляв, дурних "хохлів" і "малоросів", про те, зрештою, як без бою, без особливого шуму "поставить нас на место" – тобто вернути нас, українців, котрі, мовляв, зарвалися, до "общерусской государственности".

Дуже бо вже для цієї "государственности" потрібні наші лани, наші промислові й природні ресурси, наша робоча сила, наші юнаки – бо ж он, гляньте, вже не вистачає російського призову до армії, щоб забезпечити військову дислокацію по всіх кількатисячкілометрових кордонах Росії. А ще ж – кому воювати у безкінечних війнах, у які ув'язувалася, ув'язується і ще певне буде ув'язуватися Росія? Як переконливо пише Олексій Журавель з с. Васильківка на Дніпропетровщині, "подобається це комусь чи не подобається, але за ці сім років незалежності ми обминули чотири війни, а саме: в Молдові, Таджикистані, Грузії і Чечні". І далі: "Я впевнений, що якби ми були в Союзі, то у Чечні воювали б і досі, бо чого жаліти тих хохлів та йти на вимушене примирення?"

Нехай би задумалися над цими речами і росіяни, які живуть в Україні та вважають її своєю Вітчизною, і поросійщені українці, і всі-всі, хто не надає даному питанню особливого значення. Не про безневинні бо мовні

справи йдеться. Усе те нагнітається та інспірується з вельми прицільними замашками – або на одномоментне зліквідування України, або принаймні – на її територіальне розчленування, проковтування шматками. Тому й чинить супроти української землі, зрештою, супроти власної долі кожен, хто тією або іншою мірою купується на спокуси тих політичних сил, у програмах яких хай навіть не вельми акцентовано проходить теза про якісь "союзи" чи "славянские единства", "дискримінацію" російської мови, орієнтацію на Росію, мовляв, як на основу основ нашого існування, і т. п.

У тому, наскільки далеко вже зарвалися ці сили, наскільки нахраписто вони діють, свідчить і ситуація в Криму, де за кілька днів до парламентських виборів 1998 року випало мені побувати на організованому президентом концерну "Крим – Континенталь", відомим українським меценатом Юрієм Колесниковим "круглому столі" з питань ... безпеки вивчення у школах Криму української мови. Чому довелося проводити обговорення питання, сама постановка якого принижує та раниць серце? Та тому, що свій галас про "насильственную українізацію" шовіністи підпирають теорійкою, суть якої полягає у тому, буцімто впровадження у навчальний процес української мови, навіть як предмету, призводить до "умственной недоразвитости наших детей", "к снижению качества знаний", "уменьшению скорости мыслительных операций" учня....

Цю "чушь" я виписую наразі зі статті депутата Верховної Ради Криму, голови Чорноморського районного відділення російської общини Криму В. Рудакова під назвою "Необходимо отстоять русский язык" ("Крымские известия", 1998, 10 лют.), хоча тиражується вона на півострові, можна сказати, масово. І знову – те ж волаання, що і в донбасівських "братьев славян": "У русских в Крыму осталось последнее личное достояние – русский язык, но и этот признак этнической принадлежности у них пытаются отнять /.../ И трудно понять российских политиков, забывающих о "русском острове" на Украине, – о Крыме".

Це вже відкрито, найпровокативніше у статті "Принудительная українізація Крима продовжається" ("Крымская правда", 1998, 29 січня)

апелюють до втручання Росії у внутрішні справи України чільні діячі "Крымского общества русской культуры" Н. Кисельова, керівник служби соціології центру гуманітарних досліджень, та В. Казарін, професор (професор?) Сімферопольського державного університету, з приводу чого так і хочеться запитати: то це "общество культуры" чи російської політики, спрямованої на відторгнення Криму від України, на розпалювання міжнаціональної ворожнечі?

Ну, ось так – українська мова "тормозит" розумовий розвиток, російська ж нам, українцям, увочевидь лише сприяла і сприяє... Расистський колір цієї теоріїки безсумнівний, а за, либонь, найбільший здобуток згаданого "круглого столу" треба вважати те, що диктор кримського телебачення, поінформувавши півострів про цю подію, підкреслила: "Участники обсуждения пришли к выводу, что изучение украинского языка не представляет опасности (!) для учеников". Ну, так то сказано, ніби й не про мову йшлося, а про якусь мікробу чи бацилу. Що ж до того, наскільки "далеко" зайшла у Криму українізація (ну, просто таки в тамтешніх росіян "Отнимают родной язык", як то назвала статтю на цю тему московська "еженедельная газета Народно-патриотического Союза России" "Патриот" – 1998, № 6, що виходить під набраним побіля назви гаслом "Все во благо, что во благо Отечества" – отже, і найпаскудніша фальш, і будь-яка нечистота, – все "во благо!"), то статистика засвідчує: з загальної кількості учнів у 1996/1997 н. р. 309023 українською мовою вчилася тут 937 учнів. Ставлення ж шовіністських політиканів до поодиноких українських освітніх точок (всього їх у 1998/99 навчальному році – аж 4 на весь півострів), наприклад, до відкритої у 1997 році української гімназії в Сімферополі, конкурс до якої складав до 5 осіб на місце, то всеодно, що ставлення до огнища чуми: мовляв, і учні, й вчителі там слабкі, непідготовлені... До речі, зовсім не для того, щоб публіка розважилася, учні цієї гімназії і відкрили своїм концертним виступом згаданий "круглий стіл": це ж бо вони демонстрували присутнім кримським журналістам свою, даруйте, повноцінність, свою талановитість...

Мовлю це з найбільшою гіркотою, адже якщо у якійсь точці держави – в Криму чи ще десь – треба демонструвати повновартісність дітей, що вчаться по-українськи, то що ж це, як не звинувачення супроти політики держави стосовно народу, який і дав їй ім'я! "Позорники!" Як би хотілося, щоб не росіянка Г. Губанова з Краматорська, листа якої я цитував, таврувала оцим словом знавіснілих українофобів, а щоб ставила їх на місце сама державна влада. У нормальній бо державі й земля горіла б під ногами кожного, хто силкувався б її спрямовувати до якогось імперського чи неоімперського ярма. У нас же – загравання з цього роду силами, у нас же – ситуація, за якої допущено одним-єдину українську школу в Сімферополі, але і ту шовіністичному поріддю вільно переслідувати, як якусь інфекцію, саме як чуму, що з неї, не дай Боже, розростеться україномовна епідемія...

Нам частіше треба згадувати, що в історичному плані росіяни, а з ними й російська мова з'явилися і в Україні в цілому, і в Криму зовсім недавно. Зафіксовано й дату, коли московські війська прибули вперше. Це – 1658-й рік, коли, інспірувавши виступ полтавського полковника Мартина Пушкаря проти І. Виговського (в обмін на обіцяну гетьманську булаву), власне, розпаливши в нас братовбивчу війну, Москва домоглася того успіху, що боярин Шереметьєв зі значною частиною війська прибув до Києва. Прийшли і не планували почуватися тут на правах гостей, навпаки – тривко осідали по квартирах, почали будувати в Києві твердиню...

Так саме відомо й про час, коли Росія силою зброї взяла землю кримських татар. Це – 1783 рік, коли після завершеної десять років перед тим російсько-турецької війни (з огляду на активну участь гетьманських та запорізьких козаків, Крим захопили тоді не власне російські, а російсько-українські війська), Росія скинула останнього кримського хана з престолу та прилучила Крим до своїх володінь.

Кажу: частіше про це згадуймо, бо ж ось і в зв'язку з 45-річчям "передачі" Криму до складу України, що минуло 18 лютого 1999 р., з новою силою почувся крик: "Отдай! Это мое!" Мовилося, правда, про

"город русской славы" – Севастополь, але то всеодно, як в арифметиці: кажеється "Севастополь" — весь Крим мається в умі, а услід за ним мається в умі вже й ціла Україна. Та й, власне, що то було нам "подароване", причому з практично-меркантильних економічних і політичних причин (ну, треба ж було якось відродити занедбаний не тільки внаслідок війни, а ще більше – внаслідок цілковитого очищення від кримських татар півострів, переклавши цей тягар на УРСР)? Невже частку російської території?

Гляньмо на географічну мапу. Шлях з Москви, Росії до Криму пролягає і через голову, й через шию. і через серце, й через усе туловище України. Власне, цей півострів природньо, органічно, без жодних переходів чи рохривіві входить до України, нагадуючи своїми обрисами чи то дзвіночок, чи розкішне виноградне гроно, що від української материкової землі подаленіло в море, огортаючись погідними чорноморськими хвилями. І ось після падіння у XVII ст. України надійшла черга Криму. І ось – з хижацтва, елементарного загарбництва, з кровоспраглою колонізаторською зудою – почала витворюватися та витворюється і по сьогодні пов'язана з Кремлем "русская слава", що про неї чи не найголосніше галасує мер Москви Лужков.

[...]

А загалом сумно, панове. Не веселить ані державна акція "Передаймо нащадкам свій найдорожчий скарб – рідну мову" (яку це мову? – чи випадково, що в офіційному документі це не уточнено?), не можуть втішати і то тут, то там влаштовувані "свята української мови". Самий бо факт організації подібних свят вже підкреслює якусь нашу вторинність, нещоденну присутність в українському житті, – от, мовляв, на святі покажемося, на святі засвітимосся... А нам же українська мова потрібна (і мусить бути потрібною державі) аж ніяк не для свят, – її нам треба для щодення – для державного апарату, для освіти, культури, для нашого побуту, для всіх-всіх сфер нашого життя. Свята бо влаштовують тій мові, яку ще лише треба показувати, демонструвати, а не якою належить дихати так широко та вільно, як дихають повітрям.

О, як ще багато треба нам зробити, аби утвердився саме такий стан речей!

Як слушно пише мені П. Уршалович з м. Старий Костянтинів, у знищенні нашої мови шовіністичні сили "вбачають найлегший шлях перетворення України знову в московську колонію". Діють же вони лицемірно, закликаючи нас не шукати недругів, "нібито для загального спокою, а тим часом наполегливо роблячи свою чорну справу". І ось як пояснює п. Уршалович те, чому кожен, хто виступає за дві державні мови в Україні, є "відкритим або замаскованим ворогом нашої держави". Та тому, що "фактично і сьогодні по цілій Україні, навіть у Львові чи Івано-Франківську, крім східних областей, функціонує дві мови – українська та російська. Однак у Луганську, Донецьку, Миколаєві, Криму – майже виключно одна – російська. І ось скажіть, будь ласка, – якщо законодавчо запровадити як державну чи офіційну ще й російську мову, то чи будуть українофоби в наших містах впроваджувати українську? Чи буде українська мова в армії, навчальних закладах, особливо вищих, і т. д.? Звичайно, ні. А в результаті вже й законодавчо Україна виявилася б поділеною на дві частини: двомовну (з українською та російською) і одномовну (з царюванням російської). Рішучу перевагу, як переконує елементарна арифметика, здобуде російська мова. Ясно ж, як Божий день, що спершу мовно-культурно, а потім і цілковито ми увійдемо до Росії".

Як мовиться, чия мова, того і держава.

32. Інтеграція чи сморід неокolonіалізму?

Справді, не варто й сумніватися: "невинне" мовне питання перебуває на самісінькому вістрі неоімперської геополітичної стратегії північного сусіда. Втратимо позиції своєї мови – і яким же то вагомим та неспростовним аргументом послужить це російським шовіністам, котрі, як-от, наприклад, А. Дугін, автор підручника "Основы геополитики. Геополитическое будущее России" (М., 1997), вже й сьогодні стверджують: ""Украина как государство не имеет никакого

геополитического смысла /../. Дальнейшее существование унитарной Украины недопустимо. Эта территория должна быть поделена на несколько поясов, соответствующих гамме геополитических и этнокультурных реальностей /.../ Москва должна активно включиться в переустройство украинского пространства..." Показові самі назви розділів цього "первого русскоязычного пособия по геополитике" (анотація), в якому, за умов відсутності ідеологічної цензури, "наконец, вещи названы своими именами": "Россияне – народ империи", "Россия немыслима без империи", "Геополитическая декомпозиция Украины" тощо.

Дико звучить, але в своїх посяганнях на те, що випало їм з рук, сучасні імпершівіністи обстоюють позиції російських царів доби середньовіччя. Хіба не такий впливає висновок з твердження лідера російських комуністів Г. Зюганова про те, що "Россия вновь стоит перед необходимостью решения тех же трех громадных геополитических задач, что и четыреста лет назад: выход к Балтике, Черному морю, собиранию русских земель и оформление четких (?) границ на Юге и Юговостоке"?.

Тобто – Україну воліли б ділити за критерієм "сложившихся реальностей", виходячи з того, що буцімто неспростовно мають – для початку! – відійти до Росії ті частини нашої території, де з українців найбільше вибито рідну мову. І хто з імпершівіністів здатен задуматися над тим, наскільки це аморально – оперувати тим фактом, що російським царям та комуністам таки вдалося сформуванати досить значний масив російськомовних українців! Хвалитися цим, ще раз звернуся до листа П. Уршаловича, " то всеодно, що за користування рідною мовою українцям вибивали б око, а сьогодні хвалилися: "Вот сколько у нас одноглазых!"

Отже, якщо й зачіпати тему орієнтацій нашої держави, то з цього приводу я сказав би так: орієнтуватися нам, в першу чергу, треба на самих себе, на власні сили і на власний розум. У зовнішніх же справах – і на Захід, і на Схід, в т. ч. й на Росію, але виходячи найперше з того, що є

вигідним для наших національних інтересів, за максимального збереження своєї честі й гідності.

Багато мовиться сьогодні про багатовекторність нашої зовнішньої політики, і я весь час думаю: а чи сама Україна визначає напрямки тих векторів, чи дбає влада про самоповагу та чи не використовує той же російський вектор насамперед як засіб власного самозбереження, а не як засіб зміцнення держави? Принаймні, складається враження, що те, що було нелегко напрацьоване нашими дипломатами для руху України до НАТО й інших європейських структур, деякі наші найвищепосадовці воліють сьогодні перекреслити. То багатовекторність це чи маскування одновекторності? Національна принциповість чи безпринципність? Турбота про державу чи елементарна кон'юктурщина, на угоду якій нехтуються її інтереси?

Та й загалом у світлі фактів, що про них майже щоденно інформує преса, яке ж чудернацьке враження справляє оте колінкування-плазування перед російським вектором! Ми що – хочемо ціною принижень домогтися, щоб Росія визнала нас за рівню? Ми що – не розрізняємо, де сповнена відчуття власної гідності дипломатія, а де малоросійське, рабське запобігання? Уласкавити в цей спосіб того, хто упродовж століть не вважав нас навіть за народ – безперспективні, марні сподівання. Доки не навчимося витримувати бодай гідність, стояти прямо, а не навзгінки, по нас просто топтатимуться.

В одній із попередніх бесід я вже ілюстрував ставлення до України російських наці, котрі цілковито безкарно й пришвидшено нарощують сьогодні свій потенціал та рвуться до влади. Безкарно – де це? У Росії? Так, але і в Україні теж. В тому числі і в її столиці.

Так, навіть у столиці тусовки знавіснілих російських наці ви можете побачити. Можете почути їхню зненависть до України, вислухати заклики до відродження "Білої Імперії" під двоголовим орлом, щось з відповідної літератури вам дадуть, а щось запропонують вам купити.

Ну, можливо, "журнал правой перспективы" "Наследие предков", який відбатовує Росії всю дохристиянську українську історію, як, зрозуміло, й Київську Русь, газети "Наше время", "Голос России", що їх видає заснована Ніколаєм Лисенко (це той, котрий – пам'ятаєте? – у приступі шовіністичної злоби роздер у російській Думі наш національний прапор) "национально-республиканская партия России", згадувану вже "Империю", "Правду Жириновского" – орган "либерально-демократической партии России", "Эру России" – видання "народной национальной партии", "Русский порядок", що його видає "русское национальное единство", "Народный строй" – орган "партии русских националистов", "Лимонка" – видання "национал-большевистской партии", газети "Штурмовик", "Русский вестник", "Пульс Тушина", "Вече Санкт-Петербурга" і т. д. Навіть газету "Черная сотня". А ще ж мають свої друковані органи й численні "умеренно-патриотические организации" – "российский общенародный союз", "социал – патриотическое движение "Держава", "русский национальный собор", "русская партия", "национально-государственная партия" та ін.

Усе це – націоналістичні партії та організації, що мають всеросійську реєстрацію. І якби вони діяли в інтересах Росії, не виходячи за етнічні межі Росії, можна було б ставитися до них без упереджень: свята ж це справа – утверджувати патріотичні цінності будь-якого народу, який живе на своїй землі. Однак в тому й річ, що колір їх здебільшого войовничо-імперіалістичний; зненависть же до України як основної винуватиці розпаду советської імперії – особлива.

Ось він – дух злобного реваншу, наприклад, у програмі ННП. Пункт 3-й: "Аннулирование Беловежских соглашений". Пункт 4-й: "Возвращение всех портов Русской Балтики" (про Чорне море та про Крим і не згадується, бо то, очевидно, було б навіть "оскорбительно" вводити це до програми). Пункт 22-й: " В России – русское право вместо римского. Нация одна – русская. Упразднение всех так называемых суверенных республик, национальных областей и округов". Всього пунктів у програмі – 32...

Хтось заперечить: але ж позиція цих партій – то не позиція офіційної Росії? Може, й так. Однак – а мер Москви господін Лужков з його брутально-шовіністичними севастопольськими демаршами – це не офіційна Росія? А прем'єр-міністр, перед цим – міністр закордонних справ Є. Примаков з його наполяганням провести "червону лінію" по західних кордонах колишнього СРСР, аби окреслити цим "зону стратегічних інтересів" виключно Росії – не офіційна? А, зрештою, знаменита президентська фраза: "Что нам делать с Украиной?" – не офіційна?

Що вже й казати про парламент цієї країни, в якому проти визнання статусу Севастополя як російського міста проголосувала лише ... одна (!) особа... Або ж пригадаймо викривально-промовисто-тривале зволікання Державної Думи з ратифікацією широкомасштабного договору України і Росії. В Україні його було підтримано кількістю голосів, що перевищує конституційну. В Росії ж, на противагу йому, все висувається інше – "Про державну єдність двох народів".

Це я навів у лапках назву планованого ними референдуму, що прозвучала у зверненні думського комітету у справах СНД, яким російські думці зустріли українську парламентську делегацію, що прибула у березні 1998-го року до Москви на слухання з питань російсько-українських відносин. Добрі ж то були слухання, на самому початку яких голова цього думського комітету Г. Тихонов у відповідь на протест Богдана Гориня послав не лишень одного його, а й усю нашу делегацію "к соответствующей матери"!

І ще немало чого вислухали парламентарі з України на "слуханнях", що не раз перетворювалися в антиукраїнський мітинг. Ось, будь ласка. Глава думського комітету з питань геополітики Олексій Митрофанов: "Для російського суспільства немає держави Україна. Вона є для президента, для прем'єра. Канцлер ФРН Віллі Брандт контактував з Еріхом Хоннекером, але при цьому німецький бундестаг ніколи не визнавав НДР. Настав час – німці возз'єдналися". Депутат Державної Думи від ЛДПР Юрій Кузнецов: "...В природі є лише малоросійська гілка єдиного російського народу. А українці – щось абстрактне, вигадане

австрійцями". А ще один учасник "слухань" від Росії Олег Рум'янцев запропонував і зовсім не гратися в якісь там міждержавні договори – нехай, мовляв, продовжує свою дію договір між РРФСР і УРСР, що був укладений ще до "параду суверенітетів"... Сиріч коли існував єдиний російський, чи то пак советський народ... ("Київські відомості", 6 березня 1998 р.).

Скільки ж туги, скільки ностальгії у імпер-шовіністів за тими часами! І які судомні намагання повернути російське море в колишні імперські береги! Сталося б так – і то вже точно не було б воно ані советське, ані будь-яке інше, було б стовідсотково, повністю російське...

Муляє імпер-шовіністам ціла Україна, муляють й окремі її частини. Одну з локальних територіальних претензій стосовно коси Тузла, що прилягає до Кубані, висловив якимось депутат Державної Думи Готов. Він, власне, підтримав позицію шовіністувуючих сил у крайраді Краснодарщини. Чудово ж це виходить! – частина втрачених Україною її етнічних земель претендує на відторгнення до Росії ще однієї її частки... І ось яка реакція з цього приводу московської чорно-шовіністичної газети "Империя" (1998, № 15): "Украина из мерзопакостной и подлостей вредности своей настаивает на разграничении Керченского пролива... Уступать этим хамам нельзя ни в коем случае"...

...Отак і живемо, панове, – під постійним пресом, погрозами, злобою. І то єдиний лік існує, щоб нам цього позбутися: ми маємо змушувати відчувати незворотність нашого власного державницького вибору, змушувати, щоб з ним і з нами рахувалися. Прямо мовлячи, мусимо навчитися давати здачі у будь-якому випадкові, де зачіпається честь та гідність нації, держави, мусимо переходити від одвічної оборонної тактики до наступальної, адже увесь наш історичний досвід засвідчує, що без волі українства до наступу ідея нашої державності просто атрофується, у ліпшій разі знову й знову опиняється у патріотичних схронах. І нехай хтось закидає мені оперування тут напіввійськовими термінами, – ситуацію, в якій українство сьогодні опинилося, слід оцінювати реалістично, а саме: живучи вже ніби і в своїй державі,

насправді ми усе ще перебуваємо в ситуації необхідності бою – бою за цю державу як українську, бою за українську мову, українську освіту, українську науку, українську культуру. Програти цей бій за Богом дарований привілей бути господарем на власній землі не маємо права.

Так саме нехай нікому з нас не забивають памороки галасування з того приводу, що от, мовляв, усі в світі, а Європа – зокрема, об'єднуються, а ми – роз'єдналися, "порвали зв'язки". Так, тісні зв'язки, в тому числі й з Росією, необхідні. Не забувати б тільки про одне: інтегрування тих же західноєвропейських держав здійснюється за обставин цілковитої, повної неуцземленості цих держав – і в політичному, і в економічному, і в культурному, і в мовному планах. Рівноправ'я, взаємовигода, взаємоповага – то і гасла, і конкретика цього інтегрування. А як це мислять знані сили у Росії та і в нас? Як підпорядкування та як поглинання. То що це – інтеграція чи сморід неоколоніалізму?

Ах, вибачайте – дехто каже: це – інтернаціоналізм. Однак якщо й доцільно козиряти цим терміном, досить скомпрометованим імперськими силами, то належить знати, що сьогодні в ці старі міхи також вливається нове вино, а саме: утверджується погляд, згідно з яким на зміну інтернаціоналізмові XIX – та більшої частини XX ст. приходять інтернаціоналізм кінця XX і XXI ст. Перший ґрунтується, власне, на імперіалістичній основі (бо й виник за обставин існування колоніальних систем – німецької, французької, російської і т. д.), і означає на практиці уподібнення народів тому народові, який є "старшим", є господарем становища, – у мові, культурі, традиціях тощо. Такий "інтернаціоналізм" всім нам добре знаний – не тільки українці, а й десятки інших народів зазнали його дії у повній мірі, а деякі ж так зазнали, що й зовсім знесли як окремі національні організми. Досить вдуматися у такий факт: якщо на початку XX ст. в Російській імперії нараховувалося 190 народів, то у 80-х рр. в СРСР – всього 100, а в 1988 р. офіційно мовилося лише про 39 радянських народів, що діставали освіту рідною мовою. Отже, зникнення до сотні (!) народів зі терену СРСР – де є, у чому може бути виправдання такому "інтернаціоналізмові"!

На відміну від інтернаціоналізму, заснованого на імперських засадах, інтернаціоналізм кінця ХХ–ХХІ ст., який на наших очах вступив у свої права у тій же Європі, заснований на максимальній рівності народів – тобто це інтернаціоналізм державно незалежних націй, вільних, нікому не підлеглих народів, а, отже, означає такий інтернаціоналізм деуніфікацію, деасиміляцію. Якщо старий інтернаціоналізм, базований на імперіалістичній основі, відкидає національну ідею, то інтернаціоналізм новітнього часу кладе її в основу, кличе до повноти національної ідентичності кожного народу, єдність же розуміє як багатоманіття мов, культур, звичаїв, традицій.

У тому, що сконстатоване – то нині світова тенденція, засвідчують процеси, що відбуваються у США: конгломерат народів, сформований на англомовній основі, під назвою "американський народ" у наші дні заворушився, пройнявся нездоланим потягом до відмови від етнічного переплавлювання. Ґрунтовно явище нового інтернаціоналізму, попри всю дискусійність цього терміну, досліджує професор Грант з університету в м. Глазго (Великобританія), в Україні ці питання порушує проф. В. Сікора.

Власне, у згаданій теорії наявне рахування з самими законами природи. Як розмірковує В. Юрчак з с. Дублянка Краснокутського району на Харківщині, так саме як людину створено природою з невід'ємним правом на ту або іншу власність, так саме з правом власності на свою державу сформовано і кожну націю. Жива природа може існувати лише за наявності різноманіття, але ж так саме – і людське суспільство як її частина. Саме нації, пише В. Юрчак, і є тим різноманіттям в людському роді, що рухає його розвиток. "Подобається це комусь чи не подобається, але такою є дія законів природи".

Ох, колего – сільський філософе! Чи в силі ми довести ці трюїзми, та й чи потрібно намагатися, учаділім в імперським чаді різним "братьям славянам", "слонам", як і малоросам на взір нардепа Марченка! Та і про який інтернаціоналізм може іти мова в їхній позиції! Навіть бо від того, що був теоретично обґрунтований у минулому столітті, нема в ньому ані сліду. Є великодержавний шовінізм, є пан-русизм, є неоімперіалізм, є

будь —що інше антилюдяне, паскудне, лише не те прекрасне й благородне, що називаємо братнім єднанням народів, тим єднанням, де ніхто нікого не підминає під себе, не топче, не асимілює, де в мирі і взаємоповазі розквітають різні мови, культури, традиції.. Ну, а вже те, на угоду яким силам у Росії "браття славяне" працюють, я, здається, проілюстрував достатньо.

Не відкидаймо од себе запитання: ми застраховані, що поборники "Белой Империи - от Океана до Океана" не візьмуть за якийсь час гору в Росії? Ми що - не знаємо, що непередбачуваність - то одна з традиційних прикмет політики останньої? Ми що - вже у відчаї від безсилля навести, нарешті, національний лад у своєму власному домі, спираючись на норми Конституції? Палії розбрату та ворожнечі, україноненависники в Україні мусять бути поставлені на місце. Сьогодні це ще не пізно зробити, завтра ж підбурювана з півночі "п'ята колона" може зайти надто вже далеко, і тоді, як іронізує П. Сагай з Полтави, -

Чужинець знову нам розкаже,

Хто росіянин, хто могол,

Бовван Тулеєв якийсь скаже:

"Пашьол атседова, хахол!"

Рятунок українства - в одностайному нарощуванні національної сили, у тому, щоб ми облишили ілюзію, буцімто можливо розжалобити наріканнями на нашу долю тих, хто українство ненавидить, у тому, щоб - ще раз звернуся до вірша П. Сагая - ми таки вийшли з ситуації, за якої у нас "чужа Верховна Рада і півнародний Президент". І то чудово, що більшість моїх дописувачів це добре розуміє, потверджуючи слушність висновку, до якого прийшов В. Ковалишин з м. Хмельницького: " На сьогодні прості люди в Україні набагато патріотичніші, аніж нинішня влада, що ототожнює себе з державою". "Не маємо права стояти на

колінах перед скаженіючою ордою, що посягає на нашу незалежність" (В. Корінь з м. Суми); "п'ята колона" роздислокована по всій Україні, діє нахраписто і дружно, і то злочинно бути нам інертними, вважати, що якщо вже поїзд наш пішов, то є неможливою річчю спрямувати його в напрямкові іншої країни; такі речі, як державність, самі по собі не уладнюються" (дописувач з Калинівки Вінницької області, чие прізвище нерозбірливе); "нам потрібні національні кадри, бо то наївно вважати, що люди іншої моралі та культури, які займають масу керівних постів, сприятимуть нам у відродженні нашої духовності" (В. Шуменко з м. Вінниця); "тим, хто на нас гострить зуби, треба частіше і притім владно відповідати чисто по-російськи: "Мы тапереча не то, что давеча" , тобто маємо повсякчас ставити шовіністів і своїх перевертнів на місце, демонструючи свою несхитність, долаючи притаманну нам добродушність та поступливість" (О. Іваненко з Чернівців); "не гоже нам і далі дозволяти внутрішньому недругові спекулювати на нашій демократії, надавши йому повну свободу дій" (М. Студецький з Києва); "брутальне поводження українофобів потверджує істину, що вовки не були й не будуть вегетаріанцями, і тому уласкавлювати їх намарне" (Й. Маслюк, Черкаси); "ганьбою нам є те, що живемо ми у своїй хаті не краще, аніж дозволяють україноненависники; ми не навчилися давати здачі, а тільки скаржимося, що нас утискують і б'ють, хоч добре знаємо приповідку: "Дурнів і в церкві б'ють" (С. Надюк з м. Сміли); "нам треба вибудовувати систему колективного національного розуму та вдаватися до національної мозкової атаки, ставлячи на місце шовініста бодай такими словами, в ефективності яких я вже неодноразово переконався: "Росіянин має свою повноцінну батьківщину, я, українець, теж хочу її мати" (шахтар Г. Черкащенко з м. Білозірська на Донеччині); "викарабкавшись зі старшобратерського полону, ми так і стоїмо на четвереньках та все роздумуємо: розбудовувати власну державу чи знову залізи у ярмо і вже навіки загинути зі своєю нацією. Пора розпрямитися!" (В. Заїграєв з м. Куп'янська на Харківщині); "слід нашим можновладцям ставати на тверді державницькі позиції, бо їхня боягузливість у творенні держави може призвести до того, що нам, свідомим українцям, доведеться брати до рук зброю та відстоювати свою волю" (І. Кокіш-Мельник з Рахівського району Закарпатської області)...

Оце вона і є – міцніюча національна гідність українського народу, яку, вірмо в це, нікому з нас не викорчувати. Частіше згадуймо слова М. Драгоманова, який, закликаючи повсякчас "турбуватися про Україну", підкреслював: "...Кожна копійка, потрачена не на українську справу, кожне слово, сказане не по-українському, єсть видаток з української /.../ скарбниці, видаток, котрий при нинішніх порядках не вернеться в неї нізвідкіля"...

33. Бій за українську державність триває

...Ставлю крапку у цих роздумах у дні, що традиційно пов'язані в нас з пошануванням Тараса Шевченка, а віднедавна – і з пошануванням одного з його духовних синів Олесея Гончара.

Тарас Шевченко. Як завжди ми його любили і як любимо й сьогодні! Однак у дні вже узвичаєних ритуальних дійств чи переймаємося запитанням: а він, Шевченко, він нас любить?

Національний наш Месія, Шевченко став першим українцем, котрому до глибин розкрилася трагедія нашого рабства. Йому судилося стати першим живим, котрий заговорив до пустелі – до мертвих, кличучи їх до національного воскресіння і прозріння. І як же він розпікав та як шмагав своїх заглушених "московською блекотою" земляків ("раби, подножки, грязь Москви"), як мучився з того приводу, що "над дітьми козацькими поганці панують"!

І всякий день перед нами —

Стид наш перед нами.

Стид за те, що "в путях умираєм", стид за нанівець винищену національну гідність, за забуття українцями свого Богом і природою дарованого права на самостійне історичне життя ("О Господи! Дай мені

хоч глянуть на народ отой убитий!.."), за рабське плазування біля чужих порогів...

І – о диво! – "трупки встали і очі розкрили". Поряд з Шевченком почали з'являтися також живі, і, власне, "з того часу всі в нас поділились на живих і мертвих, та й довго ще ділитимуться", як дуже точно і дуже прозріливо сказав П. Куліш.

Але в якому співвідношенні перебувають живі і мертві українці! О, це по-різному складалося на різних відтинках пошевченківської української історії. Були часи, коли свідоме українство нараховувало, наприклад, в Києві лише кілька інтелігентних родин, як-то Грінченки, Косачі, Старицькі, Чикаленки та ще деякі, потім були періоди національного піднесення, як на початку ХХ ст., потужний вибух енергії національного державотворення у добу УНР, фактично повне зліквідування живих у роки сталінщини, незнищений порив до воскресіння у 60-х, який, попри судову антидію системи, увінчався, зрештою, новим пробудженням українців наприкінці 80 —х – на початку 90 – х рр.

Та знову й знову мучить запитання: загальнонаціональний сплеск на референдумі 1 грудня 1991 року – що в ньому переважило? – свідомо воля живих чи інстинктивно-підсвідоме і лише миттєве пробудження тих, котрі у загорозливо великій кількості знову впали у летаргійний, мертвий сон?

Страшно впасти у кайдани,

Умирать в неволі,

А ще гірше – спати, спати

І спати на волі...

Ще і не дихнули ми на повні груди національної волі, ще й досі живемо "на нашій не своїй землі", що її численні й різні недруги квапливо знеукраїнізують, а вже частині з нас задрімалося, збайдужілося, знеохотилося.

"Що з вами, братове?" – пропікає нас своїм поглядом Тарас, і, вражаючись з нашої національної немочі, знову й знову звертає до кожного українця свої найвимогливіші імперативи. Ось деякі з них.

Умовина і настання, і тривкості національної волі окреслена Т. Шевченком цілковито однозначно: "І вражою злою кров'ю // Волю окропіте". Якими розливами, морями крові було окроплено упродовж нашої багатовікової історії виборення волі Україні! Тільки чи то вража кров? Ні, переважно й переважно це кров борців-українців, з кількістю якої "вража зла кров" аніяк не може дорівнятися. А вже ж саме наше державне усамостійнення було дароване нам Богом, власне, і несподівано, й безкровно, у сподіванні Божому, що ми цей дар щонайтривкіше візьмемо до рук. Ніби ми й взяли, але чи не тому, що цей імператив Шевченка лишився несповненим, ми і не дорожимо, як слід, безцінним даром, продовжуючи повсякчас перебувати у стані хисткості й непевності?

Один у другого питаєм,

Нащо нас мати привела?

Чи для добра, чи то для зла?

Нащо живем?

Питаємо... Тільки ж до якого часу не усвідомлюватимемо свого національного покликання, обов'язку перед Богом і Природою – розквітнути українським національним життям? Тож бо і була б наша віддача до розуму світобудови, було би сповнення своєї місії на цій землі.

Поки ж що маємо – "уродила рута... рута... // волі нашої отрута". Вона, отрута, роз'їдає наші душі, заронює у них сумнів, зневіру. І вже не одного українця страшить грізне Шевченкове пророцтво: "Погибнеш, згинеш, Україно, // Не стане й знаку на землі".

Погибнути і згинути, діставши волю? Але яка ж була б то дика алогічність! І яка була б то кара Божа услід за даром, що ним ніяк належно не можемо поки що скористатися!

Звичайно, ми не кровоспрагли. Не були такими і не будемо. І Т. Шевченко напевне дав би нам індульгенцію, якби його заповіт ми сповнили в той спосіб, щоби численним недругам України дружно протиставили тверду, безкомпромісну, наступальну державну волю – таку потужну, щоб він, недруг, щомиті зважав на неї, сприймав би її з оглядом та острахом.

Натомість... Натомість ще не дослухалися ми й до іншого імперативу поета, спрямованого проти "ідолів в чужих чертогах". Продовжують бовваніти на наших вулицях і площах чужі камінні ідоли – символи тоталітарного комуністичного режиму, і особисто я маю забобон, що тільки їх зліквідування означить фінал нашої ганебної прив'язі до чужинців та початок справді самостійного державного руху. А водночас – скільки ж діє в Україні ідолів живих, як мовиться, у плоті й крові, що їм ревне допомагають доморощені "няньки, дядьки атєчества чужого"!

У містерії "Великий льох" Т. Шевченко спонукує одну із душ тяжко каратися у пеклі за те, що колись, у житті, з відрами вповні перейшла шлях, яким їхав гетьман до Переяслава присягати Москві; друга душа мучиться за те, що, будши дівчиною, напоїла коня московському цареві, який після перемоги над Мазепою та шведами вертався з Полтави до Москви; третя – за те, що безтямним дитятком усміхнулася російській цариці, коли та пливла по Дніпрові до Канева... Лише усміхнулася, й не запідозрюючи в силу немовлятського віку, що то для України – найлютіша вовчиця, – і вже, за поетом, нема цьому прощення, вже це – щонайбільший гріх.

Про що це Т. Шевченко і в чому полягає цей його імператив? Про необхідність пильнування національної честі та самоповаги, про неможливість поступок і в дрібному тому, хто точить на Україну зуби, про брутальність і гріховність колінкування перед національним недругом. Як же ми відстаємо й сьогодні від вимог свого Вчителя!

А тим часом перевертні

Нехай підростають,

Та допоможуть москалеві

Господарювати,

Та з матері полатану

Сорочку знімати...

І підростають, і помагають, і знімають... І в тому й полягає найбільша наша трагедія, що ще й понині дістає своє потвердження в українській дійсності страхітлива візія Шевченка про близнят, які народжуються в Україні: "Один буде, як той Гонта, // Катів катувати! // Другий буде – оце вже наш! // Катам помагати". Близнята – з одного й того ж зачаття, однієї крові, однієї плоті, ще й імена у них однаковісінькі: обидва Івани...

Чому ж ці Івани (Василі, Богдани, В'ячеслави, Степани, Володимири) такі несолідарні між собою, чому один з них служить матері, а інший, ненавидячи її, прислужується ворогові, чому величезна українська сила ще й досі спрямовується не на українську користь? ("Нехай мати усміхнеться, // Заплакана мати")...

"А всім нам ... єдиномисліє подай // І братолюбіє пошли". Це – ще одна Шевченкова заповідь, ще один пристрасний його імператив. Та чи

дотримується він навіть тими, хто свідомо служить Україні? І як то часто варто згадувати:

Мій Боже милий, як то мало

Святих людей на світі стало.

Один на другого кують

Кайдани в серці. А словами,

Медоточивими устами

Цілюються і часу ждуть,

Чи швидко брата в домовині

З гостей на цвинтар понесуть?..

Це – про крайній варіант внутрішньонаціональної неприязні, одноплеменського розбрату, наявність якого в нинішньому нашому житті годі заперечити. А поза тим – скільки ж спостерігаємо в Україні елементарної розз'єднаності, неузгодженості, нескоординованості у діях, дрібничкового вождизму, амбіційності! Ситуація у національно-демократичному, державницькому таборі напередодні березневих виборів 1998 року – страхітливий і найзастережливіший цьому доказ. Скільки було спроб з боку позапартійних осіб, як-от Патріарха Філарета, письменника Ю. Мушкетика, академіка Я. Яцківа, все ж таки поєднати тих, програмові засади котрих практично не відрізняються! І, по суті, – намарне. Щобільше, дехто з тих, хто й підписав відповідний меморандум, все ж продовжував "нишком у куточку // Гострити ніж на брата"... Чому ж не беремо до глибин душі найсокровеннішу Шевченкову молитву, чому даємо змогу недругові користати з нашої національної роздрібненості та здобувати в Україні все нові й нові плацдарми? Фактично бо ми самі

сьогодні спородили ситуацію, за якої ті партії, які не справили високої національної місії, мусимо, разом з більшістю лідерів, силами національно свідомої громадськості відправляти у відставку та найпришвидшеніше створювати потужну об'єднану українську партію чи бодай згуртовану коаліцію партій – ту, яка зсолідаризує всіх, для кого над усе одне – Україна як національна держава.

А ще ж Шевченків імператив: "У їх народ і слово. І в нас народ і слово". Як гранично просто, чітко й зрозуміло роз'яснює Т. Шевченко і питання істинних стосунків двох народів, кожен з яких має жити власним незалежним життям, і питання мови, яке знову й знову мусується в Україні проімперськими силами! "По-московській так і ріжуть" наші найвищепосадовці, чума зросійщення на наших очах захоплює наш інформаційний простір, бацили відрази до рідного слова заронюються у злюмпенізований, розчарований у своїй державі люд ("Складіте ви псалом суворий // Про люд озлоблений у злі")...

"Московщина – кругом чужі люди", – сказав би Шевченко, аби зміг ожити, і про Донецьк, і про Миколаїв, Херсон, Запоріжжя, і навіть про вулиці Києва... "...На Україну я не надіюсь, там чортма людей... Я в марті місяці їду за границю, а в Малоросію не поїду, цур їй..." Оце розрізнення України, заради якої він був ладен проклясти й самого Бога і душу за неї погубити, а з другого боку – Малоросії, – це Якову Кухаренку писав Шевченко у 1843 році чи писав про наш час?

А так же наполегливо вчив і вчить нас поет дотримуватися мовної самошанобливості принаймні у спілкуванні українця з українцем, а в наших умовах – і з будь-ким, хто є громадянином Української держави! Пригадаймо з поеми "Сон": "Та як же ти – й говорить не вмієш по-здешньому? – Ба ні, – кажу, – говорить умію, та не хочу". Сумно й ставити запитання, чи перебуваємо ми на висоті ось цієї позиції, й ось такої вимоги Шевченка. І чи кожен українець протиставить фальші "етикету" (так, мовляв, заведено) національну гідність, що дорівнювала б гідності поетового ліричного героя? А вчив же нас Шевченко й окремими власними помилками, з приводу яких щиро розкаювався. "Переписав оце

свою "Слепую", – звірявся він тому ж Я. Кухаренку, – та й плачу над нею: який мене чорт спіткав і за який гріх, що я оце сповідаюся кацапам чорствим кацапським словом" (виділено поетом). Скільки ж українського люду сповідається цим словом (і то, повторюю, не у стосунках з росіянами, а межі собою) вже і в умовах волі України!

Докірливо вдивляється у нас Шевченко і вже в тисячний раз повторює (подовжимо його вислів): "У їх народ і слово. І в нас народ і слово. Чому ж не дослухаєтеся цієї істини?"

Слово – мова, але і дещо ще масштабніше, ніж мова. Видатний швед Альфред Єнсен свого часу зацентрував, що те слово, яке поставив на сторожі свого народу Тарас Шевченко ("Возвеличу малих рабів отих німих, // Я на сторожі коло їх поставлю слово"), то є ніщо інше, як українська національна ідея. Свята правда! І це є найзначиміший Шевченків імператив. Тільки чому ж, чому так ясно, так глибинно розкрився він ще на початку ХХ століття славному чужинцеві, і чому так тяжко це розуміння іде до нас, одноплеменників поета, котрі вступають вже в третє тисячоліття? Ще й досі бо не всі усвідомлюємо, що на плеканні національної ідеї, яку слід неодмінно ставити на щит державотворення, виростала і виростає переважна більшість держав світу – власне, всі, які у своєму прогресі значно випередили Україну.

Зоставив нам у спадок Шевченко і велике Слово, і найпростішу та вичерпну формулу національної державності – "В своїй хаті – своя правда, // І сила, і воля". Нас же він лишив по собі для свого щонайбільшого клопоту та суму. Надто бо повільно відтають "замерзлі душі", а з "гнилих сердець" занадто поволі виціджується "сукровата" та замінюється "живою козацькою тією кров'ю, чистою, святою".

Тому і лишається ще запечаленим творець українського "Вірую", яке мусить так гуртувати в одну сім'ю всіх українців, як християн усього світу єднає Ісус Христос.

...Пильно і вимогливо вдивляється Шевченко у кожного з нас, і в погляді його, як і в творах, – вогонь, що з нього ми широким загалом досі брали здебільшого жаринки. Нам вже пора всім українством, не остерігаючись увійти у цей вогонь. Це необхідно для остаточного нашого національного воскресіння, для вигартування наших душ, випалювання з них нашого національного осквернення – отого принизливо-ганебного комплексу національно-дефективного малоросійства (Є. Маланюк), бруталність якого першим усвідомив та проти якого і постав усією міццю своєї творчості Тарас Шевченко.

Пройдемо усі крізь той всеочисний вогонь – і то вже точно нарешті-таки возрадується, утішиться затужена Шевченкова душа. Поет упевниться: ми стали дужою та певною своєї історичної місії нацією, ми здатні очистити свою землю від усілякої колоніальної нечисті, ми – на несхибному шляхові до повносилої, повнодержавної України, ми – варті національної любові та муки Шевченка його духовні діти .

Тарас Шевченко – віддаленіший у часі, але завжди близький, немеркнучий взірець, а один з тих, хто до його вогню додав частку вогню власного, Олесь Гончар, відійшов у вічність зовсім недавно. Втім, коли я оживлюю у своїй уяві цей образ, він щонайперше з'являється мені таки не в огненнім гніві, а в осяяності неповторною, саме гончарівською усмішкою, що про неї сказано поетом:

Ваша усмішка – ваша загадка, Олесю...

Та усмішка хіба Дніпром рождена,

Слухняна павітру і непокірна вітру...

Українна усмішка. Олесь Гончар, і справді, слухняний був павітрові, адже у своїх словах і діях завжди дослухався голосу рідної української землі, був українським патріотом, котрий органічно увібрав у себе національну самоповагу, честь і звитягу багатьох і багатьох українських

поколінь. І водночас був він непокірний вітрові, адже відзначався непоступливістю стосовно того, що наступало на національне почуття, що кидало тінь на гідність України й українця.

Олесь Гончар – м'якість, ніжність, поетичність, витончена духовна аристократичність і водночас – бунтівливість, гнівність, войовничість. Гончар – творець самобутнього індивідуального стилю, що широко розлився у його романах, повістях, новелах, які ніколи не втрачуть своєї мистецької привабливості, і Гончар, вже зрілий майстер, – оборонець України й українства, український лицар, один зі стягів нинішнього нашого національного, державного випростання, котрий прислужився своїми творами, починаючи почасти з "Прапорноносців" (є всі підстави сприймати цю трилогію і як твір на захист українців від звинувачень їх Кремлем у колаборанстві й прислужництві фашистам – так бо аж переселив письменник цей свій роман образами українців, один від одного кращими, привабливішими), а далі – "Людиною і зброєю", "Тронкою", "Собором", "Циклоном", "Твоєю зорею" та багатьма іншими речами, вихованню кількох нових поколінь українських патріотів, власне, пришвидшив прихід нашої державної незалежності.

І коли Незалежність було проголошено, – Боже мій, як він їй радів, як переживав всі драматичні перипетії, пов'язані з її утвердженням, як мучився з невдач, непростимих прорахунків чи й свідомих кроків владних структур, які цю незалежність ослаблювали чи й компрометували!

Боже мій, та ж десь за місяць до свого відходу у вічність, казав він мені по телефону тривожні, сповнені трагічного сумніву слова: "Усе треба починати заново"... А ще до того неодноразово намагався пробитися на державницьку розмову до Президента, і нарікав: "Хочу піти до Президента, але Табачник не пускає". Варто вдуматися, яка то трагедія, адже то, власне, слід сприймати, як одне і те ж: чи то Табачник не пускає, чи Президент не воліє приймати – не змогла бо пробитися на аудієнцію особа, котра є вищою і від табачників, і від найвищепосадовців, разом взятих. Власне, на прикладі Олеся Гончара повторюється відома істина: духовні, інтелектуальні світочі, що є вельми незручними для

власть імущих за свого життя, нараз стають зручними й навіть вигідними, як тільки вони відходять у вічність.

Тож і не дивно, що по смерті письменника про нього широко заговорили всі, в тому числі виявили свою "любов" до нього і ті сили, які він ненавидів усім своїм єством як носіїв ідеології винищення України й українства. Найголовніший їхній "козир" – те, що в числі героїв Гончара є позитивно зображені комуністи.

О так, це правда – є, з тим хіба що застереженням, що все то – вифантазовані українолюбні комуністи, ті, які не зневажають ні Україну, ні її мову, ні національну історію.

Були такі? Були. Де ділися? Ми знаємо: у переважній і переважній більшості вони були винищені, замордовані у в'язницях та концтаборах. І коли сам Олесь Гончар до кінця це усвідомив, він постав проти українофобської ідеології усією пристрастю, усією вогненністю своєї творчості й національно-патріотичної діяльності. Тоталітарна система ще й ще намагалася його приручити, використовуючи як засіб досягнення цього різні звання, премії та нагороди, однак письменник вів себе, як гордий і непоступливий великий українець Олександр Довженко в гончаревому оповіданні "Двоє вночі", де відтворено ідейний поєдинок кінорежисера зі Сталіним. Це він, Олесь Гончар, першим заговорив ще в 1954 році про духовне браконьєрство, на яке захворіло "найпрогресивніше в світі суспільство", він у 1958–1959 роках написав перший значний антикультівський роман "Людина і зброя", він у романі "Тронка" (1962) прозірливо передбачив фінал "хрущовської відлиги", вклавши в уста "динозавра культівської доби" майора Яцуби слова про те, що "не спішіть Яцубу ховати! Рано!", "ще покличете! Покличете! Бо так порозперізуються, що й ради не дасте. Боком ще вилізе вам ця демократія...", він у 1966 році написав П. Шелесту категоричну відмову взяти участь у т.зв. комісії з відомих творчих та наукових осіб, яка підготувала б гучний процес над такими шістдесятниками, як І. Світличний, І. Дзюба та іншими (резонансного процесу, подібного до процесів 30-х років, так і не відбулося, і то головню з причини "поведінки"

Олеся Гончара), він бризнув системі у 1968 році своїм знаменитим "Собором", де найрізкіше викрив т. зв. радянський інтернаціоналізм, який на практиці означав люте національне нищительство... Тож коли стверджують, що Олесь Гончар є одним з батьків нинішнього національного відродження, – ніяке це не перебільшення, свята це правда.

Як, до речі, не згадати, що кадебістсько-компартиїні органи виношували план заарештувати і його самого. Не посміли – надто вже резонансним було це ім'я, що його знав і кожен дорослий, і школяр, що широко було відоме й за кордоном. "Он все же "Знамененосцы" написал", – поставив остаточну крапку на цих замірах той, хто міг би дати найверховнішу санкцію, – генсек Л. Брежнєв.

"Ось якийсь знавець пише про мене: "...весь час перебував на вершині системи", – занотовував О. Гончар 20 травня 1991-го року. – Так це декому уявляється. А хто ж був для тієї "системи" упродовж десятиріч "білою вороною"? За чиїм життям постійно стежив, мабуть, цілий взвод донощиків-сексотів? На кого пашіли злобою "ватченки" та "щербицькі", вважаючи, що "его пора сажать"? Вічне підслуховування телефонних розмов, вічний піднадзорний – нічого собі "на вершині системи"... Ворогові не побажаю такого комфорту. Коли ми приймали вдома Стейнбека та його дружину, в квартиру непрохано, нахабно набилося повнісінько сексотні, ціла зграя "соцреалистов в штатском", очей не зводила, дуже, видно, кортіло їм не пропустити моменту, коли Стейнбек буде мене "вербувати". Вкрали зі столу навіть "Грона гніву", підписані ним, – книжка так і не знайшлася... А що викоювала зі мною цензура, звичайно, за вказівкою зверху! Навіть нещасного "Кресафта" та "Двоє вночі" чверть віку не пускали до друку. Таке то було життя "на вершині"... Варто додати до цього, що вже і в час т. зв. перебудови, у 1988 році, було заборонене офіційне відзначення 70-річного ювілею письменника.

Та попри це, стояв на схилі літ Олесь Гончар, як криця, усім подаючи взірець вірного, послідовного служіння своїй нації, Україні. Гортаю

сторінки власної пам'яті – і щоразу неодмінно бачу його на трибунах тих найпам'ятніших зібрань, що відіграли особливу роль в наших україновідроджувальних прагненнях. Ось він у лютому 1988 р. виступає з промовою на Установчому з'їзді Товариства української мови ім. Т. Шевченка ("Просвіта"), – отже, це і Гончарева "Просвіта"; ось у вересні 1989 р. промовляє на Установчому з'їзді Народного Руху України, – отже, і Рух – не як нинішня партія, а як широка громадська організація українських патріотичних сил кінця 80 – початку 90-х рр., – це також і Гончарів Рух; ось на Софіївському майдані в Києві виступає на святі ланцюгу єднання у день злуки УНР та ЗУНР"у; ось чуємо його голос з трибуни парламенту в день проголошення державної незалежності України...

І якщо відомі сили воліють нині спекулювати його іменем (мовляв, був комуністом), нехай би і те знали, як саме Гончар остаточно порвав свій організаційний зв'язок з цією партією. Кажу: організаційний, бо ідейного зв'язку з нею, ідейної згоди давно вже в нього не було, навпаки – була багаторічна війна, дедалі безкомпромісніша конфронтація.

У деталях пригадую, як саме те, про що кажу, відбулося. Була, отже, знаменита "студентська жовтнева революція" на столичному майдані Незалежності в 1990 р. Телефонує мені Олесь Гончар, про якого я за два роки перед тим видав одну зі своїх книжок, і каже, чи не склав би я йому товариство, аби разом піти до голодуючих студентів. Мовляв, іти самому якось не хотілося б, а ви все ж депутат міськради, – давайте підемо.

І ось наступного дня зустрілися ми в Шевченківському паркові побіля Київського університету. Перш ніж піти до студентів, десь з півгодини розмовляли в алеях цього парку, чекаючи машину. І ось саме тоді я й поставив запитання, на яке вже довгий час не зважувався: чи не має він наміру вийти з КПРС, як то зробив вже ряд українських письменників, в тому числі і я (з парторганізації Київського університету вийшов першим – і то була неабияка бомба, що стривожила у цьому навчальному закладі багатьох) ще весною того, 1990 —го року. Питав я про це побоюючись,

щонайобережніше, страхаючись якось образити його неточним чи надто прямолінійним словом.

Однак Олесь Гончар сприйняв запитання довгим-довгим мовчанням, а потім щонайспокійніше, хоча це була тільки форма великого внутрішнього хвилювання, заговорив:

— Знаєте, я давно вже про це думаю. Я в цій партії давно вже почуваюся дуже некомфортно. Але зрозумійте, що вам, молодшим, це легше зробити, ніж мені. Чому? Тому, що вступав я у партію на фронті, разом з іншими своїми друзями-солдатами. Писали ми заяви вночі, а вже наступного дня був бій, і багато з тих, з ким я писав заяви, у тому бої загинуло. Тому зрозумійте: є в мене якийсь моральний обов'язок перед отими однополчанами, який мене поки що й утримує.

І продовжував:

– Але то зрозуміло, що в партії цій, яка винищила Україну та ще й сьогодні не відпускає її на вільне життя, я вже не буду. От тільки не женіть мене, не женіть! Ось Драч каже мені: "Вийдіть!" Ось Павличко: "Вийдіть!" Та що я сам не бачу, що мені в цій партії нема чого робити? То нащо ж підганяти мене, це ж тільки мене ображає і, власне, віддаляє цей дуже нелегкий для мене крок.

– Але, – вів далі Олесь Гончар, – я ось раджуся зі старшими письменниками – з Підсухою, П'яновим, Сизоненком, Білоусом. Можливо, невдовзі ми вийдемо з партії всі разом. Ну, наприклад, напишемо заяву, що переходимо з цієї партії в демократичну партію.

І сказавши це, запитує:

– Як ви думаєте – така ось форма: переходимо до іншої партії?

Звичайно, що в душі я усміхаюся, та, боячись у чомусь заперечити, відповідаю:

- Ну так, Олесю Терентійовичу, я думаю так можна: ви не виходите, а переходите...

- Ну, то, мабуть, чи не в такий спосіб я це і зроблю, - підсумував розмову Олесь Гончар.

І ось під'їхала автомашина, і невдовзі ми вже на майдані Незалежності, де на холодному граніті голодуючі студенти розкинули свій табір. Переступаємо через шворку, якою табір відокремлено від величезного натовпу киян, що його обступили, підходимо до розкладачок і матрасів, на яких лежать звитяжці. Тут і внучка Гончара Леся, і деякі мої студенти, і багато-багато незнайомих, і бліда, виснажена народна артистка України Неоніла Крюкова. У таборі неабияке збудження - всі заворушилися. Де не взялися журналісти - просять у Гончара інтерв'ю, у когось зі студентів знайшлася його книжка - підпишіть, будь ласка. Письменник відповідає журналістам, пише автограф, каже студентам:

- Ви цвіт нації. Прошу, прошу: бережіть себе, ви так потрібні для майбутнього України.

І чим більше перебуваємо ми в таборі, тим більше Олесь Гончар чорніє, чорніє, і я, пам'ятаючи застерегу його вірної берегині - дружини Валентини Данилівни про те, що він дуже зле почувається, тримається на заштриках, намагаюся якомога скорше його провести через табір, щоб вийти з боку Інститутської, де чекала машина. Але письменник раз-по-раз зупиняється, всміхається студентам, звертає до них найтепліші слова.

І ось вже коли я піднімаю шворку на виході, підбігає ще одне дівча-журналістка чи то з Миколаєва, чи з Кіровограду: і для мене, і для моєї газети що-небудь скажіть.

Олесь Гончар, що вже ледь тримається, повертається до дівчини і каже:

- Я вже не годен щось говорити, хіба що скажу одне: якби я був у вашому віці, я був би також тут - з ними, - і з гордістю за студентів, які зважилися на мужній вчинок, які невдовзі домоглися відставки антинародного уряду, ще раз окидає поглядом студентське містечко.

- Ну, а тепер до лікаря, - каже водієві, коли ми, нарешті, пробилися до машини.

Ввечері того ж дня телебачення показало пам'ятний сюжет про те, як депутати-комуністи підняли на сміх і глузи голодуючих студентів, а один з них під дикунський регіт інших цинічно висловився навіть так: пускай голодають, нам останетса больше...

І ось рано-рано наступного дня - було опівнашосту, може, близько шостої - розбудив мене телефон. Чую: голос Олесь Гончара. Спершу аж злякавшись, запитую:

- Що трапилося, Олесю Терентійовичу?

А він у свою чергу:

- Ви спали?

- Спав, Олесю Терентійовичу.

- А я не спав ні хвилини. І оце телефоную, щоб сказати: те, про що ми вчора в паркові говорили, я вже зробив: написав заяву про вихід з компартії. Оце вам кажу, і людям усім про це скажу, бо передаю свою заяву до преси.

І підвищуючи голос, невимовно хвилюючись, продовжував:

- Після того, що я побачив на майдані, після того, як почув тих циніків у Верховній Раді, – як можу я далі бути у цій злочинній організації!

Я всіляко заспокоював Олеся Гончара, розумів, як то непросто дався йому рубікон, здолати який допомогли йому патріотичні українські студенти... А за пару днів заява письменника з'явилася у пресі, і прозвучала вона як найгнівніше звинувачення антиукраїнській комуністичній системі, що його висловила високоавторитетна особистість.

Як не зробити з цього епізоду висновку: дійової, наступальної, українобудовчої науки вчитися так, як треба, конче варто черпати і з життя Олеся Гончара, котрий, до речі, пристрасно ненавидів задогматизованість значної частини нашого суспільства, її нездатність заперечувати в собі ті чи інші збанкрутілі вчорашні уявлення. Ще раз нагадаю його вислів: "Людина – плинна речовина", що його він не раз повторював, обстоюючи природність для людини еволюціонувати у своїх поглядах та переконаннях, відмовлятися від ідейної фальші, якій та чи інша людина віддавала данину, завжди ставати на захист передового, прогресивного, того, що відповідає правді та прагненням твого рідного народу.

Особистість Олеся Гончара, його позиція раз-по-раз згадується мені й у зв'язку з численними листами, що надійшли мені з приводу підсумків парламентських виборів 1998 року. Аналізуючи ці підсумки, я часто запитую сам себе: а як би їх потрактував він, Гончар? Добре знаючи

письменника, я смію вважати, що його ставлення до вже відшумілої цієї політичної акції могло б сконцентруватися у такому.

По-перше, Олесь Гончар напевне сказав би так, як сказано одним київським журналістом: не треба бліднути від почервоніння парламенту. По-друге, застерігаючи від будь-якого песимізму, він неодмінно підкреслив би, що боротьба за утвердження нашої повновартісної незалежності далеко ще не закінчена, продовжується. По-третє, він неодмінно зацентрував би на тому, що існує напрям докладання усіх національних сил, де треба, дійсно, все починати заново і негайно, а саме: боротьбу за згуртування, об'єднання усіх національних, державницьких сил (могла б то бути, я думаю, справді потужна та сконсолідована "Українська єдність" або "Українська державність").

А ще обов'язково закликав би Олесь Гончар: досить вже нам, браття, розбрату та взаємопоїдання, бо вище і всіх партій, і їх лідерів – Україна.

І в ім'я сучасного, і в ім'я майбутнього мусимо найактивніше діяти, зорганізовуючись у єдино спрямоване та наступальне, ба й агресивне супроти різного роду недругів українство. Усім нам слід перейнятися пристрасною вірою у широчінь історичних просторів, на які мусить вийти Україна в XXI столітті, у те, що наша національна місія і для самих себе, і для світу далеко ще не сповнена, у те, що, засвоївши свої численні історичні прорахунки, зрештою, таки "запануємо ми, браття, у своїй сторонці", заживемо в добрі та повносиллі українського національного самовиявлення. Спасенна наука національної самосвідомості, національної самоповаги, національної самооборони, національного самоутвердження хай прийде кожному з нас, українців, в незамінному поміч.